

"HAYATIMDA HİÇ ARKAYA BAKMADIM"

Mübeccel B. Kıray'la Söyleşi

BAĞLAM

"HAYATIMDA HİÇ ARKAYA BAKMADIM"

Mübeccel B. Kıray'la Söyleşi

BAĞLAM

İçindekiler

Sunuş / **7**
Önsöz / **9**
Demiryolu Mühendisi Baba, Girit Göçmeni Anne... / **11**
Şifre: Coty'nin Hiver'i / **18**
Yolgeçen Ham: Anadolu / **21**
"Vatan" Dedikleri / **23**
Demiryolu İlkokulu / **24**
Çikolatalı, Likörlü Bayramlar / **29**
İsmet Paşa Kız Enstitüsü / **33**
Fasulye Pilaki Yanında Portakal! / **36**
İzmir Kız Lisesi / **38**
Radyolu Günler / **42**
Su Arkı Açarken Balzac Okumak / **48**
Biyoloji İsterken Sosyoloji: Dil Tarih / **50**
Üniversitede Alman Hocalar / **59**
Savaş ve Karpiç'de Yılbaşı / **66**
İbo'nun Gözünden "Boğaziçi'ne Sığınanlar" / **70**
İlk Mesai: Çalışma Bakanlığı / **79**
Tan Olayını Protesto / **81**
I. Doktora Tezi: Ankara'da Tüketim Normları / **83**
Çok Parti, Hepsi Bürokrat / **87**
"Amerika'ya Git de Kurtulalım!" / **93**
Antropolojinin Katkısı / **99**
Sadece "Beco" / **100**
II. Doktora / **102**
Ruhi Su'dan Caza / **104**
Robert Cappa'nın Sigaraları / **106**
Marsilya Üzerinden İstanbul / **108**
İbo... / **111**
1951 Tevkifatı / **113**
Doktor ve Ruhi Su'ya Saz / **117**
Herşeye Rağmen Doçentlik Tezi / **121**
Sosyolojinin Seyri / **127**
Nihayet "Hoca" / **133**
Ve Ereğli... / **136**

Ereğli'den Söke'ye / **139**
Beco'yu Delirten Proje / **146**
Örgütleşemeyen Kent / **151**
Aix en Province'dan Adana Araştırmasına / **154**
ODTÜ'de Zor Yıllar / **158**
"İbo'ya Telefon Et. Ben Sıkıyönetime Gidiyorum" / **161**
Tebdil-i Mekan: LSE / **163**
Yeniden İstanbul / **165**
İTÜ'de Kalan Araştırma: İstanbul'da MİA / **167**
Rahle-i Tedris / **172**
Karidesli Bir Sömestr: Norveç / **176**
Marmara'da "Mübeccel Hoca" / **179**
Sıkıntının Faturası: Kalp Krizi / **185**
Afrika Başka / **187**
Atina'da Bir Yeniköylü / **191**
"Tezlerinizi Verin Ben Gidiyorum!" / **194**
Ve By-Pass / **197**
"Bırakalım Doğaya" / **201**
İkinci Kez Ereğli / **204**
"Özal'ın Transformasyonu" / **212**
TÜBA'ya Şeref Üyesi / **214**
Bozulma mı, Değişme mi? / **217**
Osmanlı'ya İlişkin / **223**
Topraktan Kopma / **225**
Soğuk Savaş / **228**
Siyasal Değişmenin Dinamikleri / **232**
Askeri Darbeler / **238**
1980'leri Anlamak / **244**
Eş-dost Kapitalizmi ve Mafya / **247**
İslami Sermaye! / **250**
Batı mı, Sanayi Toplumu mu? / **254**
Nasıl Bir Sanayileşme? / **266**
Gündelik Hayatta Değişme / **270**
"Kebap Kültürü" / **276**
Sekülarizm / **282**
Post-modernizm Dedikleri / **285**
Batı'nın İdeolojisi ve Aydınlanma / **290**
Aslolan Temel Yapıda Değişme / **301**

Sunuş

Mübeccel Kıray'ın ortaya koyduğu bakış açısı, öğrencileri için toplumu anlama çabasında kritik bir yer ve öneme sahip olmuştur. Dünya ve Türkiye'de son çeyrek yüzyılda yaşananların genel olarak ortaya çıkardığı eğilimlerden en önemlisi olup bitenleri anlama çabasının bütünsellikten uzak, parçalanmış olmasıdır. Kıray'ın şablonlara takılıp kalmayan bütünsel bakış açısını kendi yaşam öyküsünü anlatırken de izlemek mümkündür.

Elinizdeki kitap bizim aramızda tartıştığımız, Mübeccel Kıray'ın Türkiye tanıklığı çerçevesinde kendisiyle bir söyleşi yapma isteğimizin ve hocanın bizi kırmayıp bu söyleşiyi kabul etmesiyle başlayan sürecin ürünüdür. Söyleşi başlangıçta Bağlam Yayınları tarafından yayınlanan Mübeccel Kıray'ın tüm eserleri içinde çıkacak kitaplardan birisinde yer almak üzere tasarlanmıştı. Anlatan Mübeccel Kıray olunca söyleşi kendiliğinden ayrı bir kitap projesi haline geldi. Zaman ilerledikçe, sadece biyografik bir çalışma değil, Türkiye'nin dününü ve bugününü anlatan kapsamlı bir kitabın ortaya çıkacağının ip uçları da belirmeye başladı. Bu süreçte bizi motive eden en önemli unsur hocanın anlatma ustalığı ve enerjisiydi. Evet hiç geriye bakan bir insan değildi Kıray kendi deyimiyle, ama geriye baktığında ya da bakmaya zorlandığında son derece renkli anılar çıkıyordu ortaya.

Haftada bir, ortalama iki saat süren toplam on dört görüşme yaptık (Ekim 1998-Ocak 1999). İbrahim Bey'in (Kıray) yaptığı kahveler ve kendi tanıklığını ironik uslubu ile sohbete katması, söyleşilere ek bir zenginlik getirdi. Ses kayıtlarının çözülmesi sürecinde bu zor işi yapan Bağlam Yayınları çalışanlarının ve çalışmadan haberdar olanların verdikleri tepkiler doğrusu bizi daha da cesaretlendirdi. Bu süreçte bir diğer önemli destek ise kaydedilmiş görüntüleri video kasetlere aktarmasıyla Sıdıka Türkay'dan geldi. Ses kayıtlarının çözülme işi bittiğinde üç yüz küsür sayfalık ham bir metin ortaya çıkmıştı. Metnin kayıtlardan izlenerek ilk düzeltmelerinin yapılması ve sonraki düzeltmeler için bir araya geldiğimiz günler, bu sefer Gülhan Türkmen'in de katkısıyla, zaman zaman farkında olmadan çıkardığımız gürültüden rahatsız olan komşular dışında bizim için gayet keyifli bir çalışma süreci oldu. Çektiği fotoğrafları kullanmamıza izin verdiği için Ebru Bilun Akyıldız'a ve *Virgül* dergisine de teşekkür ederiz. Tahmin edilebileceği gibi bu tür metinlerin çözülmesi, gerek Mübeccel Kıray'ın gerekse bizlerin çözülen metni tekrar tekrar okuyup, dü-

zeltmemiz zaman aldı. Elimizdeki metin yayına hazır haline geldiğinde ise, dünyada ve Türkiye'de pek çok şey değişmişti.

Bu söyleşide ortaya çıkan Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından günümüze yaşadıkları, karşılaştıkları, yapabildikleri ve yarım bırakmak zorunda kaldıklarıyla, Mübeccel Kıray'ın Türkiye tanıklığının, çok kısır olan sözlü tarihe ve üniversitenin kurumsal tarihine önemli bir katkı sağlayacağını umuyoruz.

Ekim 2001

Fulya Atacan / Fuat Ercan,
Hatice Kurtuluş / Mehmet Türkay

Önsöz

Ben hiç geriye bakan biri değilimdir. Yaşamımda ne oldu ise olduğu gibi kabul ederim. Sonradan irdelemeye falan uğraşmam. Onun için de eskiden yaşadıklarımı hele onlar hakkında özellikle o zamanlar ne düşündüğümü hiç hatırlamam. Durum böyleyken dostlarım, eski öğrencilerim, yeni meslektaşlarım, doğrusu çok zor bir işe giriştiler. Uzun saatler art arda gelen sorularla elimizdeki yaşam hikayesini ve bir sosyal bilimcinin genel düşüncelerini ortaya çıkardılar. Benim değil ama Fulya'nın, Hatice'nin, Mehmet'in, Fuat'ın ve elbette Gülhan'ın emeklerinin heder olmadığını düşünmek istiyorum. Çünkü, doğrusu 1998'in Ekim'inden 1999'un Ocak'ına kadar her hafta üç, dört saat konuştuktan sonra ayrıca dostlarımın günlerce süren, bunları bir metin haline getirme çalışmaları sahiden olağanüstü idi. Beşine de takdirler ve sevgiler!

Haziran 2001 / Yeşilyurt, İstanbul
Mübeccel B. Kıray

Demiryolu Mühendisi Baba, Girit Göçmeni Anne...

1923'te tam yeni bir ulus-devlet kurulurken İzmir'de eğitimli bir ailede doğdunuz. Ailenizle başlayalım.

Oradan başlayabilirsek ben de çok memnun olurum. Evet babam mühendisti, o zamanki çok nadir mühendislerden. Şimdi İstanbul Teknik Üniversitesi, o zaman Mühendis Mektebi denilen okuldan mezun, sonra Paris'te staj yapmış bir orta tabaka insanı diyelim, bir teknik adamdır aynı zamanda. Annem, o zamanki ilkokul mezunu, yalnız Rüştiye'ye başlarken, yani ortaokula başlarken göç ettikleri için bu okula gitmemiş. Onu da söyleyeyim hem annemin hem babamın ailesi Girit'ten göç ediyor. O 1897'deki göçle geliyorlar. Yunanlıların oradaki Müslüman nüfusa uyguladığı büyük katliamlardan kaçarak geliyorlar. Babam zaten daha göç etmeden önce İstanbul'daki mektebe geliyor, orada okuyor. O zamanlar İmparatorluğun son zamanları. Daha evlenmemişler annemle. Hicaz Hattı yapılıyor. Hicaz Hattı'nı ne kadar bilirsiniz bilmiyorum, Hicaz Hattı, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi kaynaklarını kullanarak yaptığı bir demiryolu. Mekke Medine'den geliyor, bugünkü ismi Filistin olan, sonra Suriye olan yerlerden geçerek Adana'ya bağlanıyor.

Bağdat Demiryolu?

Bağdat Hattı ayrı. Bağdat Demiryolu Alman sermayesi ile yapılan bir hattır. Bu Hicaz Hattı. Hicaz Hattı, Adana Hattı'na, Bağdat Hattı'na bağlanıyor ama, bu Hicaz Hattı tamamen Türk parası ile yapılıyor. Abdülhamit devlet kaynakları ile yaptırıyor. Babam orada çalışıyor; bu iş çok kısa sürüyor, geri dönüyor. Çünkü Abdülhamit tahttan indiriliyor, kaynaklar kısıtlanıyor. Bağdat Hattı, Almanların yaptırdığı hat, o buradan gelip Sofya'dan başlıyor ve Konya üstünden Adana ve Bağdat'a gidiyor. Babamın onun inşaasında rolü yok. Kendisi Hicaz Hattı'nın inşaatında mühendis olarak çalışıyor. O arada dönüyor geliyor, annemle evleniyor ve harp patlıyor, I. Dünya Harbi'nin son aşamaları. Annemle beraber -madem böyle hikaye istiyorsunuz, anlatalım- Adana'ya tayin ediliyor. Adana'daki mesele de, ordu geri çekiliyor -Atatürk'ün hatıralarında okumuşsunuzdur, onunla ilgili yazıları; Yıldırım Orduları meselesi var- geri çekilirken büyük zayiat veriliyor, en az zayiatla geri çekilmeye çalışıyor Atatürk o zamanlarda. Annemin söylediği hikayelere göre, Adana'dalar, çok heyecanlılar, Osmanlı ordularının yenilgisi izleniyor. Humus düştü, Halep düştü haberleri sürüp gidiyor. Çok üz-

günler. Bir aralık babamın buradan Bağdat Hattı'nda çalışmak üzere Nusaybin'e gitmesi gerekiyor. Nusaybin Bağdat Hattı'nın son durağı, İmparatorluğun da en karışık yerleri o zaman. Nusaybin'de Ermeniler ayaklanmışlar, onun için tehcir başlamış, Kürtler aşiret düzeninde. Nerede ne olduğu belli değil.

Annemin mütemadiyen yüreği ağzında; babam, gittiği inceleme seyahatinden geri gelecek gelmeyecek mi diye. Çünkü hattı kontrol ediyorlar, işler vaziyette tutmakla görevliler mühendis olanlar. Bir gün ödü kopmuş çünkü pencereyi tıklatmış birisi. Annem perdeyi açıyor, ağabeyim var, bebek daha, bir de halamın oğlu var yanlarında. İki küçük oğlan çocuk. Şimdi de görüyorsunuz ya bu peşmerge kıyafetlerini, onun daha daniskası, başları da sarılı, annem neredeyse bayılacakmış, halbuki babam gelmiş. O da böyle tebdil-i kıyafetle gelmeyi uygun bulup, çünkü Ermeni çeteleri herkesi kesiyormuş. Bu şiddet hareketlerinde yalnız cephede bulunanlar değil, herkes işin içinde. Üç aylık bebek bile işin içindeymiş.

Nusaybin'den kalkıp tekrar Adana'ya geliyorlar. Adana daha da hareketli. Şehrin yarı nüfusu Ermeni. Yine de Osmanlı hakimiyeti hâlâ var. Bağdat Hattı çalışıyor. Bağdat Hattı'nı Almanlar yapmış ama, işletmesini Osmanlıya bırakmışlar. Babam orada, o zaman onlara hat komiseri diyorlar, yani şimdiki işletme müdürü gibi o ünitenin başı. Hâlâ kartvizitleri durur babamın.

Babamdan istenen en önemli mesele hattı işler tutmak. Hattın işlemesi için, şehirdekilerle çatışmak gerek. Bir Hamparson Efendi varmış demiryolunda, zannediyorum işletme ile ilgili bölümde çalışıyormuş. Burada mesele çıkabilir diye babam onunla daha yakından ilgilenmek istemiş. Hamparson Efendi ona "Sen bu gece şuradaki kahveye gel de oturalım, bir kahve içeriz" demiş. Gidiyor babam. İşte alelade bir Anadolu kahvesi, Adana'nın merkez taraflarında. Bunu babamdan dinledim. Babam ben on beş yaşımdayken öldü maatteessüf, yine de hatırlıyorum. "Çok giren çıkan oluyor" diyordu, kahveye dikkatini çekecek kadar çok insan girip çıkıyormuş. Şimdi biz konuşuyoruz "Yedek ray var mı, yedek travers nereden getirtilebilir? hat eğer zayıflarsa..." -alt tarafı boşalıyormuş çünkü yağmurlarla falan- onları konuşuyorlar. "Nasıl bir örgüt kurulabilir?" Bir yere gelmiş, babam: "Peki ben artık gideyim" demiş. Hamparson Efendi; "Tabi gidersiniz Hilmi Bey, ben sizi herkese tanıttım" demiş, "Size hiçbir şey olmaz". Meğer oraya girip çıkanlar oradaki aktif Ermeni çetelerinin adamlarıymış.

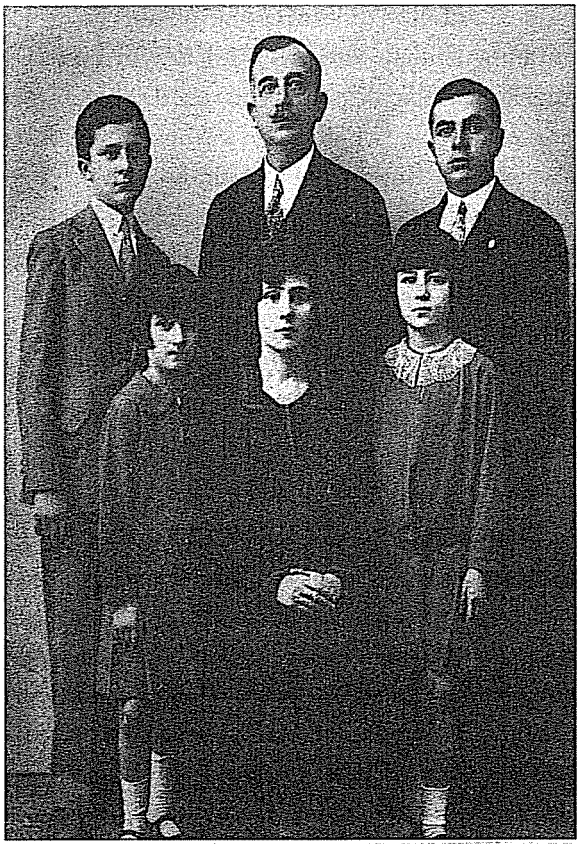
Adana'da çok önemli Ermeni çeteleri varmış. Kaçkaçlar dedikleri mücadele benim Adana araştırmamın ilk bölümünde de bunları anlatmıştım: Bir

Ermeniler Müslümanları sürüyor, bir Müslümanlar onları. Üç kere gidip geliyorlar, heryer de harap oluyor. Adana'da demiryolunu kontrol altına alıyor, fakat Ermeniler alttan alta kaynıyor. Burası bu kadar iyi olunca onu Nusaybin'e gönderiyorlar. "Aman Nusaybin'e gidin, orada da çok karışıklık var, Hat işlesin." Peki hat işlesin. Ondan sonra bir yazı geliyor: "Dönün İstanbul'a, bütün cephe çöktü, bırakıyoruz buraları" diye. Ve biraz sonra da Fransız ordusu işgal ediyor orayı. Nusaybin'den trene biniyorlar, oradan ayrılacak olan son tren diye sözü geçiyor. İki küçük çocuk var, ne kadar süreceği belli değil seyahatin. İki kompartıman alıyor babam, hatta üç galiba. Bunun bir tanesinde yemek pişiyor. Yanlarında bir hizmetkar var, bir Ermeni kadın. Yalvarıyor: "Ne olur beni de götürün, çocuklara bakarım, size yemek de yaparım. İstanbul'a gideyim, burada bırakmayın beni" diye. Zaten evde de çalışıyormuş o aralar. Yani çok karışık o zaman işler. Herkes böyle birbirinin içinde. "Peki sen de gel" diyorlar, çünkü annem çok nahiv, ufacık tefecik bir kadındı, onun için tek başına, kaç gün süreceği belli olmayan bir yolculukta çocuklarla baş etmesi mümkün değildi. O kadın, ateşin üstünde tencereyi tutarmış ve tren tangır tangır giderken o yemek pişermiş, çocukların yemeği, veya süt her neyse.

Adana'ya kadar geliyorlar. Adana'da işler biraz daha çapraşık. Babamın oradaki bütün düzeni kapatması lazım. Ve sandıklarla para, altın para, hattı işler tutmak için, çünkü o zaman banka filan işlemiyor. Paralarla, beraberlerinde de iki üç tane asker, o paralar muhafaza edilecek tabi. Onlar da o yandaki kompartımana koyuluyor tekrar. Bir Ermeni hizmetçi, üç tane Müslüman asker, iki tane bebek çocuk, -biri üç, dört yaşında, biri üç-beş aylık- babam, annem, böyle küçücük bir kadın, bunlar böyle demiryolunu kapatıp, cephe çöktüğü için yanlarında hem evrak hem altın var, bunlar İstanbul'a gelmek için yola çıkıyorlar, tren hareket ediyor, bu son tren artık oradan ayrılan. Yarı yerde yakıt bitiyor. İniyorlar, Toros dağlarından, hep beraber, iki-üç asker de dahil, odun kesiyorlar, lokomotifin içine odunları koyuyorlar, ondan sonra tren yeniden hareket ediyor. Ama trenin durduğu yerler dağbaşları ve ortalıkta herkes birbirini kesiyor. Bu kadar heyecanlı ve endişe dolu günler.

Hem annem hem de babam son derece idealist insanlardı. Bu memleket için her şey yapılabilir meselesi, bütün mesele o; yaşar tutmak, işler tutmak yani. Ordu var zaten, çarpışıyorlar dört bir tarafta. Yirmi bir günde geliyorlar Adana'dan İstanbul'a.

Ayaktakiler: Soldan sağa, Muzaffer, Hilmi Belik
Oturanlar: Mübeccel, Fatma, Muazzez Belik

O dönemde çöken bir imparatorluk var. Ulus-devlet inşasından hemen önce...

Ama ulus-devlet anlayışı var. "Biz Türkler, biz bu memleketin hakimiyiz, burası bizim vatanımız" duygusu hakim.

Yani Kurtuluş Savaşı'ndan önce bu duygu var!

Var; "Biz Türkler"... İşte Hamparson ile anlaşmaya çalışmak, bir Ermeni kadıncağıza iş vermek, zaten emeğe çok ihtiyaç var, o bebeklerin iç çamaşırları, temizlikleri vs. için gerekli. Bu memlekette onlar da yaşıyor. Ama burası esas bizim memleketimiz.

Babanız kısmen Fransa'da okumuş; "Biz Türkler" meselesi biraz da Batı'da okumanın getirdiği bir sonuç mu?

Herhalde. Babamın kitaplarını en son birkaç sene önce Ayhan Aktar tasfiye etti. Mühendislik kitaplarının yanında başka kitaplar da vardı. Dünya tarihleri falan. Annem roman okurdu, herhangi bir ev kadını gibi, ama çok ilgili. O zaman anlattıkları: "Bu memleket bizim, biz Türklerin, onlar da burada yaşayan insanlar, ama biz Türkleriz, burası Türklerin memleketi". Zaten çekişme başlamış, çok hırçınlar. İşte Enver Paşa harbe soktu, bu çok açıktı, nasıl toparlanacağız? Dayım ölmüş Sarıkamış'ta, kuzenler ölmüş Çanakkale'de, bunlar ne yapıyorlar bu memleketi? Ama gene de bu memleketi yaşanır halde tutmak lazım. Ve müthiş bir şey. Kadınların en büyük meselesi erkeği yalnız bırakmamak, nereye giderse oraya gitmek. Tamam boğazlıyorlar, birbirlerini kesiyorlar, kaçkaç denilen mesele var. Fransızlar azılıklara ayrı yardım ediyor, İngilizler fesat karıştırıyorlar, çok büyük hınç var İngilizlere. Ama yine de, bu memleket bizim. Mektupları kalmıştı babamın; "Türkiye için ne yapalım? Bu memleket için, Anadolu için ne yapmak lazım?" Birbirleriyle haberleşiyorlar. Mutlaka bir yere ait olmak lazım, birşey yapmak lazım.

Anneniz babanızla birlikte her yere gidebiliyor muydu?

Evet, evet. Anneler babalar İzmir'de. Babamınkiler İzmir'de oturuyor, anneminkiler Çanakkale'de oturuyor. Ama çocuk kopmuş, İstanbul'a okumaya gelmiş, sonra memleket dışına gitmiş, evlenmiş karısını almış başka tarafa gitmiş filan. Böyle hikayeler. Yirmi bir günde İstanbul'a geliyorlar ve o altınlar Osmanlı'ya teslim ediliyor ve Mütareke başlıyor o arada. Ve babam tifüs oluyor. Tabi o yolun bütün pisliği, gürültüsü, patırdısı. Kadıköy'de oturuyorlar geldikleri zaman. Tifüs o zamanlar müthiş bir salgın, bütün İstanbul'u kırıyor. I. Mütareke sıraları. Bir doktor, ismini hatırlamıyorum, annemle pazarlık yapıyor; "Bu ev düzgün görünüyor" diyor, "temiz

ve havadar, bunu hastaneye kaldırmayalım" diyor. "Ama siz söz verin pencere kapanmayacak, her gün çarşaflar kaynayacak, her gün değişecek ve ben her gün gelip bakacağım" diyor. Annem üstleniyor bunu. Sağlık koşulları çok önemli. Ve babam tifüsten kurtuluyor. Tifüsten kurtulmak çok zor bir şey o zaman. En büyük mesele de o, hastaneye götürmeyelim. Çünkü hastaneler tıklım tıklım dolu. Bütün cephelerden dönenler, göç, Balkanlar'dan zorla yaptırılan göçler. O göç hikayelerini çok az biliyoruz Türkiye'de. Girit'ten gelişleri de çok kötüdür. Müthiş bir zulme uğradıkları için geliyorlar.

Mütareke İstanbul'da geçiyor, Milli Mücadele başlar başlamaz babam haberleşmeye başlıyor, ne yapıyoruz şimdi diye. "Sen Ankara'ya gelme" diyorlar, "Antalya üzerinden Çivril'e git". Niye? Yunan işgal etmeye başlamış Batı Anadolu'yu, oradaki demiryolları ile ilgilensin diye.

Çivril Denizli'de, Denizli'nin ucunda iki tane ek hat vardır. İzmir'de hatırlıyorsanız, o ürünleri limana toplayıp ihraç edebilmek için, Ege kıyılarına ağaç dalları gibi demiryolu yapıyorlar. Ve bir sürü kol var böyle. Çivril'e bir tane, Ödemiş'e bir tane ve benzerleri. Bir de esas yol var. Bunlar böyle bir saatlik tren yolları, o zamanki teknolojiye göre. Bugün herhalde bir çeyrekte alınır.

Büyücek bir merkeze mesela Denizli'ye göndermiyorlar, Çivril'e, göndeiyorlar, küçük bir yerde alttan işleyerek bu iş görülecek. Babam Ankara üstünden Çivril'e gidiyor. Annem Çanakkale'de kalıyor. Sonra "Tamam sen de gel artık" diyor, haberleşiyorlar. İtalyan gemileri, posta da getiriyor, haber de getiriyor, paket de getiriyor. Mütarekeden sonraki Milli Mücadelenin başlangıcında İtalyanların, İngilizlerle Fransızları beğenmemeleri, onlara ters muameleleri, onlarla anlaşmazlık halinde olmaları ve Milli Mücadelecilere alttan altta yardımları bilinir. Bu aşama da annemle babamın hayatına, annemin Çanakkale'de iki çocukla İtalyan vapuruna binmesi ile yansıyor. Antalya'da iniyorlar, Antalya'dan yaylı arabalara biniliyor. Oradan Çivril'e geliniyor. İşin ilginç tarafı, annemin İtalyan vapurundaki kamara arkadaşı da bir Yunanlı kadın. Yani o kadar iç içe ki o zamanlarda bunlar. Her hareket edenin çevresinde böyle insanlar var. O da Antalya'da iniyor, Rodos'a geçmek için orada kalıyor. Annem arabalarla -başka insanlar da varmış, asker aileleri olarak, gene İçanadolu platosuna çıkmaya çalışançünkü Antalya İtalyan işgali altında, orada hiç mesele yok. Yani kim geldi, kim gitti meseleleri yok. Ama bunlar aileler. Bütün erkekler Ankara'dan dolanıp cepheye geliyor, aileler, kadınlar, deniz yoluyla Antalya'dan geliyor. Güveniyorlar, İtalyanlar bunlara dokunmuyor. Yaylı arabalarla, Ana-

dolu platosuna gitmelerini sağlıyor. Bugün de aynı kavisli bir yolla inilir platodan aşağıya Antalya'ya, Toroslar aşılır. İşte aşağı yukarı o güzergahtan Çivril'e geliyorlar.

Zaman geçiyor, 1920-21 olmuş. 1920'lerin içinde, iş ne olacak, nasıl gidecek, Babam Ankara üzerinden Çivril'e gelirken, annem bir bir buçuk sene kadar Çanakkale'de annesinin babasının yanında kalıyor. Ablam orada doğuyor. Yunanlılar İzmir'i işgal ettikten sonra Nazilli ve Ödemiş'e kadar ilerliyorlar. Aydın çok önemli bir merkez olarak işin içine giriyor, ama Denizli'ye kadar gelmiyorlar.

Orası galiba İtalyan mıntıkası oluyor, onun için gelmiyorlar. Onlar ileriye, Gediz vadisinden içeriye doğru girmeye çalışıyorlar. Şimdi gene burada, annemin anlattığı hikaye, o yürek çarpıntısı hiç bitmiyor. 1921'in sonu, 1922'nin başlangıcında, İstiklal Savaşı'nda bildiğiniz gibi, milli mahalli örgütlenmeler var. Çeteler, ama bugünkü anlamda çeteler değil. Milis kuvvetler, mahalli silahlanmış kuvvetler, onların başlarına efe diyorlar, genelde. Ve Demirci Efe meşhur. Demirci Efe beş silahla gezermiş; arkasında da on kişi, on beş kişi koruması var. Onlar babamı görmeye gelirlermiş; annem o küçücük kadıncağız, ne olacak şimdi diye, her silahlı insandan korkuyor. Ne olacağı belli değil. Demirci Efe hep pazarlık edermiş, sen nereyi tutacaksın, ben nereyi tutacağım, tren nasıl kullanılacak. Demirci Efe hayır derse, tren kalkamaz, yolunu keserlermiş. Babam böyle bir tür iç diplomasi, yani uluslararası diplomasinin tersi, mahalli diplomasi oluşturarak halledermiş bu meseleleri.

Hilmi Bey'in demiryolu hüviyeti

Şifre: Coty'nin Hiver'i

Bu arada mütemadiyen haber alıyorlar. Asıl büyük muharebeler tabi Kuzey'de cereyan ediyor bildiğiniz gibi. Kütahya, Eskişehir vesaire; alt taraftan da Afyon ovası. Annem gülerek anlatırdı: "Adana'dayken işte Humus düştü, Halep düştü, yok başka şehir düştü. Onları işitince ne oluyoruz, daha ne kadar sürecek bu geri çekilme diye düşünürdük. Şimdi burada da, Alaşehir alındı, Manisa alındı, Turgutlu alındı, bu ne demek oluyor? Ve inanamazdık" diyor. Nihayet ordu Yunan ordusunu önüne katıyor bu sefer. Alaşehir'in istirdadı, Turgutlu'nun -Turgutlu'nun adı Kasaba- "Kasaba istirdad edildi" diye geçiyor sözler. Ne kadar seviniyorlar, bir yandan da inanamıyorlar. Demirci Efe geliyor: "Ben konuştum kumandan beyle, bilmem neredeki treni götüreceğim İzmir'e". Şimdi, babam şüpheli, gider mi, gitmez mi. Çünkü dışarıyla ilişkiler çok kötü, öyle makineyi yenilemek, vagonu düzeltmek falan, öyle şeyler yok yani. Çekiçle tamir ediyorlar makineyi.

"Dur bakalım ne olacak, nasıl olacak." Annemde yine yürek çarpıntısı. "Tam Yunan'ın içine gidiyor, ne olacak?", muharebe hattının içine gidiyor. Ama işte Demirci Efe'nin orada haber götürmek, getirmek, emniyeti sağlama meseleleri var. İlk tren, bir lokomotif iki vagon, üç beş kişi -babam da içinde, örgütleyici olarak- İzmir'e kadar gidiyorlar. Annem haber bekliyor; tren geri dönüyor lokomotifiyle beraber makinisti vesaire, ona bir paket veriliyor. "Coty"'nin "Hiver" isimli parfümü, hep onu kullanırmış annem. O zamanlar Türkiye'de, Osmanlı döneminde büyük şehirlerde ithalat kısıtlaması yok, her şey var. Sonra, biz bunları bilmeden büyüdük, limon kolonyasıyla büyüdük. Şimdi başka şeyler var. Bir de ipek eşarp çıkıyor paketten. Annem bunların İzmir'den başka yerde alınamayacağını bilir diye de şifreli bir mektup yazmış.

Babam bir daha Çivril'e dönmüyor, o aşama bittikten sonra, İzmir'in istirdadından sonra yani 9 Eylül'den sonra, Ekim başlarında hadi diyorlar, annemler falan gelsinler, çocuklar gelsinler. Ablam da var o zaman, ağabeyim var. İzmir'e geliyorlar. İngilizler hattı terkedip gitmişler. Aydın Hattı İngilizlere aitti. Muhteşem binaları var orada. Sanki şirketin sahibiymiş gibi o İngiliz genel müdür orada -ve herkes onları sahibi sanıyor- halbuki memur onlar da. Hâlâ durur, bir saatli ev var İzmir'de, Alsancak istasyonuna doğru bakarsanız sağ tarafında. Sol tarafında o büyük müdür evi var, sağ tarafında da saatli ev var. Bir yere yerleşmek lazım, oraya yerleşiyor babam. 1922'nin Ekim'i.

Daha sonra hat tekrar organize ediliyor ve işlemeye başlıyor, Fransız Hattı olan Basmahane'den kalkıp Afyon'a giden hat da işlemeye başlıyor. Orda da başka bir insan var örgütleyen. Babam: "İstasyonda oturmayalım, şehre göçelim, Alsancak'a geçelim" diyor. Şimdi adı Şerafettin Bey olan sokak. Dosdoğru Gar'ın önüne çıkar, Alsancak Garı'nın önüne çıkar, eğer İzmir'i biliyorsanız. Orada bir ev, İzmir'in tipik evleri. Nedir? Üç basamakla giriyorsunuz, altta salonlar var, arkada yemek odası var, çıkıntı var, mutfak var. Üst katta yatak odaları.

Rum evi mi?

Onlara Rum evi demek doğru değil. Herkes oralarda oturuyor. 19. yüzyıl mimarisi diyelim. İmparatorluk sırasında, lonca teşkilatının bir başka türlüsü olarak etnik bir iş bölümü var. İşte Ermeniler bakırcı ve kuyumcu, Rumlar inşaatçı. Rum ustalar yaptığı için bu evleri, içinde oturanlar, ısmarlayanlar, herkes Rum evi diye anıyorlar. Taş, kagir evler bunlar. İşte o evde ben doğmuşum. 9 Eylül 1922'de gelinmiş, 21 Şubat 1923'de ben doğmuşum, ama saatli evde değil, öbür tarafta. Ablam çok kızınış ben doğdum diye. Pencereyi açıp "Atalım bunu burdan!" diyormuş. Kardeşler arasındaki hikayeler birbirine benzer.

İbo'nun ailesinin hikayesi de ilginçtir. Babası fiilen çarpışıyor cephede o zamanlar. Annesi Mersin üstünden Orta Anadolu'ya babasının yanına gidiyor. Yani bu müthiş bir heyecan. İşte dediğim gibi böyle Hama'lar, Humus'lar, Halep'ler düşüyor deniyor. Bu tarafta da Alaşehir alındı, Kasaba alındı, Manisa alındı haberleri bir gün arayla geliyor, inanamıyorlar, olacak iş değil. Ama müthiş bir örgütlenme var. Hem milis örgütlenme var, hem bu demiryolunu işletme meseleleri var, hem güvenlik meseleleri var. Hem babam hem annem bütün olayların içinde ve o heyecanı yüzde yüz yaşıyorlar. Ve işte bu "Burası kurtarılacak, yok başka çaresi". Sonra yine birer gün arayla hepsi geri alınıyor.

Kurtuluş Savaşı üzerine konuşurken demiryollarının ve demiryolcuların işlevleri oldukça ilginç olsa gerek. Fransa'da Alman faşizmine karşı demiryolcuların gösterdiği direnç üzerine bir dizi çalışma var. Kurtuluş Savaşı'nda demiryolcuların ne gibi işlevler üstlendiklerini araştırmak başlı başına bir katkı olur sanırım. Anlattığınız süreçler Anadolu'nun başka yerlerinde de yaşanıyor mu?

Başka yerde var mı bilmiyorum, bu ailenin içinde birebir yaşadığımız bir hadise.

Babanız mühendis, kısmen Fransa'da okumuş, yani bu işlerde çoluğunu çocuğunu alıp Fransa'ya gidebilirdi belki. Ama burada mücadelenin içinde duruyorlar.

Tabi, idealistler, müthiş idealistler. Böyle bir düşünce yok, göçüp gitmek gibi bir düşünce hiçbir zaman olmamış. Zaten büyükleri Girit'ten göçmüş; göçün nasıl zor olduğunu biliyorlar.

İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in yaptığı Ege'deki direnişle ilgili çalışmada o dönemin aydınlarındaki mücadele eğilimi açıkça görülüyor.

Romanlardan ve hatıralardan anladığım kadar, İstanbul'da sarayla ilgili olan çevrelerde herkes ya dışarı gitmek istiyor, ya hiçbir şey yapmak istemiyor. Ama onun dışında, okuyanlar, düşünenler, etkilenenler hepsi bu memleketi kurtarmak peşinde, hepsi. Harbiye elbette çok önemli. Bütün orduyu toparlıyor etrafında. Mühendis Mektebi de öyle, dışarı gidip gelenler de öyle.

Yerel örgütlenmelerde de, milislerin altında da bunlar yatıyor.

Altında bunlar var, bu insanlar var. İzmir'de iyice yetişmiş eleman var. Babam da İzmirli, sonradan İzmirli olmuş bir ailenin insanı olarak. İlhan'ın kitabındaki Tahtakılıç ailesinin nasıl toparlandığını ve zabıt tutarak paranın hesabını en küçük ayrıntısına kadar kaydederek, para toplayarak, orada nasıl bir milis kuvveti oluşturduğunu söylüyorlar. Müdafa-i Hukuk Cemiyeti böyle çıkıyor ortaya. Bülent Tanör'ün bu konuda eserleri var ama, İlhan'ın ve Selim'inki ilk büyük eserdir, şimdi Sezar'ın hakkını Sezar'a verelim. Onlar ilk defa dokümanlarıyla beraber, notlarıyla beraber, Tahtakılıç ailesinin -onlara da müteşekkir olması lazım Türk inkılap tarihçilerinin- bunun en alttan en üste nasıl örgütlendiğinin ve nasıl bütün o kayıtların meşruiyet adına Ankara Hükümetine götürülüp teslim edildiğini gösteriyor. Bu çok önemli bir şey. Benim babam için de aynı şey. Adana'daki bütün demiryolu kayıtlarını topluyor ve iki sandık altını toparlıyor, kimseye elini değdirtmeden getirip burdaki -maatteessüf- hükümete teslim ediyor. Keşke Ankara'ya intikal ettirseydi. Harekete daha uzun zaman var.

Sorumluluk ve dürüstlük.

Evet, "Bu memleket bizim, bir şeyler yapmamız lazım". Ve metelik oynamaz bu konuda, kim ne kadar güçlük çekerse çeksin, ne olursa olsun.

Yolgeçen Hanı: Anadolu

Biraz önce yaptığınız ayrıma dönersek; saray çevresinde okuyanlar ya hiçbir şey yapmıyorlar ya gidiyorlar, onun dışında okuyanlar da memleketi işler halde tutup bu işe sahip çıkıyorlar. Bir görüşe göre Fatih Sultan Mehmet'le başlayan süreçte İmparatorluğun üst kademelerinde Türk unsurunun etkisi azalıyor.

Tabi kulluk var.

Enderun'dan yetişenler?

Ama onların hepsi Osmanlı. Osmanlılık zihniyeti var. Ama müslümandı, Anadoluluydu, değildi, böyle şeyler önemli değil. Çok zaman Balkan yarımadasındaki devşirme insanlar alınıp geliniyor. Onlar on yaşında, sekiz yaşında, dokuz yaşında alınıyorlar. Çok önemli oranda Osmanlılaştırılıyor ve onların hepsi yeni isimler alıyorlar. İşte Koca Mustafa Paşa. Siz tarihi benden daha iyi hatırlarsınız, ben her şeyi unuttum. Sırp Sokullu Mehmet Paşalar filan, onların hepsi Balkan kökenli. Ve çok büyük bir ihtimalle, ya orada İslamlaştırılmış grupların insanları, yahut da alınıp, devşirme usulüyle Osmanlılaştırılmış olanlar. Farketmez, Anadolu öyle bir yolgeçen hanı ki, bütün kanlar karışıyor. Hiç kimse Türk Anadolululuktan söz edemez. Şimdi buyrun bir şey daha: Bizimkiler Girit'li, pekala. Herkes bilir ki bundan dört kuşak evvel mi ne iki tane Rum gelin alınışlar, evlenmişler orada, ondan sonra Müslüman olmuş bu hanımlar, aile devam etmiş gitmiş. Dahası var, o büyük olaylar başladığı zaman, büyük Yunan-Türk çatışmaları, katliamı başladığı zaman özellikle, benim dört kuşak gerisinde bir kuzenim, kızıyor, hem Ortodokslara kızıyor hem Müslümanlara kızıyor. Ne yaptığını zannediyorsunuz? Basıp İtalya'ya gidiyor, Katolik oluyor, Manastıra giriyor. Dahası var; kardinalliğe kadar yükseliyor. Şimdi bu adam ne? Peki onu orada bırakın, bu tarafa gelin. Burada da Hilmi Bey paralanıyor bu memleket kurtulacak diye. İbo'nun ailesinden de örnek verilebilir. Sadullah Bey, Doğu Anadolu'dan. Büyük ihtimalle Kürt.

İbrahim Kıray Hayır, babası Kürt. Annesi Çerkez.

Mübeccel Kıray Annesi Çerkez, tamam. İbo'nun Annesi Larissalı -Yenişehir diyorlar oraya o zaman- yani Yunanistanlı. Acaba onların ailesinde kaç tane Rum kadın vardır? Bizimkine göre biraz daha küçük bir aile oldukları halde.

Bir takım yabancı kaynaklarda, Osmanlı'dan bahsederken Türkiye diye bahsediyor.

Tabi, tabi. Onun için Türkiye derken Osmanlı İmparatorluğu'nu kastediyorlar. Ama bunlar Osmanlı İmparatorluğu, hepsi birbirinin içine girmiş bir yer. Şimdi mesela, sen gidiyorsun Ankara'da okuyorsun, sen nerden geldin bilmiyorum buraya ama, işte bilmem nerden kalkıp gelip buraya yerleşiyorsun falan. O zaman da Osmanlı İmparatorluğu, yani sükünet bulduktan sonra -fetihlerden bahsetmiyorum- bir adam Priştina'dan kalkıyor İzmir'e yerleşiyor, İzmir'den kalkıyor Atina'da yerleşiyor, Atina'dan kalkıyor Beyrut'a yerleşiyor, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi içinde oraya buraya gelip gidiyor. Her yerde bu oluyor.

Bizim ailenin bir kolu Girit'te Üsküplüler diye anılıyor, Rumca tabiriyle anılıyor. Bu size ne hatırlatıyor -kayıt yok, bunu ispatlayamam ama- belli ki bunlar Balkanların bir yerinden Girit'e göçmüşler orda da bu isimle anılıyorlar. Osmanlı toprağını bir tek devlet düzeni diye düşünürseniz, bunlar çok doğal, gitmeler, gelmeler, şurda durmalar burda yerleşmeler falan. Onun için oturup da böyle saf kan aramak çok absürd.

Ama şu açık: Genç Türkler gibi sıfatlar aslında bir mücadeleyi, bir siyasal hareketi tanımlıyor.

Bir siyasal hareketin adı o.

Bir de dışardan ona konan bir ad o, o da önemli.

Tabi, bir de o tarafı var. İşte "Hasta adam" tabiri var. O zamanlar buna "Avrupa'nın hasta adamı" diyorlar. Sonra "Boğazdaki hasta adam" diyorlar. Avrupa ile ilişkisini kesmek için. Bunlar devletlerarası siyasetin tabirleri! Ama yani burada safkan aramayın. İyice absürd bir şey. Zaten ben hep onu düşünüyorum; işte Kürt hareketi, acaba kim kimi kesti, ne oldu? Kim kaç yerde karıştı birbiriyle? Kimi nereden çıkaracaksınız? Bütün ömrü İstanbul'da geçmiş Kürtçe bilmeyen çok Kürt var. "Hadi, Kürdistan'ı kurduk, gidin" deseniz, kaçı gider? Çünkü bütün sorun büyük değişmenin sürüp gitmesidir, onlar topraktan kopmuşlardır. Ama 19. yüzyılın sonundaki Kürt meselesi dışarıdakilerin, Osmanlı İmparatorluğu'nun içindeki, o zamanki etnik grupları -yani Bulgarları, Sırpları- milli olarak kışkırtmaları; "Siz milletsiniz, milli devlet kurmalısınız"dan farklıdır. Kürtler için ayrı bir devlet hiç düşünülmemiş ama Kürtler Abdülhamit tarafından örgütlenmişti.

"Vatan" Dedikleri

"Bu toprakları kurtarmak gerekir" duygusunun olduğu bir dönemde, bir Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin beklentiler nelerdi?

Benim babamın mektuplarında, katiyen halifenin sözü geçmez, din bir tek defa anılmaz. Yani "Biz Müslüman Türkler bu memleketi..." Hayır! "Biz Türkler buranın sahibiyiz, ne yapacaksak yine biz yapacağız" inancı vardı. Ve katiyen din motifi yoktu.

Bu acaba eğitimden mi kaynaklanıyor, çok kişiye özgü bir şey mi, yoksa o dönemin aydın kesimi Avrupa Aydınlanmasının etkisi altında mı?

Şimdi hiç unutmayın ki, bütün 19., hatta 17. yüzyılda, hatta Protestanlıktan falan sonra, din Batı'da kişiselleşmeye, vicdan meselesi olmaya başladıktan sonra, siyasi meselelerde din yok. Ve dolayısıyla Türkiye'deki siyasi akımlarda da din en azda. Retorik var: "Din-ü Devlet". Ama bu klişe. Bunun içi yok. Babamın mektuplarında din-ü devlet diye de bir şey yok. "Bu memleket kurtarılacak!" meselesi var.

O mektuplar elinizde mi?

Yok, maatteessüf hepsini tasfiye ettik bitti gitti. Benim bir amcazadem, babamın amcazadesi, daha doğrusu halazadesi var; o da mühendis mektebinde. Her şeyi yarıda bırakıyor, memleketi kurtarmak için -İslamı filan değil, orada vatan kavramı çok önemli, Namık Kemal'in *Vatan Yahut Silistre*'sindeki gibi, o anlamda- bütün her şeyi bırakıyor, bütün istikbalini mahvediyor ve Balkan Harbi'ne gidiyor. Balkan Harbi'nde müthiş bir kırım olmuş -biliyorsunuz herhalde- genç aydınlar, yani okullular hep mülazım olarak girmişler, ön safta çarpışmışlar, dörtte üçü telef olmuş. Ve onlar için de mesele vatanı kurtarmaktı.

Vatan dedikleri yer neresi?

Hepsi dahil. İmparatorluğun elinde kalan kısmı. Yani Selanik'ler, Priştine'ler, Arnavutluğa kadar olan yerler, tabi Türkiye. Yani, o Hama'lar, Humus'lar, Halep'ler düşerken yeis de ondan. Yani "Arabistan elden gidiyor" değil, "Vatan elden gidiyor". Tabi dünya kadar esir alınıyor o insanlardan. Onlar hep Müslüman, Hristiyan asker yok Türk ordusunda. Her zaman ayrıcalık tanınmış. Ve esir alınanların hepsi Müslüman, İngilizler canlarına okuyor onların, o kanal faciası denen hadisede, Mısır'da ilk esir tutuldukları zaman falan, hepsi böyle.

İşte böylece 1923 senesi geliyor ve babama da diyorlar ki; İngilizler falan bırakıp gitmiş hattı, "Sen bunu işletmeye devam et, nasıl işleyecekse bu hikaye". Pekala, bir zaman orada, zannediyorum ben iki buçuk yaşına gelinceye kadar kalıyoruz. Sonra, İstanbul'a geliyoruz. Ben hiç kar görmemişim o güne kadar. İzmir'de kar yok, öyle üç yaşında falan geliyoruz. Tekrar Kadıköy tarafında oturuyoruz, Kuşdili Çayırı'nda. O üç yaşında -ne kadarı bana anlatıldığı için hatırlıyorum, ne kadarı hakikaten hatırlıyorum o belli değil ama- o sene kar yağdı İstanbul'da ve ben -bahçeli bir evdi orası- ille bahçeye çıkacağım. Fırlamış çıkmışım. Tabi, çıkınca da ev sıcak, paltosuz maltosuz çıkıyorsun, o karları kucaklamışım, donmuşum, feryat figan, bütün millet beni bahçedeki karlardan toparlayıp içeriye getirip ısıtmış falan. Böylece daha haşin bir iklimle tanışmış oluyorum.

Sonra bir zaman İzmir'de oturuluyor, İzmir Hattı düzene koyuluyor. İzmir'de oturmak yetmiyor yolu tashih için, bir aralık Kuleönü diye bir yer var, bugün hâlâ istasyon orası, küçücük bir istasyon, oraya gidiliyor -orada hiç kimse yok- orada oturuluyor. Trenler tashih ediliyor. Bir yol mühendisi, eğer tam idareci değilseniz, böyle sürekli hareket halinde. Sonra Devlet Demir Yolları kuruluyor, babam oraya giriyor ve ondan sonra onun bir parçası oluyor. Türkiye'nin içinde büyük bir hareketlilik başlıyor; ordan oraya, ordan oraya; işte Demiryolu şebekesi içerisinde tayinler oluyor. Hatırlamadığım yerlere daha gidilmiş o aralık ama, ilk kendime geldiğim zaman -ki beş, altı yaşındayım- Bilecik'teyiz. Trenle hiç İstanbul'dan Ankara'ya gittiniz mi? Bilecik büyük tünellerin ağzıdır. O tüneller tamir ediliyor. Orda bir tane demiryolu köprüsü vardır yanında da yenisi vardır. İşte hem o eskisini adam etmeye çalışıyorlar, olmuyor, yenisini yapıyorlar; o babamın elinden çıkmış olduğu gibi. Böyle hikayeler başlıyor.

Demiryolu İlkokulu

Babam bir zaman sonra Eskişehir'e tayin ediliyor. Ondan sonra Devlet Demir Yolları'nın parçası babam. Eskişehir'de -Eskişehir önemli bir merkez- hem lokomotif ve vagon imalat tesisi var, hem yol bakım teşkilatı orda, özel demiryolu hastanesi var -büyük bir hastane- özel bir Demiryolu İlkokulu var. Bu Demiryolu İlkokulunun meselesi, okul olmayan küçük istasyonlardaki memur ailelerin çocuklarının okuması için yatılı.

Hâlâ devam ediyor.

Elbette, hâlâ var. Ve çok ilginç bir okul. O zamanlar ilkokullar çok

Soldan sağa:
Abla Muazzez Belik,
baba Hilmi Bey ve
Mübeccel Belik

Üç kardeş
Ağabey Muzaffer
Abla Muazzez
ve Mübeccel Belik

önemli şeylerdi anlaşılan. Bu okulda piyano çalmayı öğretmeye kalkarlardı insana, ben hiç ilgilenmedim ve öğrenmedim. Tenis kortları, işte jimnastik salonu, bilmem ne. Çok düzgün bir binaydı; taş, büyük demiryolu binalarının iyisi hatta. Çok hoş bir yemekhane.

İlkokula orada mı başladınız?

Orada başladım.

O bina demiryolları tarafından mı inşa ediliyor?

Almanlar yapmış, Bağdat Demiryolları'ndan kalma.

Binaların güzelliği biraz da oradan geliyor.

Bütün demiryolu hatlarında binalar güzeldir. Çok muazzam.

Tabi şimdi biraz perişan haldeler ama..

Hâlâ bakımı yapılır onların. Çatlasanız patlasanız, evin içine girerler, badana ederler, muslukları tamir ederler giderler. "Yahu hastayım, alamam seni içeri" dersiniz, yine girerler. Öyledir. Her sene badana olur, her sene bakım yapılır. Hâlâ yapılıyor biliyorum.

İlkokula Eskişehir'de başladınız, kız erkek karışık bir okul muydu?

A, elbette. Kimsenin aklına gelmezdi ayırmak. Hele böyle ayrı oturtmak falan da yok. İnsanlar boy sırasına göre otururdu. Benim gözüm görmezdi

onun için beni en önde oturturlardı. Sonra zaten hocalar rest çekti aileme; "Bu kızın gözleri bozuk, baktırın" diye. Ben ikinci sınıftayken İstanbul'a geldim babamla beraber. O zaman Hakkı Hayri diye çok meşhur bir göz doktoru vardı. Ona gittik, bana gözlük takıldı. Ondan sonra ben iki senede bir hep Hakkı Hayri'ye gitmeye başladım, gözüm de hep ilerlemeye devam etti.

Nihayet lise bitti, tekrar gittim ben Hakkı Hayri'ye, o zaman yanımda ağabeyim vardı. Zaten babamı kaybetmiştim o zaman. "Benim kızım olsaydı ben bunu okutmazdım" dedi. "Ne olacak?" dedim, "Bu gözler dikkat istiyor" dedi bana. Pekala, ben geri döndüm, tabi hiç kulak falan asmadım. Üniversiteye girmiştim bile. Gittik, gittik, gittik, tabi her sene biraz daha kalın gözlük. Sonra durdu, ama 25 yaşından sonra durdu. Böyle 2,5-3 miyop ile başlayıp 11 miyopa kadar çıktı.

İlkokulun atmosferi nasıldı? Tabi Cumhuriyetin ilk dönemi, altı yıl geçmiş.

6 yıl geçmiş oluyor, 6,5 yaşında ben başlamış oldum. Çok heyecanlı öğretmenlerimiz vardı, çok kaliteli aynı zamanda, düşünüyorum da çok kaliteli. Çok iyi tarih, yurttaşlık bilgisi vesaire öğretirlerdi.

O hocaların kaynağı neydi, nerden geliyorlardı?

Şimdi, söyleyeyim; aklımda kalan üç hoca var. Onların hepsi İstanbul'da, Çapa Hastanesinin yanındaki Yüksek Muallim Mektebi'nden mezunlardı. Galatasaray'ın ilkokulunda okuturlarmış. Demiryolları onları özenle alıp bu tarafa getirdi, onlar vardı. İki tanesi Eskişehir kökenliydi, onları da iyi biliyorum. Her sene -sınıf hocaları vardı, hatırlarsanız birinci sınıfa birisi, ikinci sınıfa birisi. Ama dördü beşi bu Galatasaray'dan gelmiş olan hocalar okuturlardı. Son derece parlak adamlardı. Hem bilinçli, hem hevesli kişilerdi. Sonra onlardan birinin kızı profesör oldu, hâlâ görürüm.

Bir müzik hocası vardı, resim dersi de verirdi; hem marşlar öğretir, hem Batı müziği plak dinletirdi bize. Piyesler koyardı sahneye. Her yıl 23 Nisan'da bir takım piyesler oynardık. Çok hamasi şeyler oynardık, kabul etmek lazım. Cumhuriyet yeni kurulmuştu. Halk dansları öğretirlerdi, tenis de oynatırlardı. Jimnastik yapardık, ondan sonra -mektebin raketleri vardı- hadi bakalım, oynayın! Daha 11 yaşındaki çocuk o raketi kaldıramıyor bile, olsun, hadi oynayın! Ondan sonra bu hocalar kendi aralarında oynardı, biz de öyle seyrederdik kenarda durup.

Demiryolları dönemin en fazla sermaye yatırılan alanı olduğu için buradaki yaşam tarzı belirli bir düzeyde oluyor.

Dediğim gibi, hastanesi, okulu, fabrikası vardı. Ama bakın Eskişe-

hir'den ne hatırlıyorum başka; işte mühendisler -fen memuru denirdi, teknisyen aşamasında insanlar- doktorlar -orada hem sağlık servisi vardı, hem hastane vardı- böye daha çok aklı birbirine yatanlar diyelim, aileler kadın erkek, çoluk çocuk herkes pikniğe gidilirdi. Porsuk var orada, Porsuk'un daha ilerisinde Porsuk'un deresinin karıştığı yerde, ağaçlık güzel yerlerde, hep beraber, kadınlı erkekli, hiç çekinmesiz -kısa kol, hiç kimsenin başı kapalı değil- herkes giderdi. İşte böyle hep birden, beş altı ailenin çocukları kadınları ve erkekleri birarada piknik yapılırdı. Her sene yapılırdı.

Bunlar memur bürokrat aileler değil mi?

Evet, yani çoğu demiryolunun çevresinden, bir iki tane şehirden vardı. Çok banka vardı ve bu bankaların müdürleri -çok banka dedimse, tashih etmeliyim; Ziraat Bankası, İş Bankası, Osmanlı Bankası, o zamanın bankaları bunlar- onların memurları ve müdürleri de bu grubun içindeydiler. Ben o aşamada Eskişehirli aile -yerli tüccar, mesela esnaf falan- tanımadım. Annem tanır mıydı? Bilmiyorum, hatırlamıyorum. Biz hep mektebin içindeydik -mektep zaten on beş adım mı, yirmi adını mı, çok yakındı- istasyon zaten uzak şehre. Sonra, babam bir maceraya atıldı, müteahhitlik yapayım hevesine düştü.

23 sonrası memurlarının bir kesimi serbest çalışmak hevesinde.

Serbest bir şeyler yapmak. İşte o aşamada biz tekrar İstanbul'a geldik. Bu birinci sınıftan sonra -orada başladım ama- birinci sınıfı sonra İstanbul'da okudum, sonra tekrar gittim.

Otuzların başı oluyor her halde?

Evet. O sene biz İstanbul'da oturduk. Babam bir yerlerde demiryolu yapmaya gitti. Zannediyorum Sivas Hattıydı. Ondan sonra buradaki Işık Lisesi'ne gittim. Sonra babam parayı batırdı, tekrar Devlet Demiryolları'na döndü. O geçiş sırasında biz Çanakkale'ye gittik. Annemin ailesinin yanına. Ama bunlar, bu dediklerim, altı ay, sekiz ay sürdü. Ve babam tekrar Eskişehir'e geldi; "sen biliyorsun" diye babamı tekrar oraya vermişler. Ve ben üçü, dördü, beşi Eskişehir'de okudum.

Aile sürekli hareket halinde. Bu hareketlilik aileye nasıl yansıyor?

Anlatayım; bizim evde çok açık ve net bir düzen vardı. Annemlerin yattıkları oda her zaman evin en büyük odalarından biri olurdu, nerde oturursak oturalım. Orda hem yataklar, komodinler hem de oturacak yer olurdu. Hatta babamın kitaplarının bile büyük bir kısmı orada dururdu. Babam ak-

şamüstü eve geldiği zaman -biz tabi üç buçukta falan gelirdik, yok ödev yapacaksın, yapmayacaksın, çekişmeler bilmem neler- babam bizim tarafa uğramazdı, gider duş alırdı. Sonra kendi odasına giderlerdi. Annem, babama bir tepsi hazırlardı. Çok basit bir meze, beyaz peynir, leblebi falan böyle şeyler. Ve rakıyı da şişede tutmazlardı, o karaf denen şeylere koyarlardı.

Karafaki mi?

Karafaki, küçük bir sürahi. İstanbul'da öyle deniyor. Göstereyim sana. Bu benim ailemden değil, İbo'nun ailesinden. Ama bu bir rakı sürahisidir.

Annemle babam orada oturur, dışarda büyükannem bizimle kalırdı, işte yemek, sofra falan hazırlanırdı. Hem babamın meseleleri, hem ailenin meseleleri oralarda konuşulurdu. Çok meşhurdur babamın annemle geçirdiği o bir saat, bir buçuk saat. Sonra yemeğe oturulur, hep beraber. Eskişehir'deysek gazete gelir, sekiz buçuk treniyle İstanbul'dan. Kim evvela gazeteyi alacak, kardeşler arası bir çekişme yaşanırdı.

Akşam sekiz buçukta mı?

Evet. Biz çocuklar üçümüz birden gazetelere hücum ederdik. Ben romanları okurdum orada, ağabeyim spor haberlerine bakardı. Babam müthiş kızardı, çünkü parça parça oluyordu gazeteler, derli toplu verin diye. Böyle bir zaman devam etti bu hayat. Ben ilkokulu bitiriyorum, ablam bitirmiş, Ankara İsmet Paşa Kız Enstitüsü'nde yatılı okuyor, gidip geliyordu. Ağabeyim de Kabataş'a gidiyordu, yatılı olarak. Ağabeyim liseyi bitiriyor, hangi üniversiteye gidecek meselesi. Ağabeyimin istediği; İktisat'a yazılıp, bir taraftan da Hukuk okumak, ikisini birden bitirmek. Şimdi babamla annemin odasının yanındaki oda, bir başka yatak odasıydı, ağabeyim de orada. Yatağına yatınca -arada bir kapı vardı kitli duran- o kapıya kulağını dayarsa, annemle babamın konuştuklarını duyuyor ve dinliyor.

Kendi hakkında konuşuluyor mu konuşulmuyor mu?

Şimdi babamla annem konuşuyorlarmış; "Tamam, bu iyi bir şey ama, eğer oğlan yatılı olmayan bir yerde okursa, Mübeccel'i okutamayız, hatta belki Muazzez'i bile almak gerekir. Buradaki bir yerlere göndermek gerekir. Ama eğer Teknik Üniversite'yi kazanırsa -orası parasız, baba da mühendis ya, ailede birçok mühendis var, giden gelen kuzenler- oraya giderse, masrafı asgariye iner, o zaman öbürleri de okurlar"

Yani aile içinde böyle cinsiyet temelinde bir ayrım yok.

Hayır, katiyen. Herkes okuyacak. Ama mali imkan kısıtlı. Küçük çocuk-

lar kız, belki erkek çocuk için de aynı şey olurdu aynı şekilde. Günlerce ağabeyim bunu dinliyor, annemler konuşuyor içeride, çocuklar nasıl okuyacak, ne olacak! Sonra ağabeyimden: "Ben mühendis mektebine gidip mimar olmak istiyorum" diye bir deklarasyon geliyor. Çok sanatkar yapılı bir insandı. Şimdi, nerde görüşürlermiş, ne konuşurlarmış diye sordunuz mu, bu tipik bir misalidir bunun. Herhalde başka şeyler de konuşurlardı ama, biz dışarda küçük kardeşler kavga etmekle meşguldük. Yemekten sonra babam genelde -çok gürültü etmezsek- gazete okurdu. Sonra biz tabi gider yatardık sekiz buçuktan sonra. Sabah tekrar başlardı. Ben rahatça söyleyebilirim, babamla annemin münakaşa ettiğini bile duymadım. Ediyorlarsa, işte o odada ediyorlardı, biz duymuyorduk.

Tek ağabeyiniz duymuştur.

Evet.

İş bölümü? Tabi çok açık bir iş bölümü vardı.

Tabi babam dışarda, annem evde.

Zaten hep konuştuk ya bunu, iş bölümünde değişme başladığında çatışma çıktı.

Tabi kadın dışarda çalışmaya başladığında yeni bir düzen gerekiyor, orada ne olacak meselesi.

Çikolatalı, likörlü bayramlar

Bayramlar nasıl oluyordu?

Bayramlarda -Ramazan yoktu bizim evde- babam bayram namazına giderdi ama oruç falan yoktu hiç. Babam giderdi gelirdi. Ondan sonra demiryolcular babamı kutlamaya gelirlerdi. Çünkü babam oradaki demiryolu örgütünün amiri idi, üsttü. Onun için alt taraftaki bir sürü insan gelirdi. Misafir odası bir de oturma odası vardı, orta tabaka hikayesi işte, muntazaman çikolata, şeker ve likör ikram edilirdi. Hiç şüphesiz.

Hâlâ Anadolu'da var olan.

Ben hâlâ bayramda likör veririm, gelirseniz içersiniz. Şimdi, bazıları likör almazdı "O içmiyor, dindar" derlerdi. Bir Mehmet Ağa vardı. Babam yola gittiği için, bir servis vagonu vardı. Servis vagonu, içinde yatağı da olan, mutfağı da olan bir düzen. Bir vagonu böyle bir işe tahsis etmişler. Ama oranın da işinin görülmesi lazım. İşte böyle hem yemek pişiren hem temizliğini yapan biriydi Mehmet Ağa. Yolda olmadığı zamanlar bu insan-

lar evde olurdu genellikle. Çok sayardık da, o ayrı- Mehmet Ağa likör içmezdi, dindardı. Ama katiyen tehdit etmezdi, böyle rakı da içilirdi, likör de vardı. Bir de likörlü çikolatalar vardı. Biz götürürdük bu çikolataları ya ablam ya ben. Öne koyalım da onu alsın diye, tabi o bilinçli olarak almazdı.

Milli Bayramlar?

Milli bayramlarda tam 1933'de biz Eskişehir'deydik. Ve büyük Cumhuriyet balosu. Annem şakır şakır bir tuvalet diktirdi, çok iyi biliyorum. Adı tuvalet olan elbisesi yoktu annemin, yani uzun etekli ve üst tarafı daha süslü olan. O Cumhuriyet balosu için dikildi. Babam smokin falan giymedi, onu biliyorum. Siyah elbisesi vardı, işte resmi haller için, onu giydiler Cumhuriyet balosuna gittiler. Biz artık deliler gibi bekledik. Bir de Cemil Bey vardı, çok yakın ahbapları, eşi çok alımlı bir hanımdı. O böyle şarap rengi bir tuvalet diktirdi, biz çocuklar hayran, "Ah, ne güzel şeyler giyiliyor, dikiliyor" hikayeleri içerisinde. Cumhuriyet bayramını hatırlıyorum.

Başka zamanlarda yine de törenlere gidilip katılınırdı. Resmi geçit törenleri var ya, vali, askerler falan -orda askeri havaalanı var, -demiryolunun bütün mensupları, yok o atölyenin şefi, yok bu atölyenin şefi falan, valiyle askerlerle beraber o kutlamaya katılırdı. Biz çocuklar mekteplerde, sabahtan akşama kadar çeşit çeşit faaliyet yapılırdı o törenlerde.

Belki siz nasıl bir yaşam tarzı olup bitiyordu derseniz, söyleyeyim. Önemli meselelerden bir tanesi, hem Ankara'dan hem İstanbul'dan demiryolcular Eskişehir'de dururlardı. Hepsi de babamın arkadaşları, tanıdıkları. Bunlara evde yemek verilirdi, yemek yapılırdı. Evvela bir kere doğru dürüst meze sofrası hazırlanırdı. Mezeler de çok kıttı, Eskişehir gibi bir yerde şarküteriye gidip de iki yüz elli gram pastırma almanın pek imkanı yok o zamanlar. Annem bademleri haşlar, soyar ve tuzla kavurur, kuruyemişler hazırlardı, biz onları çok severdik. Yumurta salataları, pilakiler şunlar bunlar. Ve gelenler erkek olurdu, iki üç tane. Biz amca derdik onların hepsine. Sonra Eskişehir'deki bir iki arkadaş. Annem de diğer eşlerle hep birlikte otururdu. Başı açık, yaz ise kısa kollu elbise ile. Biz alınmazdık o sofraya, o odaya o zaman biz giremezdik; arka tarafta da yemek odasında yemek hazırlanırdı. Sofra kurulur, eti, pilavı, sebzesi ile bir yemek hazırlanırdı. Biz çocukların bütün derdi, çıksalar da biz masayı temizlesek! Masayı temizlemek ne demek? Bütün o kalan bademleri yemek demek tabi. Rakı içilirdi, şarap içilmezdi onu çok iyi hatırlıyorum

Kavaklıdere şarap fabrikaları kurulmamış mıydı?

Daha sonra oldu zannediyorum.

İ.K. Tekel şarabı vardı, rakı içilirdi.

Geleneksel içki.

Halbuki o da geleneksel değilmiş. Bana Turan Güneş söylemişti, Rakı da Lübnan'dan, 1880'lerde falan gelmiş.

Ondan önce ne içiyorlarmış?

Şarap var. Bütün Ermeni evlerinde şarap yapma yerleri var Niğde'de filan. Herhalde buralarda da vardı. Meyhanelerin olduğu yerlerde falan. Ama bizim evde içilmiyordu.

Likör nereden gelmiş?
Likör evde de yapılabilen bir şey.

Benim annem yapardı, ablam da uzun bir zaman yaptı; artık çok ihtiyarladı yapamıyor. Ben de bilirdim güya vişne likörü yapmayı. Geçen sene bir genç kıza tarif ettim, rezil olmuş yapamadı. Evet evde yapılırdı. Reçel yapılır gibi likör yapılırdı.

Peki, siz sonra İzmir'e mi gidiyorsunuz Eskişehir'den?

Şimdi bunlar çocukluk anıları olarak ve en canlı olanlar, aklımda olanlar. Eskişehir'de bir yaz Belemedik diye bir yere gittik. Belemedik denen yer, demiryollarının Torosları aştığı yer. Karapınar İstasyonu Ortaanadolu yaylasında, Belemedik Torosların arasında. Pozantı'nın üstü, büyük geçit. Oradaki uzun tüneller tamir ediliyordu. Biz de gittik oraya, hakikaten Toros dağlarının inişli çıkışlı olduğu, dağların düğüm olduğu yerlerden biri. En uzunu trenle geçmesi yirmi dakika süren bir sürü tünel. Bu tüneller tamir ediliyordu. Çok aşağılarda bir dere akardı. Adı neydi o derenin bilmiyorum. Aşağıya bakardık, görürdük onun aktığını. Bu şantiye diye kurulmuş bir yerdi, daimi bir şantiye ama. Çünkü o tünellerin mütemadiyen bakımı lazım, biz de oradayız. Çok da hoş bir ev yapılmış oraya, yine Almanlar zamanından yapılarak kalmış yapılar. Çok düzgün bir ev, yani keşke şehirde olsa da öyle yerlerde otursak. Ama ahşaptı, taş değildi. Ormanların içinde çok rahat bir yer. Büyük verandaları dağlara bakıyor, iki tarafta tepeler yükseliyor. Baktığımız zaman da geyiklerin geçtiğini görürdük tepelerin arasından, Öyle bir yer.

Şimdi o bölgedeki eski yayla evlerine benzer bir ev sanki tarif ettiğiniz.

Onlardan çok daha büyük. Salonlar, mutfaklar çok düzgün. Başka küçük evler de vardı. İşin aslı orada okul da vardı, üç sınıflı bir okuldu. Bir

ay o okula da gittim. Ama o çok zevkliydi. İyice büyük kertenkeleler olurdu. Dağlardan gelen suları toplayıp evlere dağıttıkları bir havuz vardı. O kertenkeleleri suya atardık, suda motor gibi yüzerlerdi, sonra çıkarlardı. Ablam, bizim ailede en çok hayvan seven insandır. Bir de kümes edinmişlerdi, tavuklar kuluçkada yatarlardı. O tavuklar dağlara çıkardı -dağ diyorsam, hakikaten 80 derecelik dik yamaçlar, çamlar üstünde- ablam aşağıya gelip de, "Gel, gel, gel" deyince, 20-30 tavuk tepelerden aşağıya inerlerdi. Çocukluk için bunlar çok önemli şeyler tabi. Biz orada -dört ay; üç ay yaz, bir ay da mektep başladığı zaman- kaldık, ondan sonra tekrar Eskişehir'e döndük, oradan Kütahya'ya gittik.

Kütahya; yine şehirden uzak bir okul. Arabayla okula gidip gelirdik. 23 Nisan'da bize böyle beyaz peri gibi şeyler dikmişlerdi, çok sinirlenmişti annem o işlere, ekstra dikişlere. Orada hatırladığım meselelerden bir tanesi de okuldaki öğlen yemekleridir. Bizimkiler Batı Anadolu, İzmir, Girit, Çanakkale ile ilgili olduğu için, gıda saklama usulleri değişiktir. Yani her zaman sebze vardır, her zaman peynir vardır, her zaman reçel vardır. Ama hiç pastırma sucuk yapılmazdı; ben sucuk falan şimdi yiyiyorum, bütün gençliğimde hiç yemedim. Öğlen yemeğinde -şehirden uzak olduğumuz için okulda yerdik- arkadaşlarım evlerinden sucuk getirirlerdi. Ben bu ne diye böyle bakardım, kokardı da tabi. Sobada pişirirlerdi onu. Eve gelir anlatırdım, "Benim arkadaşlarım böyle şeyler yiyorlar" diye, "ha, sucuk" derlerdi, gülüp geçerlerdi. Ondan sonra Adana'ya gittik. Adana'da her mevsim güller açan bir evde oturduk. Gene demiryollarının evleri.

Şehirde mi?

Hayır, İstasyonda, hâlâ duruyor.

Yani, merkezde mi oturdunuz?

Adana'da mı? Hayır hep istasyonda. İstasyonlar da hep şehirden uzaktır.

Hayır, şimdi şehir içinde bir istasyon var da, orası mı diye sordum.

Belki, o zaman iki istasyon vardı. Birisi Bağdat Hattı'nın geldiği, öbürü de Hicaz Hattı'nın geldiği istasyon. Hicaz Hattı kapanmıştı, yalnız Bağdat Hattı'nın, yani Nusaybin'den gelen trenlerin durduğu istasyon vardı. Koca koca okaliptüs ağaçları sarardı istasyonu.

O da mı Almanların yaptığı evlerden?

Evet, onlar çok dayanıklı, bitmek bilmiyor ki hâlâ onlar. Şimdi Sirkeci'den bu tarafa doğru gelin, bütün gördüğünüz sarı boyalı büyük taş evler,

hepsi Almanların yaptığı evlerdir. İzmir civarında da İngilizlerin yaptığı evlerde oturduk. Üslüpları farklıdır ama temelde aynıdırlar.

Dayanıklılıkta aynı.

Çok.

Ve mimari açıdan iyi organize edilmiş olmaları.

Evet.

İsmet Paşa Kız Enstitüsü

Adana'dasınız şimdi, Adana'da güller içerisinde bir evde oturuyorsunuz.

Bir şey daha anlatmalıyım size, Cumhuriyet devri meselesi olarak; ağabeyim mühendis mektebine gitmeye karar verdi. Ablam tekrar Ankara'daki İsmet Paşa Kız Enstitüsü'ne. Sıra bana gelmişti, babam gitti konuştu. Benim Enstitü'de yatılı kalıp Ankara Kız Lisesi'ne gitmem kararlaştırıldı, idarecilerce kararlaştırıyor tabi. Farkındaysanız, caddenin üstünde İsmet Paşa Kız Enstitüsü vardır, setlerle çıkan bir bahçesi vardır -müşterektir o bahçe- arkada Kız Lisesi vardır, hâlâ öyle.

Niye enstitü değil de, liseye gönderiliyorsunuz?

Orda da şey işte...

İ.K. Kabiliyet!

M.K. Evet. Bütün hocaların çok umudu vardı bende, öyle diyelim.

Kız enstitüleri de çok önemli o dönemde. Cumhuriyetin getirdiği ya da getirmek istediği yeni yaşam tarzını temsil ediyor.

Doğru, yenileşmeyi, tüketimde yenileşmeyi temsil ediyordu, öyle koyalım meseleyi. Ve bu İsmet Paşa Kız Enstitüsü de tıpkı Atatürk Numune Çiftliği gibi, Ankara Numune Hastanesi gibi falan, numune okul bir anlamda. Ve içinde çok da yabancı hoca var ve bunlar; nasıl giyinilir, nasıl yatak düzeni kurulur öğretirlerdi. Çok fakirdi millet, inanmazsınız -tabi köyler hâlâ öyledir- yani yaz gelince derede yıkanırlar, kış olmadan evvel de çarşafları falan bir kere yıkarlar, yoksa ömür boyu yıkanılmıyor. Şimdi böyle bir memlekete hem temizlik aşılamanız lazım, artı protokolle yemek yemeği öğretmeniz lazım, bu daha da başka bir şey.

Modernleşme projesinin bir parçası.

Tüketim, yaşam tarzıyla ilgili bir şey. Elbise ütülemeyi öğretmek lazım, kola yapmayı öğretmek lazım. Artı, bütün elbiselerinizi çıkarıp, yıkanıp yat-

masını öğrenmeniz lazım. Yani tarlada giydiğiniz elbiseyle yatağa girilen bir kültürde, her şeyini çıkaracaksın. Kızların yarısı ağlardı, çamaşırını çıkartmanı diye. Gecelik giyiyor ama çamaşır çıkarmıyor. "Hayır, çıkartacaksın!" Son derece ısrarla uygulanan bir kaideydi o.

Fadime Gök bu konuda bir çalışma yaptı. En son orada hoca olanlarla gidip görüştü; belirli merkezlerde bu enstitüleri açıyorlar ki, burada on kişi yetişirse gerisini de onlar getirsin. İlk önce çok tepki çekti bu mektepler..

İlk kurulduğu zaman Belçika ve Fransa'dan hocalar getirildi. Moda öğretiyorlar çünkü. Ordaki hocalardan biri, ben Orta Doğu'dayken -ablamın da hocası olmuştu, yaşlı bir hocaydı oraya gittim- bana ikram falan; "Aman Mübeccel kızım" dedi, biliyor beni taa o eskilerden, "eğer bir Anadolu kasabasında, elbisesi ütülü bir hanım görürsen, bil ki o enstitülüdür". Bununla övünüyorlardı. Hem dikmesini, hem de giyinmesini öğretiyorlardı.

Bunun etkisiyle biçki-dikiş kursları açılmıştı. Bunlar mahalli teşebbüslerdi. Birden biçki-dikiş kurslarının derslerinin içine, tuvaletler, çiçekler, nakışlı örtüler girdi -rafine nakışlı, yani kanaviçe değil yalnız- peki bu ne? Nerede giyecek bu tuvaleti? "Bir kere nişanında giyse yeter" diyordu kızın annesi bana. Bu böyle. Ders olarak elbiseyi dikiyor, dolaba asıyor, bir kere nişanında giyiyor; bir daha ya giyiyor, ya giymiyor. Eğer protokole dahilse, Cumhuriyet balosu gibi yerlerde, hatta kızının düğününde bile giyiyor sonra. Daha iki gün evvel ablam anlatıyordu; hafta sonlarında yemek veriyorlar, Ankara'nın bürokratlarına, enstitünün içinde hocalar. Bütün kızlar düzgün giyinmek mecburiyetinde. Tabi bütün okullar gibi forma var, gri, siyah böyle beyaz yakalar -hepimiz giydik ya onları, hâlâ da görüyorsunuz- ama cumartesi yemeğine, öğrencilerin diktiği ipekli elbiselerle gidiliyor. Hem servis yapıyorlar -pastalarını, tatlılarını, etlerini servis ediyorlar- hem öğreniyorlar; sağdan gelecek, soldan gelecek. Bardağı nereye koyacak, çatalı nereye koyacak, ortada ne olacak, ne olmayacak? Kahvaltı masası nasıl hazırlanır? Ders bu!

Yani giyimde de farklılaşma beraberinde geliyor.

Evet, tenis elbisesi, yürüyüş ayakkabısı, gelinlik, nerede giyeceksiniz bunları meselesi.

Tam bir yaşam tarzı.

Evet tam bir yaşam tarzı öğretiyor.

Ama çok ilginç, mesela Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, bu bir

taraftan gelişiyor, Halk Evleri onun bir başka yönü. Köy okulları başka bir yön.

Bu eğitim Batı'dan geliyor. İşte Belçikalı, Fransız hocalar falan. Ama 19. yüzyılda da İstanbul'da bu yaşam tarzı zaten var.

Bu zaten var, yaşanıyor. Ordaki hocaların bir çoğu buradan gelme, buradaki ailelerden gelme. Ve İstanbul'da bu hayat yaşanıyor; yani akşam yemeğine ipek elbiseyle gidip, oturup sofrada her konuda konuşmak. Ama bunu yaygınlaştıracaksınız, mesele o; kitleselleştirme meselesi. Bu zaten var. Bütün 19. yüzyılda var. Bizim arkadaşlarımız var, bizimle yaşıt, annelerinin babalarının Ayaspaşa apartmanlarında nasıl dans partileri verdiklerini, gramofon çaldıklarını falan anlatıyorlar.

Batılı bir kent İstanbul.

İzmir de öyle. Hiç unutmayın ki İstanbul'da 4-5 katlı balkonu olan tiyatro var! Tiyatro gruplarının hepsi buraya uğruyor. Müzikaller, operalar oynanıyor. Yani, İmparatorluğun son 60-70 yılında İstanbul Viyana'yla, Londra'yla, Sofya'yla aynı yerde yaşıyor. Ama bunu kitleselleştirmek lazım. Cumhuriyetin derdi o.

Ama siz bu role uygun görülmediniz. İyi bir ev kadını olamayacağınız ortaya çıktı ve liseye gittiniz.

Ama unutmayın ki Cumhuriyetin istediği gibi giyinen, yaşayan, çalışan bir insan oldum. Sonra ne oldu. Bir gün ablamın ateşi çıktı yatakhanede. Bir Alman hastabakıcı vardı, talebeyle ilgilenen. "A, çok ateşi var", pekala "revire götürelim". Bir de baktık ki ablanı kızıla yakalanmış! Paldır küldür onu Numune Hastanesine kaldırdılar. Kızıl çok önemli bir hastalık o zamanlar. "E, kimle yakın teması olmuştu?" Herkesi bıraktılar kardeşini, yani beni yatakhaneden çıkardılar, bir hafta falan gibi karantina olacakmış. Bu olduğunda kasım ayıydı, yani biz eylülün ortasında gittik, bir buçuk ay sonra bu hikaye çıktı.

Eğer İsmet Paşa Enstitüsü'nü görmüşseniz, bir ana bina vardır -çok görünür o- yanında da iki tane ek görünür böyle -büyütmedir onlar, mimarın asıl çizdiği ortadır, bu ikisi sonradan eklenmiştir. Bu tarafta yatakhaneler var, bu bitmiş, biz o yatakhanelerde yatıyorduk. Ama öbür taraftaki bina daha inşaat halinde, yani hâlâ içinde ustalar var. Oradaki iki odayı çarçabuk bitirttiler, badanası falan, beni orada yatırmaya başladılar. Çok hazin, ama ben aldırmıyorum. İnsan çocukken ne kadar duygusal oluyor. Pekala, burada da oturulur ne olacak, bir sürü kitap falan. Bir de banyo ayarladılar, o inşaatın içinde hazırladılar. Anladığım kadar ustaların falan da oraya

gelmesini yasak ettiler ama onun farkında bile değilim ben. Ama bu haftanın sonuna doğru babam geldi ve "Burada mı kalıyor bu, tecrit mi böyle?" Ablam hastanede. Tabi aile müthiş telaşlanıyor, babam hemen gidiyor; "Mübeccel'i ben Eskişehir'e götüreceğim". Hasta değilim, ateşim falan yok, tecritteyim yalnız. Öğleye doğru bir saatte gelmişti babam, gece treniyle Eskişehir'e döndük. Her şeyi bıraktım, Ankara Lisesi hadisesi de orda bitti. On beş günlük bir tecrit meselesi, o bittikten sonra, baktılar ki ben sağlamım, Eskişehir Lisesi'ne kaydımı yaptırdılar. Eskişehir Lisesi'ne gitmeye başladım. Ve ondan sonra da orada bir buçuk ay okudum -belki bir buçuk ay bile değil- babam Adana'ya tayin oldu.

Bu şekilde Eskişehir'de ben, ilk defa demiryolcu olmayan çocuklarla da tanıştım. Kızlar erkekler beraberdi, kızların adedi çok azdı, çok doğal böyle kızlı erkekli bir düzen. Ankara'dan sonra bana çok hoş gelmişti doğrusu. Bir defa, böyle yarın saat, kırk dakika arabayla bir yolculuk -çok da soğuktu hava, öküzlerin burunlarından ağızlarından buhar çıkar, onlar burada stolaktikler* oluşturur- kağnı arabaları şehre girerdi, odun yüklü, biz sabahleyin liseye giderken.

Fasulye Pilaki Yanında Portakal!

Açık fayton arabalar, hep böyle yün atkılar sararlardı üstümüze üşümeyelim diye. Neyse, bu da bir ay kadar, bir buçuk ay kadar sürdü, biz paldır küldür Adana'ya gittik. Adana dediğim gibi, güller içinde, sıcak, rahat. Çok hoş bir yer. Şimdi demek ki, yılbaşından evvel biz Adana'ya vardık. Çünkü orada bir yılbaşı gecesi hatırlıyorum. Oraya gittik, bu sefer beni Adana Kız Lisesi'ne verdiler. Adana Kız Lisesi, Seyhan nehrinin yanında, Seyhan nehri yükselmeye başlayınca sular mektebin bahçesinde kaynamaya başlardı, onu hatırlıyorum orada. İyi bir okuldu işin aslında orası. Bir de şey hatırlıyorum, öğlen yemeğini okulda yerdim -çok uzaktı çünkü, yine arabayla gidip geliyorum- fasulye pilakisinin yanında yarım portakal! Ben böyle oturdum, bakıyorum ne oluyor diye bu portakal meselesine. Ha, bir de baktım, millet alıyor onu yemeğe sıkıyor, meğer turunçmuş o.

Yılın ikinci yarısında -ben iyi bir talebeydim ya- tam Adana'ya alıştım, toparlandım, Haziran geldi, babam tekrar İzmir'e tayin oldu. Buradaki demiryollarının devlete devri tamamlanmış, "Sen oraları tanıyorsun, git bakalım" demişler babama, biz Adana'dan İzmir'e gideceğiz. Tabi, gene bir telaşla toplandık, her şeyler bir yük vagonuna konuldu.

* Buzdan sarkıtlar.

Bu arada, siz, anneniz, babanız üç kişisiniz, ablanız hâlâ Ankara'da, ağabeyiniz İstanbul'da.

Evet, o İstanbul'da hâlâ. Tabi onlar 6 senelik 7 senelik okullara devam ediyor. Ama tatil için dönmüşlerdi. Hem ablam hem ağabeyim tatil için dönmüşlerdi, beraber İzmir'e gidiliyor.

Yılbaşı gecesini atlamayalım.

Hatırlıyorum bir başka demiryolcunun evine gidilmişti. O yılbaşı gecesi şimdilerden hiç farklı değildi. Yine birçok içki, yiyecek, meze, meyve, plaklar ve dans. Kısa beyaz çorap giyeceğim diye tutturduğumu iyi hatırlıyorum.

Yani, yılbaşı kutlanıyor o zaman?

A, elbette.

Ve yine memur aileleri?

İşte istasyon yine uzak şehirden ve bu demiryolu aileleri, herkes birbirini tanıyor, kadınlı erkekli, içkili. Çocuklar da katılmıştı, yarı ailemsi bir hikaye. Hatta, annemle babam "Çocuklar gitmez öyle yerlere" demişlerdi, ondan sonra tahkik ettiler ki, meğer çocuklar da gidermiş.

Şimdi İzmir'e geldiniz, Lise 2. sınıf.

Adana'dan İzmir'e gitmek, çok zor, bayağı uzun bir yol. Üç gün, üç gece süren bir yol o. Servis vagonları diye bahsediyorum ya, onların da en büyüklerinden bir tanesini verdiler, bütün aile sığsın diye. Bir de aşçısı var içinde. Biz üç kardeş, annem, babam, büyükannem. Bir de aşçı. Yani altı kişi bir vagonda. Böyle meşin oturma yerleri vardı, onlar yatak da olurdu, iki tane yatak yeri vardı, bir tanesi ranzalı, bir tanesi geniş. Mutfak, banyo, her şey var, onlar çok ilginç. Hâlâ duruyor mu İbo o vagonlar?

İ.K. Tabi tabi.

M.K. Ve bu şıkır şıkır bir tanesiydi. Yani Eskişehir'de falan kullanılanlardan daha da güzeldi. Biz bindik buna. Bu vagonları katarın sonuna bağlarlar. Arkası balkon, çok güzel bir balkon, muhafazalı bir balkon. Biz orada oturur, geçtiğimiz yerleri seyrederdik hiç durmadan. Ama günler bitmek bilmiyordu. Nasıl olduysa annemin elinde, eski Türkçe bir kitap, bir çocuk kitabı. O kalmış açıkta, başkaları da var ama herhalde. O eski Heidi, İsviçreli Heidi var ya çocuk klasiği. Yani şunu anlatmak için söylüyorum bunu, bu 1927'den önce basılmış eski Türkçe bir kitap demek, eski Türkçe, tercüme ediliyor. Büyük ihtimalle de 1927'den de önce basılmış bir kitap, elde kalmış böyle, o çıkıyor. Ve biz eski Türkçe bilmiyoruz hiçbirimiz.

Annem oturdu, bize o üç günlük tren yoluculuğunda, her gün bilmem kaç sayfa yüksek sesle Heidi'yi okudu. O arada hiç durmadan da Torosları geçiyoruz. Arkadan yolu seyrediyoruz, içeride Heidi okunuyor, aşçımız da çok güzel börek yapıyordu. Yemek düzeni falan da hiç aksamıyor. Üç günün sonunda geldik İzmir'e.

Çok akraba var İzmir'de. İzmir'e göçmüş olan -babamın ailesi İzmir'de- çok insan var orada. Hiç birini tanımıyordum ben o zamana kadar, hepsiyle karşılaştık. Biraz onlarda kaldık zannediyorum, sonra İkinci Kordon'un köşesinde hâlâ duran İngilizlerin büyük bir evi vardı, böyle iki katlı bir yer. Kale gibi, burç gibi bir önü vardı, hâlâ duruyor orada. Oraya taşındık. Yazın başıydı, yani Temmuz'a doğru geldik.

İzmir Kız Lisesi

Bu evlerin hepsi lojman mı?

Evet lojman, Devlet Demiryolları'nın. Bu gidiş-gelişlerde biraz Bağdat Hattı, biraz Aydın Hattı, biraz Fransız Hattı'nın lojmanlarında oturduk hep. Sonra ben İzmir Kız Lisesi'ne yazıldım. Evden Kız Lisesi'ne yürümek o zaman -o eski yangınlıkların arasında olan bir binaydı o, daha Kültürpark yapılmamıştı, yeni düzenleniyordu- yangınlıkların arasından yürür liseye giderdik. İki tane büyük bina; birisi Erkek Lisesiydi, biri Kız Lisesi. Biraz mesafe vardı aralarında, hâlâ duruyorlar onlar orada. Kordon'dan yürür giderdik, Gündoğdu'dan içeri girerdik. Tabi İzmir Lisesi çok durmuş oturmuş, çok iyi hocaları olan -çok idealist hocaları olan- çok kaliteli bir yerdi hakikaten. Adana da iyiydi ama mukayese edilmeyecek kadar fark yapıyordu İzmir'deki hocalar.

Başladık İzmir Kız Lisesi'ne. Tamam o sene bitti, iyi bitti, ben çok memnundum mektepten. Bir sene daha okudum, üçüncü sınıf da bitti. Babam Balıkesir'e tayin oldu. Ablam hâlâ Ankara'da okuyor, ağabeyim hâlâ İstanbul'da okuyor. Ben de üçten dörde geçtim. Ailede tekrar istişare, "Bu böyle olmayacak, bunu da İzmir Kız Lisesi'ne yatılı verelim". Şimdi herkes başka yerde ama, başka başka sebeplerle. Bir kere daha başka bir yerden alıp da nereye verecek? İstanbul'da bir liseye verse, çok daha büyük karışıklık olacak. İzmir'de akrabalar var, bir buçuk iki senedir oraya gidiyorum zaten, ikinci üçüncü sınıfı okumuşum, "Sen burada yatılı kal!" dediler. Pekala, orada yatılı kaldık, bu arada Balıkesir'e gitti bizimkiler. Ben İzmir'de işte bir senesi gündüzlü, dört senesi yatılı İzmir Kız Lisesi'ni bitirdim.

İzmir Kız Lisesi, Mübeccel Belik, oturanlarda sağ başta

Nermin Abadan Unat'ın anılarında var, ağabeyiniz İstanbul'da, Atatürk rahatsız ve rahatsız olduğunu, sağlığının kötüye gittiğini ağabeyinizin size yazdığı mektuplardan öğreniyorsunuz.

Evet o mektuplarda da var ama yalnız oradan öğrenmiyorum. Ağabeyim de mektup yazıyor bunları söylüyor ama her gün gazetede çıkıyor.

Bana çarpıcı gelen, ben şimdi ablama mektup yazsam, cumhurbaşkanının rahatsız olduğunu yazmak aklıma gelmez.

Ama o zamanlar Atatürk'ün sağlığı en önemli hadise, memleketin geleceği söz konusu.

Ama o başka türlü bir liderlik, başka türlü bir hava herhalde.

Çok başka türlü, onun için. Şimdi zannediyorlar ki, zannedebilirsiniz ki, o zaman liselerde de yalnız inkılaplar ve "resmi" tarih okutulurdu, hayır!.. Esat Çınar vardı, inkılap kadınlarından Vasıf Çınar'ın kardeşi -belki daha önce de bahsetmişimdir size- edebiyat hocamız, divan edebiyatı okuturdu. Başka yerde olur muydu bilmiyorum, mimiografla* ile çoğaltılmış divan edebiyatı şiirlerini seçmiş olarak gelirdi bize ve biz çok iyi divan edebiyatı öğrenmiştik. Ama aynı zamanda da bu Esat Çınar İzmir'deki bütün Milli Mücadeleyi -İzmir cephesindeki Milli Mücadeleyi- yaşamış dersi kaynatmak istedik mi, soru sorardık anlatırdı. Çok iyi tarih hocalarımız vardı. Ben İzmir Kız Lisesi'nde okuduğum modern zamanlar tarihini yani 1340'lardan, 1400'lerden sonraki Avrupa tarihini ve Rönesans'ı ve bütün sanatı, slayt gösterileriyle beraber tam olarak öğrendiğimi çok iyi biliyorum. Her an Avrupa'daki Rönesans gelişmesini anlatabilirim veya reformasyon üzerinde konuşabilirim. Bunlar bize çok iyi öğretiliyordu. İnsan Avrupa tarihini,

* Şapirograf ile çoğaltılan, mumlu kağıttan yapılan baskı ile çoğaltılan teksir.

Descartes'ı anlatırken, oturup da resmi tarih konuşamaz. Felsefede Aydınlanma felsefesini tam olarak öğrendik.

Bir hatıramı daha anlatayım: O arada babam öldü, Balıkesir'de öldü. Ablam evlenmişti, eniştem Ferit Ağabey de mühendisti, su mühendisiydi. Çumra'daki sulama teşkilatının başına gönderildi. Ve dolayısıyla ben İzmir'den kalkıp Konya'ya, Çumra'ya trenle tatillerde gider hale geldim, o da başka bir macera. İzmir-Ankara trenine binerdim, sonra Afyon'da o vagonu keserlerdi -İzmir-Konya vagonuydu o- onu Konya trenine bağlarlardı, ordan gidilirdi.

Afyon istasyonunda iki saat kadar tren hattında yalnız kalırdı bu vagon. İçinde başka kimseler de olurdu. Ben çok iyi hatırlıyorum bir seferinde başkaları da oturuyordu, kadınlar, erkekler, gençler. Ben hiç durmadan Descartes diyormuşum. Ama ben öyle heyecanla Descartes'ın Aydınlanma felsefesini anlatıyorum ki, ille de anlatacağım o yanımda oturanlara -nedense?- onuncu sınıfta falan bir şeyim. Nihayet vagondaki genç erkeklerden biri -Teknik Üniversite'de hocaymış- "Mübeccel, kardeşim" dedi, "o Descartes değil, Dekart'tır" dedi. Birden uyandım tabi ve çok üzüldüm kendi kendime. Böyle bir gafı nasıl yaptım diye. Yani biz trenlerin içinde, karşılaştığımız kimselerle Aydınlanma felsefesini, Descartes'ın felsefesini konuşacak kadar kendimizi rahat hissederdik.

Bütün bunlar ders programlarında mı var?

İki tarafı var hadisenin. Bir defa tarih kitaplarında bu Rönesans bahisleri artı felsefe okutulurdu. Bir de biz çok meraklıydık. Sürekli kitap okurduk. Mesela hiç sektirmeden aldığım dergilerin içinde *İnsan* diye bir dergi vardı, bunu Hilmi Ziya Ülken çıkarırdı. Şimdi bakarken o kadar ahım şahım bir dergi gelmiyor, ama çok kalındı, yüz, yüz yirmi sayfalık bir dergi ve dünya kadar bilgi vardı içinde. Hem edebiyatı takip ederdi, mesela ilk Orhan Veli şiirleri orada çıkmıştır, aynı zamanda da biraz felsefe, büyük miktar felsefeden sosyolojiye kayış gibi yazılar. O lise seviyesinde bir dergi değildi, ayda bir çıkardı ve biz bunu okurduk, konuşurduk, Duhamel -George Duhamel Fransız yazarı- okurduk, Duhamel'i münakaşa ederdik. Beğenirdik, beğenmezdik, o zamanda çıkan bütün tercüme kitapları okurduk. Balzac, Stendhal ve Rus klasiklerini.

Kitaplara nasıl ulaşırdınız?

Kitapçılar satardı. İzmir'de o zamanlar Anafartalar Caddesi üzerinde, derme-çatma görünen iki kitapçı vardı. Ayrıca ağabeyim de İstanbul'dan

alır, okuduktan sonra bana gönderirdi. Bizim beş kişilik bir yakın arkadaş grubumuz vardı, hepimiz de ne bulursak okurduk.

Nermin Abadan-Unat'ın anılarında Mübeccel Hanım, kendinin Türkçe edebiyat eğitiminde yol gösterici olarak anlatılıyor.

Çok meraklı insanlardık. Ben Descartes'm makalelerinin olduğu bir kitabı okuduğumu çok iyi hatırlıyorum, oradan çıktı bu Descartes hikayesi, hâlâ içimde yaradır. Evet, o da öyle. İşte Nermin'e Türkçe ile birlikte Türk edebiyatı filan öğretirdik.

Türk edebiyatı derken?

Vallahi, Halit Ziya'lar çıkardı o zamanlar, Reşat Nuri'ler. Nermin Macar eğitiminden gelmiş, Türkiye'de ne olduğunun hiç farkında değil, bunlar bilinmesi gerek deyince, o da okuyordu. Halide Edip, Hasan Âli, Reşat Nuri falan.

Kadın romancılar da vardı değil mi?

Evet, Peride Celal'ler, Cahit Uçuk'lar, Muazzez Tahsin'ler falan, hepsi vardı da, biz onları biraz gevşek bulurduk. Onlara "Sümüklü aşk maceraları" derdik. Ama ukalalık yani. Lise talebesi çok ukala olur. Kütüphane vardı, kütüphaneyi zorla açtırırdık. Kitaplar maatteessüf kilit altındaydı, çünkü zor temin edilebilen şeylerdi mektep bakımından. Hep böyle imtiyazlı talebe rollerinde, gidip açtırır alırdık. Biraz da para yatırırdık tabi, kitaba para verirdik. Ben bütün yatılı lise boyunca, üç sene her sabah *Cumhuriyet* gazetesi aldım, her sabah. Sabah bir saat mütalaa denilirdi, etüt vardı. Ben orada bu gazeteyi okurdum. Hocalardan da gözcüler vardı mütalaa salonlarında. İlk okuduğum zaman, bizim tarih hocamız başımızda oturuyordu, böyle iki gün, üç gün üstüste ben habire *Cumhuriyet* okuyorum, ders çalışmıyorum *Cumhuriyet* okuyorum. Derse girdim, hemen derse kaldırdı beni ve güneşin altında ne varsa soruyor. E, ben bir gece evvel çalışmıştım, yani mesele değil, ondan sonra kimse benim gazetelerime dokunmadı. Artı, "Mübeccel okudunsa bırak" derlerdi, tamam bitti, ben bırakırdım hocalar okurdu o gazeteleri. Üç sene hiç bırakmadım.

Bu okulda yaygın bir şey miydi, yoksa siz birkaç kişi mi böyleydiniz? Lisede okuyan kızların hepsi biraz böyle miydiler?

Yüzde ellisinden fazlası böyleydi. Yatılı olduğumuz için, gece-gündüz biraradasınız, yapacak bir şey yok hep birarada olunca. Konuşmalar, münakaşalar, "Sen ne yaptın, ben ne yaptım?" Karşılaştırma açısından önemli olsa gerek.

O dönemde Cumhuriyet *gazetesinin, ama biraz daha geç dönem sanırım, muazzam bir sağa dönüşü var. Muazzam olumsuz özellikleri var. Germenofil bir tutum var, Hitler'e dönük.*

O harple beraber ortaya çıkan bir hal oldu. Belki vardı böyle olumsuz bir tarafı ama, bizde hiçbir zaman cumhuriyet münakaşa edilmezdi. Bu bir veriydi, cumhuriyet. Yani münakaşa edilmez derken yasak değildi. O veriydi, bu bizim temel ele alışımızdı. Tabi bunlar böyle olacaktı, başka türlü olmaz. Belki de son zamanlarda oluşan durumu geç farketmemize bu neden oldu. Cumhuriyet'in geriye götürülebileceği aklımıza bile gelmezdi.

Radyolu Günler

Biz çok heyecanla İspanya harbini okuduk, çok heyecanla o harbin başlangıcını, nasıl geliştiğini okuduk. Öbür taraftan da yalnız dünyayla ilgiliydik tabi ama en hafif şeyler de gırgır talebe hikayeleri, gençlik hikayeleri de vardı. Tangolar çok modaydı o zamanlar. "Kemanımla sana bir ses verebilsem" falan hikayeleri. Ve Karşıyakalı arkadaşlar vardı, çok düşkündüler bunlara, evlerinde plaklar, vardı. Tango plaklarının sözlerini yazıp getirirlerdi, hep birden söylenirdi bunlar. Bir de bahçesi vardı oranın. İzmir'in sanata dönük tarafı Karşıyakaydı. Şimdi Alsancak'a taşmış biraz ama aslı oralıydı. Biz işte tangoları falan söylerdik. Mektebin bir pikabı vardı ve plakları vardı. Hem klasik müzik hem de dans plakları vardı, alaturka yoktu. Geceleri dans plaklarını çalar, kız kıza dans ederdik. Derken -Nermin'in katkısı bu işe; Nermin tabi iki dili çok iyi bilerek geldi, hem İngilizce'yi hem Almanca'yı bilerek geldi, her halde Fransızca'yı da kullanacak kadar biliyordu. Radyoyu karıştırırken, Hollanda'da bir istasyon çıktı -şimdi de var ya- işte bize isteklerinizi yazın çalalım diye. Nermin önayak oldu, Almanca bir mektup yazıldı buraya, "Biz İzmir'de yatılı mektepte okuyan bilmem kaç kızız, bilmem neleri çalar mısınız?" diye. Biz bunu gönderdik, ondan sonra mecbursun her gün dinlemeye. Artık o zaman da onbirinci sınıfa gelmişiz. Mektebin büyükleriyiz. Onuncu sınıftan sonra mektebin büyükleri muamelesini gördük, her mektepte olduğu gibi. Biz akşam üzeri -bu radyo yemekhanedeydi, yemekhane tepede böyle ayrı bir yerdeydi, orada rasathane gibi bir bina vardır- onu da ilave etmeliyim, Alsancak'taki düzdeki yerdeki okul. Orası Erkek Lisesi oldu, biz Güzelyalı'ya doğru giden yamaçtaki bu Bahribaba parkının yanındaki eski bir Rum okuluna taşındık, çok daha düzgün ve daha büyük bir binaydı.

Muavinlerden izin alıyorduk, akşam üzeri oraya gidelim diye. Sonsuz ta-

ze ekmek vardı o yemekhanenin servisinde. Daha önce yiyemediğim sucukları, burada -bir arkadaşımız vardı, o getirirdi- yerdik, kızartırdık, yahut peynirler bulurduk. Akşama yemek yiyemeyecek kadar. Ve o Hollanda radyosunu dinlerdik. Ve bir gün çaldı! Şimdi sorarsanız "Ne istemiştiniz?" diye hatırlamıyorum, ama çaldığını hatırlıyorum.

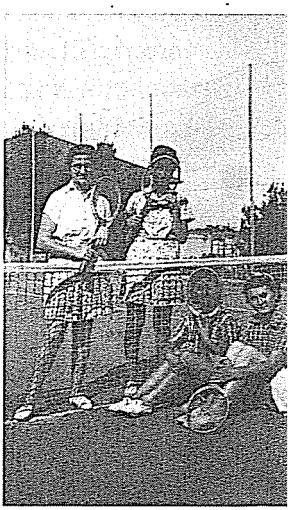
Yaptığımız bir şey daha vardı; -onuncu sınıftaydık o zaman- İzmir Lisesi ile İzmir'in en iyi sineması arasında işte on dakikalık, on beş dakikalık bir yürüme mesafesi var, Elhamra Sineması. Sinemaya gitmek istiyoruz. Dokuzda yattığımız için olacak iş değil! Muavine gittik; "Biz sinemaya gitmek

İzmir Kız Lisesi
Mübeccel Belik, ayakta sol başta

İzmir Kız Lisesi
Mübeccel Belik, sağda

İzmir Kız Lisesi, Mübeccel Belik, ayakta sol başta

istiyoruz. Cumartesi pazar günleri gidemeyiz tek başımıza". E, ne olacak? "Biz her şeyi ayarlarız, paraları da toplarız, hesabını da görürüz bu işin, ama siz de gelmelisiniz, çünkü sizsiz olmaz, biz sinemaya gidelim." Mektebin yüz kişi kadar yatılı talebesi var. "Peki, kaç kişi geliyor?" Şöyle bakıyoruz. Biz bu işi düzene koyduk. Haftada bir kere -inanılır gibi değildir bu, muavinin büyük inisiyatifiyle, bir de okul müdürü Necmettin Bey'in izniyle. Necmettin Halil Bey sonra Yüksek Öğretim Umum Müdürü oldu. Muavin onu razı etti mi biz gidiyoruz. Şimdi benim ceplerim böyle -önlük giyiyoruz o zaman, siyah önlüklerden giyiyoruz, cepleri var onların- bozuk para tabi -yani unuttum şimdi, elli kuruş muydu, yirmi beş kuruş muydu, bir lira mıydı neydi- böyle şişerdi ceplerim. Çocuklardan topluyorum, isimlerini de yazıyoruz. Ceplerimi böyle tutuyorum. Sonra "Hazırız" diyoruz muavin ha-

nıma, paltolarımızı giyip, biz 9 matinesine -yani yatmamız gereken saattesinemaya gidiyoruz.

Ama çok keyifli. Neler seyrediyordunuz hatırlıyor musunuz?

Tabi hatırlıyorum. *Büyük Caz* diye bir film seyrettik tam o sırada. Renkli film yeni başlıyordu, içinde bir de moda defilesi olan, acı yeşil böyle yeşillerle dolu olan bir film daha. Sonra *Kasırga* diye Hedy Lamar'ın bir filmi. Hep o ceplerim para dolu gidip gidip, sonra kuruş kuruş gişede sayıp, içeriye giriyorduk. Hafta içi olduğu için çok kalabalık olmazdı, rahatça otururduk. Hiç rahatsız edilmeden, İzmir'de de, yani muavinlerden de çekinmeden, oraya kadar gidiyorduk, paralarımızı da veriyorduk, ondan sonra geliyorduk, 11 civarında yatıyorduk. Bir daha göndermezler, götürmezler bizi diye zınk diye altı buçukta kalkıyorduk hepimiz, hiç kimse zorlanmadan. Ve işte hayat devam ediyordu ondan sonra.

Diğer yatılı okullar böyle değildi herhalde? İlin de bir özelliği var.

Bilmem herhalde.

Orada okuyan kızların hepsi İzmirli miydi?

Hayır, İzmir civarı. Yani Manisa, Ödemiş, Alaşehir gibi.

Yani kasabalardan gelen.

Evet, bütün İzmir havalisi, bugün Ege diye düşündüğün yerden. Ama mesela Ankara'dan gelen yoktu. Benim annem babam da o zaman Balıkesir'deydi. Sonra babam öldü, ben onuncu sınıftayken.

Bunlar genellikle bürokrat ailelerin kızları mıydı?

Hayır, çok büyük miktarda bağ bahçe sahibi, çevreden gelenler. Onlar arasında eşraf kızı olanlar da vardı. Tabi, İzmir valisinin kızı da gelirdi, Altıntaş Güleç; sonra matematik hocası oldu İstanbul Üniversitesi'nde.

Hem Avrupa tarihi hem Avrupa'da olup bitenlerle ilgiliydik, hem de lise yıllarında anlattığım gibi Milli Mücadele, zaferler ve genelde Türkiye'nin değişmesini çok benimsemiş ve bunları doğanın parçası gibi özümsemiştik. Şimdi geriye bakınca örneğin köy ve köylülükte tarımın yeri, sanayinin yeri gibi bir duyarlılığımızın olmadığını anlıyorum. Halbuki İzmir ve çevresi tarım ürünlerinin bolluğu ve yetiştirilmesi ile çok çarpıcı bir görüntü verirdi. Doğal olarak şehirlere göç falan da yoktu. Gazetelerde de bugünkü sorunların hiçbiri yoktu.

Bugünkü gazetelerde o günlere ait yazılar var ama.

Evet var ama, "olsa olsa metodu" ile geliştirilmiş görüşler. Örneğin *Mil-*

liyet gazetesinde bir makale var; şöyle bir cümle yazılmış: "1950'lere kadar şehirlere büyük göçler başlamamıştı" diyor. "Ondan sonra her şey çıktı" diyor. "Bu, Atatürk döneminin bir tercihiydi. Köylüleri toprakta tutmak bir tercihti." Hâlâ meselenin, topraktan köylü kopmasının yeni bir üretim organizasyonu ve yeni etkin bir teknoloji meselesi olduğunun farkında değil. Eğer toprakta tutma meselesi bir tercihse, o Özal zamanında yapıldı. Yani teknoloji ve iş örgütlenmesi büyük ölçüde değiştikten sonra. Çok kişi hâlâ anlamıyor, mümkün mü 1930'larda köylünün şehirlere gelmesi? "Bu bir tercih" diyorlar, dikkat edin: "Bu bir politika tercihi" diyorlar! Ama o dönemin derdi, köylerinden, köylülükten belki koparmak istiyor, ama koparamıyor. Onun tercihi köyde tutmak değil. İşçileşmesini istiyor, işçileşemiyor. Kayseri Bez Fabrikası açılıyor, işçileri bir türlü yazın fabrikada tutamıyorlar, her kış yeniden eğitiyorlar. Zonguldak Maden Kömürü işçilerini madene sokabilmek için o havalinin köylülerine dönüşümlü altı aylık "mükellefiyet" getiriliyor, kanunla! Bir iktisatçının hangi şartlarda köylünün topraktan koptuğunu iyi bilmesi gerekir.

Bir dönem 1927'lerden sonra, yani buhrana kadar, krize kadar tarımda makineleşme hamlesi var, o kriz dolayısıyla kesiliyor sonra. O kesilmeseydi, senaryo çok değişir miydi?

Model çok açık. Atatürk'ün Ankara Numune Çiftliği'nde traktörün üzerindeki resimleri: "Bu traktördür" diye göstermesi. "Mutlaka biçerdöver bulmak lazım" falan. Ama bunlar model! Tıpkı İsmet Paşa Kız Enstitüsü'nün modelliği gibi. Onların istediği de köylüde büyük bir uyanış, üretim artışı ve daha rahat bir yaşamdı.

Fakat politik tercih derken şöyle bir de problem var. Kurtuluş Savaşı mücadelesi büyük toprak sahipleri ile bir ittifak içinde yapılıyordu.

Mecburdu, mücadelede herkesin, özellikle "sözü dinlenenlerin" işbirliği gerekli idi, başka türlü yapamazdı.

Ama daha sonra, mesela bu çiftçiyi topraklandırma kanununda, toprak reformunda falan, 30'larda, meclisteki bileşenden dolayı, orada gereken modernizasyonu sağlayacak şeylerin önüne bunların set çektiğine dair düşünceler var.

Hayır, set çekilen modernizasyon değil!.. Yanlış kelime. Toprak reformu. "Toprağı paylaştıralım, ürünü artıralım." O zaman Sazak'lar falan "Toprak paylaşmak yok" diyor. Zaten gerekli de değil, makinalaşma ile daha çok ürün üreteceksen büyük toprak daha uygun. O dönemin tarım anlayışındaki, eşitlik anlayışındaki bir şey diyelim. Bir de emeğe dayalı çalışma-

larda bazı makinalaşma çabalarını durdurdular. Köylüyü işsiz bırakmamak için, pamuk toplama makinalarında olduğu gibi. Tam reddedilen toprak paylaştırma meselesi. Toprak Reformu dedikleri şey, tamamen toprağı büyüklerin elinden alıp, küçüklerin eline vermek. Orada da büyük bilgi eksikliği var; Türkiye'de en büyük toprak bile ıkına sıkına kırk bin dönüm. Şimdi, latifundialar, Latin Amerika'da yüz elli bin hektarla gidiyor. Hektarla dönümü bir kere karşılaştırın. Orada tepki topluyor. Güney Afrika'da İngilizler toprağa elkoydukları zaman aldıkları şey, hektarla, bin hektar, iki bin hektarla ölçülüyor. Bu başka türlü bir ölçek.

Bu toprak dağıtımı meselesinde Çiftçiyi Topraklandırma Yasası çerçevesinde dağıtılmış toprakların bir listesi var. Coğrafya Enstitüsü'nce yapılmış; hiç büyük şeyler değil. Çünkü çiftçiyi topraklandırma meselesi nereyle bitmiş biliyor musunuz? Bu mübadeleyle gelenleri bir şekilde yerleştirmeyle bitmiş. Küçük köylü üzerinde bir şey olmamış.

O zamana kadar zaten boş arazi var. Oradan veriliyor. Yalnız bir şeye dikkatinizi çekerim. Bir modernleştirme meselesi değildir, 1930'larda münakaşası yapılan şey. Meclisteki toprak sahiplerinin "Hayır" dediği şey; bir paylaşma meselesi, toprak dağıtma meselesidir, artı; dağıtılacak toprak da zaten dünya çapındaki ölçülere vurursanız, çok anlamsız bir miktar. Tarımın yapısını değiştirmekten kimse söz etmiyor. Şimdi Güneydoğu Anado-

İzmir Kız Lisesi, Mübeccel Belik, ayakta sağdan ikinci

lu'da bile "yirmi köy sahibi", her köyde yirmi aile var; beş kişiden, beş kere yirmi: yüz kişi! Diyelim ki beş köyü var, yahut on köyü var: Bin kişi, bilemedin binbeşyüz kişi. Bugünkü büyük bir köyden daha az bir nüfus. Artı, verimsiz toprak -bugün sulanıyor o başka. Yani bizim solcularımızın, hem politika yapanlarımızın elinde -Uğur Mumcu'nun ruhu şad olsun!- "Bilgi olmadan fikri olduğu" için, bol keseden her terimi çarpıtıp bir tarafa getiriyorlar!

Aşar'ın kaldırılmasında da aynı sav ileri sürülüyor. Meclisin ileri gelenleri olarak büyük toprak sahipleri aşarı kaldırdı ve bunun yerine başka bir vergi mekanizması gündeme getirildi.

Şimdi, öşür'ü kaldırmak son derece önemli bir reform, eğer reformdan bahsedilecekse. Çünkü; Osmanlı devrinde tek hakiki vergi öşürdü. Nasıl alırsa alsın, mültezimle alsın, zeametle alsın, ne alırsa alsın, gerisi, rüsum, çok küçük miktarlar. İmparatorluk batıyor, hâlâ öşür, ve nerede ticarileşmiş bir ürün varsa o da Duyun-u Umumi'ye gidiyor. Tütün de gidiyor, pamuk da gidiyor, üzüm de gidiyor. Genelde Cumhuriyet'in ilk yıllarında köylü çok ama çok fakir. Üstelik erkek nüfusu azalmış köylere nefes aldırabilmek için, bir kalemde "Öşür kalkmıştır!" diyorlar, rahat. Şimdi, ...

Bu çok önemli ama.

Hiç değilse kendi kendini doyursun bütün dert bu. Çünkü kendi kendini bile doyuramayan bir halde. Şimdi bunun yerine öşür kalkıyor, vergi alınmıyor, ama bir tek istekleri var Cumhuriyet'i kuranların bunlardan; biri yol yapımı, ikincisi kömür çıkartılması. Yol Mükellefiyeti Kanunu, Kömür Mükellefiyeti Kanunu, bir de Orman Mükellefiyeti Kanunu. Üç yerde kısıtlı sayıda gün çalışmak. Yani siz Orta Anadolu'da köylüyseniz, sizden öşür almıyor, fakat size senede otuz gün, kırk gün yol yapımında çalışın diyor. Bizimkiler bağırır: "Bu köleliktir!" diye. Dur kardeşim, kimi nereye nasıl koyuyorsun burada? Adam baharda otuz gün, kırk gün çalışarak öşür vermemeye dünden razı. Yahut mükellefiyet kömür madenlerinde; aynı mesele. Öşür vermesin, yani vergi vermesin, onu emek olarak ödemeye dünden razı. Yoksa mültezim usulü ile vergide her şey elinden gidiyor.

Bu konular bugünlerde hiç ele alınmıyor. Bu zorunlu çalışma çok önemli bir şey aslında.

Evet ama çok kısıtlı bir zorunluluk, öşür kalkmış bir kere, sonsuza dek. Ondan sonra tamamlayıcı taraflar oluşuyor. Mutlaka modernleşme istiyor toprakta ilerlemiş yerlerde. Nasıl getireceğini bilemiyor. Onun yerine Ziraat Okulları'nı açıyor. Ziraat Okulları ve Numune Çiftlikleri. Daha da önemlisi

Tohum Islah İstasyonları'nda ıslah edilmiş tohumu parasız veriyor.

Su Arkı Açarken Balzac Okumak

Gübre dağıtımı ne zaman başlıyor?

Gübre dağıtımı biraz daha geç, ama aynı yerde. İthalat ihracat toparlanır toparlanmaz -gübre çok ağır sanayi, ancak yapabildiler- ithal olduğu için biraz daha geç kalıyor. Ama tohum ıslah istasyonları hemen başlıyor. Ondan sonraki aşama yaygın eğitim meselesi var. Harf inkılabı yapılmış, herkesi daha kolay okuryazar hale getirebilmek için, ama bunu kırsal yöreye yaymak, kasabaya bile yaymak çok zor. Bu sefer tutuyorlar bu Köy Enstitüleri meselesi başlıyor. Köy Enstitüleri hem kendini finanse eden, hem emeğini yetiştiren, yaygın bir eğitim düzeni, artı; yalnız tarımda daha iyi tarım, meyvacılık, sınai ürün falan değil, üstelik de Rönesans'a dönük bilgi veren bir yer. Hem de folklorik, İstanbul'la ilgisi az, fakat bütün folklorik bilgiyi topluyor, sazlar, sözler, numuneler, halk oyunları, artı Batı'nın yahut başka ne tarafın varsa, sanat eserleri, kitaplar. Ben kendi gözümle gördüm, ben o zaman üniversite talebesiydim, sık sık Hasanoğlan'a giderdik. Nihayet rest çekti Rauf İnan "Gelmeyin!" dedi, rahatsızlık veriyoruz diye ortalığa. Sebze bahçesi yapılıyor. Sebze bahçesinde arklar var, suyun akıtılması için bir düzen lazım. Yani bir ark dolunca öbür arkı açması lazım. Çocuk orada oturuyor elinde kitap, Balzac okuyordu biz oradayken. Aklımız durdu. Biz kendimizi çok üstün hissediyoruz tabi, akıllı, her şeyi biliyor falan. Hem kazıyor orada, hem Balzac okuyor, birbirini de etkilemiyor bu faaliyetler.

Batı klasikleri o dönemde tercüme ediliyor.

Evet aynı zamanda çıkıyor. Şimdi ilginçtir bu. Okuryazarlık yüzde üç -Cumhuriyet'e intikal ettiğimizde- köylülüğün oranı yüzde seksenlerin üzerinde, yüzde doksan. Şimdi bir okur yazarlık meseleniz var. Latin Alfabesine dönüyor; "Efendim, tarihle ilgimizi kestiniz böyle şey olur mu?" Kardeşim, adamın zaten tarihten haberi yok ki. Yani, eski Türkçe'yi unutturup da, yeni Türkçe öğretmiyorsunuz. Yüzde doksanına okur yazarlık öğretiyorsunuz. Sıfırdan başlamış, Latin alfabesini öğrenmiş. Ve çok daha kolay öğreniyor, iki ayda öğreniyor yetişkin bir adam. Çocuklarda daha başka bir yetişme süreci var. Öbür tarafta, şimdi aynı şey bu Köy Enstitüleri'nde var. Köy Enstitüleri'ndeki çocuklar ilk defa açılıyorlar, ilk defa ellerine kağıt alıyorlar, kitap alıyorlar. Ha Balzac okumuş ha elif-be-te-se okumuş hiç farketmiyor. Ama Balzac'ı okuyunca başka bir şey. Tabi yalnız Balzac değil,

bu da çift taraflı. Hem tercüme bürosu, böyle müthiş bir tercüme klasikler meselesi getiriyor, hem de Türkçe yayınlar artıyor, hem de okul gelişiyor. Söylenebilecek tek şey -benim yorumum, gördüğüme göre- Köy Enstitüleri'nde öğretilen tarımsal yenilenme küçük üreticiye dayalıdır. Yani mevcut olan düzeni biraz ıslah etmeye yöneliktir. Ama aydınlanma meselesi olarak büyük bir meseledir. İkisi başka şeyler bunların.

Bu noktada ben Malatya'daki araştırmada, iki tane Köy Enstitüsü mezunu öğretmenle tanıştım. İkisi de hâlâ oranın yerel tarihini yazan insanlar. İnanılmaz idealist, kendilerini bu toplumun gelişmesine adamış olarak görüyorlar. Hâlâ şarkıları, türküleri, orada yazılanları, aşiretlerin isimlerini toplayan, yazan bunlar.

Bütün Türkiye için doğrudur bu.

Evet, evet öğretmenlerin idealizmi Türkiye için hep önemli olmuştur. Sabiha Sertel anılarında ilginç bir örnek verir. Köy enstitüsünden mezun olan bir öğretmen, kendi köyüne gider ve köyünün içler acısı halini görür. Daha sonra bu durumu Resimli Ay *dergisinde yazar. Fakat bu kısa sürede mecliste bile tartışma konusu olur. "Bu ülkeye komünizm geliyor" sesleri yükselir. Sonunda öğretmen mahkemeye verilir ve köylüler tanık olarak dinlenmek üzere çağrılırlar. Köylülerin verdiği cevap ilginçtir: "Vallahi biz öğretmenle yol yaptık, köye su getirdik ama komünist falan görmedik!"*

Köylünün uyanması meselesi çok rahatsız edici bir şey oluyor.

Kasabada ilk müsamereyi bu iki köy enstitüsü mezunu öğretmen yapıyor ve "Bunlar komünistler, müsamere yapıyorlar gitmeyin" deniyor. Adamların komünistlikle falan hiç alakaları yok.

İzmir Kız Lisesi'ni anlatıyordum. Kaliteli bir yer. Gazete okumaya izin veriyor, Cumhuriyet'in ilk yıllarına çok hayran, bütün hocalar, talebeler, herkes. Ve İzmir'de sokaklarda herkes işte "Burası Bahribaba Parkı, ilk toplantı burada oldu" gibi şeyler. Bahribaba'ya bitişikti okul. Böyle zengin ve hoşgörülü ama herkesin birbirini kolladığı, hiç taşkınlıkların olmadığı bir okul. İşte Nermin Abadan Unat'ın da kitabında söylediği gibi kitapları, yabancı literatürü takip etmek, içerde yayınlanan dergileri takip etmek istiyoruz. Ve konuşurduk da, birbirimizle kıyasıya münakaşa ederdik, kim aptal kim akıllı diye. Böyledir gençlik, sünger gibisiniz, her şeyi emiyorsunuz bilgi dağarcığınıza, hiç değilse emecek bir şeyler vardı bu süngerlerce.

Ben dokuzuncu sınıftan onuncu sınıfa geçerken babam öldü. Bu ailede çalkantı yarattı, "ne olacak şimdi" meselesi. Ablam bir iki ay önce evlenmişti. Enişte aileyi üstüne aldı. Akrabadandı enişte, onun için çok mesele

olmadı kim kimdir meselelerinde ama, temelde bir değişiklik oldu. Ne olacak, burada kalacak mıyım, gidecek miyim. "Liseyi burada bitir" dediler. Pekala, iki sene daha orada okudum bu havanın içinde. İki sene ben orada okuduğum zaman içinde ablam ve kocası artık ailenin çekirdeğini oluşturuyordu. Annem ablamla oturuyor, Muzaffer Ağabey İstanbul'da. Ablam İsmet Paşa Kız Enstitüsü'nü bitirmişti. Onun da sonu, bir tür büyük terzi, büyük nakış, büyük şapkacılık falan gibi bir şeye gidebilirdi; ama ablam öyle şeylere gitmedi, olduğu gibi evkadını olma meselesine kaydı.

Ağabeyim mühendis mektebinin son sınıfındaydı, mezun olmasına az zaman vardı ama ben daha tahsilin orta yerindeyim. Eniştem de mühendisti, aslında da halamın oğluydu. Ama ben halamı tanımam, ben çok küçükken ölmüş. Evin parçasıydı zaten eniştem, ben ağabey derdim ona. Çumra'da Su İşleri Müdürü. Anlatmışımdır derslerde, hatırlarsınız, Almanlar Bağdat Hattı'nı geçirirken, hattı amorti edebilmek için, ürün alınabilecek, yahut para kazanılabilecek her şeyi işleterek gidiyorlar. Bozöyük civarında mesela bir kağıt fabrikası -orada ağaçlar var, bir tepeyi kel haline getiriyorlar, yüzde yüz kel haline getiriyorlar bu yüzden- oradaki ağaçlardan kağıt yapıyorlar. Çumra'da da çok basit bir sulama teşkilatı yapıyorlar. İşte orada Beyşehir gölü var. Sulama ile buğday verimi iki-üç katına çıkartılıyor. O buğdaylar alınıyor -özellikle I. Dünya Harbi'nin kıtlık senelerinde- vagonlara doldurulуyor, üzerine Almanya yazılıyor -bütün Türkiye'de, şehirlerde büyük bir buğday, un sıkıntısı çekilirken- onlar Almanya'ya gidiyor. Meşhurdur bunlar. Sonra bunlar devletleştiriliyor. Ferit ağabey, su mühendisiydi sulamanın başında, iki sene üç sene öyle geçiyor. Ben liseyi bitirdiğim zaman, Ferit ağabey de Ankara'ya geliyor. Ben mezun olunca tekrar Çumra'lara falan gitmeden, onların yanına Ankara'ya gittim.

Biyoloji İsterken Sosyoloji: Dil Tarih

Ablanız artık Ankara'ya taşınmıştı.

Evet, Ankara'ya taşınmıştı. Ankara'ya geldim, hani ağabeyimin kapıdan dinlemesinden çok daha açık olarak benim için mesele ortaya kondu. Harp patlamış, 1939-40 senesi. "Mübeccel" -hem harp var hem de bütçe dar- "sen Ankara'da bir üniversite konusu seç, hangisini istersen seç, evde kalarak okursun" dendi. Ben ya biyoloji ya tıp istiyordum. Lisede biyoloji hocamızın peşinden asistan gibi giderdim; resimlerini kopye eder, canlı maddelerin adlarını, bütün o Latince isimleri, yarı bitki olan organizmaları hiç ge-

rekmediği halde öğrenir, kendisi ile konuşurdum. Ama lise bu, bundan elli sene önce, belki çok daha fazla, altmış sene önce. Her neyse ona rağmen ben biyolojiyi yapamadım. Hâlâ da söylerim, şimdi olsa ben mutlaka moleküler biyoloji yapardım.

Aslında aile hep beraber karar veriyordu, ama kabul etmem gerekir ki, beni ve ablamı, eniştemi, annemi etkileyen her zaman ağabeyim olmuştur. Nasıl "Mühendis Mektebi"ne gitmeyi kabul ederek benim liseye gitmemi sağladıysa, Ankara'da da her konunun ilginç olabileceğini, aslolanın okullardan sonra bilgiye bilgi katıldığında insanın başarılı sayılabileceğini öğreten de o olmuştur. Çok geniş bir kültür birikimi vardı, bunları bana ve ablama da aktarmıştı. Edebiyat, roman, tiyatro ve çok sesli müzik dünyasını bana hatta arkadaşlarıma açan ağabeyim olmuştur.

Ankara'da biyoloji okuyabileceğiniz bir yer yok muydu?

Yoktu. Ne Fen Fakültesi var ne bir şey var. Ankara'da o zaman sadece Hukuk Fakültesi var. Siyasal Bilgiler o zaman Mülkiye okulu idi. Mülkiye Okulu kız talebe almıyor. Bir de Dil Tarih Coğrafya Fakültesi var. Seç!.. Bir de Ziraat Okulu var. Evet o da okul; onlar yüksek okul ama, fakülteleşmemişler daha. Prestijli, mesela Mülkiye Okulu hâlâ çok prestijli, bütün hariciye ordan çıkıyor falan.

Niye kız talebe almıyorlar?

E, işte Osmanlıdan kalına, bürokrat yetiştirmeye dönük, sonradan bir mülkiyelinin bana dediği gibi; aslında Siyasal Bilgiler Fakültesi olduktan sonra da aynı hal devam etti "Bürokrat yetiştirme ana fikriyle, her şeyden biraz öğretirler Mülkiye'de. Ama hiçbir şeyi sonuna kadar öğretmezler". "Eğer Sosyoloji Kürsüsü'ne intisap ederseniz, siz sosyoloji mi olacak, siyaset bilimi mi olacak, ekonomi politik mi olacak bilemezsiniz. Çünkü o her şeyden bir parça alan bir okuldur." hâlâ biraz öyledir. Ne zaman fakülteleşti, ne zaman kız öğrenci almaya başladılar, hatırlamıyorum. Hukuk üç aşağı beş yukarı aynı şeyleri okutuyor, ekonomi hariç, yarısı kız, o öyle. Ama ben hukuk da yapmak istemiyordum. Bana çok aptalca geliyor Hukuk. Aptalca mı bilmiyorum ama çekmiyor. Ziraat hiç mi hiç çekmiyor. Biyoloji yapabilir miydim, onu da bilmiyorum. Daha müspet bilime dönük bir şey olmalıydı. Ben daha fakülteyi bitirmeden Fen Fakültesi açıldı. Yani önümüzdeki dört sene içinde, üçüncü sene miydi neydi, Fen Fakültesi açıldı. Ama ben orda olduğum zaman yoktu. Şimdi? Şimdi kavun gibi, seç seç al. Ankara'da beş tane üniversite var.

Pekala, şimdi buraya geldik, ne yapalım? Felsefe. Felsefenin bugünlerdeki gibi, o zaman da prestiji vardı. Ama kimse farkında değildi ki prestiji olması gereken -hâlâ öyle bugün- Aydınlanma Çağının felsefesidir. Yani felsefenin prestijini sağlayan aşama, Avrupa'da düşünüş tarihinin, dinden kurtulup, dini sorgulayan ve şüpheci bir bakışla işte bildiğimiz, izah edelim, yanılmışsak bir daha izah etmeye çalışırız diye ele almaya çalışan -bugünlerde yüksek ele alış tarzı dediğimiz, yahut bilimsel dediğimiz, yahut Aydınlanma dediğimiz hadise- çok önemli.

O felsefe şimdikinden daha da önemli. Harbin içindeyiz, bu felsefe tarihi çok önemli. Ortalıkta birçok ideoloji var. Nazizm çok önemli, harp onunla gidiyor, Hitler ortalıkta, Musollini ortalıkta, Stalin ortalıkta, Roosewelt ortalıkta, Churchill ortalıkta. Bunlar büyük dünya liderleri. Hepsinin çok belirgin ideolojileri var.

Şimdi bu görüntünün içinde, peki ben, yok İngiliz edebiyatı mı, yok arkeoloji mi, tarih mi falan derken, İzmir'den tanıdığım ve tutmadığım bir öğrenci Türk Edebiyatı'na girdi, "Ben girmem oraya" dedim. Hemen Felsefe'ye girdim, Felsefe iyi. Tabi insan liseden mezun olduğu zaman kendisini general olmuş gibi hissediyor, çok şey biliyor hissediyor -hele bizim gibi iddialı liselerden mezunsanız- ama birden farkediyorsunuz ki o kadar basit değil bu hadise. Hele üniversite, yalnız derslerin başlıklarıyla oluşan bir mesele değil. Üniversite hem içindeki havası -tıpkı lisedeki gibi yani, üniversitede daha önemli o- bir atmosferi olması lazım öğrencinin iyi yetişmesi için. Sokaktan da ne kadar uzak olursa o kadar iyi yetişiyor. İkincisi belirli derslerin hocalarının kalitesi çok önemli. Onları anlayabilirseniz hevesli olabiliyorsunuz, gayretli olabiliyorsunuz, kapıları açmaya çalışıyorsunuz. "Peki ben Felsefe'ye gideyim, eğer harp biterse, ailenin de durumu düzelirse özellikle ağabeyim kendisi de mezun olursa, iki gelir olursa ailede, belki İstanbul'da yine fen kollarından birine girerim" dedim. Böylece Felsefe'ye girdim. O zamanlarda üniversiteye girmek çok basit. Gidiyorsun idareye "Ben lise mezunuyum" diyorsun, "şu bölüme gireceğim". "Tamam" diyorlar, işte altı tane vesikalık resim, bir istida.

Kaç tane üniversiteye girecek genç vardı?

Bilmiyorum ama çok az. Şimdi, Felsefe Bölümü üç alt bölümden oluşuyordu: Felsefe, Sosyoloji, Psikoloji. Bunların hepsinde on beşer, onaltışar falan talebe var. Birinci sınıf ki en kalabalık olan -iki sene beraber okuyoruz, sonra ayrılıyoruz- orada topu topu kırk kişi, kırk beş kişi, otuz beş kişi.

Sınıflarda devam çok üstünde durulan bir mesele değil, milletin yarısı bazen giriyor, bazen girmiyor. Derse giriyorsunuz; sınıfta beş-on kişi.

Kaç kız öğrenci vardı?

Yarı yarıya. Sonra erkeklerin çoğu gitti -para kazanma meseleleri çok önemli tabi, sosyolojiyle ne para kazanılacak o günlerde- kız oranı daha da arttı. Artı -bu hâlâ var bugün- sosyal bilimlere liselerin kreması akıllar gelmiyor. Özellikle erkeklerde. Erkeklerin zeka kapasitesi yüksekse, onlar insanlarla uğraşmak isteseler bile -Siyasal Bilimler'e, Hukuk'a, İktisat'a gidiyorlar- hele o zaman Sosyoloji'de hiç umut yok. Sosyoloji'ye ona mukabil çok parlak kızlar geliyor. Hâlâ bu problem vardır. Kızların son derece akıllıları sosyal bilimlere gelir -isteyerek gelir- mesela psikoloji yapmak için ölen kızlar gelir. Parlak kız talebe gelir. Erkek talebe gelmez. O zaman böyle cinsiyete özel bilgi kolları oluşuyor. Hâlâ öyle Türkiye, o zaman daha da çok öyleydi.

Pekala, Felsefe Bölümü'ne girdim. Yüksekten uçuyoruz. Sosyoloji değil, Felsefe böyle, sanki çok derin bir şeymiş gibi. Ama Aydınlanma zamanının felsefesini çok iyi anlamıştık; yani bilimin kuruluş, bilimsel düşünce tarzının kuruluş yıllarında, bilimsel düşünce tarzının skolastik düşünceden yani inanç sistemlerine bağlı düşüncelerden nasıl kurtulduğunu çok iyi anlatan bir hocamız çıktı ortaya; Nusret Hızır. İnanılmaz bir insandı Nusret Bey.

Nusret Hızır, Reihenbach'ın talebesi ve tercümanlığını yapmış sınıflarda, bilim tarihi üzerine çalışmış. Çok güzel işleyen bir kafası ve mantık silsilesi var, nereden nereye gideceğine dair. Hem küçükleri bilir, hem büyükleri bilir. Yani Descartes'ten sıkılırsanız size rahatlıkla Lambert'i anlatabilir, neler öğrendim ben orada. Pekala, o daha çok felsefe tarihi, mantık veriyor, iki ayrı ders halinde, ve çok aydınlatıcı. Ondan sonra Necati Akder diye bir hocamız var o Almanya'da okumuş. Aslında Nusret Bey de Almanya'da okumuş başlangıçta sonra Viyana'ya geçmiş bildiğim kadarıyla ama, adamın çevresindekiler çok müspet ve Aydınlanma dönemi felsefesinin yani bilimsel düşüncenin inanç sisteminden koparıldığı zamana çok hakim. Akder, Necati Akder felsefe, genel felsefe verecek, aslında anlatacağı çok şey vardı ama dersler hep gırgır geçer; nedir? "Ben dağların tepesindeyim, sizler eteklerindesiniz, beni anlamıyorsunuz!" Anlamanın imkanı yok, cümlesini bitirmiyor ki adam. Artı, müthiş bir Alman hayranı, 1933-35 Almanya hayranı. Oturur, Hitler'i anlatır, üstün ırk nedir açıklamaya çalışır, bunu da felsefe diye anlatıyor. Artı; Alman gençliğinin nasıl tramvaylara dolarak, şarkılar söyleyerek devlete yardımcı olduklarını. Aman yarabbim! Nazilere hayrandı. Ama

Ustte: Dil Tarih Cografya Fakültesi, Behice Boran, Muzaffer Şerif, Enver Ziya Karal, Mübeccel Belik (Kiray) birarada
Altta: DTCF, soldan sağa: Mübeccel Belik (Kıray), Nilüfer Mizanoğlu ve kardeşi Lale Mizanoğlu

biz irkilerek dinliyoruz bütün bunları; hay Allah! Yani unutmayın, on yedi, on sekiz yaşında liseden çıkmış insanlardık, ne kadar ukala olursak olalım.

Derken bir de Hamdi Bey var. Hamdi Atabey. Hamdi Bey, kapasitesi dar bir insan. Mantık veriyor, alelade yani lisedeki mantık gibi, Aristo'dan başlayarak. Tabi Nusret Bey mantık anlatırken yüksek matematikle anlatıyor, o başka türlü bir mantık. Bu şeyi anlatıyor, işte, A, B'yse, B C'yse, C... Yahu, biliyoruz biz bunları işte, bunların üstünde durmak lazım değil, gene anlatıyor. Hamdi Bey bir de adımlarını açа açа yürürdü, hepimiz arkasından alay ederdik adamla. Gırgır. Ayakları açık yürüyen insanlar vardır ya, onlardan. Ama nasıl üniversiteye gelmiş, nasıl doçent olmuş -doçentti o zamanki titri- nasıl bunları anlatıyor, niye tutuluyor hâlâ orada, hiç belli değil. Böyle, rastgele iki insan.

Pekala bunun arkasından, bir de Nusret Bey var böyle şakır şakır bir adam. Sosyoloji ve Psikolojiye gelince; Muzaffer Şerif, Niyazi Berkes, Behice Boran ve Mediha Berkes (Niyazi Bey'in o zamanki eşi) var. Niyazi Bey, Sosyoloji Fikirleri Tarihi veriyor, son derece ilginç bir anlatma tarzı var. 19. yüzyılda ortaya çıkan toplumun evriminden söz eden teorilerle başlıyor, biraz eskiyi anlatırdı -yani Aristo ve Platon kendi zamanında nasıl açıklanabilir, sonra ne oldu gibi. Ama asıl önemlisi 19. yüzyıldaki evrim sorunu nasıl ortaya çıktı. Orada çok açık -benim de size anlattığım gibi- Avrupa toplumu öyle bir evrim geçiriyordu ki, onu birilerinin yazması lazımdı.

Niyazi Bey bütün teorilerle toplumda olan meseleleri -modern müzikte kontrpuan yapar gibi- birbirini tamamlayan bir şekilde anlatırdı. Çok da aydınlatıcıydı. Ama kardeşim, Niyazi Bey, o kadar ağır ders anlatırdı ki, en hevesli talebe bile biraz uyuklardı, kitap da yok. Çok zor olurdu dinlemek.

Behice Hanım, genç -böyle yirmi sekiz, otuz yaşlarında- bir hanım, Amerika'dan yeni gelmiş. Harp içinde bizlerin o amerikan bezini boyayıp giydiğimiz zamanlar. Sümerbank'ın dokuduğu amerikan bezi denen bir kumaş vardır, siz bilir misiniz amerikan bezini? En kaba şekilde dokunmuş, rengi tam açıklaştırılmamış, kremimsi, üstünde böyle kahverengi lekeler olan bir tür pamuklu kumaştı. O kadar kumaş yoktu ki piyasada, bir Sümerbank basmaları vardı, bir de bunlar. Ablamla annem çok becerikliydiler -annem o Girit zanaatkarlığından gelme hünerle danteller, nakışlar nakışlar- her şeyi güzelleştirirdi. Ablam da Enstitülü, metrelerle amerikan bezi de var. Hem ağabeyim asker, hem eniştem asker. İkisi de yedek subay; Devlet Hava Yolları'na meydanlar yapıyorlar, bir meydandan bir meydana koşuşturuyorlar. Ama onların ekstra karneleri vardı, kumaş için falan. Ağa-

beyim annemle benim için, Ferit ağabey de karısı ve çocuğu için alıyor, böyle genişçe bir şey. Şimdi, o amerikan bezi gelir eve. Niye amerikan bezi denirdi, bilmiyorum, kaba bir bez. Onu evvela karar verdiler, kireç kaymağına koyacaklar, bir nevi asite yani. Oradan evet, oldukça beyaz çıkıyor, incelmiyor ama oldukça beyaz çıkıyor. Ondan sonra ablam onu oturup koyu yeşile, koyu kahverengiye boyuyor. Sonra ne yapıyor? Yazlık elbise ve bluz yapıyor. Bir etek, iki tane, üç tane -boyanmış amerikan bezinden- bluz, bizi rahatça giydiriyor. Allah'tan, ağabeylerim de -ağabey diyordum enişteme unutmayın- asker, onlara asker gömleği veriyorlar.

Bütün amerikan bezleri size kalıyor.

Gecelik de ondan yapılıyordu, pijama bile ondan yapılıyordu, bluzla pijamayı ayırdetmek zordu. Böyle bir havanın içinde gidiyorsunuz. Buraya Behice Hanım'dan geldik. Evet, Amerika'dan gelmiş, çok şık, çok düzgün. Belki Amerika'nın en iyi giyimi o değildi, ama bizim amerikan bezlerine göre, 18 yaşında bir kızın gözünü alacak bir giyim tarzıydı. Böyle pencerenin kenarında dururdu, o kadar güzel ders anlatırdı ki, Niyazi Bey'in tam tersi. Bir kelimesini bile kaçırmak istemezdik. O, teorilerle değil, gözlemlenen kültürlerde nasıl birbirinden farklı fakat nasıl hepsi komplekslik ve kurumlaşma aksı üzerinde yerleştiklerini anlatırdı. Ondan sonra nasıl bir tür toplum var, ama bundan ona nasıl geçildiği çok belli değil. Benim tampon kurumlar kavramı yoktur Behice Hanım'da. Ama bunun komplekslik düzeni içinde bir yerden öbür yere gittiği var. Ve bizler ölesiye dinlerdik Behice Hanım'ı. Bir Avrupa feodalizmi anlatmıştı ki, müthiş. Hâlâ gözümün önün-/ dedir. Feodalizm nasıldı, nasıl varyasyonları vardı ve nasıl sanayileşmeye doğru geldi. Ve tabi daha sonra; sanayileşmenin temel boyutları nedir.

Bir ders bir sömestr. Sonra ikinci sınıfta ki ben onu çok kullandım, bu evrimsel çerçeve verildikten sonra sanayi toplumu nedir sorusu ile modern şehir toplumu. Onun da adı şehir sosyolojisiydi. Şimdi bu arada kır, köy de söz konusu. Köy sosyolojisi etütlerimizin bir parçası ama derste çok kır, köy sosyolojisi diye birşey anlatılmazdı. Anlatmadı Behice Hanım hiç bize. Çünkü, evrimsel bir çizgi üzerine oturtulabilecek toplum türlerini anlattı. Sonra da şehir sosyolojisi diye modern toplumu anlatıyordu. İşte Türkiye'de ne oluyor, ne olmuyor. Bu bitti, toplumsal değişmeye geçti. Ben de hep aynı kalıbı kullandım işin aslında. Öğrenciler hocaların omuzlarına basarak yükselirler. Bu helâl. Size de benim anlattıklarımı helâl olsun.

Tabi biz böyle ağzının içine düşerdik Behice Hanımın. Çok da hoş bir sesi vardı, mıy-mıy değil, çok da ince değil. Çünkü kadın sesleri çok tehli-

keli oluyor, inceldiği zaman sınıfta. Şimdi biz ikinci sınıfa geçtik. Birinci sınıf böyle, biraz fikir tarihi, biraz toplum tarihi, Avrupa'da ne oluyor, Türkiye feodal toplum meselesine biraz girdi. Saban, basit teknoloji vs. Bunların içerisinde artı-ürün meselesi geliyor tabi. Hiç ismini koymadan -o zaman biz hiç bilmiyoruz- hem Akder hem Atabey'in anlattıklarının yanında öyle sofistike geliyor ki bize, biz onları yutuyoruz. Dersten çıktığım zaman benim kalbim çarpardı, heyecanlanırdım.

Muzaffer Şerif de öyle. Muzaffer Şerif çok değişik bir insandı. 18 yaşındaki kızlar için oldukça yakışıklıydı. Yeşil gözlü falan, çok da şık giyinirdi. Kahverengi bir tüvit ceket ve gri pantolon. Bu renkler hiç olabilir gibi gelmezdi bize, olabiliyor halbuki. Biraz da dalgalanarak yürürdü. Derse girer Muzaffer Bey, yutkunur, ıkınır sıkınır bir 15 dakika konuşurdu. Psikolojiyi tam anlatırdı. Nasıl 19. yüzyılda bütün öbür bilim dallarıyla beraber fizikteki atom meseleleri yani en küçük birimine varırsa, o en küçük birim üzerine daha komplekslerini yerleştirebilir. Bu 19. yüzyıl psikoloji yaklaşımıydı, en küçük birimi bulacak, hasseler meselesi. Mesela, göz ne görüyor, nasıl görüyor, ne yapıyor, hiç şahsiyet, kimlik meselesi yok 19. yüzyıl psikolojisinde. Derken bunu 1930-40'lardeki Geştalt tecrilerine, bütüncül ele alışlara kadar getirirdi. Bu çok önemliydi. Bu mekanik tek tek atom bulmak ve onları birleştirmek.

Bir insanın psikolojisinin işleyiş tarzını anlarsınız. Tabi bu böyle olmuyor, tıpkı toplum gibi, yani yirmi kişiyi bir araya koyarsanız, elde edeceğiniz topluluk, yirmi kişinin toplamı değil. Onların birbiriyle etkileşiminin oluşturduğu bir durumdur diye. Bu Geştalt teorisinin de esasıdır. 'Geştalt' terim, bütüncül ele alış psikolojide, bu teoriyi müthiş anlatırdı. Tabi bütüncül ele alış aynı zamanda diyalektik ele alış demektir. Ama bu psikolojide yaşanmış, Geştalt'ı yapanlar da bir takım Alman psikologlar. Onlar bunu "Diyalektik olması lazım, bakalım şimdi burada diyalektik midir, değil midir" diye bakmıyorlar. O Geştalt'ı gözlemliyor ve gözlemledikten sonra bu bütüncüllüğü ortaya koyuyor. Muzaffer Şerif de öyle çok önemliydi. Ikınması, sıkınması, cümleyi yarım bırakması, her şeyi bir tarafa, çok tutarlı ders anlatırdı, çok yönlü, çok esaslı, çok dökümante, çok güzel, çok anlaşılır ve gene çok heyecanlandırıcı ders anlatırdı. Biz bayılırdık, Muzaffer Bey'le Behice Hanım'ın derslerine, iştahımız kesilirdi heyecandan, o kadar heyecan verici olurdu bunlar.

Pekala şimdi, böyle geldik, ben güya Felsefe yapacağım değil mi? Anında vazgeçtim Felsefe yapmaktan, anında, ikinci haftanın sonunda o hoca-

larla değil, bu hocalarla eğitim olur diye karar verdim, o düzen üzerine gittik. Tabi bu hemen notlarıma yansıdı. İlk senenin sonunda ben Akder'den üç aldım, Atademir'den iki mi aldım ne aldım, ötekilerinin hepsinden on aldım. Ne olacak şimdi bu? Bir daha gireceksin, peki gireriz. Zar zor, bir üç alıp çıktık yani. İnanılmaz bir şey. İnsan hocayı sevmeyince, yani konuyu sevmedim eminim, felsefe de tıpkı Nusret Bey'in yaptığı gibi çok daha başka türlü anlatılabilir. Ama adamlar anlatmasını bilmiyor, anlatmaya niyetleri de yok. Böyle bir eğitime başladık biz.

Şimdi bu arada ısrarla İngilizce öğrenmemiz lazım. Çünkü okunacak materyal yok Türkçe'de. Peki ne yapacağız? Ben İngilizce okumuşum lisede ama tam amiyane tabiriyle çekiver kuyruğunu, hiçbir şey yok arkada kalmış. Behice Hanım'la Niyazi Bey İngilizce öğrenmek isteyenlere özel bir ders yaptılar. Öyle de fedakardılar. Oturduk, birer basit kitap -sosyoloji literatüründen- aldık. Frazer'ın *Tabu* diye bir kitabı vardı, hatırlıyorum, incecik bir şey. Hadi, şimdi tercüme edin dediler. Pekala, ama açıkçası başağrısı. Şimdi bu biçim üniversite hocası oturup da, beş-altı hevesli talebeye İngilizce öğretirim diye oturunca, bir yere kadar gidiyor, bir yerden sonra gitmiyor. Aileye de söylüyorum, işte kaldım da İngilizce öğreniyorum da -ders saatleri dışında mektepte kalıyorum falan- "Eh, sen İngilizce ders al bari" dediler. "Peki alayım bari" dedim.

İngilizce departmanında da çok İngiliz usulü liberal hocalar vardı. Behice Hanım araya girdi, orada -Shakespeare tercümeleriyle sizin de tanımış olacağınız- Orhan Burian diye bir hoca vardı. O bana özel ders vermeye başladı haftada iki defa. Ben biraz kaytararak, biraz düzelterek, ama rahat okur hale geldim. Yazarak değil ama okuyarak rahat hale geldim.

İşte böyle üç-dört sene geçti. Sosyal değişme okuduk, sanayileşmenin ayrıntılarını okuduk vesaire. Felsefe'yi de ikinci seneden sonra sıfıra indirdik.

Nasıl oluyordu? Dersler seçmeli miydi?

Hayır. Sabit program ama, dediğim gibi Felsefe Bölümü üç bölümden oluşuyordu. İkinci sınıftan itibaren, sosyologlar ayrı derse giriyorlar, psikologlar ayrı, felsefeciler ayrı. Psikolojide yalnız Muzaffer Bey vardı. Onun için o bayağı iş yüklenirdi. Hiç bir hoca yüksünmezdi, yani "Ben altı saati doldurdum, sekizincisini niye vereyim" falan yok. Onlar verirlerdi. Şimdi böyle hoca çok az.

Bölümde eğitim aksamaya başlamış, çok belli, talebe ikiye ayrıldı, hiç şüphe yok. Behice Hanım'ı ve Muzaffer Şerif'i tutan ve onun derslerini seven talebeler, bir de Necati Akder'leri, Hamdi Atabey'leri falan seven tale-

beler. Fakültenin içinde de bölünme var ama bu bölümün içinde çok bariz. Tabi üniversite özerkliği diye bir şey yok, aklınıza gelmesin, direk Yüksek Öğretim'e bağlı, Yüksek Öğretim Umum Müdürlüğü, Milli Eğitim'de- şimdi burayı takviye etmek istediler anlaşılan, yahut sulandırmak istediler; Baltacıoğlu geldi. Baltacıoğlu eğitim dersi vereceğim diye geldi. Baltacıoğlu kendisi de yenilikçi bir adamdı. Yeni teorileri vardı eğitimde. Ama ders vermeye niyeti yok adamcağızın -biz onlara eyyamcı demiştik, iki üç kişiydiler. Avrupa'nın 19. yüzyıl sonu eğitim teorilerine geçtiğimiz zaman biraz ilgilenirdik, sonra çözülürdü, bir türlü bir yere bağlanmazdı. O bir sene geldi, yani iki sömestr geldi, on ders yaptık mı bilmiyorum. Bazı hafta gelirdi, bazı hafta gelmezdi falan, böyle geçerdi. Bunun yanında bir de Mehmet Emin Erişirgil geldi. Mehmet Emin Erişirgil -bunlar hep Cumhuriyet'in ilk yıllarının felsefe dünyasının insanlarıydı- Erişirgil, tabi Necati Akder kadar değil ama, yine de çok belirgin şekilde Avrupa'nın ırka dayanan teorilerinden etkilenmiş bir insandı. *Ülkü*'de yazıyor ama *Ülkü*'deki yazılar bir tür ırk teorileri irdelenmesiydi. Dekan olunca, bu sefer, "Benim odama gelsinler de ders yapalım" demeye başladı. Zaten olup olacak sekiz kişiyiz, peki gidiyoruz. Yukarıya haber çıkıp da biz aşağıya inip onun karşısına oturuncaya kadar, dersin dörtte üçü geçiyordu zaten. Bir hafta da *Ülkü*'yü okuduk. *Ülkü*'de ne var -bu *Ülkü*'yü çıkaran adam- diyor ki, işte "Türk ırkını iyileştirmek için Almanya'dan erkekler getirilmeli Türkiye'ye". Böyle bir yazı o günlerde *Ülkü*'de çıktı.

Yani Almanya'dan damızlık gelecek.

Gelecek, burada Türk kadınlarıyla evlenecekler, Türk ırkı ıslah edilecek. Montafon ineği ithal edilir gibi falan. Aklımız çıktı. Ama bir taraftan harp de gümbür gümbür gidiyor. Stalingrad muharebeleri başlamış, 1942 kışı, sıfırın altında 40 dereceler Ankara'da. Çok da ilgiliyiz. Böyle birbirimize de telkinde bulunuyoruz; "Canım, harp bizim neyimize oturun çalışın", "canım nasıl olur, yarınki ekmek ona bağlı" falan gibi böyle ukalalıklar da ediyoruz ve çok kızıyoruz ortalığa. Yalnız mektep değil, bütün Ankara böyle ikiye bölündü.

Üniversitede Alman Hocalar

Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde Nazilerden kaçan Alman hocalar yok muydu?

1942'ye geldik, 1942'de harp böyle çok kutuplaştırdı her tarafı, bizim de

tercihlerimiz belirdi. Birden farkına vardık ki Dil Tarih'te yalnız bizim hocalarımız yok, her türlü insan var. Bunların biri Eberhard, Wolfram Eberhard. Bu Sinolog diye geçiyor Almanya'da. Yahudi değil, katiyen değil -Lutheryendi galiba tam emin değilim. Din hiç önemli değildi o zamanlar, bütün bu Nazi, Musollini falan dini dördüncü kategoriye koymuş insanlar- Sinoloji ile beraber bir tür çok belirgin iyi antropoloji anlatırdı Eberhard.

Eberhard var, artı Georg Rohde var. Rohde Berlin Üniversitesi'nin en parlak Latince-Yunanca hocası, klasik diller hocası. Azra Erhat onun asistanı olarak yetişti. Eberhard, Rohde, ondan sonra iki tane tarihçi, Benno Landsberger ve Hans Gustav Güterbock; çok önemli, Hititçiler. Hâlâ geldiğinde beni arar, benden çok yaşlı idiler. Birisi Hitit Tarihçisi, bir tanesi yine öyle prehistoryacı. Bizim hayatımızı etkileyen Eberhard'tı. Ondan sonra Ziraat Fakültesi doluydu bunlarla -o zamanki Ziraat Yüksek Okulu- yedi sekiz tane Alman hoca vardı orada.

Veterinerlikte de çok Alman hoca varmış.

Veterinerlik Ziraat Okulu ile beraberdi.

İstanbul'da Coğrafya Fakültesi'ni yine onlar kurmuş.

Her şey, Tıp da. Hep söyler bizim temelimiz Frank Paşa'ydı diye. İşte kuşçular, botanikçiler.

Almanya'dan Türkiye'ye bir beyin göçü yaşanıyor o dönemde.

Evet, bunlar tamamen Nazilerle ilgili, yarısı protesto ederek geliyor, yarısı kaçarak geliyor. Şimdi niye öyle oldu diye düşünürseniz, zannederim altta yatan temel mesele bunun geçici bir şey olduğuydu. Çünkü onlar 1936'da, 1937'de geldiler çoğu, 1937-38, yani 1939 harbi başlamamıştı daha. Ekonomistler, antropologlar, botanikçiler, tıp dünyasının önemli insanları Türkiye'ye geliyorlar. Dilcilerden Andreas Tietze geldi, sonra çok meşhur oldu. Türkiye'yi seçtiler, bir; Türkiye toleransh -ona hiç şüphe yok, yani ne Yahudilere karşı bir tersliği var, ne Hıristiyanlara karşı bir tersliği var- rahat bir hava var. Artı, saygın bir memleket -bugünkü gibi pespaye değil, saygın bir memleket- Atatürk dönemi. Buraya geliyorlar, düşünüyorlar ki, bu geçici bir şeydir, dört-beş sene kariyere devam ederiz, ondan sonra da döner gideriz. Ama çok garip şeyler oldu tabi, bir kısmı, Tarım Fakültesi'nden, Veterinerlik'ten geçenlerin çoğu Almanya'ya geri döndü. Halbuki insan ilimleriyle ilgili olanlar Amerika'dan inanılmaz teklifler aldılar harp bitince, hepsi Amerika'ya gitti. Ve orada da Amerikalıların en tanınmış bilim adamları haline geldiler.

Eberhard'ın antropoloji dersi bizim için çok önemliydi. Hemen bize, üçüncü sınıfa geçer geçmez antropolojiyi alın dediler. Fakülteden istediğimiz dersi alabilirdik, Hukuktan falan değil ama, oradan alabilirdik. Onu sene başından listeye koyuyorlardı, yani herkes alıyordu, sabit program çünkü. Eberhard'ın dersi Çin'i ve Asya kültürlerini kullanarak, Behice Hanım'ın anlattığı tarzda evrim gibi bir şey anlatıyor.

Sosyoloji boyutu da oradan geliyor.

Oradan geliyor. Ve kendisi Almanca anlatırdı, bir tercümanı vardı. Ne oldu kızcağız bilmiyorum. Ondan sonra Azra Hanım ve Rohde'nin Latin ve Eski Yunan edebiyatıyla estirdiği hava ile biz antikiteyle ilgilenmeye başladık. Talebe ikiye bölündü ama Eberhard, Rohde, Pertev Naili folklor'da, en önemlisi Behice Hanım ve Muzaffer Şerif. Niyazi Bey onlara katılarak geliyor. Müthiş bir çevre içindeyiz. Zaten on beş kişiye ders verirken, altı tane böyle hocayla karşılaştınız mı, o öğrencinin tembel membel olmasına imkan yok. İngilizceyi de öğrettiler, dersleri de öğrettiler. Biz ne yaparız meselesi geliyor tabi bunun sonunda.

Kabul etmek gerekir ki Türkiye'nin fikir hayatına ve bilim hayatına çok önemli etkileri olan, yalnız etkileri olan değil, çok önemli müspet etkileri olan bir beyin göçüydü o, katkılarıyla beraber. Hem talebe yetiştirmekte, hem düşünüş tarzında. Şimdi ben Dil Tarih'i biliyorum, fakat Tıp fakültelerinde de aynı şey olmuş. Frank'lar falan gelmiş. O zamanlar biz bütün politik ilgimize rağmen, bunun öneminin farkında değildik. Yani biliyorduk; Almanya'dan kaçtılar, Nazilerden Hitler'den kaçtılar, onun için burda bize ders veriyorlar, biz de çok şey öğreniyoruz. Ama bu "Çok özel bir hal mi?" hayır bu olağan bir hal.

Hoca gelmiş bir yerden ders anlatıyor gibi.

Yani, öyle.

Nazizmin Türkiye'de o dönemdeki algılanması?

Son derece müspet, kıran kırana. İşte Akder'i anlattım size.

Yani bir taraftan Almanya'ya bir destek var entelektüeller arasında, ama bir yandan da bunlar gayet güzel ders yapıyor, öğrenciler de onlardan etkileniyor.

Evet, Cumhuriyet'in o devirlerdeki havası bu; her şey olabilir.

Alman hocalar o dönemi anlatmıyorlar mıydı? Yani nasıl baskı gördüklerini anlatmıyorlar mıydı?

Hayır, katiyen. Almanya'yı olumlu bir şeymiş gibi anlatan Necati Akder'di. Şimdi burada çok yanlış bir fikir var. Ne Almanlar oturup Almanya'dan bahsederdi, ne Behice Hanım oturup da "Marx dedi" derdi. Yok öyle bir şey. O sonradan 1970'lerde Ankara Siyasal'da çıktı; "Marx'ı anlatmazsanız iyi hoca değilsiniz" diye. O zaman bu yoktu. Çok temel bilgi, kanıtlarıyla beraber bilgi verilmeye çalışılıyor, hiç dışarısı sınıf ve ders ve bağlamında sanki ilgilendirmiyordu. Çok temel destekli, verilere bağlı, literatüre bağlı. Oku diye de onun için, İngilizce öğren, oku oku diye peşimizde koşuyorlardı hiç durmadan. Katiyen Nazi memleketi nasıldı diye bir açıklama yok. Onları bizim felsefe hocası dediğimiz garip insanlar anlatıyordu. Öbürlerinin hiçbirinde yoktu bu. Bu sizin söylediğiniz şey yalnız o zamana ait değil. Ben Orta Doğu'daki ders verme yıllarında -işte hepiniz öğrencimsiniz- hiç Marx dedim mi size?

Hayır.

Ömrümde demedim. Ne okudumsa tamam o birikmiştir kafamda, bunlar anlatılır. Ama bir evrim meselesi vardır, bir karşılıklı etkileşim meselesi vardır, bir kompleksliğe göre değişme meselesi vardır, bunu anlatırım. Bunun temeline ister Hegel'i koyun, ister Marx'ı koyun. Ama temelde Marx'ı koymak lazım. Çünkü temelde doğa ile insan ilişkileri esastır; ve bu yönün üstünde duran, değişme dinamiğini açıklayan Marx'tır. Ankara'da ders verirken Feride Acar talebemdi, çok parlak bir talebeydi. Dersleri anlatıyorum, hepsi kuzu kuzu dinliyorlar, iyi, notlar alıyorlar, çıkıyorlar. "A, Mübeccel Hanım'ın dersi iyidir." Sonra bir evvelki sene miydi neydi, İbo ile Ankara'daydık. Eksik olmasın evine davet etti. "Biliyor musunuz Mübeccel Hanım?" "Ne biliyor muyum?" dedim. "Bana ne sorarlardı biliyor musunuz: Mübeccel Hanım size Marx öğretiyor değil mi?" İşte o da benim gibi algılamadı ki, "Hiç öyle birşey duymadım Mübeccel Hanım'dan" dermiş. "Saklıyorlar. Bunların hepsinin beyni yıkanmış, tehlikeli olduğunu biliyorlar, söylemiyorlar" derlermiş. Halbuki ağzıma almam Marx'ı ve gerek de yok. 19. yüzyılın üzerinden çok zaman da geçti.

Ama biz harp içindeyiz orada, Stalingrad Müdafaası diye bir şey var, inanılmaz kan dökülüyor ortalıkta. Afrika'da Çöl Tilkisi General Rommel. Harbin çeşitli yönleri... Kendiliğinden bir şey oluyor. Bir kısmı Hitler ordularını göklere çıkarıyor. Biz de "Çok adam ölüyor ne demek oluyor bu böyle" diye girişiyoruz işin içine. Derken 1943-44 yılları geldi. Dalga ters dönmeye başladı. Ters döndüğü zaman bile, ben eminim Ankara'daki her evde iki türden, yani Anglofiller ile Germanofiller iki ayrı ekip halinde, birbir-

lerini yemekle meşguldüler. Fakülte de tamamen öyleydi. Ama unutmayın ki o yıllar harp yıllarıydı.

Bu dönemin dergilerine de bu çatışma yansıdı.

Evet, dergilere yansırdı bu. Bizim hocaların çıkarmaya başladığı *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* var. *Yurt ve Dünya*'da ve *Adımlar*'da da hiç Marksizmin müdafaası, Rusya'nın şımartılması falan diye bir şey yoktur. Yine aynı tertip münakaşa, daha popüler seviyede, fikirler nasıl oluyor diye şeyler. Behice Hanım'ın veya Niyazi Bey'in bir gün bile derste "*Adımlar* okuyun" dediğini hatırlamıyorum. Biz gider kendimiz alırdık onları. Bunu kimseye anlatamazsınız, kendim yaşadığım için çok iyi biliyorum bunu. Feride bunu yirmi sene sonra söylüyor, kendi profesör olduktan sonra söylüyor. "Sen anlatıyor musun?" diye takıldım, "bazen gerekiyor" diyor.

Böylece ikiye bölünmüş bir şehir; ikiye bölünmüş bir dünya. Müthiş kanlı bir savaş cereyan ediyor. Tavır almanız lazım. Gazete okuyorsunuz, İstanbul'a Romanya'dan gemilere binmiş Museviler geliyor, Musevilerin buraya çıkmasına izin verilecek mi, verilmeyecek mi? Birbirine giriyor millet. İzin verilmiyor, Akdeniz'e gidiyorlar, sonra da battığını işitiyorsunuz. Peki, siz 20 yaşında bir gençsiniz, ne düşünürsünüz bunun hakkında?

Benim akrabalarımın çoğu İzmir'deydi, size söylemiştim. Ben yazın İzmir'e gidiyorum, yıl 1943-44. Balkanlar hâlâ Nazi işgali altında. İzmir'den trene biniyorum, Konya üzerinden güneye gidilecek. Ve bir hanım, çok zor günler geçirmiş olduğu belli. Yüzü kadavraya dönmüş, gergin, saçlarını arkasında toplamış, çok mütevazı bir elbise üzerinde ve üç tane de çocuk. En küçüğü kız, iki tane de on, on iki yaşlarında erkek çocuk. O zamanlar ben biraz daha fazla Rumca anlardım, şimdi artık iyice unuttum, ama o zamanki Rumcam idare ediyordu. İzmir'de birileri getirip bindirdiler, yolcu edenlerden biri şöyle söyledi; "Hanım Antakya'dan Suriye'ye geçecek, subay olan kocasının yanına gidecek. Yunanistan'dan geldi, çok yorgun, siz de ona yardım edin". Zaten dört kişilik bir kompartıman, onların yeri tamam. Peki, oturduk. Bağ sepetleri vardır bilir misiniz? İzmir civarında çoktur, kamıştan örülmüş, yüksek, üstünde sapı vardır- onların içine yiyecekler konulmuş, hanıma teslim edildi. O dört kişi, üç gün üç gece Antakya'ya kadar gidecek, bu yiyecekler onları idare edecek. Benim akrabalar da bana bir paket vermişti, ben bir tek gün gideceğim Ankara'ya kadar. Yunan kadın tren hareket ettikten hemen sonra açtı paketleri. Aç insanları siz görmemişsinizdir- eminim o insanlara sabah İzmir'de kahvaltı verilmişti, bunları organize eden insanlar, bu çocukları aç bindirmemiştir bu trene. Fakat açtı

kadıncağız ekmeği böyle eliyle kırıyor, peynirler bir tür sucuklar falan var -dayanıklı yiyecekler, içinde, yumurta- "Sen de al" diyor İngilizce. "Ben tokum, istemiyorum" diyorum. "Al, al, şimdi varken ye, sonra ne olacağı bilinmez" diyor bana. Kadının yüzündeki çizgileri hâlâ unutamam. Bana anlatıyor: "Tanklar geçiyor sokaklardan, hiçbir şey bırakmadılar".

Yunanistan'ın işgali sırasında mı?

Yunanistan'ın işgali. "Hiç bir şey bırakmadılar kimsenin elinde. İşte erkeklerimiz kaçtı, İngiliz ordusuna katıldılar. Onlar şimdi Suriye'de konuşlandırıldılar. Ben de oraya gidiyorum çocuklarla. Çünkü artık çocukları yaşatabilecek şans kalmadı orada." Kamyonla ekmek taşıyormuş Almanlar, dolu üstü ve kamyon giderken iki-üç ekmek düşmüş -bizde taşlar düşer ya, üstü kapatılmadan onlardan- çocuklar koşmuşlar ekmekleri almışlar. Alman asker -onbaşı her neyse- aşağı inmiş, ekmekleri alınış çocuğun elinden; vurup dizine çocukların kollarını kırmış.

Biz bunları sadece filmlerde görüyoruz.

Yoo, ama ben bunu o kadından kendim duydum. Kadınla beraber Konya'ya kadar geldim, bütün gece. Bunların yaşandığı bir aşamada, öyle propaganda falan lazım değil. Propaganda harbin kendisi. Tabi, karartma var, pencereler gece kapatılıyor, ışık görünmesin diye. Oturduğumuz iki katlı apartmanda aşağımızda Belçikalı bir hanım otururdu. O Belçikalı hanım bazı bazı "Misafirlerim geldi Avrupa'dan" derdi. Harbin içi, ceketi kısa gelen, pantolonun paçaları uzun gelen bir takım genç Avrupalı, iyi görünüşlü insanlar çıkardı evden. Nihayet birisiyle İngilizce konuştum ben. "Evet" dedi, "biz geri dönemiyoruz. Uçaklarla geliyoruz, sonra tekrar istediğimiz yere inemeyince, Türkiye'ye geliyoruz, Türkiye'de iniyoruz yere" dedi. "Bir çoğumuzu enterne ediyorlar, bazılarımızı etmiyorlar, üniformalarımızı giyemeyiz" dedi. Anlaşılan idare-i maslahat ediyordu Türk Hükümeti de. Ama askeri üniforma ile gezmek yasak. Onun için kim ne bulursa üç-beş gün için, o şeyleri giyiyor, ondan sonra çekip gidiyorlardı. Ankara çok garip bir yerdi o zamanlar.

Aynı zamanda o sırada Ankara'da da bayağı bir başkent imarı sürüyordu?

Evet, bakanlıkların çoğu bitmişti, sefaretlerin hepsi bitmişti. Ağaçların, yolların ağaçlandırılması bitmişti. Ankara bugünkünden çok daha medeni görünüşlü, bakımlı, imarlı bir şehirdi.

Ankara'da da Almanya'dan gelen şehircilerin etkisi var.

Evet, Holsmeister. Meclis binasının inşaatı hâlâ sürüyordu, ama Çankaya Köşkü bitmiş, böyle pırıl pırıl duruyordu yukarda. Ağaçlıklı, ağaçlar küçük daha yeni büyüyor. Şehir düzenlenmiş. Ankara'nın nüfusu başkent olmadan önce yirmi bin falan, on beş bin, yirmi bin. Gel bunu çiz, demişler meşhur plancı Hansen'e. Peki olsa olsa, yirmi binden yüz yirmi bine çıkarmış, yüz otuz binlik bir şehir çizmiş. Şimdi dört milyon Ankara.

Falih Rıfkı Atay, Bir Başkent Yaratmak*'da çok güçlü bir idare yaratmak gerekir ki, Hansen Planı uygulansın demiş.*

Benim duyduğuma göre ise, Hansen Atatürk'e "Bu planı tatbik ettirebilecek kadar güçlü müsünüz?" diye sormuş. Ama on beş misli büyük bir şehir çiziyor, yani böyle beş yaşındaki çocuğa, kırk yaşındaki adamın pabucunu giydirmek gibi bir şey. Böyle büyük. Bütün o kavisli yollar falan çok düzgün, açık görünüyor, temiz, bakımlı. Tabi orada böyle fit sokmak için bir şey söylemek gerekiyorsa, Ankara Valisi var meşhur Tandoğan. Tandoğan Yenişehir'e eşekleri sokmuyor, eşeklerle köylülerin geçmesine izin vermiyor. Onlar Eskişehir'den -şehrin eski bölümünden- dışarı çıkartılıyor. İşte "Bu da faşizm" diyorlar, "bu kötü" diyorlar ama o kadar ayrıntı ki bunlar o gürültünün içinde. O harbi hiç unutmamak lazım. Tabi biz harbin içinde değiliz, adam ölmüyor. Adam ölmüyor ama, bütün katlıkları, güçlükleri, düzensizlikleri yaşıyoruz ve seyrediyoruz. Daha beter, içinde olsan belki o kadar hissetmezsin.

Peki, o dönem üniversitede olup biten bir şeyler var. Hocalarınız, Behice Hanım, Muzaffer Bey, Niyazi Bey bir de Pertev Bey. Pertev Bey'le karşılaştınız mı o dönem?

Elbette, D.T.C.F. çok küçük bir fakülteydi.

Daha doğrusu Dil Tarih olayları konusunda ne düşünüyorsunuz?

Olaylar ben mezun olduktan sonra yaşanmıştı. Yani 1944'ten sonra 1946'da oldu o hadiseler. Benim hatırladığım kadarı ile 1944'e kadar Ankara hükümeti, İsmet Paşa Hükümeti özellikle harp halindeki iki grupla dengeyi muhafaza etmek siyaseti güdüyordu. Adamı özellikle müttefikler "Bizim tarafımızda harbe gir" diye çok kışkırttılar. İsmet Paşa'nın temel tutumu; "Yollar bu kadar bozukken ve askerin ayağında düzgün bir potin bile yokken, benim girmem çıkmamı size bir şey kazandırmaz" yönündeydi. "Onun için bırakın ben bu nötr konumumu muhafaza edeyim" diyordu. Bu İnönü'nün büyük siyasi başarısıdır. Ama gazetelerde ve Ankara'nın içinde bu kutuplaşma devam ediyordu. Herkes ikiye bölünmüş haldeydi. Sovyet-

lere karşı son derece olumlu fikirleri olanlar da vardı, karşı fikirler de vardı. Çünkü Sovyetler Amerikalılarla, İngilizlerle, Fransızlarla beraber, onların hepsi Müttefikler diye geçiyordu. Stalin makbul bir kişiydi.

Savaş ve Karpiç'de Yılbaşı

Size bir hikaye daha: Yıl 1944, harp sürüyor, biz son sınıftayız. Bizim elbiseleri küçük gelen pilotlar da ortalıklarda, böyle hâlâ iniyorlar, giriyorlar, çıkıyorlar falan. 1943'ü 1944'e bağlayan yılbaşı gecesi. Benim arkadaşlarımdan birisi "Yahu, bir yerde eğlensek!" dedi. Peki, nerde, Ankara'da mı? Ankara da çok küçük yer. İstanbul'da bugün eğelenelim deseniz, bir hiyerarşi içinde binlerce yer bulursunuz. Conrad Oteli'nin bilmem ne lokantasına da, arka sokaktaki meyhaneye de gidebilirsiniz, hiçbir şey olmaz. Ama Ankara'da bu yok. Bir tek Karpiç var. Hay Allah, nereye gidelim? Hakikaten mezbele meyhaneler var ki, gidilmez. Hele böyle gece, genç kızlı erkekli gidilmez. Peki nereye gidelim? Ülkü vardı, çok meşhur müteahhitlerden birinin yeğeniydi, tanıdıkları olan bir arkadaşımızdı. "Ben Karpiç'e telefon ederim, öğrenirim kaç para olduğunu" dedi. "Masa da ayırtırım, gelin." Ama Karpiç'e gitmek için uzun etek falan ister, formel giyim ister yılbaşı gecesi. "Buluruz bir şeyler; dur bakalım."

Karpiç nasıl bir yerdi?

Ankara kurulurken ve başkente yaraşır bir hayat tarzı planlanırken, İstanbul'daki dört-beş müesseseden Ankara'ya gelmeleri ve şubeler açmaları istendi ve bunlar resmen, devlet tarafından desteklendi. Bunun bir tanesi çok çabuk yapılıp bitirilen Ankara Palas Oteli ki hâlâ konuk evi olarak işliyor. Sonra müzikli bir restoran. Bu işi 1917'lerde hicret etmiş olan- Rus asıllı lokanta ve lokal işletebilen, iyi olduğu düşünülen kişilerden biri olan

DTCF, Felsefe Bölümü öğrencileri toplu halde, M. Belik ikinci sırada sağdan ikinci

Karpiç yapıyor. Biz Baba Karpiç derdik ona, birinci sınıf bir restoran işleticisiydi. Onun Süreyya diye -sonradan adını değiştiren- bir garsonu vardı. Ankara'nın heykelden istasyona doğru, yahut Çankaya'ya doğru giden yolun ilk bloğunda, arkasında bahçesi, ön tarafında bir barı olan, şimdiki kebap salonları gibi- pek geniş değil ama böyle rahatça yüz-yüz elli kişiyi oturtacak yeri olan bir lokanta. Bunlar devlet tarafından desteklenirlerdi. Çünkü Ankara'nın dışarda yemek yiyen insanları -para az o zaman, herkeste az- böyle bir lokantayı, bu kalitede bir lokantayı geçindirecek sayıda değildi. Ayrıca Sabuncakis kurumu güzel bir çiçekçi dükkanı açmıştı, Karpiç'in bitişiğinde. Sonra Haşet Kitabevi, o da aynı sıradaydı. Bunlar hep davetle geldiler. Sanırım o zamanlar sen Ankara Hükümetinden davet alırsan, bu emirdir. Ama davetti bunlar.

Sonra birkaç yer daha açıldı; Akad Kitabevi falan gibi yerler açıldı. Kitapçılar fazlalaştı, Ankara böyle çeşitlenir gibi oldu. Otel, lokanta, çiçekçi, kitapçı. Haşet yabancı dilde dergi ve gazete de getirtiyordu, sefaretlere dönük olarak.

Siz şimdi lokantaya gideceksiniz.

Galiba on iki kişilik bir masa olmuştuk, olup olacak, belki de on kişilik bir masa. Bu masa çok iyi tanınan bir müteahhidin ismi verilerek ayrıldığı için, çok iyi ve özel bir yerdeydi. Biz de girdik Karpiç'e. Eh, tutuyoruz ortalamayı, çok da fena değil görünüşümüz. Almanlara da bir masa ayırmışlar -böyle on beş kişilik falan bir masa. Tam bizim yanımızda da İngilizlere bir masa ayrılmış. Bu tarafta, bizim adını verdiğimiz müteahhidin masası var, onun mütenazırında da bir başka çok tanınmış iş adamının masası var. Tabi ordakiler hep yaşlı adamlar. Baba Karpiç bizi görünce elini dizine vurdu.

Ama oturduk, mesele değil. Gece devam ediyor, zaten dokuzdan sonra gidildi oraya. Nispeten iyi bir orkestrası vardı. Dans ediliyor, gürültü patırdı. Eğlencenin ortasında orkestra şefi bir hata yaptı. Ankara'da her zaman bu dengeler kollanır. Müttefikler ve Almanlar hikayesi. Diplomat da olmak lazım, tabi mecbursunuz öyle olmaya. Şarkı başladı; "Old folks at home" diye İngilizlerin her yılbaşı gecesi çaldıkları yarı halk şarkısı bir şey vardır. Bizim masadakilerin yarısı da İngiliz Edebiyatı insanlarıydı. Onlar bu şarkıları biliyorlardı, onlar da katıldılar. Bizimkiler de, bu fukara, cepheden gelmiş İngilizler döndü bizim kızlara sarıldılar, hadi bakalım bu şarkıyı söylüyorlar, hep beraber. Bir şeylerin ters gider gibi olduğunu farkettim ben. Almanlar tam Alman usulüyle, rap diye ayağa kalktılar, bütün sesleri bastıra-

cak bir halde, bir Alman halk şarkısı söylemeye başladılar. Baba Karpiç nasıl koştu, Süreyya -bir de öbür masadaki iş adamı olup da daha tecrübeli, bizim gibi hemen İngilizlerle şarkı söylemeye başlayanların dışında- onlar da çıktılar. Kemancıya gittiler, bir şeyler söylediler. Çok alelade bir tango çalmaya başladı. Hemen daha tecrübeli olan Türkler kalktılar, dans etmeye başladılar. Herkes yatıştı. İngilizler de kendi masalarına gittiler. Hır çıkacak çünkü yani olacak iş değil. Onlara da tembih ediliyor, "Sakın hır çıkartmayın bu memlekette" diye.

Almanlar ne yaptılar?

Oturdular. Pekala, böyle hikaye. O kadar gerilimli bir hal. Bir yılbaşı gecesi, millet dünya kadar şarap içmiş, herkes giyinmiş kuşanmış, şenlik falan, belki orkestra şey dedi -konuşulmadı o- "Şu İngilizlerinkini çalalım da sonra Almanlarınkini çalalım" idi, ama vakit kalmadı ona. Almanlar çok serttiler. O yıl içerisinde Von Pappen'e de suikast yapıldı. Her halde hatırlarsınız, o çok büyük hadiselerden biriydi. Ankara'da oturup da bir kampı tutmamamın imkanı yoktu. Hep konuşurduk, "Ya bizim yanımızda Almanlar olsa ne olacaktı?" diye. Herhalde bazılarımız hiç değilse tokatlardı onları.

Sizin tayfa yani savaş karşıtı bir tayfa.

Benim yakın arkadaşlarım müttefiklerin tarafındaydı. Ama işin komik tarafı, fakültede de, bölümde de Alman taraftarı olanlar vardı. Osman Yüksel -ki biraz kafası karışık bir insandı, sonra milletvekili oldu, onlar fakültede, yani bizim bölümde arkadaşlarımızdı ama onlar böyle şeylere girmezlerdi tabi. Yok Karpiç'e gidecekler de, yok bilmem dans edecekler de, şarkı söyleyecekler falan. Yok, onlar hep dışarda kalırlardı böyle hareketlerden. Ama biz onlara takılırdık, işte, "Siz nesiniz, ne değilsiniz?" onlar da bizim yanımızda çok Alman propagandası yapmazlardı. Ama, anti-müttefik konuşmalar yaparlardı, biz de onları yok sayardık, biterdi. Dolayısıyla bizim o dönemdeki kutuplaşmamızda, harbin etkisi çok önemliydi. Her radyo dinleniyor, her mecmua okunuyordu. Yalnız Türkiye'de çıkan mecmualar değil, hem Almanların bir dergileri vardı *Sinyal* diye -hem İngilizce hem Türkçe gelirdi, Almanca da gelirdi- kendi harp başarılarından bahsederlerdi. İngilizlerin de dergileri vardı, bak şimdi hatırlamıyorum onları, *Sinyal*'i daha iyi hatırlıyorum. Kuşe kağıda basılmış, inanılmaz mükemmeliyette fotoğrafları olan dergiler. Çok da ucuza satılırdı. Onun için, "Ordaki hocalar bu çocukların kafasını yıkadılar" falan gibi iddialar sadece fasaryaydı. Ama doğru düşünmek, geniş çaplı düşünmek, bütüncül düşünmek, etkileşim sis-

temleri içinde düşünmek, evet bunu öğrettiler bize, hiç şüphe yok. Ama harp çok önemliydi.

Genel olarak her üç hoca için de söylemek istediğim bir şey var. Suçlandıklarının aksine ve son derece açık ve aktif olarak Cumhuriyet devrimlerini değişme çerçevesi olarak almış, ırkçılığa dönük eleştirileri, milliyetçilik tarifleri hep Cumhuriyet ilkeleri ile uyum içerisinde olmuştur. Değişiklik üzerindeki duyarlılıkları ve bütüncül ele alışları Atatürk dönemi reformlarını benimsemeleri ile paralellik içindedir. Benim gibi öğrencileri de aynı duyarlılıkla değişmenin doğru yönünü hiç şaşırmamışızdır.

O gürültünün içerisinde, 1944 yılına geldik; 1944'de ben mezun oldum, doktoraya yazıldım. Doktora devam ediyor 1945, 1946'da, 1945'in Eylülünde ben tezi yazmaya devam ediyorum -tüketim normları üzerinde bir şey- bu arada Muzaffer Bey tevkif edildi. Dünya ayağa kalktı ne oluyor diye. 1944'ün sonuna doğruydu, iki ay kadar mevkuf kaldı, Amerikalılar müdahale etti, İsmet Paşa müdahale etti vesaire -Türkçülerin etkisiyle oldu bu- Muzaffer Bey tahliye oldu. Tahliye olduğunun onuncu gününde, bir askeri uçakla Mısır'a uçtu, Amerikan askeri uçağıyla, oradan da Amerika'ya gitti. Bir daha da dönmedi. O iki aylık tutukluluk yedi bitirdi adamı.

Biraz aksi miydi, geçimsiz miydi Muzaffer Şerif?

Çok dominant bir insandı, ama geçimsizliğini bilmiyorum. 1947'de Hasan Ali Yücel'i Eğitim Bakanlığı'ndan aldılar, CHP'nin sağ kanadından Reşat Şemseddin'i getirdiler. İsmet Paşa, çok partili sisteme dönerken daha çok Almanya taraftarı -çünkü Amerika da Sovyetler'i bıraktı, dolayısıyla sol düşünce müthiş bir darbeye uğradı- böyle hepsi birden çalkalanınca, ne oldu? Muzaffer Şerif gitmişti artık ama, en anlamsız şekilde mahkemeler başladı, Behice Hanım'a "Kırmızı saçın var, öyleyse... " suçlamaları yapılıyordu. "Saçları da kırmızıdır, sınav kağıtlarını da kırmızı kalemle tashih eder." Hangi hoca kırmızı kalemden başka kalemle tashih eder sınav kağıdını?

Böyle mahkemeler yapıldı ve hiçbir şey ispat edilemedi tabi ama, açığa alındılar ve bir daha da geri dönmediler. Muzaffer Bey bunun ilk adımını attı, kalsaydı onu hapiste çürütürlerdi.

Pertev Naili Boratav da o dönem DTCF'deydi. Ondan ders aldınız mı?

Ders almadım. Fakat çok yakından ilişkilerim oldu. İşin ilginç tarafı Amerika'dan döndükten sonra daha yakın ilişkilerim oldu. O zaman talebeydim, tabi onlar bölüm başkanları falan daha uzak dururlardı. Sonra dönünce, meslektaş haline gelince, daha yakın olduk. Hümanistti, yani halkçı

ve hümanist bir insandı Pertev Bey. Siyasi bir tavır almak istemezdi. Dolayısıyla ne kadar soldu? Sağ değildi, hümanizmi ve halkçılığıyla ama bilmiyorum. Onlar çabuk gittiler dışarıya ve dışarıda tıpkı giden Alman hocalar gibi yerleri oldu. Öyle bir yere geldikten sonra Türkiye'ye dönülmez artık. O başka bir şey.

Yani Boratav'ın gitmesi, Muzaffer Şerif'in gitmesine benzer bir gidiş değil.

Hayır, hayır. Açığa alındılar ve geçimleri çok büyük bir mesele olmaya başladı. Fransa onu kabul etti. "Peki, ben gideyim orada Türk halk edebiyatı üzerine bir şeyler yapayım, arşiv yapayım" dedi. Evvela araştırmacı olarak gitti, sonra hoca oldu. Ben 1952'de Amerika'dan döndüm, iş arıyorum yok. Amerikan Haberler Bürosu'na girdim. Üniversite'de herkes kapattı kapıları sıkıca. Hilmi Ziya da kapattı, Fındıkoğlu da kapattı, Ankara'ya hiç gitmedim zaten. Amerikan Haberler Bürosu'na girdim, müşavir diye, kültür işleri müşaviri diye. Pertev Bey'i de görüyorum, Niyazi Bey'i de görüyorum. Evimde de ağırlıyorum, onların evine de gidiyorum. Niyazi Bey'e gittiğimizde, bir gece gittik, onlar Küçüksu'da tepede otururlardı. Çok güzel bir evdi orası. Oraya gittik, ertesi gün, yahut bir gün sonra, tevkif edildik, İbo'yla ben. Bu çok uyarıcı oldu Niyazi Bey'le Pertev Bey için. İlk fırsatta onlar da gittiler. Behice Hanım gitmedi, kaldı. Kalınca da işler daha çok karıştı, araya Barış Derneği dolayısıyla tevkifleri girdi, iki sene yattı, çıktı, böyle karışık şeyler.

Çok garip bir şey vardı, rahatsız edilme hali. Hiç durmadan rahatsız edilme. Hep takip ediliyorduk. Çok da düşünmüşümdür, biz madem takip ediliyorduk, acaba Niyazi Beylere ne oluyordu? Birkaç zaman sonra duyduk ki, Niyazi Bey de gitmiş. Pertev Bey de gitti aynı zamanda. İşsizdiler, para sıkıntısı çekiyorlardı, buna hiç şüphe yok. Ve Niyazi Bey'in çok düzgün, çok itinalı toplanmış bir kütüphanesi vardı, yok pahasına sattı gitti onları.

İbo'nun Gözünden "Boğaziçi'ne Sığınanlar"

Aslında İbrahim Bey'e de savaş dönemi tanıklığını sormak isteriz. Çünkü İbrahim Bey de tam o dönemde öğrenci Tıbbiye'de.

İ.K. Hayır savaş başladığında ben daha lise son sınıftaydım. O sene talebe için ideal bir seneydi. O sene harp olduğu için liseleri nisan ayında tatil ettiler, biz nisanda mezun olduk. O zaman bir de olgunluk sınavı vardı ona girdikten sonra üniversiteye giriliyordu. Onu da bitirdik. Mayısın başında

Tıbbıye'ye de kaydolduk. O zaman üniversiteler de kasımda açılıyordu. Mayıstan kasıma kadar muazzam bir tatil. Her zaman olmayacak bir şey. 1941 senesinde Almanların büyük taarruza geçtiği sıra, Paris düştü, mektebi kapattılar ve uzun süre tatil yaptık.

İ.K. Mektepteyken gazete alırdım. O zaman *Cumhuriyet, Tan, Akşam. Akşam* iyi gazeteydi, alınırdı ve sınıfta okunurdu. Bazen yüksek sesle okurduk, bazen da parçalı okunurdu. Benim babamın evinde de *Cumhuriyet*'le *Akşam* alınırdı. Üniversiteye başladığımız zaman bu Almanlarla harp hikayelerinde bir Abidin Daver çıktı ortaya. "Sivil Amiral." Bir de Hüseyin Erkilet Paşa vardı. Bunlar Hitler'in tezini müdafaa etmeye başladılar *Cumhuriyet*'te. O; "Danzing Koridoru'nun alınması şarttır" filan gibi misaller gösteriyor. *Cumhuriyet*'i bıraktık. Bir sene mi bıraktık, bir buçuk sene mi bıraktık, bilmiyorum ama o bir buçuk sene dışında bütün ömrümüz boyunca *Cumhuriyet* okuduk.

İ.K. Sonra harp yılları başladı, karartmalar başladı. En çok bizi rahatsız eden karartmaydı. Ve bu karartmalar imtihan devrelerine rastlarsa, çok kötü oluyordu. Bütün pencerelere battaniyeler sarılıyordu dışarıya ışık sızmaması için. Eğer haziran ayındaysan eyvah yani! Sıcak, bunalıyorsun, pencereyi açıyorsun, yorganın altına lambayı koyuyorsun, yine bunalıyorsun.

İ.K. Böyle bir devre geçti. Bazı geceler şehrin bütününde kestiler cereyanı. O zaman dediler, büyük askeri hareket var bir yandan bir yana, onun için. Akşamlar projektörler çıkardı havaya, dolaşırdı, bir şeyler atarlardı böyle ışıklar mışıklar giderdi. Bir gece patlamalar oldu. Ne oldu ne bitti, ertesi günü öğrendik ki Yuşa Tepesi'ne iki tane İngiliz uçağı düşmüş.

Yuşa Tepesi, Anadolu Kavağı'ndaki mi?

İ.K. Anadolu Kavağı'ndaki evet.

M.K. Kalkıp bir yerlerden, Avrupa'yı katedip geri dönemeyince, bazıları salimen iniyordu, bazıları düşüyordu.

İ.K. Çorlu'ya üç tane Amerikan uçağı inmiş dediler. Ne oluyor, ne bitiyor. Bunlar Romanya petrollerini bombalamışlar, dönerken, burda bizimkiler mi düşürdü, kendiliğinden mi düştü, o da meçhul. Ondan sonra ne çıktı piyasaya biliyor musunuz? Mika cetvel çıktı piyasaya. Uçakların pencereleri mikaydı, kalın mika. Millet o pencereleri talan etmişti. Onları kestiler cetvel diye sattılar. Hatta bende hâlâ vardır bir yerde ama nerdedir bilmiyorum. Tahta cetvel de yoktu o zaman piyasada, o zaman hiçbir şey yoktu. En azından bir cetvel çıktı yani yokluk içinde, onu o düşen uçaklara borçluyuz. Sonra, bir gün Aksaray tramvay deposunun önünde bomba patladı.

Ama bu bombalar terörist bombası değildi, uçaksavarlar talim yaparken patlamamış gelmiş tam deponun kapısının önüne düşmüştü.

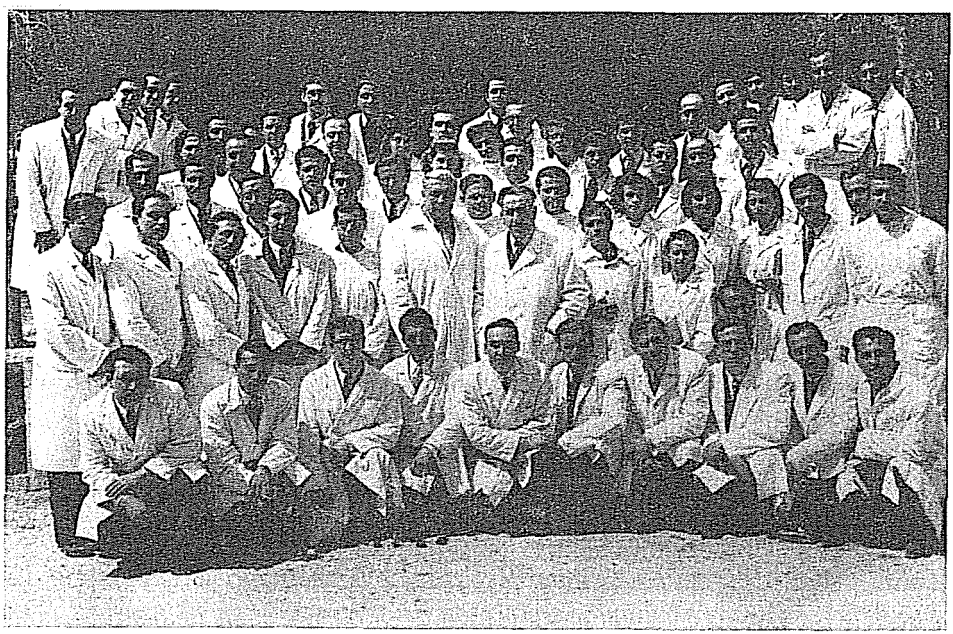
Alman işgali korkusuyla İstanbul'un Avrupa yakasında pek çok çiftliğin satılarak Anadolu yakasından çiftlikler alındığını biliyoruz.

İ.K. Benim yaşadığım gördüğüm elden çıkartma meseleleri hayvanlarda oldu. Bir koca inek 5 liraya satılıyordu. Müşteri bulursa satılıyordu o da. Herkes hayvanını satıp Anadolu'ya kaçıyordu. Trakya'dan çok göç vardı.

Bir de Alman hocalar meselesi vardı bu yıllarda.

İ.K. Alman hocalar bizim en büyük şansımızdı. Hitler'in bize yaptığı en büyük iyilik bu. Biz üniversiteye başladığımız zaman hocalar gelmişlerdi. Bir Fransız hoca vardı. Fizik dersi verirdi ama o sonra kaçtı, İngiltere'ye gitti, kalmadı. Alman hocalardan çok istifade ettik. Mesela benim hocam olan Erich Frank vardı. Prof. Frank ilk şeker ilacını bulan adamdır. Büyük bir karbonhidrat metabolizması çalışması ve kalp çalışması vardı. Çok meşhurdu ve şeker ilacı için "Benim üvey oğlum" derdi, "yan tesirleri çok. Patenti için 50 altın aldım ama beğenmedim" derdi.

Bütün esas dallarda bu Alman hocalar vardı. Ve iyi bir Alman disipliniyle okuduk. Ama bunlar arasında iyi niyetli olmayan Almanlar da vardı. Mesela Julius Hirsh vardı, bizi çalıştırırdı. "Sen bunda şeker bak" derdi,

İstanbul Tıp Fakültesi Öğrencileri (1946)

bir şey verirdi, "sen bunda bilmem ne bak" derdi. Giderdik uğraşırdık, bakardık onlara, gelir akşam söylerdik, işte şunu bulduk, bunu bulduk, o "Good her collagen" derdi. Anlamazdık, söylemezdi de bize ne yaptığımızı. Biz sadece bir sıvıda şeker bakardık. Sonra onların bütün hepsini aldı Roche'a girdi, İsviçre'de sonuçları yayınladı. Böyleleri de vardı. Ama öğreten de çoktu.

İki tane patolog geldi, Avrupa'nın en iyilerinden. Ama bu iki patologa ders yok. Birisi patoloji, birisi de onkoloji dersi vermeye başladı. Yani esas kendi branşının dışında da ders verenler oldu. Hirsh de mesela mikrobiyologdu ama hijyen dersi veriyordu. Ama çok iyi hocalardı. Hele Phillipp Schwartz vardı mesela, Schwartz'ın dersi bitecek, az kaldı zaman diye kederlenirdik. Onun dersleri de genellikle akşamdı. Saat 6'da bitmesi gerekirdi. Anlatırdı, anlatırdı, 7'lere kadar sürerdi ve kimseden çıt çıkmazdı sınıfta. 7'de eve gitmek ne demek o kış günü? O sene de müthiş kar yağmıştı. O karlarda kaya kaya eve giderdik. Annem merak edermiş geç kalınca, ne oldu diye. Gelirmiş Üniversite'ye -Laleli'de otururduk- koca bir salon var, biz mikroskopla çalışıyoruz. Oranın penceresinden bakarmış, beni görünce dönermiş. Ya da tam gelirken bakarmış biz çıkmışız, koşa koşa eve dönermiş.

Tercümanlar mı vardı derslerde?

İ.K. Evet, bazı derslerde. Bazıları da Türkçe'yi öğrenmişti, Türkçe anlatırdı. Alfred Heilbronn vardı, bir türlü Türkçe'yi öğrenemedi. Bunun dersini Melahat Hanım tercüme ederdi. Sıfırcı Melahat Hanım, herkesi kızdıran, kıran. Bir gün Melahat Hanım hastalandı, hoca Türkçe anlatmaya kalktı, botanik hocasıydı. "Kopte" diyor, "köfte" diyor, kimse bir şey anlamıyor. Meğer gövde demek istermiş. Ağacın gövdesi gibi falan. Her neyse, yani o da Türkçe öğrenememişti. Schwartz'ın Almancası şiir gibi bir Almancaydı. Ben o kadar güzel bir lisan duymadım ömrümde. Müthiş güzel bir Almanca konuşurdu. Besim Turhan diye birisi vardı, o tercüme ederdi, ama o da iyi tercüme edemezdi. Öyle ki bir yere gelirdi, "Dur Besim" derdi "ne demek istedik?" derdi ve Türkçe anlatmaya başlardı. Yani Besim Bey'in yanlış tercüme ettiğini anlardı. Schwartz başka bir adamdı ve yırtık pabuç giyerdi, ama sabahleyin 7'de gelirdi üniversiteye, akşam 9'a kadar orada çalışırdı. Onun dersinin bitmesini hiç istemezdik.

İ.K. Bir Frank'ımız vardı. Frank tipik Alman Yahudisi ama tipik de bir ilim adamıydı, her tarafı buruşmuş filan. Bunun dersi polis hikayesi gibiydi. Şimdi iki kişi, üç kişiyi kaldırırdı hastanın başına, hastanın şikayetlerini

İbrahim Kıray, İst. Tıp Fakültesi öğrencisi iken

İbrahim Kıray, İst. Tıp Fakültesi öğrencisi iken

söyler, anlatır, sonra çocuğa sorardı; "Peki ne yapalım şimdi?" Çocuk; "Kan tahlili yapalım, şunları bunları yapalım", açardı defteri "bunlar yapılmış, şunlar şunlar çıkmış", "peki şimdi ne yapalım?" "şunu yapalım"derdi. Öyle bir yürütürdü ki, "Sen şimdi buna kanser teşhisi koyacaksın değil mi?" "Bunu yapmak için bir tahlil söylerim, o ters çıkar". Yani müthiş ilgi çekici bir ders yapardı. Sonradan Türk vatandaşı oldu. Türk vatandaşı olunca maaşı üçte bire düştü. Hans Winterstein diye bir fizyoloji hocamız vardı ve çok şey öğrendim ben ondan. Çok basit anlatırdı ama çok güzel şeyler anlatırdı. Felix Haurowitz diye bir kimya hocamız vardı, topal bir karısı vardı. Her öğlen o kadın -Bebek'ten mi nereden, gelirdi- ama dikkatle 2. mevkii tramvaya binerdi ve kocasına sefertası içinde yemek getirirdi. Siegfried Oberndorfer diye bir hocamız vardı. O zamana göre kanser araştırmalarında en ileri teorileri ortaya atan kişiydi. O da maalesef öldü. Bir de Karl Hellmann diye bir kulak mütehassısı vardı, felçliydi. Felcinin Almanya'da bir çatışmada aldığı bir darbeden olduğu söylenirdi. Ama adam iyi kulakçıydı.

Alman hocalar gelince, Türk hocalar ne oldu?

İ.K. Türk hocalar Alman hocalarla çatıştı. Neşet Ömer diye o zamanlar meşhur olan bir hocamız vardı. Tam Fransız usulü giyinirdi. Fransız doktorlar önlerine bir postüla bağlarlar. Ortada kocaman bir cep vardır, onun içinde çeşitli aletleri vardı. Derse gelir o cebi karıştırırdı. "Bizim cebimizden her zaman birkaç Frank çıkar" derdi. Talebeler de biliyordu, eğer Neşet Ömer'den imtihana girecekse şu şekilde anlatacaksın, Frank'tan girecekse bu şekilde anlatacaksın. Halbuki Frank'ın bir sarılık tasnifi vardı, müthiş tatmin edici bir tasnifti. Ama Neşet Ömer bunu beğenmezdi, kendi bildiği gibi yapardı. Neşet Ömer'den başka bir de Kara Kemal vardı, Hariciye profesörü. O çok becerikli ve bilgili bir adamdı ama dersleri mıy-mıy diye anlatırdı. Eğer not tutarsan ve onu sonra okursan tam bir ders olduğunu anlardın. Çok güzel ders hazırlardı fakat anlatamazdı. O da iyi bir hocaydı. Bir Fransız hoca vardı, anatomideydi, sonra gitti.

Harp yıllarında Ankara'daki kamplaşma İstanbul'da da var mıydı?

İ.K. İstanbul'da faşist ayrılım çok daha azdı. Bariz değildi. Tıp Fakültesi'ndeki ayrılıklar daha çok ilimle ilgiliydi. O öyle diyor, bu böyle diyordu. Politik değildi öğrenci muhitinde.

Bürokrasi Ankara'da ve bürokrasinin önemli bölümü Almanya'yı destekliyor. O nedenle orada çok net.
Bu arada Tan hadiseleri oldu.

İ.K. Tan olaylarına da pek çok insan gitti ama Türk hükümetinin teşvikiyle gitti.

M.K. Hatta ittirmesiyle.

İ.K. Kötü şeyler oldu ama gitmeyen de çoktu. O gün bizim dahiliye dersimiz vardı. Sınıfın yarısından çoğu anfideydi. Bir de Von Papen'in kızının 12 silindirli bir arabası vardı. Onu görmek için millet yarış ederdi. Almanların görkemli bir hareketi de, Kral Boris'i öldürdüler bunlar, hastalıktan falan dendi. Burada Bulgar konsolosuna başsağlığı dilemeye giden bir Alman ekibi vardı. Ne kadar yakışıklıydılar bilemezsiniz. Beyaz elbiseler giymişlerdi. Çok şık ve çok yakışıklı, sapsarı insanlar. Bulgar Konsolosluğu İstiklal Caddesi'ndeydi. Oraya açık bir arabayla geldiler, indiler, müthiş gösterişle gittiler Bulgar Konsolosluğu'na başsağlığı dilediler.

O arada tabi Yahudi soykırımı oluyordu. Gelen hocalar bundan bahsetmiyor muydu? Mesela Mübeccel Hanım'ın hocaları bu konudan hiç bahsetmezlermiş.

İbrahim Kıray, İst. Tıp Fakültesinde asistan, Taksim, İnönü gezisinde

İ.K. Hayır ama bizim Friedrich Breusch adlı bir kimya hocamız vardı. Bunun Yahudilerin kaçırılmasında çalışan bir teşkilatın başında olduğu söylenirdi ve adamın pek ilmi tarafı olmadan da biz onu severdik.

Ama size bir şey anlatmazdı.

İ.K. Hayır, hayır. Hiçbir şey söylemezdi.

Bu hocaların akademik disiplini çok sağlam görünüyor. Bu yüzden belki de ders saatinde politik olmamaya özen gösteriyorlardı. Acaba korkunun da etkisi var mıydı böyle davranmalarında?

İ.K. Yahudiler propaganda yapmaktan çekiniyorlardı da. Mesela bizim tevkif edildiğimiz günlerde İstiklal Caddesi'nde yakasında gamah haç rozetiyle dolaşan bir adamı buldular. Hatta polis onu almış, rozetini de almış. O problem oldu ve iade ettiler. Bunu bana Ahmet Topaloğlu anlattı. "Bak yalnız sizi değil, faşistleri de alıyoruz" dedi.

M.K. Ahmet Topaloğlu, İstanbul 1. Şube Müdürü.

İ.K. Ama ben basın bürosunda yatıyordum ve daha bir hafta evvelden bunu biliyordum. "Evet ama iade etmişsiniz" dedim. Bu olaydan evvel İstanbul'a üç tane gemi geldi. Yahudi dolu. Geldiler, Haliç'in önüne demirlediler ve karaya çıkmak istediler, çıkartmadılar. Hiçbir memleket çıkartmadı zaten. İngilizler bile İngiltere'ye gelenleri çıkartmıyordu. İçlerinden sadece Shell'in Romanya müdürü kurtuldu.

M.K. Ve o gemiler Akdeniz'de batırıldı, hepsi öldüler.

Shell'in müdürünü nasıl çıkardılar?

İ.K. Bildiğim kadarı ile onu Vehbi Koç çıkardı. Vehbi Koç o zaman İnönü'ye giderek bunu sağladı. Bir tek o aile kurtuldu. Galiba Suriye'ye götürüldü, ya da Mısır'a götürüldü. Bunların gemilerden çıkarılmamaları Alman korkusuyla oluyordu tabi. Düşünün ki İngilizler bunları Kıbrıs'a bile almıyordu. Filistin de almıyordu. Zaten bu yüzden kavga ettiler. Yani hiç kimse almıyordu. Bu üç gemiden başka birkaç taka da Karadeniz'de battı. Onlarla mülakat yaptı gazeteler. *Tan* gazetesi de yapmıştı. Uzun uzun konuşmaları yazıldı. Savaşa girilmediği halde savaşın korkunç etkileri vardı toplumda. Milyonlarca insan öldürülürken konuşulmuyor bile. O dönemde konuşulmuyor. Daha sonra konuşuluyor.

M.K. Ama o gemileri görüyor herkes.

İ.K. Bizim Yahudi arkadaşlarımız vardı. Açıkça konuşamıyorduk ama kapalı konuşuyorduk. Mesela Pinos vardı, şarapçı Jack'ın oğlu, Hess İngiltere'ye kaçtı, harbin başıydı daha "Hitler'in H'si kaçtı, itleri kaldı Alman-

ya'da" diyordu. Böyle espriler yapıyorduk.

M.K. O kadar ciddi ki harp, espriden başka bir şey yapılamıyor.

İ.K. Sonra biz askeri kamp yapıyoruz. Bize trafik öğretiyorlar. Bu işaret dur demek, bu işaret dön demek gibi. İshak vardı, onunla şu şakayı yapıyorduk: Eğer Musollini selamı verirsen duracaksın, Hitler selamı verirsen geri döneceksin. Böyle yarı şaka hicivler oluyordu ama onlar kendi aralarında ne derece üzülüyorlardı bunları bilmiyorum, Rozet (Avikdor) ne diyordu hiç bilmiyordum.

M.K. Rozet, bizim D.T.C.F.'deki Musevi arkadaşımız, hiç konuşmazdı.

İ.K. Bu da bıçağın ne kadar kemiğe dayandığını gösteriyor.

M.K. Çok uzun zaman geçti büyük harp yaşanmayalı. Tabi şimdi Türkiye 10 senedir harpte ama bu öyle büyük bir harp değil. Her şeye rağmen değil.

Tekrar Dil Tarih'e dönersek...

Şimdi talebeler öyle ikiye ayrıldı falan dedik ya, bizim bölümde Osman Yüksel'le Selahattin Ertürk var. Sonra Selahattin Ertürk gitti, Amerika'da uzun seneler kaldı geldi, o da hoca oldu. Ankara'dayken ben de hocayım, buluştuk; "Ben değiştim Mübeccel" dedi, "Ben hiç değişmedim" dedim. İkimiz de kırk yaşlarındaydık.

Osman Yüksel çok ilginç biriydi ve sonra olacakların habercisiydi. Biz onu hiç takdir edemedik. Biraz şaka biraz alay, Osman'la alay ederdik. 1944'deki mezuniyetimizden sonra bütün ders notlarımızı topladık, sosyolojide beş kişiydik zaten. Lütfü, Ekrem ve Osman. Lütfü ve Ekrem apolitik çocuklardı ama çok iyi bir sosyoloji eğitimi almışlardı. Sonra liselerde okutulan en iyi sosyoloji ders kitaplarını o ikisi yazdı. Osman değişik bir tipti. Bir de Fatma Başaran'la ben. Fatma Başaran şimdi Dil Tarih'te hoca, o da emekli oldu. "Bize gelin" dedim. Zaten gelirlerdi onlar. Ama Osman gelmezdi; Osman'ın prensibi: "Ben Kızılay'dan öteye geçmem". Niye? "Orası çok kötü yerler." Hay Allah, pekala. Gelme yani ne yapayım dedim.

Bizim ev Kızılay'dan hemen sonra, ama Kızılay Meydanı'nın Çankaya yönündeki ucunda, caddenin üstünde. Bütün o protestolarına rağmen dayanamamış geldi. İşte, çaydı, bisküviydi falan ablamın evi misafir ağırlamaya çok uygun bir evdi. Notları da topladık yakacağız. Özellikle Necati Bey'le Hamdi Bey'inkilerini yakacağız, bulunmasın bunlar elimizde diye. Aşağıya bahçeye indik. Siyah bir elbise giymiş, takım elbise, Osman akıllısı, haziran sıcağında patlıyor. Onun etrafında dönüyor notları yakıyoruz:

"Kurtulduk bu işlerden" diye. Ama garip bir çocuktu, mırıldanıp duruyordu, "Kızılay'ı geçtik, bu gün geçtik çünkü kafam bozuk" diyordu. Niye kafan bozuk? Sabahleyin camiye gitmiş, pabuçlarını dışarıda bırakmış ve hiç durmadan namaz kılarken düşünmüş -hiçbirimizin böyle camiyle falan hiç ilgisi yok, ilk defa böyle Osman'dan işitiyoruz böyle bir şeyi- pabuçları da hep aklında, o pabuçlar şimdi çalınırsa ne olacak. Hakikaten de pabucu çalınmış. "Böyle pabuç çalan kimseler varsa, ben de Kızılay'ın ötesine geçerim" demiş. Hiç kravat takmazdı, meşhurdur kravat takmaması. Bir de kışın -bu Keçiören'de otururdu- Ankara'ya yürürmüş. Halbuki o kadar parasız değildi, biliyorduk parasız olmadığını. Peki ne oldu? "Ben yürürüm, mesele değil" diyordu. Paltosu da yok, ceketle yürürmüş. Bunu marifet diye anlatıyordu. "Peki bir şey yedin mi bu sabah?" "On beş tane yumurta içtim" derdi. Sonra karaciğeri bozuldu, her tarafını yaralar sardı, tedavi edildi. Böyle çok fazla kişilik problemleri olan bir delikanlıydı Osman. Ama o ne oldu? Ondan sonra en dinci partiden, -Bölükbaşı'nın partisi o zamanlar en dinci diye tanınıyordu, o sıralar ben Amerika'daydım artık- oradan mebus olmuş, parlamentoya girmiş. Parlamentonun altını üstüne getirmiş tabi uyumsuzluklarıyla, evvela kravat takarsın, takmazsın hikayeleriyle. Çok genç yaşta da öldü. Böyle kendini garip harcayan bir insan olarak öldü.

İlk Mesai: Çalışma Bakanlığı

II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'deki genel hava...

Türkiye'de harp içindeki siyasi havayı anlattım. Özellikle Ankara ikiye bölünmüş halde, Alman taraftarları, müttefikler taraftarları ve çok da haşin bir harp sürüp gitmekte. 1942 kışı çok kötüydü, Stalingrad'da ordular karşılıklı, yüz binlerle, milyonlarla ölü veriyorlar, Afrika cephesi geri çekiliyor falan. Bunlar biz gençler için çok dramatik şeylerdi. Ve memleketin içinde de çok önemli bir kıtlık var. Hiç bir şey yok. Size anlatmıştım Amerikan bezinden yapılan bluzları falan anlatmıştım. Ve o gürültünün içerisinde, tek partiydi, çift partiydi, demokrasi münakaşası pek yoktu. Nazizm neler yapıyor, ırkçılık nedir, Mussolini İtalyası'nda köylüler nerede duruyor, bunlar konuşulurdu. Ya da İngiltere ve Fransa direnerek nereye gidiyor, ayrıca, Sovyetler Birliği'ndeki büyük muharebeler ne için yapılıyor. Orada insanlar nasıl yaşıyorlardı, bunlar günün konularıydı. Atom bombalarını da unutmamak gerekir. Hele üstün ırk meselesi beni çok rahatsız ederdi. Ya da kendi çevremde gördüğüm, insanları tasnif etmek isteyenlere çok içerlerdim.

Harbin bittiği anda nasıl demokrasi diye bir mesele başladı. Bu bizim gibi öğrencilerin hayatını da hemen etkilemeye başladı. Ben 1944 Haziranı'nda Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nden mezun olmuş ve hemen doktora çalışmalarıma başlamıştım. Ama mutlaka biraz para kazanmam gerekiyordu.

Tam o sırada, Sadi Irmak Çalışma Bakanı. Türkiye'de ilk defa bir Çalışma Bakanlığı kuruldu. Sadi Irmak'm Mülkiye'deki tanıdığı asistanlardan bana bir haber geldi: "Sadi Irmak diyor ki istiyorsa gelsin, bakanlıkta çalışmaya başlasın, biraz bilgi toplayalım, veri toplayalım, birşeyler yapalım". Gittim. Benim de paraya ihtiyacım var. Babam ölmüştü. Ablamla oturuyorum falan. Ama Amerika'ya da müracaat etmiştim, Behice Hanım'ın kanalıyla. Hem doktora tezini yazıyordum -tüketim normları üzerine- hem gitmek için müracaatlarımı da yapmıştım. 46 senesi, Sadi Irmak beni son derece iyi karşıladı. Muhteşem bir bakan odası. "Oturun Mübeccel Hanım!" Peki, oturduk. "Siz bize katılın, araştırmacı olarak katılın", memur olun yani, memur statüsü. "Ne yapalım?" Şimdi bizde bu işçiler kimler? Onları düşünelim Çalışma Bakanlığı olduğuna göre. Artı; işçiler kadar önemli işçilerin hayat seviyesi üzerinde bir şey. "Sen ne yapıyorsun?" "Ben tüketim normları üstünde çalışıyorum." O tam hayat seviyesi değil tabi ama burada böyle tercüme edilebilir. Peki, o da oldu. "Şimdi sen kütüphanede oturmaya başla, ve İLO dahil, şu şu şu memleketlerin Çalışma Bakanlıklarının Çalışma Kanunları aşağıda, onları da tercüme etmeye başla, bakalım sonra ne yaparız." Peki, ben para kazanacağım diye memnunum hayatımdan. Oturuyorum, İLO'nun kanunlarını -anlamıyorum da, yarısını soruyorum, yahu bu nedir hukukçulara sormak lazım- ama soruyorum.

Ben böyle bir çalışmaya nisan-mayısta başladım, bütün yaz çalıştım, tezi de bitirdim, onunla beraber gidiyor bu işler. Ondan sonra eylül başında bir soru kağıdı hazırladım. Soru kağıdında bu hayat seviyeleri meseleleri var. KİT'lerde çalışan işçilere belirli bir örneklem üzerinde tatbik etmeyi kararlaştırdık. "Sen bunu hocaya da sor -hoca; Behice Hanım- o da bir baksın bu soru kağıtları iyi mi kötü mü." Peki, yaparım. Soru kağıtları da basıldı, hazırlandı. Yalnız harcırahın kağıtları imzalanacak -Bakan imzalayacak- çıkacak. Biz o harcırahlar alındıktan iki üç gün sonra, Dil Tarih'ten on kişilik -daha genç- bir talebe grubuyla, önce Zonguldak'a gideceğiz, sonra İstanbul'daki Sümerbank fabrikalarına gideceğiz, sonra İzmir ve döneceğiz. Veriler işlenecek. Benim endişem eğer kışın gidilmezse, ne olacak. Eylülden aralığı buldu bunların tamamlanması. Kış. "Ama gidebilirsiniz, mesele değil, her yerde misafirhane var" falan gibi laflar ediyor Sadi Irmak.

Aralığın beşinde özel kaleme geldim. "İçerde Sadi Bey, girin" diyorlar genelde, kapıyı vurup giriyorum. İnsan o yaşlarda da çok pervasız oluyor. Ama o sabah geldim, özel kalem müdürü "Ben sizi çağırtayım" diyor, "şimdi meşgul". Kütüphanedeki bir masada çalışıyordum; kütüphaneci, "Sadi Bey sizi istiyormuş Mübeccel Hanım" dedi. Pekala gideyim bakayım. Para işlerini bitireceğiz. "Ha, gel Mübeccel otur" -artık sen diyor bana- oturduk. "Bak Mübeccel" dedi, "Ben sosyalistim ama" dedi, "ben milli bir sosyalistim". Şimdi ben böyle durdum. Nasyonal sosyalistim diyor yani. Şöyle durdum. "Konya'da Ermeni vali, İstanbul'da Rum bilmem neye falan tahammül edemem" dedi. "Sana da gideceksin dedim ama kışkırtırsın sen şimdi ordaki işçileri, gitmemene karar verdim" dedi. "Aman Sadi Bey, yapmayın, dünya kadar para sarfedildi, bu anketler basıldı. Bu soruları siz de gördünüz, burada kışkırtma söz konusu değil ki. Her yerde beş gün kalınacak. Beş günde kim neyi kışkırtabilir?" "Yok, vazgeçtik o projeden, artık gitmeyeceksiniz" dedi. Ben şaşkın bir halde dışarıya çıktım ki; öğle haberlerinde: *Tan* gazetesi yıkılmış! O bir büyük hareketti. Hepsi birden böyle -bugünkü yanlış kullanışıyla- koordineli, yani birbiriyle ilişkili olan birşey. Yattı bizim iş. Ben öfkeyle eve geldim, hemen istifamı verdim. Yazık oldu, altı ayı doldursaydım orada kabul edilmiş memur olacaktım. Bana "Git!" demedi Sadi Bey, yalnız "araştırma yok, kışkırtırsın" dedi, "ben nasyonal sosyalistim"... Uzun uzun anlattı, kendisinin nasıl hoşgörülü olduğunu falan, ben yalnız dinledim, söyleyecek bir şey yok tabi orada. Ondan sonra haber aldık, İstanbul'da *Tan* gazetesi yıkılıyor, İzmir'de birtakım tevkifatlar oluyor.

Mehmet Ali Aybar o zamanlar *Görüşler* diye bir dergi çıkartıyordu; o da *-Zincirli Hürriyet* miydi yoksa? böyle bir şeyler- böyle bir sürü şey birden, bizim araştırma da yattı. Kim bilir ne yaptılar o anket soru kağıtlarını? İki bin soru kağıdı vardı orada. Ondan sonra -bu aralığın ilk haftasıydı, 4 Aralık mıdır, 5 Aralık mıdır nedir- *Tan* gazetesi vakası oldu. Demek istediğim müttefikler yönündeki hoşgörülü atmosfer bir hafta sonra bütünüyle ters dönmüştü.

Şubatta Amerika'ya hareket ettim. Bir şileple gittim Amerika'ya, çünkü daha normal seferler başlamamıştı, 1945'in sonu 46'nın başı.

Tan Olayını Protesto

Tan gazetesini yıkanlar kaç kişiydiler? Yirmi bin öğrenci Tan gazetesini yıktı diye geçiyor.

Yirmi bin falan olduğunu katiyen zannetmiyorum. Zaten üniversite tale-

besinin sayısı kısıtlıydı o zamanlar. Ama üniversite talebesinin öncülüğünü yaptığı ve çevreden de çok adamın karıştığı ve kışkırttığı insanlar *Tan* gazetesini tahrip ettiler, makinaları tahrip ettiler. Makinaları tahrip edenler gitmedi okkanın altına, gazeteyi çıkartanlar gitti. Sabiha Sertel, Zekeriya Sertel bir de Cami Bey vardı. Cami Bey çok yaşlı bir insandı. Gazetenin sahibi ve son derecede de -bu günkü anlamda- açık görüşlü liberal bir adamdı. O çok hazin bir hadisedir. Ve bu tamamen CHP'nin sağ kanadının işidir. Ankara'da öğrenciler, yani bizim aramızda bu hadise birden bire infial yarattı. Fakültede bir sınıfta oturup bir paragraflık bir metin hazırladık. Ama sadece on altı kişi imzaladı.

Kim vardı o on altı kişi arasında?

Şimdi hiç hatırlamıyorum. Yalnız bu metni İstanbul'daki bütün gazetelere gönderdik. Bunu da ben postaladım üstelik Kızılay postanesinden. Salı günü fakülteye geldim. Dekanlığın hademesi -bizim bölüm en üst kattaydı, dekanlık giriş katının bir üstünde- böyle dili bir karış dışarı çıkmış -çünkü asansör falan yoktu, çok güzel bir binadır Dil Tarih, Bruno Taut'un en güzel yapısı, meşhur İtalyan mimarın- "Aman Mübeccel, Dekan seni istiyor" dedi. "E, peki gideriz." Reaksiyon da, gazeteleri açıyoruz hiçbir şey yok, o yok bu yok.

Ben odaya girdim, dekanın çok büyük bir odası vardır Dil Tarih'te, o zamanın değerleriyle de çok iyi döşenmiş. Dekan ayakta, kendi masasının yanındaki büyük bir koltukta, lacivert elbiseli, Beykoz pabuçlu birisi oturuyor. Ama çok genç değil, 35-40'a yakın birisi. Şöyle baktım ona, pekala. Dekan da, "Sen de böyle otur Mübeccel" dedi. Peki biz de öteki koltuğa oturduk, dekan yerinde. Önünde, şöyle baktım, bizim mektuplardan biri duruyor. "Bu nedir biliyor musun?" dedi. "Aa, sizin elinize nasıl geçti" dedim, "biz bunları gazetelere gönderdik, size göndermedik!" "Peki niye yaptınız?" "İşte tam içindeki gibi, yani matbaa tahrip etmek, okur yazar olmaya çalışan bir çevre için son derece hazin bir hikaye. Kültür aletlerini tahrip etmek hele üniversite talebeleri için utanç vericidir" dedim. "Peki, nerde yazdınız bunları?" "O kadar önemli değil" dedim. "Yukarda yazdık." "Kim attı bunları postaya?" "Ben attım, Kızılay'dan." Böyle çok açık ve çok doğal söyleyince soracak bir şey bulamadı. Suç da yok içinde, nihayet son derece nötr bir fikir belirtiliyor.

Ama anlaşılan Dekanı sıkıştırmışlar, Dekan da "Oturun, çağıralım, konuşalım" demiş. Hep bu böyle olur. Daha sonraki bir zaman da Reşat Kaynar Bey'le oldu böyle bir hikaye. İşte, "Tabi yazdık, hepimiz yazdık, altında imzası olanlar hepimiz beraberdik, ben attım". Tabi benim ilk reaksiyo-

num onları çileden çıkartandı. "Size göndermemiştik Dekan Bey!" Dekan da Enver Ziya Karal. Aslında o da habis bir insan değildi, ama karşısında oturan lacivertli bir insan var tabi. "Peki, tamam" dedi. "Ne biçim şeyler yapıyorsunuz, kimsenin aklı ermiyor ki" falan dedi. Peki, biz çıktık dekanın odasından, yukarıya gittik. Bir tek gazetede bir tek satır çıkmadı. Bütün o heyecan ve hazırlıktan sonra elimize hiçbir şey geçmedi. Sadi Irmak da araştırmayı yaptırmadı. Ben de gittim istifamı verdim, Amerika'ya gitmeye hazırlanmaya başladım. Zaten tam o sırada da doktora bitti. Doktora dersimi falan da verdim ve doktor oldum. Çalışma Bakanlığı'ndan da ayrıldım. Akseptanslar vs. zaten gelmişti, pasaportumu almaya gittim. Orda bir siyasi şube müdürü vardı, çok da hoş bir adamdı. Yarı şaka yarı ciddi, "Aman Mübeccel sana (o zaman da talebeyim daha 22, 23 yaşında bir şeydim) nasıl vereceğiz bu pasaportu, şu dosyaya bak!" dedi. "Ne var orda? Yok ki bir şey, o mektubu yazdığımızı biliyorsunuz, mektupta suç yok ki!" dedim. "Sen git de sonra gel bakalım" dedi. Ben de döndüm ve beklemeye başladım, bakalım ne çıkacak acaba diye. Pasaport hikayeleri her zaman ters işler. Ama verdiler! Hiç mesele çıkmadı, gayet normal.

Belki de demişlerdir ki "Gitsin de kurtulalım".

A, tabi tıpkı annemin tutumuydu o, annem de "Git de, sen de biz de kurtulalım şu işlerden" diyordu.

I. Doktora Tezi: Ankara'da Tüketim Normları

Bu arada doktora teziniz tüketim kalıpları üzerineydi, değil mi?

Benim doktora tezimin konusu ki tamamen Behice Hanım'ın süpervizyonunda yapılmıştır, Ankara'da tüketim normları idi.

Ankara'nın o zamanki Hisar mahalleleri, en fakir yerleri. Hisar'ın arka tarafları özellikle. Peki, nasıl yapılacak bu? İşte şehir sosyolojisi bilgisi de var. Behice Hanım'a da danışarak karar verdik. Çok fakir tanınan mahalleler, orta halli tanınan mahalleler, zengin tanınan mahalleler, eskiye dönük olanlar, yeniye dönük olanlar, böyle iki faktörlü bir mahalle düzeyinde bir alanda çalışmaya başladık. Ondan sonra orta tabakalar, bir miktar, esnaf falan, sonra Çankaya bölgesindeki daha varlıklı kesim. Ankara'da daha varlıklı kesim deyince 1945'de üst bürokratlar. Başka kimse yok. Mamafih Koç bile bunun içine girmiştir. Koç'un ailesi; Koyuncular diye tanınan, Araz ailesi; Nezihe Araz'ın babası da çok önemli insandı, o da milletvekiliydi. Anketler hazırlandı, para yok tabi, oturup da böyle tam bir ekip oluş-

turacak, süpervize edecek ayrı insanlar bulmak mümkün değil. Onun için düpedüz altı arkadaş organize olduk ve sahaya çıktık.

En fakir olan yerler günümüzde Kale olan yer mi?

Kale'nin arkası, Kale ve Kale'nin arkası. Oralara gitmeye başladığımızda ilk göze çarpan şey: Yeni gelmiş olanların yaptığı, bugünkülerle kıyas edilmeyecek kadar düşük kaliteli kaçak konutlardı. Birden o ortaya çıktı: ilk göçler. Evlere girip de mülakatlar başlayınca, bu ilk göçlerin temelde harple ilişkili olduğu anlaşıldı. Harple ilişkili, çünkü her ne kadar Türkiye harbe girmemişse de son derece önemli bir orduyu hazır tutuyordu, 1944'lere 1945'lere kadar.. Memleket aktif yaş grubunu orduda tuttuğu için, tıpkı o Milli Mücadele'de, Cihan Harbi'ndeki gibi, köyleri aktif insan gücünden mahrum etmiş.

Genç erkek nüfus yok.

Yok. Erkek nüfus ölmedi, I. Dünya Harbi'nde ve Milli Mücadele'de müthiş telef olmuşlar. Burda şimdi telef olmak yok ama askerde olduğu için köy fakirleşiyor. Köy fakirleştikçe küçük oğullar baba ile, yaşlı baba ile falan aileler Ankara'ya göçüyorlar -ve Orta Anadolu civarından, uzaklardan da değil- orada şehirli bir iş edinmek, yer edinmek meseleleri çıkıyor. Ve orası çok çarpıcı bir haldeydi. En düşük grup dediğimiz insanlar buydu. Kale arkasında, çok düşük kaliteli konutlarda, son derece düşük hayat seviyesinde bir düzen. Ondan sonra biraz daha yukarı çıkıyorsunuz. Tüketim meselelerine girildi mi, müthiş bir tabakalaşma çıktı, ama tabakalaşmanın "sınıf yapısı" olmadığını o zaman da anlatmaya çalışmıştım. Az tüketim, çok tüketim vesaire.

Peki şimdi bir dipnot: Yıllar sonra ben Ankara'ya Orta Doğu'ya geldim. Bir akademik konferans, burda Büyükada'da, Büyük Klüp denen yerdeydi. Enver Ziya Karal da orada. "Merhaba hocam!", "Merhaba Mübeccel. Ahh, ah! Tüketim normları değil mi? Başımıza neler açtın!" Meğer ben çekip gittikten sonra, işte bu "Çok fakir, çok zengin, orta zengin" tasnifleri tekrar Enver Bey'e mesele olarak geri gelmiş. O zaman yani 25-30 sene sonra benim ilk doktoramı verdiğim zamandan Enver Bey hâlâ beni onunla hatırlıyor. Ben de "Hayır, en önemlisi o değildi, siz beni odanıza çağırıp, mektubu bilip bilmediğimi"... "Haa, bir de öyle bir şey vardı, değil mi" diye gülüştük.

Ankara'nın ve o zamanki ülkenin fakirliği meselesi, hayat seviyesinin düşüklüğü meselesi, eğer o işçi anketini yapabilseydik, çok iyi olacaktı. Daha elimizi atar atmaz ortaya çıkıyordu bu hal, ama durdurdular.

Gerek Sadi Irmak'ın gerek Dekan'ın tavrı, toplumdaki sınıflar meselesinin akademik düzeyde konuşulur, ifade edilir, tartışılır hale gelmesine karşı bir direnç mi?

Sınıf meselesine değil, tabaka meselesine bile direnç. Bunları konuşmanın belki bir rahatsızlık yaratacağı. Daha ortalıkta çok bir şey yok. Bu arada yeni bazı şeyler oluyor Mesela *Yurt ve Dünya* çıkıyordu, *Adımlar* çıkıyordu. Bu dergiler dünya kültürünü memlekete getiriyor, köy ve şehirden, insani ilişkilerden söz ediyordu. En sonunda ben gitmeden önceki aşamada Mehmet Ali Aybar'ın *Zincirli Hürriyet*'i çıktı. Bir de Ankara'da çok önemli bir yazılı sanat çevresi vardı. Şairler yazarlar falan. Mehmet Kemal başta, ama Orhan Veli, Melih Cevdet, Rıfat Ilgaz da orada. Onlar bile şüpheyle karşılanıyordu. "Ne olabilir acaba, bir şey olur mu?" diye. Ama işin komik taraflarından bir tanesi de, Nazım, Bursa Hapisane'sinde *Anadolu Destanı*'nı yazıyor, büyük bürokratların masalarında, yemek masalarında, herkesin cebinde, Nazım'ın şiirleri olduğu söyleniyor. Ben buna direkt şahit olmadım, *Anadolu Destanı* özellikle okunuyordu ama yasaktı, basılmıyor ve yaygınlaştırılmıyordu.

Ben işleri o aşamada bırakıp Amerika'ya gittim, ikinci doktora için. Harp yeni bitmişti, 1946 Şubat başında gittim. Ankara'daki hava gittikçe daha az hoşgörülü olan, CHP'nin içindeki germanofillerin yani Alman taraftarlarının (bunu biraz da Nazi taraftarlarının diye anlamalı) çok daha ağır basmaya başladığı bir devre başladı. Köy Enstitüleri'ne karşı çıkmaya başladıkları, her şeye, yazılara müdahalelerin başladığı, ne olacağı, ne olmayacağı belli olmayan böyle sıkıntılı bir devre başladı. Germanofillerin dayanacağı bir şey kalmadı, ona rağmen bu sıkıntı yaşanıyor. Bu sıkıntı bütün müttefiklerde vardı. O da, müttefik devletlerin resmi çevreleriyle, Sovyetler Birliği'nin resmi çevreleri nasıl anlaşacak? Bu belli değil. Şimdi siz çocuklar, bu kadar da siyasi olunur mu diye bakıyorsunuz ama o zamanlar işte biz doktora talebesi olarak, 22 yaşında, 24 yaşında falandık. Evet ama dünyanın havası buydu. Ve biz bunlarla günden geceye yaşardık hakikaten.

Bu gürültünün içinde ben Amerika'ya gittim. Gittiğim, indiğim dakikada Amerika'ya haber aldım -çünkü o zaman ben bir şileple Amerika'ya gittim, on gün sürdü, bir de Ankara'dan ayrıldım, İzmir'e gittim, İzmir'de vapur bekledim bir on gün daha, böylece yirmi gün yollarda geçti- Amerika'ya indiğimde bana olay söylendi: "Dil Tarih'te mahkemeler başladı, hocaları açığa aldılar!" Olur böyle şeyler, yapılacak bir şey yok tabi. Nasıl bitecek diye beklemekten başka ne yapılabilirdi ki?

Şimdi, Amerika'ya geldim, referanslarım çok iyiydi tabi. Hem Muzaffer Şerif'ten, hem Behice Boran'dan referanslarla çok esaslı bir antropoloji departmanına girdim, sosyoloji değil. Çok da iyi dersler veriliyor, beni heyecanlandırıyor. Amerika'da o zaman gözüme çarpan, oradaki öğrencilerin referans çerçeveleri oldu. Bizim için Ankara'da en önemli referans, Birinci Cihan Harbi ve Milli Mücadele, Cumhuriyet'in kuruluşu artı; II. Dünya Harbi. II. Dünya Harbi'ndeki sıkıntılar, müthiş bir Avrupa trajedisi. Amerika'ya indim, şimdi mesela Ankara'daki konuşmalar "Harpten evvel, harp içinde, birinci yılında, beşinci yılında" böyle konuşuyoruz biz. Çıkan kitapları bile öyle konuşuyoruz. Sene 1946 buna rağmen Amerika'da doktora talebeleri arasındaki referans katiyen harp değil! Bunlar fiilen harbe girdiler. Harpteler, bütün bir Pasifik harbi yaşandı. Biraz daha bilinçli olanlar, karikatüristler var, harp karikatüristleri vardı, onların kitaplarını gösterirlerdi vesaire. Paul Robeson birleştirici şarkılar söylerdi. Ama ortalama doktora talebesi, "Depresyondan evvel-Depresyondan sonra" referansını verirdi. Katiyen harp referansını vermezdi. Ben böyle ağzım açık derdim ki: "Yahu nasıl olur, harpten yeni çıktınız". Ben 46'da gittim, harp 45'de bitti, arada pek bir zaman geçmedi de. Amerikanın günlük hayatı içinde önemli olan 1930'larda yaşanan Depresyon ve Depresyondaki yaşanan hazin hikayelerdi. Ancak Vietnam'da ayılabildiler insanlar ölüyor diye, ne Pasifik'te ne Avrupa'da o kadar çok adamları ölmedi onların. Avrupalıların öldü, Rusların öldü tabi, milyonlarca insan öldü. Bir dereceye kadar Almanlarınki öldü. İngiltere'de çok sonraları bir akademik çevrede hocalardan birisi; "İngilitere, bütün koloni harplerinde I. Cihan Harbi'nin ilk senesinde kaybettiğinin ancak onda biri kadar insan kaybetmiştir" dedi. Kaybetmiyorlar o koloni harplerinde hiçbirisi. Amerika da kaybetmemiş göreli olarak. Dünya Harbi'nde Almanya ve Rusya'ya kıyasla hiçbir şey kaybetmemiş. Tamam çok önemli olmuş -Amerika olmasa dünyada ne olurdu, onu kimse düşünmek bile istemiyor, İbo'nun tabiriyle "Devi uyandırdılar orada, bir daha iflah olmadı dünya"- ama sonuçta Amerika'nın günlük yaşamı için önemli olan tamamen Depresyon, Büyük Buhran. Depresyondan evvel Depresyondan sonra ne olduğu idi.

Depresyonda çok kişinin oturduğu yer değişmiş. Büyük şehirleri bırakmışlar, tekrar kırsal yöreye gitmeye çalışmışlar. Orada yiyecek bir şeyler üretmeye -çünkü 29'dan 35'e kadar, hatta harbe kadar sürüyor. Ve Amerika çok çalkalanmış. Günlük hayatlarında çok mesele olmuş. Biz 29 krizi diyoruz ama, yedi-sekiz yıl bütün Amerika yerinden oynamış. Halbuki II.

Dünya Harbi Amerika'nın hayat tarzında -sonra konuştukça bu ortaya çıkardı- inanılmaz değişikliklere sebep olmuştu. Bunların en önemli yönlerinden bir tanesi, kadınların fabrika işçisi olması ilk defa orada oluyor, kitlesel olarak, böyle yüz binlerle kadın fabrikalarda çalışıyor ve bir daha oradan çıkmıyor.

Kadın emeğinin yoğun olarak kullanımı o döneme rastgeliyor.

Çok eskiden beri sekreterler var, katipler var falan ama, kitlesel fabrika işçisi olarak kadın o zaman çıkıyor ortaya. Artı; kitlesel üretim meselesi ortaya çıkıyor. Günde bir tane "liberty" tipi gemi indiriyorlar suya. Şu kadar tank çıkarıyorlar. Bunların sonucu dünya için de çok önemi oluyor. Harp ekonomisini bir barış ekonomisine döndürmek zor olmuyor. Çünkü bütün dünya harap ve herkes Amerika'nın üretiminden bir pay alabilecek durumda. Bildiğiniz gibi bize de traktör olarak yansıyor, en önemli yansıması olarak traktörlerin gelmesi bizi çok etkiliyor. Amerika'da kadın emeğinin kitleselleşmesi, kırsal yörede en aza inmesi, Güney'deki zenci nüfusun büyük şehirlere büyük kitleler halinde göçü ve Güney'deki düzenin asıl kırılması zencilerin kitleler olarak gelmeleri ile oluyor. Önce 1936'lar, sonra 1945'lerdeki göç zenci hareketlerini de örgütlüyor, büyütüyor. Her neyse, mesele Amerika değil ama fark bu. Türkiye'den gelen 22-23 yaşındaki bir insan için II. Dünya Harbi çok önemli bir referans iken, Amerika'ya gidiyorsunuz, başka bir şey. Halbuki etkilemiş toplumu II. Dünya Savaşı, ama böyle travma halinde değil. Oysa Depresyon travma halinde etkilemiş.

Çok Parti, Hepsi Bürokrat

Bu dönemde Türkiye'de de çok partili hayata geçiş tartışmaları var.

Şimdi böyle bir düzende tek partiydi, çok partiydi ve solculuk o kadar küçük bir grup ki, şehirlerdeki böyle nerdeyse 50-60 kişinin hikayesi gibi görünen bir şey. Ve tamamen düşünen yazan, sosyal bilimlere dönük, Mehmet Ali Aybar, bizim hocalar, halbuki bakarsanız hem *Yurt ve Dünya*'daki hem *Adımlar*'daki yazılara, onların hepsi antifaşisttir, komünist değildir. Ama bunu kimseye anlatmanın imkanı yok. Müthiş önyargılı, yani Nazi Almanya'sı kadar önyargılı sağ bir CHP geldi.

Şimdi İsmet İnönü -çok yazılıyor bugünlerde, iyiydi, kötüydü, hayır- o pragmatist bir insandı. Bence her iyi diplomat gibi dünya politikasıyla oynuyordu. Ne kadar o tarafa pay vereceğim, ne kadar bu tarafa oltayı açacağım. Ne derler ona?

İ.K. Kalama.

M.K. Kalama vereceğim, evet. İnönü tamamen yüksek bürokrat olarak memleketi idare ediyor. Faşistmiş! Hayır. Faşist olanlar bilinçli faşist olanlar, CHP'nin sağ kanadıydı. İnönü'nün onlarla da diplomat olarak ileri geri manevralar yapması gerekiyordu.

Özellikle 1945'te Dil Tarih'te başlayan, Yurt ve Dünya, Adımlar*'la ilgili olayların aslında uluslararası süreçlerle bağlantısı var. Bu konuda şöyle bir yorum yapılıyor; bütün bu olayların arkasında Türkiye'nin "Soğuk Savaş" ortamında Batı blokunda yer edinme çabaları var.*

Bu tutum 1950'lerde, o Kore Harbi ile ilgiliydi. Benim hatırladığım kadarıyla 46-47'deki meseleler tamamen, saf anlamıyla faşist ve Nazi düşüncenin Türkiye'ye yerleştirilmeye çalışıldığı özel bir devredir, harp bittikten sonra. Bunu müttefiklere ait memleketlerin sağ çevrelerinde de görüyoruz. Ama iktidarda olan liderler için yapılan şey bir satranç oyunu gibi düzeni muhafaza etmek. Hem demokrat olarak Batı'nın konferanslarına gideceksiniz, barış masasına oturacaksınız, pazarlıklara karışacaksınız, içeride de dengeyi muhafaza edeceksiniz. Tam faşistlerle Sovyetler'in taleplerine karşı bir denge. Ama eğer Türkiye bu kadar hızla sağa kaymasaydı, acaba Sovyetler o talepleri yaparlar mıydı, bu konu her zaman açıktır.

Çok çok önemli bir konu.
Sovyetler'in toprak talebi, Mehmet Ali Birand mesela bunun olmadığını söylüyor.

Şimdi ben çok derinlemesine bilmiyorum, ben medyada çıkan kadar bilirim bunları o zamanlarda. Her zaman söylenen işte "Kars-Ardahan hududunun tashihini istediler, bu verilemezdi, onun için onlara rest çekilecek, Amerikalılarla beraber olmak gerek". Bu bence politikada satranç oynamanın bir adımı gibi görülüyor. Ama önemli olan -onu çok bilmiyorum, nasıl oldu ama- inanılmaz bir tarzda Hasan Ali'yi yediler, Dil Tarih'teki hocaları yediler, Köy Enstitüleri'ni haydi haydi yediler. Hikayeci Sabahattin Ali'nin başına gelenler... Daha birçok örnek verilebilir.

Aşırı sağ, tek partili olmanın bir sorunu idi denir. CHP aslında heterojendi. Bütün harp sırasında benim en iyi hatırladığım insan olarak, Hasan Ali Yücel bu hükümetin içindeydi ama çok hoşgörülü bir adamdı o. Ve ona göre bazen sıkıştırarak, bazen geri basarak bunları idare ederek yeni yaşam tarzını ve humanizmayı yaymaya çalışıyordu. Hatta Sadi Irmak'ın bile "Ben nasyonal sosyalistim" -nasyonal demiyor tabi- "milliyetçi sosyalistim" dediği zaman, tam bir Hitler nasyonal sosyalizmi kastetmediğini bi-

liyorum. Ama işte oynanıyordu bu şeylerle. İleri geri, biraz daha öyle, biraz daha böyle. Ve o arada İnönü mütemadiyen "En sağa teslim olmanın bedelini nasıl ödeyeceğim, geriye nasıl bakacağım" politikalarındaydı. En önemli etkenlerden biri de, barış masasına oturabilmek için, çok partili sisteme geçiş yapmak gerektiği idi. Yalnız bir şey daha söyleyeyim; o aşamada günlük hayatınızda en sağcı fikirlerin bile siyasal-dinsel bir tarafı yoktu. Tabi memlekette tarikatlar bastırılmıştı, en iyi Fulya'nın araştırmasında görüldüğü gibi, böyle dini liderler varsa bile, bunlar atıl adamlar olarak işte Malatya'da Elazığ'da oturuyorlardı ama siyasi olarak aktif değillerdi. Onları kontrol altında tutuyorlardı. Bu memleket Şeyh Said isyanını yaşamış, Said-i Nursi meselesini yaşamıştı, onu sürgüne göndermiş. Ama bunlar kamuoyunda öyle çok yaygın tepki uyandırmamıştı. Ortalıkta olan meseleler değildi bu, üstünde durulmazdı. Ama dinci olmayan aşırı sağ bir politikayı çok bilirdik.

Evet 1946'da Türk Kültür Ocağı kuruluyor ve öğrenciler de bu aşırı sağ politikanın içine çekilmeye çalışılıyor.

Bunların hepsi aşırı sağdır. Aşırı sağ var, dinsel değil. "Kafatasçı", bizim o günkü ağzımızla. Ve çok aktif. Onun için devleti teslim aldılar, devleti esir aldılar. Ben giderken durum buydu işte *Tan* hadisesi de onun için oldu, dergilerin kapatılması o da bu yüzden oldu, ama bu kadar gürültü yaratmasına rağmen, memleketin gerisinde düzen hâlâ devam ediyordu. Hangi düzen devam ediyordu? Köylülük, ağaya beye herneyse birisine bağlılık, fakirlik, devam ediyordu. Oluşturulan ziraat okulları, tohum ıslah istasyonları, numune çiftlikleri, en önemlisi -hayat tarzını değiştirmeyi de içine alan- Köy Enstitüleri. Bunlar çok önemli girişimler. Memleketin fakirliğinin falan farkındalar, bunların ideolojisi yok. Ama bu arada özellikle Batı Anadolu'da büyük toprağa sahip olan insanlar öyle ayaklandılar ki -Sazak ailesi başta olmak üzere- meşhurdur Emin Sazak'ın sözü; "Eğer toprak dağıtılacaksa, ben dağıtırım, siz dağıtamazsınız". Toprak sahibi olarak meşhurdur bu lafı parlamentoda. Ama o dengeleri bulma meselesi içersinde bunlar ortada kaldı.

O arada da enternasyonal dengeler bakımından Türkiye'nin demokratik bir yapıya geçmesi lazım. İnönü; "Her gece yatıp, çok partiye geçelim ama nasıl geçelim diye düşünürdüm" diyor. Bu tam kotasyon değil, aklımda kalanı söylüyorum tabi. Evet, eğer çok partiye geçilmezse barış masasına oturulamayacak, geçerse ortalıkta ne olacağı hâlâ belli değil. Ama her şeye rağmen enternasyonal politikaya müspet anlamda karışabilmek için -barış

masasına Sovyetler de oturuyor, orda mesele yok- ona katılabilmek için ama sosyalist bir devletle beraber değil de, demokratik çok partili rejimlere sahip insanlarla oturmak istendiği için, çok partili rejime geçildiği söylendi.

Ben o zaman doktoraya devam ediyordum, 46 seçimlerinde çok partili rejim çıkmıştı, kabul edilmişti vesaire. Olup olacak iki parti çıktı ortaya, üç parti çıktı. Bir de koyun partisi vardı. Koyun partisinin adı neydi İbo?

İ.K. Demirağ'ın partisi.

M.K. Böyle marjinal bir partiydi ne olduğu çok belli değil, bir İşçi Partisi -bir anlamda mevcut sosyalist düşünceleri temsil edecekmiş gibi görünen- (şimdi tam ismini hatırlayamıyorum, inanır mısınız, halbuki ben ona oy vermiştim).

Önce Demokrat Parti'yle birlikte olmak istiyorlar, sonra ayrılıyorlar.

İşte o ayrıntıları ben bilmem. Yani benim için vatandaş olarak o zaman önemli değildi. Ve tabi en yeni Demokrat Parti kuruldu. Demokrat Parti'nin kopması ve kurulması çok ilginç gelmişti hepimize o zaman. Konuştuğumuz şey, aşırı sağcıların orada da nüvelendiği, hangisinin daha toleranslı, hangisinin toleranslı olmadığı, ha CHP ha Demokrat Parti. Bu kadar bizim için aynıydı. Orda da büyük toprak sahipleri var, burda da var. Sınıfsal analize geçmek isterseniz eh, Menderes büyük toprak sahibi ama, Emin Sazak hâlâ bu tarafta. Bayar, işte eski milli mücadeleci, bankacı falan, büyük bürokrat. Evet burda da onun binlerce benzeri var falan. Evet tamam, bir karnabahar çiçeği gibi, bir başka çiçek daha açtı bitişik olarak, ama temel yapılarında fark yoktu. Temel yapıda farklı olanlar, bu sosyalist-komünist grup diye anılan grupların oluşturduğu -Şefik Hüsnü falan girmişti tabi, yüzyıllık yazıları olan insanlar- .

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi.

Galiba, Sosyalist Köylü ve İşçi Partisi, böyle bir şey. Ve bir de böyle marjinal bir takım partiler, şahsiyeti belli olmayan, bel kemiği belirmemiş olan hikayeler. Sosyalist İşçi Köylü Partisi de çıktı. Bunun temsilcileri de var. Kime oy verilecek, hâlâ açıkta. Sonra peki nasıl oy verilecek? Fakültenin içinde bir sürü kaynaşmalar. Çok partili rejime geçiyoruz, o mu olacak bu mu olacak? Beyaz oy vermeye karar verdik biz kendimiz. Nasıl olsa hükümete girilmez, iktidar diye bir mesele yok yani, sayılabilir kadar bile bir şey olmayacak; beyaz oy verelim. Sonra ortaya çıktı ki, beyaz oy katılım içinde yüzdeyi düşürüyor ama öbürlerinin oy oranında bir şey olmuyor. Çok boş şeymiş, ama çok naivdik o zaman.

Anlattıklarınız bu süreci anlamak açısından oldukça ilginç. Çünkü döneme ilişkin analizlerde DP'nin çevreyi, özellikle toprak sahiplerini temsil ettiği belirtiliyor. Oysa siz, her iki partinin de birbirine benzediğini söylüyorsunuz.
O dönemde genç bir üniversite öğrencisi olarak CHP ile DP arasında benim gözümde bir fark yoktu diyorsunuz.

Hiç, hiç farklı değildi. Hepsinin içinde aynı şeyler vardı. Ama ille sınıfsal bir analiz yapmak isteyenler, işte bunlar büyük toprak sahipleriydi, bürokrat değildi. Kardeşim yani Celal Bayar da bürokrat değilse kim bürokrat? Benim için o kadar basitti o zaman. Şimdi, şöyle meseleler vardı, harp büyük ama çok büyük kıtlıklar getirmişti. Buğday yoktu çünkü ortalıkta. Ekmek kıtlığı vardı, yalnız şehirlerde değil, dışarılarda da vardı. Ve tabi yine asker, gençler askerdeydi. O aktif yaş grubu askerdeydi. Tüketilebilecek her şey askeriyedeydi. Köy için de bu böyleydi. Mesela harpten önce büyük sıtma mücadeleleri, büyük verem mücadeleleri, büyük trahom mücadeleleri, çok iyi netice alınmış, sağlık politikalarıydı. Harpte hepsi çöktü. Çünkü hiçbir şey yoktu. Mücadeleyi sürdürecek şeyler yoktu. Bunun üzerine Demokrat Parti'nin "Biz bu hükümeti istemiyoruz, çünkü bürokratik" demesi anlamsızdı.

Yani siyasete giren zaten bürokratlar ve büyük toprak sahipleriydi.

Tabi, onlardan başka kimse yok. Ve orada bunlar ayrıldılar ve hep bunu işlediler: "CHP zulmediyor!" (ekonomik olarak). Peki kardeşim harpte kimi ne yapacaktınız? Vardı da verilmedi mi? Böyle de bir hikaye var. Tabi karaborsacılık yapıldı, tabi istifçilik yapıldı. İstanbul karikatür mecmuaları bunları yazdı, çizdi. Miktarına bakarsanız, o kadar küçüktür ki onlar, tıpkı büyük toprak sahiplerinin 500 dönüm toprağı varsa büyük toprak sahibi dersiniz. Halbuki hakiki büyük toprak sahipleri, Latin Amerika'daki gibi latifundiadır, ya da Kenya'daki gibi plantasyondur. Onlarınki yüz binlerce hektarla gider, bunu her zaman vurgulamak isterim.

Bizde en büyük toprak sahibi 40 bin dönüme çıkabiliyor.

En çok Söke'dekidir. Onun yarısı da tuzlu topraktır, yalnız koyun besleyebilir. Yani epeyce de tutarsızlık ve abartı var. Herkesin kendi istediği gibi -hani nasıl kökten dinciler "Keseler dolusu altın verildi Mustafa Kemal'e, transatlantiklerle..." diyorlar, öyle. Yani buna kargalar bile güler. Dünyada daha o zaman transatlantik dediğiniz şey bile yok. Neyse, bunlar da ona benziyor. Aslında şunu iyi bilmek lazım -ama bugünkü fikrim bu, o zaman katiyen böyle düşüncelerim yoktu benim, bizim hatta aynı arkadaş

grubundakilerin- Türkiye'nin I. Dünya Harbi'nden sonraki, Milli Mücadele'den sonraki konumunda, açıkça sözünü edebileceğimiz ne gelir farklılıklarından dolayı büyük uçurumlar, ne de sınıfsal bakımdan büyük uçurumlar vardı. İşçi zaten bir çimdikti, köylü zaten sersefildi, bürokratlar on beş taneydi. Bilmem Levanten de, gayrimüslim olan bankacılar, tüccarlar da, onlar da bırakıp gitmişlerdi memleketi. Kimi kime karşı nasıl demokrattır, değildir. Neyin münakaşasını yapacaklar? Olup olacak da on iki milyon bilmem kaç yüz nüfus vardı. Bunun da üçte biri en uzak dağlarda izole yaşayan insanlardı.

Yani biraz toplumbilimciyseniz realiteye inmek lazımdır. Bakın bugün Tutsi'lerle Hutsi'lerin çarpışmasında sınıf aramak gibi bir absürdite bu. Oradan çıkılarak bir yere gidiliyor. Ve dolayısıyla tamam, CHP heterojen bir partiydi, başlangıçta inanılmaz idealist olan gruplar vardı -benim babam gibi falan- onlar albaştan "Memleketi nasıl derleriz toplarız da bir yere getiririz" diye düşünüyorlardı. Her zaman en önemli olan şey vatandı onlar için, memleketin bütünü vatan. Nasıl düzenleriz? Bir formül bulmak, bir şeyi götürmek meselesi. Dinci gruplar da kontrol altındaydı.

Anlaşılan bütün Balkan Harbi içinde vatan kavramı içindeki devletin, iki büyük meselesi var; bir, gayrimüslimlerden çekiyor. Hepsi hainliğe oynuyorlar, Bulgarlar, Sırplar, Yunanlar başta olmak üzere, Ermeniler onun arkasında, Museviler biraz daha yumuşak. Bir de kökten dinciler yani Halifeciler. O zaman köktendinciler de yok, köktendincilik elhamdülillah Amerikalıların başımıza sardığı yeni bir bela. Bir de halifeciler var. Halifecilerin ne yaptığı çok açık. Onu çok kolay kontrol ediyor Ankara. Çünkü İstanbul biliniyor ordunun başındakiler olsun, büyük bürokratlar olsun. Zorda kalınca da "Böyle olacak!" diyorlar, masaya yumruklarını vuruyorlar bir anlamda, bir gecede her şey hallediliyordu.

Bazen o kadar da kolay olmuyordu. Refet Paşa'yı idare edeceksin, yok Cebesoy'u kontrol edeceksin, vesaire, kolay değil. Böyle olmadık yerlerde de başkalarının kışkırttığı dini lider, ama köktendinci değil dikkat edin, dini lider olan bazı patlamalar çıkmalar, Çerkez Ethem gibi, Konya isyanı gibi. Ama bunların hiçbirisinin sınıfsal bir meselesi yok. Türkiye hakikaten Milli Mücadele'den çıktığı zaman ve II. Dünya Harbi'ne gelinceye kadar olan zaman içersinde, tabi zengini fakiri olan bir memleket göreli olarak. Çünkü yine Latin Amerika'yı örnek vermek isterim. Büyük toprak sahipliğindeki kıyaslamada nasıl büyük müydü küçük müydü, siz karar verin diyorsam, Türkiye'nin zenginiyle köylüsü arasındaki fark da aynı küçük şeydi.

Ben 1962'de Ereğli'ye gittim, ilkokul öğretmenleriyle beraber çalıştım. Derdim de biraz sınıf meselesi üzerinde durmak. Ne oluyor, fabrika kuruluyor işçi girip çıkacak falan. Kim var burada falan. "Aa" dediler, "burânın en nüfuzlu insanı Kekecin Kadir'dir". Peki kimdir Kekecin Kadir? Valla sokakta görseniz, acaba bir iş bulabilir miyiz bu adama diye bakacağınız bir insan. Bir dükkanı var büyük, her şey satıyor. Yani buğday da satıyor, testere de satıyor, bakla da satıyor, ipekli kumaş da satıyor -gelinlik diyefalan, böyle her şey satan bir kişi. Biraz da çilek satışına girmiş. Ama unutmayın ben Ereğli'ye 62'de gittim. Yani biz daha 30'ları 40'ları konuşuyoruz. Hiç bir belirgin sınıfsal farklılaşma, üretime dayalı büyük nüfus farklılaşması yok.

Bu süreç içindeki değişme Ereğli'yi o kadar etkilememiş.

Evet, ancak geliyor. Peki sonra ne oluyor? Yani partiler için büyütülen analizler böyle büyük teoriler, inanılmaz çatışmalarmış gibi söylenirken bakıyorsunuz altında olan nedir? II. Dünya Harbi'ndeki inanılmaz kıtlıkların çekildiği bu memlekette hepsinin CHP'ye yüklendiğini görüyorsunuz. "Yeter artık!" diye ortaya çıkılıyor. Kendileri yoksa fiilen onun içindeydiler. CHP'nin içindeydiler. İktisat bakanıydılar bir zaman. Ne yapıldı, nasıl yapıldı bilinmedi. Ama o II. Dünya Harbi'nin getirdiği müthiş sıkıntılardan çıkarken, "Kurtar bizi baba!" diye bağırıyorlar ya -"Baba!" düşünün yani hâlâ kapalı toplumun akrabalık münasebetleri içinde değişikliğin geleceğini umuyorlardı.

Sözü edilebilecek bir işçi sınıfı ve sermayeye dayanan burjuvazi olmadan bütün siyasal sınıfsal izahları, II. Dünya Harbi'nden sonrası dahil, meseleyi anlamamakla birleştiriyorum. En çok, çözülen köylülükten ve büyük bürokrasiden bahsedilebilir.

"Amerika'ya Git de Kurtulalım!"

Amerika'ya gidince kültür şokuna uğramadınız mı? Herkes "Müthiş bir şey, kültür şokuna uğradım, gittim, gördüm" filan diyor.

Evet, evet. Şimdi acaba kültür şoku nedir, ne değildir onu düşünmek gerekiyor. O devrelerde -bakın ben size çok rahat söylüyorum- İstanbul'da Ankara'da yaşamış bir insanın -orda çaplar çok büyük, ona hiç şüphe yokfakat şoka uğraması için hiçbir şey gerekmez. Ben operayı da biliyordum, tiyatroyu da biliyordum. Van Gogh'u da biliyordum. Ayrıntı olarak biliyordum, eğitimimden dolayı, başka bir şey değil. Artı; eğitimimden dolayı, bü-

yük şehir nedir biliyordum, metropolitan merkez nedir biliyordum, banka nedir, borsa nedir, nasıl oynar biliyordum. Üniversite nedir biliyordum, iyi hoca nedir kötü hoca nedir biliyordum. Bunların hepsini biliyordum. Ama siz Sivas'tan kalkıp da küt diye New York'a düşerseniz, hakikaten serseme dönersiniz. Hele büyük şehir ne demek bilmezseniz. Ben büyük şehri böyle tepe tepe okumuşum, ne olduğunu, ne bittiğini. Şikago nedir. Sonra da Şikago'ya gittim. Şikago'yu ben Şikagolulardan iyi biliyordum, nerede cürme yönelme var, nerede düzgün ev var, nerede kötü ev var falan. Gezdiğim için değil, şehir sosyolojisi okuduğum için biliyordum.

Ama o zamanlardaki Avrupa hakkında verilen bilgi, lise mezunlarına, Avrupa'da şaşırmayacak kadar dolgundu. "Burda Institue of Art var" denildiğinde, "Hemen gidelim görelim, ne var". Ve çok iyi empresyonistler vardı. Gittiğimiz hafta sonuna gittim ben o müzeye ve kitaplarda gördüğüm, röprodüksiyonlardan gördüklerimin hakikisini görünce ilk reaksiyonum: "Van Gogh'un odasındaki yatak ashnda yeşile çalarmış, pembeye değil" oldu. Röprodüksiyon farkı. Ama bunu söyleyebilecek kadar biliyordum. Bugün üniversite talebeleri bile bilmez bunu, bu kadar resim sergisine rağmen bilmez. Ama o zaman bu veriliyordu. Bu bir elit yetiştirmesi tabi.

Aileniz sizin ABD'ye gitmenize izin verdi. Yıl da 1946!..

İzin vermek falan diye bir şey yok. Hiç. Ben gidiyorum dedim ve gittim. Benim çevremde öyle hiç sen öyle yap, sen böyle yap diyen biri yoktu, bilmiyorum.

İtiraz eden biri olmadı mı, Amerika çok uzak, nasıl gidersin falan diye?

Hayır, hayır. Hatta annem hastalanmıştı işin ashnda, "Aman git de şu sağ sol meselelerinden kurtul" dedi bana. Bir daha da annemi görmedim. Ama para tabi her zaman mesele. Ama, Behice Hanım'ın tavsiye mektuplarıyla, Muzaffer Bey'in de oradan yazdığı tavsiye mektuplarıyla, ben çok düzgün bir fellowship aldım hatta. Ailenin bana söylediği; "Mübeccel senin biletini aldık, gidiyorsun, dönüş paranı da bloke ederiz, bizden başka şey bekleme" dediler. "Yani dönüyorum dediğin anda bu bilet sana gönderilir, ordan biner dönersin."

Ben o bursla gittim, o bursla döndüm. Evvela New York'a indim. Kültür şoku diyorsun, şimdi, benim orada arkadaşlarım vardı zaten. Nilüfer Mizanoğlu psikolog olarak daha önce gitmişti. Ona haber vermiştim, beni karşıla diye. İki delikanlı geldi -şimdi onlar çok tanınmış adamlar, Dışişleri'nde falan- Nilüfer'in arkadaşlarıydı onlar; Siyasal'dan Hukuk'tan, onu biliyorum

M. Belik, solda Kübalı bir arkeologla (ABD)

Sağdan: M. Belik, Nilüfer Mizanoğlu ve Rozet Avikdor (ABD)

ama, ben tanışmamıştım onlarla. Onlar beni tanıdılar, "Mübeccel, Nilüfer hasta gelemedi, biz geldik, seni alıp ona götüreceğiz". "Peki, hadi bir taksiye binelim" dedim. Hah, hah, haa güldüler. "Niye?" dedim, "iki saatte gidemeyiz taksiyle, şu metroya binelim de çabuk gidelim" dediler. Anlaşılan biraz sersemlemiştim.

Karşılaşacağınız şeyi biliyormuşsunuz!

Aşağı yukarı. Ondan sonra bir de, geldim Nilüfer'de Muzaffer Bey'den not var; "Hoş geldin -iki gün sonrası için- Grand Central'den trene bin, biz seni öbür tarafta karşılayacağız. Sakın yanlış yapma, kaybolursun yollarda" falan diye de böyle yarı şaka bir not. Nilüferle de konuştuk. Zaten belli Grand Central İstasyonu nerede ve metro gidiyor. Ben gece de orada kalacağım, ertesi gün döneceğim. Ama gündüz gidiyorum, geç değil, dört, beş gibi gidiyorum. Şubat ayıydı benim oraya varışım. Grand Central'a geldim, yanlış yapmamak için listeye baktım, hangi perondan trenin kalktığını öğrendim. Kaç dakika süreceğini de öğrendim. Peron numaraları çok büyük,

herkes görebilir, en kötü miyop bile görebilir. Peronu buldum, içeri girdim. İki tarafta da trenler duruyor. Sagatag New Haven. Muzaffer Bey, Yale'de hoca o zaman, ordaki bir banliyöde, ikisinin arasındaki bir yerde oturuyor. Trenlerin ikisi de aynı yere New Haven'a gidiyor. Üç dakika farkla kalkıyorlar. Ben önce kalkana bindim, kapıya da yakın oturmuştum. Çok şık, çok temiz trenler, yani, bekliyorsunuz bunları. Bunlar şok yaratan şeyler değil. Kontrolör var o zaman hâlâ, geldi, biletime baktı, "Ah", dedi, "yanlış trene bindiniz, öbür taraftakine binecektiniz". Tabi, ben on altı yerine on yediye binmişim. "Bu" dedi, "Sagatag'da durmaz, çünkü trenler istasyonları atlaya atlaya gidiyor". "Peki, ben ne yapayım şimdi?" dedim. "Şimdi" dedi, "biz yüz yirmi beşinci sokakta duracağız, inin, sizin treniniz iki dakika sonra gelecek, ama acele edin!" dedi. İndim, hemen karşı perona öbürü geldi, oraya bindim. Sagatag'a geldim. Muzaffer Bey'le karısı Caroline bekliyorlar. "Aferin" dedi, "hiç karıştırmadan geldin". Ben utancımdan söyleyemedim, yanlış yere bindim de sonra ötekine geçtim diye. İşte bu dakiklikler meselesi. Her zaman aklımdadır yani. En çok şaşırtan değil de zorlayan oydu. Çok daha çabuk düşünmek ve reaksiyon göstermek.

Alışık olmadığınız bir hız.

O hıza ayak uydurmak böyle üç-beş ayımı aldı benim. Allah'tan kampusdeydim. Kampus basit yer, o binadan çıkıyorsun, bu binaya giriyorsun, yattığın yer de orada, yediğin yer de orada, oradan oraya gidiyorsun. Ama şehre gittiğin zaman, o şeyler hep, aman nerdeydi, nasıldı, kaç dakika sürecek... Mutlaka o kaç dakika sürecek'i bilmek lazım. Mutlaka -trenler çok hızlı, mesafeler çok uzun, sen kalkayım diyene kadar o istasyona geliyor, duruyor, kalkıyor o metrolar, onun için- önceki istasyon, sonraki istasyon, onların ikisine dikkat etmek lazım. Kendine göre metotlar oluşturuyorsun, bilmediğin için. Önceki istasyonun ismini gördün mü, inmesem de ben kalkardım, kapıya yakın yere dururdum, ineceğim istasyon geldi, orada ineyim diye. Böyle, metotlar.

Sonra bir komedi daha; herhalde onu derste de anlatmışımdır: Nilüfer'le beraberiz, Ankara'daki bir tanıdığım, bir başka arkadaşını -Nuran Ertan- onun ablası orada. Nuran bana bir paket vermişti ablasına verilmek üzere, eniştesi de var orada. Telefon ettim, adam "Tamam" dedi Nuran'ın ablası, "o gelemeyecek, ben gelirim, paketi sizden alırım, sonra bir başka zaman tekrar buluşmak üzere sözleşiriz" dedi. "Times Square" dedi. Şimdi, Times Square der demez, "Times Square, metro istasyonu" dedi, daha tarif edecek onu, ben o kadarı yetti zannettim, "peki, görüşürüz" dedim,

telefonu kapattım. Nilüfer'e geldim söyledim, "İmkanı yok buluşamazsın" dedi. "Niye?" "Times Square metrosunun altı katı var, seksen tane kapısı var -mübalağa ediyorum- hangisinde olduğunu söyleyecekti. Mesela, 44. Sokak çıkışında buluşalım" diyecekti. Ben onu beklemedim, kapattım. "Yine de" dedi, "gideriz, bakalım ne olur, nasıl olur". Nilüfer'le beraber gittik, yalnız da değil. Metrolar insan kaynıyor; girenler çıkanlar belli değil. Nilüfer -merdivenlerden iniyoruz- "Bir kat daha inelim de belki oradan gelir" dedi. Nilüfer diyor ki "Mübeccel yani imkanı yok bulamayacağız, bir de bunu yapalım, ondan sonra bulamayacağımıza göre gidip telefon edelim". Telefon ettik gene evde kimseyi bulamadık, falan böyle bir şeyler. Arkamızdan bir el dokundu; "Ben buradayım" dedi. Türkçe konuşmuyor olsak bulamayacak belki. Çünkü ne Nilüfer'i tanıyor ne beni tanıyor. Tamam biz biraz Türk görünüşlüyüz ama, New York'ta da öyle yüz binlerce insan var. Bu piyangoydu, başka bir şey değildi tabi. Böyle uyumsuzluklar oluyor, o kompleksliğe hemen uyamamak. Ama böyle ayran budalası gibi baktığımı bilmiyorum.

Doktora için Avrupa değil de ABD'ye gitmeniz Muzaffer Şerif ve Behice Boran'ın etkisiyle mi oldu?

Tabi, sosyal bilimler okuyacaksanız, oraya gideceksiniz. Ne doğru dürüst Almanya'da sosyal bilim var, ne Fransa'da. Fransa'da sosyoloji bir felsefe meselesidir. Ve hâlâ 1910'ların, sosyal felsefecilerinin yeni fikirlerini oluşturur. Bütün o evrimci teoriler İngiliz'dir eğer hatırlıyorsanız; Spencerler falan. 1800'lerde biraz Comte var, 1920'lerde Levy Brul'in iptidai zihin diye bir çıkışı vardır. Neydi adamın adı, hâlâ da onun kopyaları çıkıyor hiç durmadan. Avrupa'nın büyüklüğünü göstermek üzere yazılan şeyler. "Siz eğer yapacaksanız Amerika'ya gidin, biz size burs buluruz." Parola da oydu yani. İkisi de bilinen insanlar orada. "Biz size burs buluruz" meselesiydi. Böyle oldu.

Amerika'da sosyal bilim eğitimi nasıldı? Dil Tarih'ten çok farklı bir şey buldunuz mu?

Hayır, ama kaynak, kitap, kütüphane buldum. Bir de ben sosyolojiden antropolojiye kaydım. Afrika kültürleri nedir, Latin Amerika kültürleri nedir, yahut Amerika yerlileri nerede başlamış nerede bitmiştir? Bunların dili nasıldır, sanatı nasıldır, siyasi yapısı nasıldır? Bunlar yeni bilgilerdi tabi.

Eberhard'ın etkisi var mıydı sizin antropolojiye kaymanızda?

Evet, ama o Çin'i anlatıyordu, bu sefer yenilerini ekledik ona. Müşterek noktaları nedir vs. Cooper diye bir adamdan, insanın biyolojik evrimi hak-

kında çok iyi ders aldım. Şikago'da ders verirdi, bizim üniversiteye misafir gelmişti. Ama teorilerde, hatta Niyazi Bey'in anlattığı meselelerin çoğu, artı; Behice Hanım'ın anlattığı o ilkel kavimler daha sonraki tarıma dayalı, feodaliteden çıkış falan, onların temeli antropoloji. Ve antropolojide teori çok. Ben doktora imtihanına girmişim, o konular da onun için çok kolay geliyordu. İngilizcede konuşma güçlüğü çekmeme rağmen, okumada çok rahattım. Onlar bir daha elden geçti öylece. Ankara'da okutulan sosyoloji, klasik bir sosyoloji değil. Çünkü evrimsel çerçevenin içindeydi. Yani ilkel toplum nedir, feodalite nedir, feodaliteden çıkış nasıl olmuştur. Türkiye'dekini Çin'dekini bununla nasıl mukayese edersin. O Eberhard tabi. Lisan tabi çok daha zengin, misaller çok, kitaplar çok. Hepsini bilmek mecburiyetindesin, müthiş bir baskı. Günde 70 sayfa okumazsan yetişemiyorsun, okuma listelerine. Onları da okumak lazım. Ben ilk imtihanlara girdim, çıktım, imtihan kağıdının üzerindeki not: "Az lisan bilinerek bu kadar iyi yazılması olağandışı" diye yazılmış. Çünkü bende bilgi var da, ifadede zorluk çekiyorum.

Siz Ankara'da sosyoloji okurken, İstanbul Üniversitesi'nde sosyoloji ne durumdaydı?

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Sosyoloji 1910'dan beri var. Bütün mesele orada daha çok Fransız ekolü ve farklılaşmamış bir konu gibi anlatılıyor. Halbuki düşünün ki, doçentlik imtihanları o farklılaşmamış konular üzerine kuruluyor; bir genel sosyoloji, bir metot, bir fikir tarihi. Ama sosyoloji bundan ibaret değil. İşte hele bugünlerde çok daha gelişti tabi, Köy Sosyolojisi, Şehir Sosyolojisi. Eh, işte bu vardı orda da ama, biz bunun da dışında değişme diye bir şey gördük. Genel sosyolojide evrime uğramış ilkel kavimler -bir sömestr ilkel kavimleri- okuttular bize. İşte antropoloji diye başka şey okuduk. Çin diye bir şey okuduk. Ayrı konular bunlar. Böyle bir uzmanlaşmış konuları oluşmuş bir bilgi düzeni oldu. Halbuki hâlâ Genel Sosyoloji, Metodoloji -o metodolojinin de ne olduğu çok belli değil!- bir de fikir tarihi. Fikir tarihinin yarısı felsefe, yarısı 19. yüzyıldaki büyük teoriler denen hikayeler. Hâlâ doçentlik imtihanına gireceğiniz konular öyle tespit edilmiştir.

O zaman, şunu demek mümkün mü, bugün Türkiye'de yapılan sosyolojinin aslında kaynağı Dil Tarih'deki grup mu?

Yüzde yüz. Zannediyorum ki bunu hiçbir zaman küçümsemedim ve her zaman da söyledim. Benim elimde de o biraz zenginleşti çünkü ondan sonra güneşin altında çok şey oldu. Orada antropolojiye kaymış olmakla, Les-

lie White'ı tanımış olmakla. Leslie White'ın kültürü öne çıkaran bir ele alış tarzı vardı onu öğrendim, evet ama tamamı aslında Behice Hanım.

Kaynak olarak orası.

Behice Hanım.

Antropolojinin Katkısı

Antropoloji, sizin bu temel sosyoloji anlayışınıza ne kattı?

Mukayeseli olmak meselesini kattı. Geçenlerde çocukluğumu anlatıyordum ya; yani Adana'ya git, yok Eskişehir'e gel, dağlarda otur, yok bilmem trene bin, her yeri seyrede seyrede. İster istemez kıyaslıyorsun. O nedir bu nedir? O nerden çıktı, bu nereye girdi? İzmir'desin. Peki İzmir'in Balıkesir'le farkı ne? Balıkesir'de geçirdiğiniz yaz nasıl geçti, Belemedik'te geçirdiğiniz yaz nasıl geçti? Ordaki insan nasıldı, burdaki insan nasıl? O beni hem yeni insanlarla ilişkilendirdi, hem de kıyaslamayı verdi.

Belki de haz buradan geliyor. Sürekli karşılaştırma yapılıyor.

Tabi, tabi, belki de ben yalnız İstanbul'da -ne bileyim ben nerede otursaydım, İstanbul'da oturduğumuz zaman hep Ayaspaşa'da oturduk- orda otursaydım, yalnız, Allah bilir ya Laleli'yi bile mukayese sistemi içinde görmezdim. Hem Türkiye'deki yaşam, hem okuduklarım, hem öbür tarafta gördüklerim ve habire mukayese. Orası nasıldı, burası nasıl? Ama dikkat edin, bize öğretilenlerin içinde her şey kendine göredir; "Aa, çok egzotik memlekettir orası, şöyle selam veriyorlar". Sorun bu değildir, neler benzer ve neler değişir. Her şey değişir. O her şey değişir meselesi, başından beri dilimizdeydi.

Tekrar Amerika'ya dönecek olursak?

İmtihanlar çok mesele olmadı benim için, hakikaten çok mesele olmadı. Bir doktora yapmış olmanın ve böyle bir çevrede yapmış olmanın ve II. Dünya Harbi'ni yaşamış olmanın getirdiği bir birikim ve olgunluk vardı, bu inkar edilemez. Ordaki çocuklar hâlâ çok gençti. Benden dört yaş daha gençti hiç değilse.

Bir de onların II. Dünya Savaşı deneyimi daha farklıydı herhalde.

Evet, tabi. O aynı tansiyonu yaşamamışlardır. Ama ne var ki, bir Antropoloji Bölümü -hele benim gittiğim yer- çok liberal olmak mecburiyetindedir. Çünkü mesleği itibariyle, işin yapısı o. Tabiatı o. Kültürleri birbirleriyle

mukayese ediyor, o kültürlerden bazı genellemeler yapıyor. En muhafazakar antropolog her kültürün unique olduğunu söyler. En ehemmiyet vermeyen, unique olmasının mümkün olamayacağını düşünenler ise evrimsel düşünürler. Herskowits çok liberal -yani herkes istediğini araştırır, yazar, söyler- ama bunlar birbiriyle kıyaslanabilir, ama değişme dinamiklerinde dururdu. Bizim bütün seminerlerimiz aynı şey üzerinde münakaşa ile geçerdi. Bu teknolojiler aynı mı? Aynı. Aynı miktarda mı gıda üretiyorlar? -tabi en baştan, alttan başlıyoruz- evet aynı şeyleri. Buna benzer kurumlar çıkıyor mu, bunun üstünde ilişkiler? Bir yere kadar evet. "E, işte bu evrimdir." "Hayır evrim değildir!"

Hay yarabbim! Birbirimize girerdik ve seminerler böyle sürerdi. "Yeter Mübeccel" derdi o zaman Herskowits. O bölümde doktora talebeleri her cuma günü öğleyin birarada yemek yerdi -bölümün doktora talebeleri- on iki, on dört kişi. Fransızı vardı, Çinlisi vardı, Hintlisi vardı, iki-üç tane Latin Amerikalısı vardı, bir de ben böyle garip bir yerden gelmiş olarak. Ama beni hiç garip bir yerden gelmiş gibi kabul etmezlerdi. Viyanalısı vardı, Kübalısı. Avrupa'nın bir yerinden gelmiş. Antropologlar için hiç mesele yoktu. Ha Doğu Avrupa'dan gelmiş, ha Yunanistan'dan gelmişim ha Bulgaristan'dan, hatta Macaristan'dan gelmişim fark etmezdi. Oralardan bir yerden gelmişim.

Pansiyon kaldığım yerde sorarlardı; "Evde de bunları mı giyiyorsunuz?" Onların kapalı imajları var. Sonra ilk girdiğimde pansiyonda, "Her şeyi yiyorsun değil mi?" "Tabi, tabi, ben her şeyi yerim." Bir de üstelik hakikaten her şeyi yerim yani, hiçbir şey farketmez. Onlar domuz eti yiyip yemediğimi sormak istiyorlar tabi. Mübarek çok da lezzetli bir et çocuklar, tavsiye ederim bulursanız yiyin. İki kişi sorunca pansiyonda bunu, ben evden getirdiğim fotoğrafları ortalıkta bıraktım, mahsus. Yani, böyle tuvalet masamsı gibi bir şey var orada, orada duruyor. Girerler, konuşurken bakarlar, belli ki ben evde de aynı kılıktayım, buraya geldiğim için değişmedim. Bu böyle iki-üç ay sonra bitti, böyle meseleler hiç kalmadı.

Sadece "Beco"

Ama bana o ilk yemekte sordukları şeye gelince, Herskowits takdim etti, geldi, "Mübeccel bizimle olacak" vesaire. Ve -o Fransızca bilmekle övünürdü, Herskowits'in Fransızcası çok iyi, Amerikalılar çok dil bilmez, akademisyenleri de bilmezdi. O "Mübeccel" dedikçe, yanında oturan kızcağız -soyadım Belik'ti o zaman- "Miss Belik" dedi, "ben bu ismi katiyen söyle-

Northwestern Üniversitesi'nde kaldığı pansiyonun sahibiyle, (1948) M. Belik sağdan birinci

yemem, ne diyeceğiz biz sana, sen onu söyle" dedi, "bu söylenmez". Mübeccel söylenmez. "Bana" dedim, "evde Beco derler". Ha, tamam, Beco aşağı, Beco yukarı. Sonra bir yeni hoca, hocalardan biriyle başka yerdeydik, şimdi formel bir durum, soyadıyla da takdim etmesi lazım; "She is just Beco" dedi. Sadece Beco, ve her zaman Beco diye geçti o mesele. Böyle bir takım şeyler, bunlar uyumsa uyum.

ODTÜ'de de Beco diyorlardı size. O sürmüş ondan sonra.

Evet, kimsenin aklına Mübeccel Hanım demek gelmedi yani. Bana da çok yabancı geliyor "Mübeccel Hanım". İşin aslında "Hocam" da sakat geliyor, keşke herkes Beco dese. Farketmiyor yani o. Boğaziçi'nde Fatoş var -Bekata- o bizim talebemiz, ben bölüm başkanıyım. Bir şeye çok içerlemişim o gün. Bu geldi, içeri girdi; "Hocam" dedi. "Bana bak Fatoş" de-

dim, "bana hocam deme" dedim. "Ne diyeyim?" dedi. "Ne istersen de" dedim. Hâlâ anlatıyor, "Ne istersen de". İstersen Beco de, istersen Mübeccel de, hiçbir şey deme, ama hocam deme. "Peki hocam" demez mi, bir güldük ki ondan sonra. Hele "Hocanım" diyenler çıkıyor, tam öyle beyaz örtülü mevlüt okuyacak kadın gibi geliyor gözümün önüne, onu istemiyorum. O imaj bitmiş.

Bir yerde rastlarsanız Fatoş'a sorun bakalım. O zaman böyle Beco diye yayıldı. Sonra bir isim daha yayıldı: "Teyze". Orta Doğu'luların Teyzesiydim, yakın çevremiz dışındakiler Teyze derdi. "Teyzenin talebesi oldun mu?" diye soruyorlarmış. "Sen Teyzeden çaktınsa kardeşim" diyorlarmış, "iflah olmaz zaten gidersin". Bir grup Teyze diye sözümü ediyordu -yüzüme karşı değil- bir grup Beco diyordu.

O lakap gibi bir şey.

Evet öyle.

II. Doktora

Doktora tezinizde kalmıştık.

Dört kültürün tüketim düzeninin mukayesesiydi ve tabakalaşma. Tüketim düzeni ve tabakalaşma. Tabakalaşmayı alınca, tüketim bir göstergeler silsilesi oluyor. Tabakayı gösteren silsileler. En basit kültürlerde -bu ilkel dediğimiz kültürlerde- nasıl oluyor? Yalnız şeflerin tüketeceği, yalnız bilmem onun yardımcılarının tüketeceği şeyler. Balık çıkıyor mesela, balığı eşit olarak Polinezyalılar paylaşıyorlar. Ama içinde eğer -sözgelişi- barbunya varsa -o başka türlü balıktır- o yalnız -zaten çok nadir- şefe gidiyor. Şef yalnız onu yese aç kalır. O gösterge işte. Ev düzenleri vesaire. Onu alıp Ankara'ya kadar getirmiştim. Ankara'nın düzenine kadar.

Her şeyin, her kesimin kendine özgü olduğu iddia edilen bir yerde siz karşılaştırma yapıp, aynıdır dediniz!

Hepsi aynıdır, tabakalaşma varsa, mutlaka tüketimde de tabakalaşma vardır, şu tüketim şekli bunu gösterir falan. Ben hiç derslerde güçlük çekmedim. Ve ben karnelerimi eve gönderirken de altına not yazardım: "Sanmayın ki herkes böyle not alıyor". Evdekiler memnun olsunlar hayatlarından diye. Derken tez başladı. Herskowits çok heyecanlı, ne olacak, ne bitecek diye. Şimdi orada bir tez müdafaa tarzı var, herkese açık değil, bizdeki farklıdır. Jüri toplanıyor, sekiz-dokuz kişi. Mektebin içinden, sosyologlar,

Northwestern Universitesi'nde (ABD)

ekonomistler, üç tane de antropolog vardı. Oda da çok şık bir odaydı. Beni başa oturttular, Herskowits'i de öbür başa oturttular. Tezi müdafaa edeceğiz. Soru soruyorlar, ellerinde tez. Şimdi iktisatçılardan biri çok hoş bir şey sordu, Barter meseleleriyle ilgili ilkel toplumlarda sonra ne oluyor, nasıl paraya geçiliyor falan diye. Şimdi o çok ilginç bir konu, ben de iyi cevaplayabileceğimi biliyorum. Derken birisi kesti bu taraftan, bilmem ne taraftaki tabakalaşmayı sordu. "Efendim, bir dakika beklerseniz, evvela profesör bilmem kiminkini bitireceğim, sonra sizinkini de cevaplarım." Onu bitirdim, başkası da sordu, döndüm bu tarafa cevap verdim. Böyle bir şeyler söylediler. "Çok iyi bir üslübu var" dedi birisi. Hemen: -benim üslübum çok iyi değildir- "Herskowits'in elinden geçti biraz galiba" dedim. Derken bitti, kalktık. Elimi sıkıyorlar. "Sen şimdiye kadarki doktora jürilerindeki en iyi başkandın" dediler. Hiç bir zaman kendimi ezdirtmedim ben, bu öyle. Öylece çıktık.

Panel yönetirken de azarlarsınız: "Çok konuştunuz, tamam diye".

E, tabi. Durduruyorum, kimse kimsenin hakkını yememeli. Onun için, her zaman çok sinirlenirim. Ben hâlâ aynı şeyi söylüyorum; hem daha konuşacak olanların hakkı var, belki onları dinlemeyi daha çok isteyen dinleyiciler vardır. Böyle başıboş gitmez bu. Size bir zaman tanınmış, onun içinde bitirin sözünüzü. Sonra nerde isterseniz konuşun.

Ne kadar kaldınız?

Ben çok kalmadım. Benim Ankara'daki bütün notlarım -onların kredi sistemi var Orta Doğu'daki gibi- o kredilerin çoğu bu tarafa nakloldu, ister istemez zaten o birikim de var. Onun için ne kadar sürdü? Üç sene sekiz ay sürdü, doktorayı almak. Ki son sene, bütün on iki ay diyeyim, ders mers almıyordum, güya tezi yazıyordum, biraz da dalga geçiyordum falan. New York'a gidip geliyordum vesaire.

Ruhi Su'dan Caza

O döneme ilişkin bir caz müziği meselesi vardı.

Burası bir antropoloji bölümü ve Nortwestern Üniversitesi, Afrika sanatı üzerinde uzmanlaşmış bir bölümdü. Hem Herskowits, Afrika üzerine yazıyor ve her hoca Afrika'ya gidiyor, etütler yapıp geliyor. Ve gelirken de dünya kadar Afrika sanatı toplayıp getiriyor. Ve odalar dolusu hale gelmiş. İlk defa ben oradayken, birinci senenin sonunda bir müze haline getirildi; Afrika Sanatları Müzesi. Bir tarafı bu. Öbür tarafta da müzikoloji. Müzikoloji çeşitli müzikleri birbiriyle mukayese ediyor, ritim ve melodinin yayılma, kültür sahaları meselesiyle ilgileniyor ve konu Afrika müziği özellikle. Afrika müziği çok önemli yer tutuyor. Afrika müziğinin en önemli kollarından biri de Amerika'daki caz. Amerika'ya esir olarak getirilmiş olanların -bütün Afrika'dan getirilmişler, dolayısıyla birbirine çok karışmış- dolayısıyla onların oluşturduğu bu caz. Ama Afrika'daki gibi ritm hâlâ dominant, melodi az. Richard Waterman diye birisi vardı, doçentti o zaman, şimdi profesör -belki de ölmüştür bile son zamanlarda, haberim yok- o Afrika müziği üzerinde çalışıyor ve topluyor. Yani diskler dolduruluyor, plaklar dolduruluyor, arşiv yapılıyor, muhafaza ediliyor. Ve ister istemez bu Amerika'daki caz müziğine doğru da kayıyor. Bütün cazcılar Waterman'ın ahbabı. Geliyorlar, odalara -stüdyolar var- kapanıyorlar, diskler doluyor, cam silindirler vardı, onlar doluyor. Sonra da dinletirdi bize Waterman, "Bakın ne güzel şeyler doldurdum" diye. Üstelik dışarıya gidip caz dinlemek çok önemli. "Bu gün bilmem kim gelmiş, sen de gelir misin gidelim, dinleyelim."

Benim beraber kaldığım -ikinci senenin sonunda pansiyondan çıktım, bir doktora talebesi çiftle beraber oturmaya başladım- çift de Afrika müziğine çok meraklıydılar. Amerikalı bir entelektüel olarak meraklıydılar. Watermanlara gelip giderlerdi, ben de giderdim onlarla beraber, dinlerdim. Ben buradan giderken, Amerika'daki caz müziğini hiç ciddiye almazdık. Ankara'da senfonik konserlerin dışında halk türkülerini dinlerdik. Ruhi Su'nun çevresinde yetişmiş insandık, halk türküsü söyleyeceğiz diye. Biraz küçümsedim cazı, "Sakın ha!" dediler, "caz çok önemlidir". Pekala. Ordan başladı böyle. Beni caza inisiye etmeye çalışıyorlardı biraz da. Gel dinle diye.

Evlerinde kaldığını çiftin de çok plakları vardı, onları da dinliyorduk.

Şimdi bu böyle giderken üçüncü sene miydi, neydi, Louis Armstrong gelmiş. Bir telaşla geldi Waterman, "Beco, seni Armstrong'a götüreceğim" diye. Tabi evde bir kere dinlettiler, hem evde hem mektepte. Tamam, Armstrong'un sesinin kalitesi, çok kendine has sesi olan ve müzikalitesi olan bir kişi. Ve gece yarısı. Tabi bu adamlar da öyle makul saatte yedide, sekizde falan söylemiyorlar; on ikiden sonra!.. Çok büyük bir salona gittik. Çok geniş bir yer. Pek çok insan, çoğu siyahtı dinleyenlerin, bir miktar da beyaz. Tabi Waterman imtiyazlı, hem David'ler hem ben Waterman'la beraber ön masalara oturduk. Armstrong çok yakın bir mesafeden çalıyor, arada bir de Waterman'a göz kırpıyor. O kısık sesiyle, ben hakikaten ezildim kaldım, konserve müzik başka, canlı müzik başka. "Yahu ne biçim adam bu?" dedikten sonra, ertesi akşam bir kere daha gittik. Armstrong'u bir daha dinledim, hakikaten başka türlü bir şeydi. O kalabalık da başka türlü bir şeydi.

Caza böyle alıştık. Bir başka gece de, Şikago'nun en çok suça dönük bölgesi olan Clark Street diye bir yeri var. Bizde Tarlabaşı Caddesi, Beyoğlu'nun arka sokakları türünde bir yer. Orda siyahların gittiği bir bara gittik. Altılı bir orkestrası vardı. Küçücük bir yer, otuz kişi almaz. Öyle bir yer. Orada oturduk. Saksofon çalan öncülük ediyor, müthiş hoş bir gece. New York'tan benim Nilüfer Mizanoğlu diye bir arkadaşım vardı, o hâlâ orada, beni ziyaret etmeye gelmişti. David; "Nilüfer'i de götürelim oraya" dedi. Gittik. Nilüfer çok alımlı, çok hoş, müthiş güzel bir kızdır. Böyle üç köşe yüzlü falan. O cazı çalanlar, tabi bir sürü de bira tüketiliyor, Nilüfer'e sarılıp "Hadi, sen de bizimle söyle", "sen ne istersen onu söyleyelim" falan, biz o gece böyle David ve karısıyla beraber, Nilüfer, ben çok hoş bir gece getirdik. Çok kendine has, lokal, mahalli bir cazdı. Onlar "jam session" diyorlar, coşuyorlar böyle deliler gibi çalıyorlar. Her gece olmaz ama o. Her zaman olmaz o "jam session" dedikleri şey. Ben üç dört defa daha gittim onlarla bütün bir kış içersinde. Şimdi ertesi gün, Nilüfer'in tanıdığı -Nilüfer'in dedim ya bu mülkiyeliler falan hep ahbabıydı Ankara'dan- onlardan ikisi Şikago Konsolosluğu'nda görevliymişler. Nilüfer onlara gelirken telefon etmiş: "Ben Mübeccel'de kalıyorum, eğer ararsanız orada görüşürüz" diye. Ertesi gün bu çocuklar telefon ettiler, güzel bir yerde oturalım yemek yiyelim diye. Yemek dediğiniz bir saatte bitiyor, en fazlası bir buçuk saat. "Bir yere gidelim" dediler. Ben katiyen Konsolosluk'ta memur iki kişiye Clark Street'teki bu batakhaneye gidelim diyemezdim tabi. Batakhane değil aslında. Çok iyi caz dinlenen bir yerdi orası. Nilüfer "oraya gidelim" dedi. "Sen biliyor musun, hatırlıyor musun, götürebilir misin bizi?" Ben, dudak-

larımı yedim, "Peki götüreyim, mesele değil". Biz gittik, erkekler böyle birbirlerine bakıyorlar, biliyorlar onlar Clark Street'in ne olduğunu. Gittik, indik arabadan girdik içeriye. A, hemen sarıldılar Nilüfer'e; "Aa, hoş geldiniz". Bizim delikanlılar kirpi gibi. Birtakım siyahlar ortalıkta falan. Oturduk, dinledik. Çok güzeldi o gece de, çok hoş bir geceydi. Onlar da gevşediler işin aslında. Eminim, sonra on sene anlatmışlardır, biz nasıl Clark Street'teki caza gittik diye ama. Ondan sonra Nilüfer'e sordum "Seni bir daha aradılar mı?" diye. "Yok" dedi, "hiç aramadılar, duydum New York'a da gelmişler ama".

Bu kızlar tekin değil demişlerdir.

Beni zaten aramadılar hiç.

Robert Cappa'nın Sigaraları

Sonra Türkiye'ye döndünüz?

Sonra bitti işte. Döndüm, dönerken İngiltere ve Fransa'ya uğradım. Londra ve Paris'e uğradım. Marsilya'dan vapura binip geldim. Paris'te çok insan var. Paris'e ressamlar toplanmış. Sosyal bilimci falan yok, hiç değilse benim gördüklerim. Selim Turan vardı son zamanlarda çok meşhur oldu, bu Sarıkız mitolojisini resmeden, Kazdağı'ndaki falan. Onu ben buradan tanırdım. O karşıladı ve beni gezdirdi, bana Paris'i tanıttı. Ben hâlâ resmin peşindeyim, işte empresyonistler sergisi, şu sergisi, bu sergisi. Adım adım Selim'le beraber o Paris sokaklarını dolaştık. Bir hafta kadar kaldım, çok değil. Londra'da da öyle, daha az kaldım. Londra'da çok az kaldım. Çünkü, Robert Cappa vardı -bu isim size bir şey söylüyor mu?- Robert Cappa, Cornel Cappa. Bunlar *Life* dergisinin fotoğrafçılarıydı. Özellikle Robert Cappa harp muhabiriydi. Müthiş muharebe resimleriyle ünlüydü, sonunda da zaten Vietnam cephesinde öldü.

Nilüfer dediğim arkadaşım onun annesinin evinde pansiyonerdi. Dolayısıyla bu hanım bana paketler verdi, Cornel Cappa'ya götür diye. Robert Cappa da büyük bir fotoğraf stüdyosu olan Magnum'da çalışıyor, Paris'te, yani biri orada, biri burada. İkisine de paketler verdi, bir şeyler gönderecek, peki. Cornel Cappa, Londra'da bir parti verecekmiş çocuklara -Amerikalıların bir lolipopu vardır, bizim elmaşekerinin yassısı- onlardan istiyordu çocuklara dağıtmak için. Böyle paketlerle, çok komikti benim bagaj. Paris'te'ki Robert Cappa'ya ise sigara, karton kutular içinde. O zaman -ben

52'de geliyordum, hâlâ harp etkileri sürüyor- sigara yok, onun için her gelip giden sigara götürüyor oraya. Benim için mesele değil. Dolayısıyla ben, özellikle Londra'da *Life Magazin*'in insanlarının içinde kaldım. Londra'dan çok Amerikan yayın hayatını gördüm.

İşte bak bu tam bir uyumsuzluktur. Benim biletlerim bir ay evvelden alınmış, New York, Liverpool, Londra. Marsilya'dan da Türkiye'ye her şey tamam. Ama Londra'dan Paris'e nasıl olsa bir şey bulurum diye hiçbir şey yapmamıştım. Hiçbir hazırlık yapmamıştım tamam mı? Oraya geldim, Cornel Cappa'ya dedim ki; "Şu gün gideceğim", "var mı yerin?" "Yoo..." "Sen bulamazsın ki şimdi" dedi. Tam yaz ortası, ağustos. "E, ne olacak?" "Ben bakayım *Life*'a aratayım." *Life* da dünyamn en prestijli mecmualarından biri. "Trenlerde yer yok, ve çok zordur gitmek" dedi, "sana uçakta bir yer bulalım". "Bulabilir misiniz?" "Tabi canım, *Life*'ın her zaman ayrılmış dört tane yeri var" dedi, elini şöyle yapıp. Pekala, "Yalnız" dedi, "o yerler bagaj almaz, ağırlıkları sınırlıdır. Senin eşyalarını önce gönderelim". Amerika'dan dönüş yapıyorum iki büyük valiz var elimde. "Onları gönderelim, sen de sonra bununla gidersin". "A, pekala, çok teşekkür ederim" dedim. Yani Cornel olmasa ben çakılıp kalmıştım Londra'da kim bilir ne kadar zaman. Uçakla geldim, uçtum, Selim karşıladı Paris'te. Tabi o karşılayanlar olunca işler çok kolaylaşıyor böyle, yer aramıyorsun. Sonra da haber verdim; "Valizler gelecek, buranın numarasını verdim", diye. Selim'ler 14. yüzyıldan kalmış bir binada oturuyorlar, çok girdili çıktılı büyük taş bir bina. Aşağıda bir kapıcı var. Telefon yalnız orada var, başka yerde yok. Paris'teki hayat bayağı zor bir hayat, kolay bir hayat değil. Londra'daki Cornel Cappa rahatlığı yok orada. Ama oradan ayrılırken, adres diye burayı verdim. Onlar da haber vermişler demek ki, misafirimiz olacak diye. O pansiyonun içinde bir oda ayrılmıştı bana. Bir gün geçti, iki gün geçti, hay Allah, valizler yok. Üçüncü günü öğleyin eve döndük, valizler gelmiş. Halbuki gelmeyecekti, bana telefon edeceklerdi, ben gidip alacaktım uçak terminalinden. Eh, gelmiş, daha iyi, gelmiş ne yapalım. Şimdi valizleri açtım, kendime bir şeyler çıkaracağım, üç gündür aynı şeylerle dolaşıyorum. Aa, Robert Cappa'nm sigara paketleri açılmış. Bir tanesinin tamamını almışlar, birisinin yarısını almışlar. Hay Allah, emanet bunlar. Niye almışlar? Sonra aklıma geldi, ablam benden bir kürk istemişti, bir astragan kürk. Parasını da göndermişlerdi. Ben ablama o astragan kürkü almıştım, o kürk de aynı valizin içindeydi. Bu sigaralar da onun üstündeydi. Çünkü son dakikada

gelen şeylerdi bunlar. O aralık, Paris'ten kürk geçirmek yasak, Türkiye'de de gümrük ödemek lazım. Türkiye'deki gümrüğü ödemeye hazırım, ama ben transit geçiyorum, ne diye deklare edeyim. Belki de çağırsalardı, deklare ederdim de. Hayır, onun içinden sigaraları almayı münasip bulmuşlar, kürkü kapatmışlar, eve kadar da getirmişler bagajı. Yapacakları şey, açmışlarsa ben yokken, beni çağırıp, "Bunu geçiremezsin, nasıl geçireceksin, formülü budur, parası budur". Bir de onlar mecbur değil eve kadar getirmeye valizleri. Eve kadar getirmişler.

Sigaralar daha değerliydi anlaşılan.

Sonradan Robert Cappa'ya telefon ettim, "Böyle böyle oldu" dedim, "sizin sigaralar biraz kazaya uğradı, kalanı getireyim". "Evet, annem yazdı Miss Belik" dedi, "just smoke and enjoy them" dedi. Çok sanatkar bir insandı, sonra öldü dediğim gibi. Robert Cappa'nın bir de Steinbeck'le beraber Sovyetler'e ait bir kitabı vardı. Biz daha Türkiye'deydik o kitap çıktığı zaman. Steinbeck, Robert Cappa'nın resimleriyle çıkarken bunlar Sovyetler'i dolaştılar, geldiler, Park Otel'de kaldılar ve kitabı bitirdiler.

Steinbeck'le beraber mi?

Evet, evet. Robert Cappa resimleri çekiyordu. Bir sekreter istemişler, yazı işleri burada bitsin, geriye gitmesin diye. Çok hızlı çalışan insanlar onlar. Böyle dört-beş gün, Dil Tarih'ten Rozet (Avikdor) dediğimiz arkadaş onlara gitti, onlarla çalıştı. Nereden tanıdık biz Robert Cappa'yı, annesini falan? Rozet, Robert Cappa'nın, Steinbeck'in sekreterliğini yaptı, kitabı çok çabuk tape ettiler böylece, resimler yerleşti. Rozet'le beraber biz de geliyoruz tabi, o da benimle beraberdi, ayrı vapurla ama aynı zamanda gitmiştik. Ve dolayısıyla biz Cornel Cappa'yı da Robert Cappa'yı da, annesini de hepsini tanıdık böylece. Dünya çok küçük biliyor musunuz, oradan oraya, oradan oraya. Ben Şikago'da talebeyim, gelip New Yok'ta Robert Cappa'nın annesinin evinde kalıyorum, Cornel Cappa geliyor, Ben kapıyı açtım, beklemiyordum, bakmışım şöyle; "Hiç erkek görmemiş miydin daha önce?" dedi bana. Onlar Macar göçmeniydiler, falan, işte böyle hikayeler. İnsan bir kapıdan dışarı çıkınca neyle karşılaşacağını bilmiyor.

Marsilya Üzerinden İstanbul

Sonra Marsilya'dan gemiye bindim. İşte orada bir başka türlü, bir acemilik de o. Acemiliklerden söz ediyoruz ya, ama o bilmekten bilmemekten

değil. Ben New York'tan Londra'ya geldiğim zaman İstanbul'dan Kütahya'ya gitmiş gibi hissettim kendimi. O kadar basit geldi, çok kolay bu işler diye. Marsilya, Londra'dan da basit bir yer. Gece treniyle geldim. Kuşet o zaman, Türkiye'de daha kuşet yoktu, orada vardı. Paris'ten bindim, Marsilya'da indim, gece uyudum, sabahleyin indim. İnerken garda -böyle hamal oldukları belli- "Ankara Vapuru, Ankara Vapuru" diye bağırıyorlar. Meğer her zaman bu gece treniyle gelen oluyormuş, Ankara Vapuru akşam üzeri kalkıyor. O zamana kadar bu iki valizden kurtulacağım, rahat edeceğim, adamı çağırdım. "Ankara Vapuru? "Ankara Vapuru." Biraz yazıyla -ben hiç Fransızca bilmem- "şu saatte biz bekleyeceğiz orda" -yarı İngilizce, onlar da enternasyonal olmuşlar. Ne adamın ismini aldım, ne numarasını aldım, ne hangi teşkilata ait olduğunu biliyorum. Valizleri bıraktım ona, güle güle dedim, Marsilya'yı gezmeye çıktım.

Bir kahveye girdim, bütün gece trenle gelmişim. Hemen garın biraz aşağısında bir kahvenin önünde durdum. Orda birden dank etti, peki ben bu adamları nasıl bulacağım? Elimde sadece Ankara Vapuru'nun kamara numarasını belirten bir yazı var. Ben bu bilgiye sahibim ama, bilet daha elimde değil. Marsilya'da Ankara Vapuru acentasına gideceğim, bileti alacağım. Evet, ama iki valiz elimdeyken ben bunu zaten yapamazdım. Tam bir kaderci teslimiyetle ne olursa olsun dedim. Marsilya'yı da hiç bilmiyorum. Kahveye girdim. Bir şeyler istedim geldi, onları yiyorum, içiyorum hem de düşünüyorum; "Ankara Vapuru'nun acentasını nasıl bulacağım?" Adres var ama elimde daha harita yok. Bir kitapçı bulacağım, bir harita alacağım, yani aklımda bir plan var ama böyle gevşek. Ha, bir de baktım arkamda Türkçe konuşuyorlar, Orta Anadolu Türkçesi!.. Hay Allah, birden farkettim, hepsi Ermeni, burası Ermeni kahvesi. Amerika'daki hali biliyorum -ben oradakilerle temas etmiştim- bunların yarısı çok Türkseverdirler, yarısı da çok düşmandırlar. Hangisi nedir tabi bunu karar veremiyorum. Genç bir çocuk servis yapıyor, herkes birbirini tanıyor, o da herhalde oğul falan olacak. Yarı İngilizce, yarı uydurma bir Fransızca ile Ankara Vapuru Acentası diye yazdım. Elimdeki adresi de yazdım. "Buraya nasıl giderim?" diye sordum. "Bir dakika" dedi, "ben sorayım". Fransızca söylüyor, o kadarını anladım. Arkamdaki masaya gitti; -Türkçe olarak- "Hanım şurayı soruyor" dedi. Oturanlardan biri "biliyoruz" diyor, öteki anlatıyor, "sola dön, sağa dön". Ben daha arkamdaki konuşurken, elimde kağıt kalem onları yazıyorum, "Peki" dedi çocuk, döndü geldi,

bana Fransızca anlatmaya çalışıyor. "Şuraya git, şuradan dön..." Ben öğrendim ama onun Fransızcasından değil de arkamdaki masadaki Türkçe konuşmalardan. Çıktım ve acentayı buldum. Sonra bütün gün benim. Çok güzel bir rıhtımı var, bir kalesi var, Monte Kristo'yu okumuşsanız, heyecan verici. Akşam üzeri oldu, rıhtımı da buldum, o vapurun kalkacağı rıhtımı. Vapur da karşımda duruyor.

Her şey yoluna girmiş gibi.

Bir dakika ama, benim pasaportumda Fransa'dan transit geçme izni var. Bir hafta Paris'te kalma izni yok. Yani ben trenle geleceğim, yahut uçakla geleceğim, o gün Ankara Vapuru'na bineceğim ve gideceğim. Gösterdim, görevliler: "Gerekli vize yok", "gerekli vize yok" diyor. "Gidiyorum" dedim, "bak vapur orada, işte bilet." İskelenin ağzında yapıyorlar bilet, pasaport kontrolünü. Yani, burada açıkta oturuyor adam ve bakıyor, ben üç adım yürüyüp onları geçip, geminin merdivenlerini çıkıp içeriye gireceğim. Aklımın da yarısı içerde, valizler geldi mi, gelmedi mi. Adamın biri "Yok, yok" diyor, "baksana yok". Öbürü diyor ki "Yahu, işte gidiyor daha ne istiyorsun" diyor. "Nerden geldin?" "Amerika'dan geldim" falan. Peki o ikisi birbirlerini ikaz ederken, mühürü vuracak olan "Bırak gitsin canım" dedi ve damgayı vurdu. Teşekkür ederim diyerek aldım. Kamarayı buldum -adam böyle koca, iriyarı bir adam- şöyle dayanmış -Fransız filmlerinde hâlâ o adamın halini görürüm- "Matmazel Belik" dedi, "tamam". Valizler orada kuzu kuzu duruyor. Üç-dört dolar çıkardım "Bu yeter mi? " dedim. "Aaaa" dedi, dolar çok önemli, karaborsa bozuyorlar orada. O dört doları kaptı gitti, bende Fransız parası bile yoktu, bitirmiştim hepsini oralarda. Şöyle valizlerimi hafifçe bir okşadım, artık memlekette gibiydim.

Evet, böylece Türkiye'ye döndünüz.

Annem ölmüştü, babam zaten çoktan ölmüştü. Ablam, eniştem, üç çocuğu Fenerbahçe'deler. Ben İstanbul'da iş bulmaya kararlıydım. Bir şeyden emindim ki D.T.C.F. beni almaz, geçmişte olanlar unutulmaz. Onun için burda bir şeyler bulmak istiyordum. İlk önce Hilmi Ziya Ülken'e, Edebiyat Fakültesi'ne gittim. Korkular içersinde; "Yerimiz yok, yerimiz yok, kadro yok" dedi, oradan çıktım. Burjuva olduğumu ispat etmek için de beyaz örgü eldivenler, ipek elbiseler falan giymiştim. Sonra Z. F. Fındıkoğlu'na gittim, İstanbul'da ikinci sosyoloji bölümünün olduğu yer. "Yok" dedi, "biz, bizden mezunları alırız, öyle şey olmaz" dedi, pekala onu da bı-

raktık geldik. O arada bir ilan gördüm gazetede, Amerikan Haberler Bürosu eleman arıyor. Bari çalışmaya başlayayım dedim, ablamlar Ankara'ya dönmek üzere. Ben Ankara'ya gitmek istemiyorum.

Amerikan Haberler Bürosu'na gittim, Kültür İşleri'nde çalışmak üzere müşavirle (adviser) sekreter arası bir iş teklif ettiler. Ne olduğu belli olmayan bir yer. İyi para veriyorlardı, Türkiye piyasasına göre iyi para idi. Zambak Sokak'ta bir ev tuttuk ablamla beraber, oraya da çok yakın, üç bina sonra Amerikan Haberler Bürosu, İstiklal Caddesi'nin üstünde. Pekala, o da oldu, çalışmaya başladım. Bana ilk görev olarak Fullbright akademisyen değiş tokuşuyla gelen insanlara oryantasyon dersleri vermemi söylediler. Ne anlatılır bunlara oryantasyon dersi diye? Bir coğrafya kitabı aldım, lise coğrafya kitabı, bir de lise tarih kitabı aldım, yakın zamanları anlatan. İşte genel bir kültür, ne biliyorsam Türkiye diye anlattım. Millet memnun. Tek istedikleri bir de Kapalıçarşı'ya götürsem ya da büyük camilere. Ona mecbur değildim ama onu da yapıyordum. O sırada İbo ile tanıştık. Müşterek arkadaşlarımız çıktı.

İbo...

Nasılsa bu hikayeyi dinleyeceğiz biz, nasıl tanıştınız?

M.K. Necil (Togay) ve Gün (Togay) diye bir çift arkadaşlarımız vardı. Nasıl tanıştım ben Gün'le bilmiyorum, şimdi hatırlamıyorum.

İ.K. Ben Amerika'ya gitmeye karar vermiştim. Orada bir hastaneyle temas kurmuştum.

Siz o zaman burada doktorluk yapıyordunuz.

İ.K. Asistandım.

M.K. Asistandı, Tıp Fakültesi'nde asistandı.

İ.K. Asistandım ve tüberküloz basiliyle uğraşmıştım, bazı çalışmalar yapmıştım. Ondan da yararlanarak, onları da göndererek New York'taki hastaneye gitmeye hazırlanıyordum.

M.K. Dört beş makalesi vardır o zamanlardan İbo'nun.

Tüberküloz o yıllarda önemli hastalıklardan biri değil mi?

İ.K. Evet, çok. Tüberkülozun bir ihtisas konusu olması da yeni başlamıştı. Beco da yeni gelmiş. Necil bana dedi ki "Gel seni Mübeccel'e götüreyim, İngilizceni geliştirsin". Beco daha işe girmemiş. Ben de derse gidiyor-

dum ve ona 5 lira veriyordum.

İlk işiniz olmuş aslında.

İ.K. Ama o beş lirayı da, bir kutu vardı -sigara kutusu- onun içine koyuyordu. Bir ihtiyacı olan onu oradan alıp sarfediyordu. Öyle başladı işte. Mübeccel gelirken Amerika'dan Paul Robeson plakları getirmişti. Bilir misiniz? Bilmezsiniz. Ben üç sene evvel Boston'a gittiğimde bir plakçıya girdim, büyük bir yer, böyle beş katlı, CD falan satan bir yer. Dedim ki "Paul Robeson plaklarından istiyorum, nereye bakayım?" "O da kim?" dedi adam. Halbuki Robeson o zamanlar yeri yerinden oynatan adam, o büyük kavganın içinde.

M.K. Sol adamdı, hatta pro-sovyetti. Harp içinde Amerika'nın ve dünyanın kardeş olduğunu söyleyen şarkılar söylüyordu. Ve zenci spritüelleri söylüyordu.

İ.K. Antifaşistti, Nazi aleyhtarıydı ve Nazi aleyhtarı üç albüm doldurmuştu.

M.K. O açık havada konser verirdi, yüz binler giderdi. Ben gittiğim zaman New York'a, Paul Robeson konserleri yüz bin kişi tarafından dinlenirdi. O zamanlar daha önceleri kitlesel konser kültürü yoktu. O tekti. Sonra Amerika'dan çıkması reddedildi, pasaport verilmedi. Harvard mezunu, en büyük operalarda oynamış, çok kültürlü muhteşem bir genç idi.

İ.K. Kanada hududunda -Kanada'ya bile geçemedi de- konser verdi. Bir tarafta Kanada, bir tarafta Amerika.

M.K. Amerika hani büyük demokrasi ya. Paul Robeson'a pasaport vermedi, nokta!

İ.K. O plakçılar tanımadılar dedim ya, son gidişimde orada beş-altı tane diski vardı. Dedim galiba ben hatırlattım bunu da getirdiler.

Mübeccel Hanım'da onun plakları da var.

M.K. Hâlâ var.

İ.K. 78'lik plak, taş plak.

Tavlama dediği hikaye herhalde bu İbrahim Bey'in. Siz plakları gösterince büyülendi mi, ne oldu İbrahim Bey?

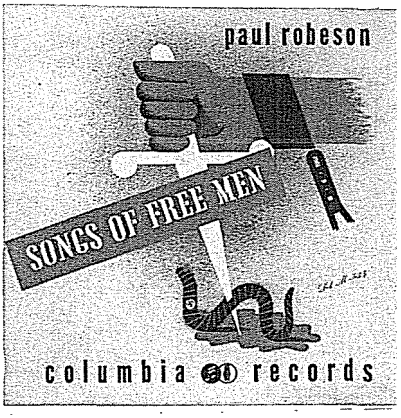
İ.K. O plaklar geldiği zaman ilk defa Türkiye'de Paul Robeson tanındı. Ve Paul Robeson'u -tam da harp bitmiş, müthiş bir Nazi aleyhtarlığı var, zaten sol grupta büyük bir faşizm aleyhtarlığı var- bu plaklar kapış kapış dinlenmeye gitti. Bu da herkese veriyordu o plakları. Plaklar haşat olmuş

halde geri geldi. Ama o devirde işte Nazım dinledi plakları, oturdu "İnci dişli kardeşim" diye bir şiir yazdı. Bunlar ayağa kalktılar, bir zenciye inci dişli dersen hakarettir diye.

M.K. Amerika'da zencilere inci dişli denmezdi. Sarı kanarya da.

İ.K. Ondan sonra işte beni tavladı, baktı ki bu iyi yemek pişiriyor, iyi bulaşık yıkıyor, gezdiriyor.

M.K. Sonra biz evlenmeye karar verdik ama bir türlü oturup evlenemiyoruz. Çünkü benim işim daha hâlâ sallantıda, öyle küçük bir para. İbo'nun asistanlığı öyle, çok bir yere götürmüyordu insanı.

Paul Robeson plak kapağı

İbrahim Bey'in Ferhatpaşa Çiftliği var ama, bir işe yaramıyor.

İ.K. O zaman bir evvelki nesil vardı, biz hiçbir şeye karışamıyorduk. Ve ben fahri asistandım, parasız asistandım. Bir Mübeccel'in maaşı vardı.

M.K. Kira da veriyordum. Sonra bir yerde maaşlı oldu İbo.

İ.K. Ondan sonra ben resmi asistanlığa girdim. 120 lira maaş almaya başladım. Güya çok para veriyorlardı.

M.K. Evet, o ara ben üç yüz elli mi alıyordum, dört yüz elli mi alıyordum. Amerikalılar çok para veriyorlardı.

İ.K. Ama yüz yirmi lira da çok paraydı.

1951 Tevkifatı

M.K. Evet, evet, aile geçinirdi. O arada nihayet işler düzene girdi. Biz on iki Ocak'ta evlendik. 1952, 12 Ocak'ta evlendik, 31 Mart'ta tevkif edildik.

Bunu açıklar mısınız?

İ.K. Herkes de "Niye çocuğunuz yok?" diyor. Yahu, fırsat bulamadık ki. Hemen hapse girdik. Düğünden çıkıp hapse girdik.

Nasıl becerdiniz bu kadar hızlı tutuklanmayı?

İ.K. 1952'de o NATO'ya girme ve Kore'ye asker gönderme meselesi çıktı. Amerika'ya karşı bir jest yapılması gerekiyordu.

M.K. Amerika'ya karşı, NATO'ya girebilmek için burada büyük bir komünist tehlikesi olduğunu ispat etmek istedi Menderes hükümeti. Bu da bizim sırtımızdan çıktı. Böyle uzaktan yakından solculukla ilgili kim varsa, ismi geçmiş, daha sonra olmuş, daha önce olmuş, her neyse.

Paul Robeson dinleyen kim varsa aldılar yani.

İ.K. 200 kişi falan aldılar. İşin tuhaf tarafı, ben tevkif edildim, biraz Sansaryan'da kaldım, ondan sonra Harbiye'ye gittim. Harbiye'de bütün bu komünizm dolayısıyla tevkif edilmiş insanlar var. Ve ben gittiğimde yüz elli kişi falan vardı, ve bunlardan bir tanesini bile tanımıyordum ben, ne biçim komünistsem. Ne biçim müşterek hareketmişse, bir tanesini tanımıyordum. Sadece Sevim'i tanıyordum (Dr. Sevim Tarı Belli) o da talebelik sırasında -münazara diye bir şeyimiz vardı bizim, şimdi ne diyorlar bilmiyorum- o münazaraya girerdi, biz de ona doküman hazırlardık yani. Ordan tanımam var.

M.K. Benim uğruma yandın sen açıkçası.

Ne kadar kaldınız?

İ.K. Yirmi ay.

Halbuki siz Amerikalılar için çalışıyorsunuz, o dönemde falan.

M.K. Zaten Amerikalılar bayılacaklardı bu hadise olduğunda. Beni düpedüz Amerikan Haberler Bürosu'na gelip tevkif ettiler, oradaki masamı aradılar. Amerikalılar çıldırdılar, çıldırdılar, nasıl olur bu iş diye. Amerikalılara gösteri diye onu da yaptılar.

İ.K. Tabi yani, çok güzeldi. İşte, bakın biz neler neler yapıyoruz, sizin içinizden bile yakalıyoruz. Yalnız Beco'un bütün patronları çok açık görüşlüydü. Mesela bu Amerikan Haberler Bürosu'ndaki patronu, amiri Sansaryan Hanı'na kadar gelerek maaşını getirdi Beco'nun. Tam Nisan'ın birinde getirdi. Neydi adamın adı?

M.K. Kervin. Robert Kervin.

İ.K. Kervin, Sansaryan Ham'nda polis müdürlüğünün üst katına kadar gelip Beco'nun maaşını verdi.

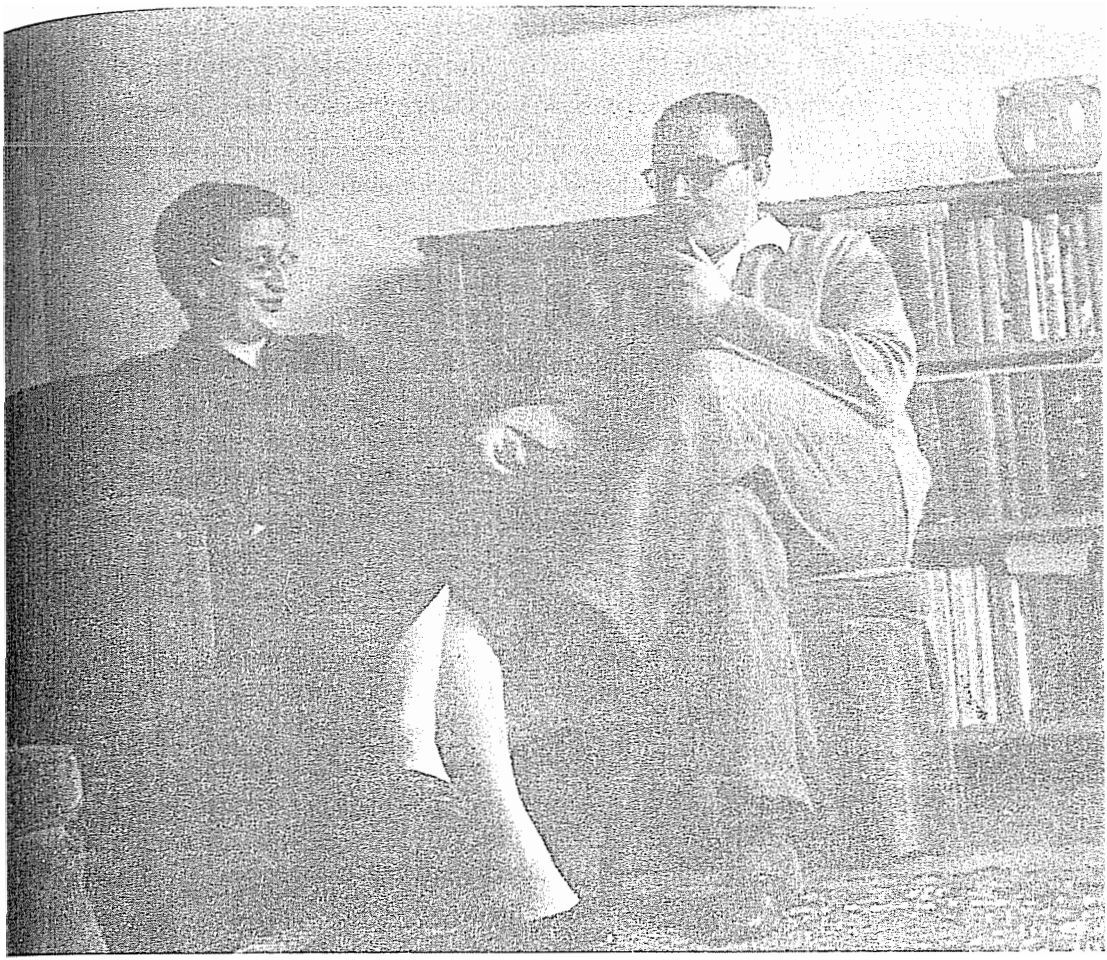
M.K. Görüşmek de istemiş ama tabi olmaz demişler.

Ne kadar kaldınız.

İ.K. Yirmi aycık.

M.K. Bakın, iki şeyi affetmem. Birisi tevkif edilmeyi büyük kötülük sayanları; "rezalet, hayatımız berbat oldu, küçümsendik, neler çektik neler çektik". Öbürü de; "biz büyük kahramanız, harekete müthiş yardım ettik" diyenleri. Tevkif edilir, bir ay kalır kahraman kesilir. Bir buçuk ay kalır kahraman kesilir. Ben 45 gün tecritte kaldım. Kimseyi görmeden. Bizim gibi memleketlerde bunlar olağan şeylerdir ve hiçbiri özel bir şeref ya da şerefsizlik vermez!

İ.K. Bir iyi polis vardı, bana gösterirdi seni.

Evlendikten hemen sonra, M. Belik Kıray, İbrahim Kıray

M.K. Kapıyı açık tutardı.

Daha yeni evlenmişsiniz, daha iki ay olmamış.

İ.K. Evet, iki ay olmamış.

M.K. İşte ben bunlara çok kızarım. Bir adam ki hapislikten şikayet eder, yahut kahramanlığını iddia eder, benim için sıfırdır, tam manasıyla sıfırdır. İnsanın başına gelecek en kötü şey fikirlerinden dolayı tevkif olunmak değildir. Bunu kahramanlık vesilesi yapıp, medyaya böyle paldır kültür çıkıyorlar ya, bunlara da çok içerliyorum. Bu çok alelade bir şey, son derece alelade bir şey. Ha kalp krizi geçirmişim, ha böyle bir şey geçmiş başımdan. Bununla ne iftihar edilir, ne şikayet edilir. Bunları yapıyorlarsa bu çok ayıptır, hâlâ ayıptır. Hâlâ affetmem hiçbirisini. Bunları yapan insanları.

Medya da burada özellikle hatalıdır. Bunun içinde de 45 gün tecrit ve hiç kimse ile görüştürülmedik. Galiba ilk ya da ikinci defa söz ediyorum bunlardan. Bunun içinde bir de 20 günlük açlık grevi var, ve ben en son açlık grevini bozan insandım. Nasıl direndik. Ama bunlar söylenmez. Bunlar iftihar edilecek şeyler değil. Bunlar başkaları tarafından kullanıldığı zaman da çok ayıp şeydir.

İ.K. Beraat ettik sonunda tabi.

Açlık grevi yapmak zorunda kalıyorsunuz.

M.K. Herkes yaparsa sen de yaparsın. Hakları yok yani, çabuk mahkeme olsun diye. Bütün dert de oydu, mahkeme başlasın, nerde ise iki sene oluyor, "daha tahkikat sürüyor" diyorlardı.

İ.K. Yirmi ay sürdü.

M.K. Yirmi ay mahkemesiz oturduk orada.

Mahkemeye çıktınız ve...

M.K. İlk celsede tahliye olduk.

Peki bu yirmi ayın hepsini Sansaryan Han'da kalmadınız değil mi?

M.K. Hayır, 45 gün, o tecrit.

İ.K. O benden biraz daha fazla kaldı, orayı sevdi o. Çünkü onun hücresinin tepesinde bir penceresi vardı.

M.K. Oradan Eminönü Meydanı görünüyordu.

Ve her sabah Eminönü Meydanı'nda bir adam "Sadeeee..." diye börek satıyordu.

O ses hâlâ kulağımdadır.

İ.K. Beco sevdi orayı, kaldı. Ben Beco'ya çiçek gönderirdim, bizim tanışma yıldönümümüzdü ve dedim ki karanfil olsun. Çok naziktiler. Tamam dediler ama karmakarışık bir demet çiçek götürdüler, sandılar ki karanfilin bir manası var. Ve o çiçek o hücrede bir saat yaşamadı havasızlıktan.

M.K. Düşünün ki küçücük bir penceresi vardı tepede. 15 santime 20 santim. Benim oradan bakmam için karyolanın demirlerine çıkmam gerekiyordu. Bir gün ben ordan bakarken paldır-küldür kapı açıldı, ayaklarımı yukarıda görmüşler ya, kendimi astım sanmışlar.

Sansaryan'dan nereye gittiniz?

M.K. Oradan Harbiye'ye gittik. Orası koğuştu. Harbiye saray gibiydi. Bir defa Harbiye binasının koğuşları boğazın en güzel manzarasına sahiptir. Tavanlar 5 metre, 5 metrenin üç metresi pencere. Pencerelerin genişli-

ği 1 metre, orada oturdunuz mu, en güzel gazinodan daha güzel manzara.

İ.K. Onlara iltimas ettiler, onların koğuşlarının penceresi buydu, bizim denizi görebilmemiz için helânın penceresinden bakmamız gerekiyordu.

M.K. Kızların koğuşu böyleydi. Ama tabi çok gergindir böyle yerler, her zaman arkadaşlarla ve idareyle anlaşıp anlaşmama gibi sorunlar olur.

Kimler vardı sizin koğuşta?

M.K. Sevim Tarı vardı, tabi ama çok sonra geldi. Melahat vardı, Sarı Melahat diye, sonra bir yüksek mühendisle evlenip ABD'ye gitti; Dil Tarih'ten arkadaşımızdı. Bir sınıf küçüktü bizden, en yakın tanıdığım oydu. Zehra Kosova diye bir tütün işçisi vardı. Çok tatlı bir kadındı o, çok kendi biçiminde bir kadındı. Sonra, Denizcilik Bankası'ndan Muzaffer isimli bir memur. İstanbul Tıp Fakültesi'nin öğrencileri "Çiçek palas hadiseleri"ne karışmış, onlar da gazetelere geçmişti. Sevinç Özgüner ve Nuran Bozer vardı. Güler vardı. Sevinç sonra sağcılar tarafından apartmanında öldürüldü. Nuran Bozer ise Ankara'dan, D.T.C.F.'den Şevki Akşit ile evlendi

Nuran Ertan mı?

M.K. Hayır Nuran Ertan değildi; Nuran Ertan da bizimleydi, Dil Tarih'liydi. Ama bu Nuran o değildi. Bunlar, Sevinç Özgüner ile Nuran Bozer doktordu. Bunlar çiçek palas hadisesi ile ilgili olarak gelmişlerdi. Şimdi Nuran Ertan, Küçük Melahat ve ben, biz Ankaralıydık. Ankara'dan birbirimizi tanırdık. Yaşlı olarak aramızda yalnız Zehra Kosova vardı. Biz tahliye olduktan sonra Behice Boran falan da alınmıştı. Onlar ayrı yerlere kondular.

Yirmi ay bekledikten sonra mahkemeye çıkacağız. Bir telaş! Tayyörler getirelim evden, hepimiz tayyör giyelim, saçlarımız düzgün olsun, koğuşlarda saçlarımızı kesip düzelttik. Mahkemeye çıktığımız zaman seminere giden akademisyenler kadar gösterişliydik.

İ.K. Bir gün üç paşa gelmiş. Bir tanesi tam Alman, Prusya paşası gibi kafası kazınmış bir paşa, diğerleri ondan daha üst rütbeli, Mübeccelleri görmüş "Siz bayağı insanmışsınız" demiş. "Hanımsınız yani."

M.K. Biz derli toplu olmaya her zaman özen gösterirdik. Saçlarımız taralı ve bakımlı, her zaman üstümüz başımız temiz

Doktor ve Ruhi Su'ya Saz

İ.K. Bize geldiler sonra, herkese soruyorlar: "Sen kimsin?" diye. Bana geldiler "sen doktormuşsun" dediler. Beni Şefik Hüsnü ile karıştırdılar ve dediler ki "Senin galiba suçun var". Ben de "Ona mahkeme karar verecek,

eğer doğru karar verirse" dedim adama.

M.K. Tabi bizim koğuşta Zehra Kosova dışında herkes üniversiteliydi, Zehra Kosova da gösterişli bir kadındı. Üstelik güzeller vardı, Küçük Melahat falan. Adam baktı baktı, herkes kitap okuyor: "Siz bayağı bir insanlarsınız, nasıl oldu bu, siz nasıl girdiniz?" dedi bana. "Görülen lüzum üzerine diyorlar" dedim. Hakikaten öyleydi. Hiçbir yerlere koyamadı bizi. Bizi de teşhir ediyorlardı tabi. Ona çok içerlemiştim. Bunların buraya gelmek diye bir meseleleri olmaması gerekirdi. Merkez Kumandanı geliyor, Hapishane Müdürü var o da geliyor. Bunlar ne böyle. "Aşağıda iki yüz tane komünist var" deyince görmeye geliyorlardı bizi.

Bir bakalım bunlar nasıl şeyler diye mi?

M.K. Evet, ne biçim şeyler diye. Biz onlardan iyi Türkçe konuşuyoruz, iyi beyan ediyoruz, iyi soru soruyoruz.

İ.K. "Karınca gibi ezeriz sizi" diyorlardı. Biraz konuştuktan sonra bizim çocuklar; "Bir pikap olsa da dinlesek falan" dediler. "Siz çıktığınız zaman ben evimde size bunu dinleteceğim" falan gibi nutuklar çekti.

M.K. Pazarlık ediyorlar.

İ.K. Öbür taraftan beş tane helâ vardı, bir tanesinin altına bir tahta ızgara yaptık ve onu duş gibi kullanmaya başladık. Sonra dediler ki bir hamam yapalım. "Biz yaparız" dedik. "Siz parayı verin, biz yaparız hamamı." Biz oturduk bir hamam yaptık bahçenin başka bir yerine. Kızlar da gelir orada yıkanırdı. Bir de zulası vardı hamamın. Mektuplar konulurdu duş yaptığımız yere. İhtiyaç kalmadı o tahtayı söktü çocuklar, temizlediler, düzelttiler çok güzel bir saz yaptılar. Ruhi'ye...

Ruhi Su mu?

İ.K. Evet, Ruhi de oradaydı. Ruhi'ye çok güzel, harikulade bir saz yaptılar o masif, ıslanmış tahtadan. Bir zaman sonra Hapishane Müdürü geldi, el koydu. Biz satranç oynardık. Ekmek içini yoğurup onlardan satranç taşları yapardık. Gelirdi, idare onları alırdı.

M.K. En büyük baskıları, oyalanacak birşey bırakmamaktı. Kitapları bir alırlar bir verirlerdi. Niçin olduğu belli değil. Buna alışıyorsun, şimdi gitti kitaplar, yine gelecek... Hafta sonunda getirirdi tanıdıklar, akrabalar, yakınlar. Onlar kontrolden geçer, girer içeri. Bir onbeş gün sonra, belki birisine kızar, ve bütün kitapları toplarlardı. Buna da alışıyor insan. Sinirleri bozmak için yapıyorlar bunu.

İ.K. Ulvi Uraz da vardı, tiyatrocu.

M.K. İbo'ların koğuşu 200 kişi, çok daha renkli insanlardı. Biz yarı talebe, talebeliği yeni bitmiş insanlardık.

İ.K. Vedat Türkali vardı.

Dönemin aydınlarını, entelektüellerini toplamışlar.

M.K. İbo'ların koğuşunda 10-15 tane kadar tütün işçisi, bizimkinde de bir tek Zehra Hanım, gerisi hep aydınlar. Sol hareketin zaafı da o zaten.

İ.K. Boz Mehmet vardı, ben hücredeyken sabah 7'de alıp, akşam 7'de getiriyorlardı. Sorgu.

Ne soruyorlar?

İ.K. Ne sormuyorlar ki? Niye burnunu karıştırdığına kadar getiriyorlar. Ben hiçbir şey bilmiyorum. İşte biraz birşeyler söylüyorum, biraz söylemiyorum, "Seni polise vereceğiz" diyorlar, ben de "verin" diyorum. Ne yapayım. Beni gönderiyorlar hücreye. Çok yorgun ve kafam karışmış. Duvarda tık tık tık diye üç tane vurdu, rahatladım, yani yalnız değilim diye. Orada da Boz Mehmet varmış. Bir de Mihri Belli, onun hücresi en küçüktü.

M.K. Ona eziyet ediyorlardı.

İ.K. Ben onunla birkaç kez karşılaşmıştım, o da yüksek sesle bağırıyor; "Beni burada niye tutuyorsunuz" diye. Sansaryan Hanı'nda büyük bir odayı bölmüşler, sekiz tane hücre yapmışlar; bir meydancığı var, etrafı da hüc-

reler. O oradan bağırınca herkes duyuyor. "Beni camiden getirdiniz buraya, benim suçum yok" falan.

M.K. Sırf ben buradayım demek için.

İ.K. İdman yaparmış hücrede.

Nasıl bir hücreymiş bu?

M.K. Tabi, kollarını uzatamıyorsun, o kadar dar.

İ.K. Ama da kalkarmış.

M.K. Bütün polisleri deli ederdi tecrittekiler.

İ.K. Zeki Baştımar vardı, Şefik Hüsnü vardı. Dede Ahmet vardı. Şefik Hüsnü, Harbiye'ye getirildikten sonra hayatını anlattı, çok zevkli bir devreydi. Zaten onları bizim yanımıza çok sonra verdiler. Harbiye'ye geldikten sonra bile bir süre ayrı hücrede kaldı bunlar. Sonra Harbiye'den çıktık.

Mahkemeye çıktınız, hemen beraat ettiniz.

İ.K. Hayır, hemen beraat etmedik. Tahliye edildik ama mahkeme devam etti. Ondan sonra ev bulalım da yerleşelim derken birkaç ay daha geçti. Bir defa Ankara'ya gittik, Mübeccel'in ailesinin yanına, sonra yaz geldi Toroslar'a gittik. Toroslar'da Beco'nun ağabeysinin bir inşaat şantiyesi vardı. Bir baraj inşaatıydı.

M.K. Yerköy'de bir şantiye bölgesiydi.

İ.K. Bir ay orada kaldık, sonra geldik. Sıra geldi iş bulmaya, Mübeccel Hanım bir ilan gördü. Pulcuymuş adam, İngilizce bilen bir insan arıyormuş, mektuplaşmalar için. Beco da gidiyor, "Ben Ankara Üniversitesi'ndenim, şurada doktora, burada doktora..." tabi almıyor adam.

M.K. "Over qualified!" Bir terslik var bu işte diyor adam. Hemen öğrendim ama onu.

İ.K. Ondan sonraki müracaatlarda; "Ben İngilizceyi kendi kendime öğrendim, radyoda öğretiyorlardı" diyor.

Politik olarak mı böyle oluyordu?

İ.K. Hayır, böyle bir insana ödeyeceği maaşı düşünüyor, iş yerindeki uyumu ne olur diye düşünüyor.

M.K. Öğrendim sonra. Söylemiyordum; "Üniversite mezunuyum, Ankara'dan. Bir zaman ABD'de bulundum, gezmeye gittim, ingilizcem gelişti. Şimdi çalışmak istiyorum" falan. Abbot diye bir ilaç firması vardır. Sonunda onlar mütercim daktilo diye aldılar. Ben daktilo yazmasını bilmiyordum.

İ.K. Daktilo makinasını görünce "Neresine basmak gerekir" diye bakıyor.

M.K. Öğrenirim dedim. "Steno da öğrenir misin?" dediler. Öğrenirim dedim. Bir süre steno dersine gittim ve öğrenemedim. Ama baktılar ki ben iyi tercümeler yapıyorum, o prospektüsler falan, literatür geliyor dağıtılan, bir zaman onları tercüme ettim, beni sekreter diye görmekten vazgeçtiler.

Hâlâ İstanbul'da mısınız?

M.K. Evet, hep İstanbul'daydık.

İ.K. Çok sonra gittik Ankara'ya, iş bulduktan sonra.

İbrahim Bey, siz ne yaptınız?

İ.K. Ben Sivas'ta iş buldum. Ben kalktım Sivas'a gittim. Sivas'ta bir sabah kalktım, bir telgraf; "Emine doğdu, ellerinden öper". "Ah, ne güzel, kızım oldu" dedim. Aşağı polikliniğe indim. Poliklinikte bir başka telgraf: "Doğum problem oluyor, sezaryen yapacaklar, gelebilirsen gel". Ondan sonra oturup şimdi ne yapacağım diye düşündüm.

M.K. Poliklinikteki ilk telgraf doğru. Fakat ondan sonra müdahale edilmeden Emine doğdu. Bir telgraf daha çektik, ikincisi yıldırım. Bu eve gitmiş, diğeri ofiste beklemiş, mesele bu. Emine doğdu. Sonra o büyürken ben bir doçentlik tezi yazdım. Olur mu olmaz mı? Yazdım oldu!

Her Şeye Rağmen Doçentlik Tezi

O da biraz sorunlu oldu galiba?

Evet iki defa terslediler evvela, böyle doçentlik tezi olmaz diye.

Orada İngilizcenizi mi beğenmemişlerdi?

Nermin ve Yavuz Abadan'ın nikahı (1946)

İlk defa İngilizceden çaktırdılar. Ondan sonra tezi reddettiler. İngilizceden çakma meselesi Harbiye'den evvel. Ondan sonra İngilizceyi geçtik, bu sefer tezi çaktırdılar. Sonra bir kere daha tezi, başka türlü yazdık o zaman oldu.

İstanbul'da mı verdiniz tezi?

İstanbul'daydık ama tezi Ankara Siyasal'a verdim. Orada hiç değilse ismimi biliyorlardı. Yavuz Abadan'ın kürsüsüne verdim. Nermin Abadan-Unat'ın yüreklendirmesini, teşvikini hiçbir zaman unutamam. Yoksa Edebiyat fakültelerinin karanlığında kaybolup gidebilirdim. Seha Meray, Fehmi Yavuz, Sadun Aren. Yani işin peşini bırakmaz sıkı tutarsanız bir yere varılıyor; yoksa ört ki ölem!

Doçentliğinizi dışardan verdiniz ve çalışıyordunuz?

Evet, Abott'ta, ilaç firmasında.

İ.K. Tezi yazmasında da bir geç kızın emeği vardır.

M.K. Emine dünya tatlısı bir kız çocuğu idi. Sakin, her zaman gülen, kendi kendine oynayan ve kendini sevdiren bir bebekti. Emine doğduktan sonra Abbot'u bıraktım, teze konsantre oldum. Bu arada Yüksel diye bir kız tanımıştım. Yüksel gelip Emine'yle kalıyordu. Emine bir yaşında. Yük-

Abott İlaç Fabrikası'nda çalışma arkadaşları ile birlikte (M.Kıray oturanlarda sağdan ikinci)

sel saat birde geliyordu akşam altıya kadar. Ben Beyazıt Kütüphanesi'ne gidiyordum. Evde de çalışılmıyor bebek olunca. Biraz oradaki kitapları kullanıyordum, biraz kendi notlarımı. Ve onları yazılı hale getiriyordum. Böylece de doçentlik tezi bitti. İbo da İstanbul'a Yakacık Hastanesi'ne geldi. Tamam her şey yolunda. Kuzenler var; "Yahu Mübeccel, nedir bu didinmen?" diyorlar. Şimdi yaşlı hoca olmamdan herkes memnun ama o zamanlar bütün yakınlarının tavsiyesi "otur evinde çocuğuna bak" yolunda idi. "Evlendin, çocuğun oldu, müthiş bir para sıkıntısı yok -çok rahat değil ama- nedir derdin?" Ben buraya kadar getirmişim, şimdi bırakır mıyım? Şimdi telefon ediyorlar, seni bilmem nerede dinledik, beğendik falan diye. O zamanlar çok şaşırıyorlardı, niye yapıyorsun bütün bunları diye.

Amerika'dan ilk döndüğüm zaman, İstanbul Üniversitesi'ne gittim. Fındıkoğlu reddetti. Orada Hıfzı Timur diye bir hukuk hocası vardı. Ferit ağabeyimin sınıf arkadaşı. Sonradan MİT'çi olduğu ortaya çıktı. "Sen niye lise hocası olmuyorsun?" "Ben iki doktorayı lise hocası olmak için yapmadım" dedim ve gidip Amerikalılara sekreterlik yaptım. Ya o, ya o. Ben niye lise hocası olayını? Ben kolaylıkla bir dükkanda tezgahtarlık da yapardım. Ben o tezgahtarlığı yaparken de doçentlik tezimi yazardım. Benim kafamın işleyiş tarzı bu.

İ.K. Biz talebeyken bir dergi çıkaracak olduk, hemen Hıfzı Timur geldi, onun başına geçti. Bizi dağıttı ve o dergiyi çıkartamadık.

M.K. Görevleri bu onların. Ona rağmen direneceksiniz, yoksa olmuyor.

İ.K. Sonra ben Yakacık'a geldim, hastaneye. Her sabah Şişli'den kalkıp Yakacık'a gidiyorum. 7.20 trenine yetişmem gerekiyordu. 7.20 trenine yetişmek için de 5.30'da evden çıkıyordum. O zaman bir iki gece hastanede kalıyordum. Başkalarının nöbetini tutuyordum. Cumartesi pazar nöbetim olmasın diye.

M.K. Ve ihtisasını yapıyordu.

İ.K. Yazın Pendik'e geliyordu Beco ve Emine.

M.K. Ablamın evi vardı. Hâlâ orada oturuyor ablam.

İ.K. Pendik çok yakın görünüyordu ama vasıta yoktu. Tarlaların ve zeytin ağaçlarının içinden yürüyerek giderdim ben Pendik'e.

M.K. Evet, birçok akademisyenin, İstanbul Üniversitesi, Ankara Üniversitesi'nde hayatı biraz rutindir. Mezun olur, asistan olur doçent olur, gidip gelir profesör olur. 4 tane kitap yazar, bir tanesi doktora tezi, bir tanesi doçentlik, bir tanesi de profesörlük tezi. Sonuncusu ise ders kitabı, yüz kere

tekrar tekrar basılır. Ondan sonra emekli olur ve emekli olarak ders verir. Ve bir gün "Allah rahmet eylesin" deyip, kaybederiz... Ama benim hayatım öyle değil, her gün bir başka hikaye, çok girdili çıktılı.

Amerika'da aldığınız antropoloji eğitimi Türkiye'yi algılama tarzınızı değiştirdi mi?

Hayır, ilk gözüme çarpan şey, her ne kadar Amerikan antropolojisi toplumların evrimleştiğini kabul etmezse de, her toplum kendi içinde unique bir yapıya sahiptir dese de, ben bunu böyle olduğu gibi kabul edecek kafada bir insan değildim. Bence toplumlar değişirler, üstelik de değişme belirli bir yöndedir, karmaşıklaşır, farklılaşır, örgütleşir, bunu görmek lazımdır. Eğer Amerikan antropologları bunu görmüyorsa, çok uzmanlaşmış olduklarındandır. O kadar garip bir halle karşılaştım ki antropoloji kitaplarında, Afrika kültürleri, Avrupalılarla karşılaşmadan önce nasıldı? sorusunu soruyorlar. Tabi burada 'olsa olsa' metodu gidiyor. İşte hiçbir zaman unutmayın ki, antropologların çoğu da -hepsi değil elbette- içine girip yapısını araştırdıkları kültürlerin dilini çok iyi bilmezler, az bilirler. Biraz tercüman kullanırlar, biraz tarzanca konuşurlar ve bu çıkar ortaya. Ve bu hep 'olsa olsa' metodu gibidir. Ve tek tek alırlar. Amerikan yerlileriyle çalışanlarda daha da çoktur. Zaten Amerikan yerlileri izoledirler. Yani Amerikan toplumu değişik bir toplum yapısı olarak Amerikan yerlilerinin içine girmemiştir. Ya Amerikan yerlilerini tehcir etmiştir, oradan oraya sürmüştür, yahut da imha politikaları gütmüştür. Amerikan toplumuna entegre edilmeleri yeni bir tutumdur. Onların içine girip araştırıyorsanız zaten beyazların etkisi o zamanlar yok denecek kadar az. Bence tecrit edilmiş Amerikan yerlileri üzerinde çalışmak Amerikan arntropololarını kültürleri kıyaslamaktan uzak tutmuştur. Ama öbür taraftan İngiliz antropologları, İngiliz İmparatorluğu ile beraber başka Batı dışı kavimlere gittikleri için, daha gerçekçi olmak ve onları o günkü halleriyle, yani beyazlarla temas etmeden önce nasıldı diye değil de, şimdi nasıllar diye ele almak, dolayısıyla bir miktar gelişme meselesine, daha önemlisi evrim meselesine girmek zorunda kalmışlardır.

İngiliz antropologları kendi toplumlarıyla kıyaslamak ve dolayısıyla o toplumların değişmesi ile ilgili bilgi toplamak ve analiz etmek zorunda kalıyorlar. Bütün 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başı büyük teoriler, "grand theories" diye andıkları şeyler hiç durmadan, bir toplum nasıl başlıyor, nereye doğru gidiyor, ne oluyor soruları İngiltere'de soruluyor. Mesela Amerikalılar için hiç feodaliteden sanayi toplumuna nasıl geçildi diye bir mesele yoktur. Kim

için vardır? Avrupa için. Mide bulandıracak kadar çok, feodalizmden sanayi toplumuna nasıl geçildiği hakkında yazı var. O bile bir evrimsel meseledir. Ayrıca Avrupalı antropologların işi çok daha ilkel -daha ilkelden kasıt, az karmaşıklaşmış, az farklılaşmış- düzendeki toplumları incelemek olunca; kıyaslama kaçınılmaz. Çünkü, İngiliz devleti antropolog kullanıyor, memur olarak. Bir vali olarak tayin ediyor, ama onun yanında hep bir antropolog müşavir var. Örneğin önce Kenya'ya gönderiyor, beş sene sonra Kenya'dan alıyor Mısır'a gönderiyor. Beş sene sonra Mısır'dan alıp Avustralya'ya gönderiyor. Peki bu antropolog ne yapacak? İster istemez bunları kıyaslıyor. Kıyasladığı zaman, çok temelde bir evrim meselesi olduğunu ortaya çıkarıyor.

1945'lerden sonra, Soğuk Savaş döneminde farklı toplumları anlamak, analiz etmek önem kazandı.

Ve o aşamada Amerika'da hemen Avrupalı sosyal bilimciler değere bindi. En önemlilerinden biri de biliyorsunuz Talcott Parsons. Parsons ikinci sınıf bir Alman sosyal bilimci. Şimdi, bütün mesele Amerikalılarda olmayan ne vardı diye bakarsanız Parsons'a, evrim meselelerini ilk defa basit ve yeni bir terminoloji ile yeniden oluşturmasıdır. Toplumsal evrim, 19. yüzyıldaki Spencer ile, Marx'la, hatta Durkheim ile geliştirilmiştir. Hepsinde var. Ama ne var ki 1945'lerde, 50'lerde Amerika'da sosyoloji kendisine yeni biri kapı açmak istedi ve eskiye gitmektense, Talcot Parsons'ı benimsedi. Durkheim dese yetmiyor yahut Spencer dese yetmiyor, hele Marx dese hiç olmuyor. Parsons mahallilik ve globalleşmiş olmak terimlerinin karşılığı olarak üniversalizm, partikülarizmi kullanmış. Bu uygun bulundu, toplum tipleri uygun ama değişmeyi tetikleyen dinamizmi açıklamıyor.

Bir ara bu öyle benimsendi ki Parsons'ı biliyorsanız iyisiniz, bilmiyorsanız, ne işiniz var burda, aya bile gidebilirsiniz. Şimdi benim gittiğim zaman, 1946'dan 52'ye kadar olan devrede, dört sene Parsons'ın çok bir şey söylemediğinin de farkındaydılar. Çünkü onlar 19. yüzyıldan beri farklı toplumların, farklı boyutlarda, farklı elemanları olduğunu, bu toplumların bazı kriterlerle birbiriyle mukayese edilebilir olduğunu kabul etmişlerdi. Basit, ama mekanik bir mukayese değil, ama daha esnek ve daha büyük bir çerçeveye koymak lazım geldiğini kabul eder hale gelmezlerdi. Tıpkı, biyolojik evrimde, tıpkı demeyelim de, onun getirdiği esneklik içersinde. Sosyologlar Parsons'ı daha çabuk kabul ettiler. Ama antropologlar değil, çünkü bütün 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl içersindeki Avrupa, İngiltere başta ol-

mak üzere, Avrupa sosyal bilimcilerinin oluşturduğu bir çizgide daha gelişmişi olan veya olmayan toplum yapıları fikrini benimsemişlerdi. Hatta kültürde bile bu vardı. Parsons'a o kadar çok kulak asmadılar ama sosyologlar çok önemsedi. Hele, Harvard Üniversitesi Parsons'ı alınca çok parladı, ne demek Harvard'da hoca olmak? Çok önemli bazı çevreler için.

Parsons bir parladı ama sonra hızla gerektiği yere kadar değilse de oldukça aşağı indi. Ve antropologlar onun üstünde çok durmazlardı, çünkü onların üstünde duracağı çok daha önemli, dikotomik de olsa şey vardı, işte "urban society", "rural society" dikotomileri, ilkel toplumlar, gelişmiş toplumlar vardı üniversalizm ile partikülerizm içinde. Ve baktığınız zaman bunlar birbirine, nerdeyse üstüste çakışıyor. Ne kadar çok kelimenin içine boğarsanız boğun, yahut analiz edin, temelde mesele budur.

Şimdi size bir dipnot. Sonraları ben 1968'de, hatırlayacağınız gibi LSE'de (London School of Economics) iki defa ders verdim. Bir gün, Ernest Gellner, ki benim en çok temas ettiğim hocalardan biriydi Ernest Gellner, "Parsons geliyor, haberin olsun" dedi. Ha, öyle mi? "Bir de konferans verecek." Pekala. "Bilmem ne gecesini de açık tut, yemek yeriz beraber." Ona da pekala. Derken, o bizim yemek yiyeceğimiz gece, LSE'nin, böyle her şeyinin meşe kaplı olduğu bir konferans salonu vardır, eskiliği ile hoş olan bir yer. Pekala, bizim bölüm dizi dizi oturduk, sosyoloji bölümü bu. Parsons da çıktı. Parsons da böyle minnacık, bizim Recai Kutan gibi, ama Alman-Amerikan görünüşü hakim. Konferans başladı, özellikle partikülerizm üniversalizm mukayesesi yapıyor. Salon tıklım tıklım dolu. Bir de balkon var, orası da dolu. Büyük isim. Ama bakın talebelerin yaptıklarına. Nasıl reaksiyon gösterecek. İngilizler kendilerinden çok emin, dikotomiden öte kavramlar geliştirmişler, bir toplumu anlamak için, o gürılerde gelişme tabiri yaygın. Tam ilk açılış cümleleri bitti, ikinci üçüncü cümle biraz hızlandı. Yanında da bir asistanı var, ona yardım ediyor. Bir kıkırtıdır başladı. Ben önce anlamadım, gülüyor millet. Yüzde yüz çıplak iki delikanlı, sahnenin bir tarafından giriyorlar, Parsons'ın arkasından geçiyorlar, öbür taraftan dönüyorlar, bir daha geliyorlar. İngiliz usulü protesto.

Bir protesto eylemi mi bu?

Tabi protesto, İngiliz usulü.

Aynı şeyi Almanya'da Alain Touraine'e yaptılar. Ancak protestoyu yapan tek kişiydi ve sadece şapka ve kravat vardı üzerinde.

Biraz sonra, bir kere daha arka taraftan iki kız geldi, tam anadan doğma, onlar da ordan geçtiler, bir daha. Parsons hiç aldırmamaya çalışıyor, tam protesto. Kahkahadan kırılıyor ortalık. O hâlâ anlatmaya, devam etmeye çalışıyor. Böyle üç dört defa geldiler, soğuk da, üşüdüler zahir, gittiler. Ama herkesin dikkati dağıldı. "Streaking" diyorlardı bu işe o zaman. Bizim dinciler görse ne yaparlardı acaba? Hiç farkında değilim var mıydı o zaman orada öyle bir şey, yok muydu. Yüzde yüz çıplak ama, ayakları da çıplak, pis taşlara basıyorlar, buz gibi. Böyle bir yerde bitti, kimse bir şey anlamadı. Parsons'ın konuşmasının başı neydi, sonu ne oldu anlaşılmadı. Zaten çok da ihtiyardı, böyle yavaş, bas bir sesle de mıy-mıy-mıy konuşuyordu. Bittiği zaman herkes bir nefes aldı, "Oh, kâbus" diye. Ve streaking hâlâ gözümün önündedir, o kadar bariz bir protestoyu başka hiçbir yerde görmedim.

Çok hoş bir protesto biçimi.

O zamanlar çok modaydı bu streaking denen şey. Hiç olmadık yerlerde millet soyunup koştururdu. Hiç kimse yerinden oynamadı, rektörü müdürü, herkes orada, genci, ihtiyarı, herkes gülüyor, belirli miktarlarda, bazıları tam İngiliz suratı. Onlar da öyle koşuyorlar, bir içeriden, bir dışardan. Parsons da görmezlikten geldi, ama bu bir on beş dakika sürdü bu demostrasyon. O da çok alçak sesle devam ediyordu.

Sonra gittik bu akşam yemeğine, Gellner'le beraber altı-yedi kişi. İngilizlerin meşhur kulüpleri vardır, herkes bir klübe üyedir, öyle bir yerdi bu. Şimdi, nasıl gelecek bu adam diyordum. Anonim ilişki kolay, ama şahsi ilişkiye girdiğiniz zaman ne olacak merak ediyordum. Ne Gellner ağzını açtı, ne Parsons birşey söyledi. Biz böyle havadan sudan, Harvard'da ne yapılıyor, burda ne yapılıyor? Gellner, Atlas Dağları'nda çalışmış, o biraz bir şeyler söyledi, ben biraz bir şeyler söyledim. Parsons sanki göklerde, hiç yere inmiyor, ilgilenmiyor. Öylece bitti yemek.

Parsons'ı siyaset bilimcileri ve sosyologlar tuttu, ama antropologlar tutmadı. İngilizler de tutmadı. Ordaki büyük mesele, kültürler mukayese edilir mi, edilemez mi sorusu ile bitti.

Sosyolojinin Seyri

Siz 60'a kadar iş bulamadınız, döndünüz, başka olaylar oldu, onları konuştuk ama, ODTÜ'ye geldiğiniz zaman, üniversiteye girdiğiniz zaman, Amerika'dan dönmüş, epey bir zaman üniversite dışında çalışmak zorunda kalmış bir insan olarak, ordaki ve bizdeki sosyal bilim, nasıldı?

Bizde sosyoloji ve antropoloji çok alt seviyeden fikir tarihi ve biraz sosyal felsefe gibi gidiyordu sanırım.

1960'lardan söz ediyoruz değil mi?

1962. İstanbul'daki fakültelerde, Z.F. Fındıkoğlu'nun üstünde durduğu konu, İbn-i Haldun ve Alman çalışma ekonomisinin oluşturduğu hareket ve Alman çalışma ekonomisinin, sendikacılığın oluşturduğu iş hayatı ilişkileri idi. Biraz Fındıkoğlu'nun asistanlarıyla beraber yaptığı bir şey var. İstanbul'daki işçiler kaç kuşaktır işçi ücretlidir, kaç kuşak önce işçiliğe geçtiler ondan önce ne idiler. Çok küçük araştırmadır bu, ama ilginçtir. Bir tür sınıf değiştirme sorgulaması. Ama asıl meselesi, İbn-i Haldun'un açıklamasıdır. Her medeniyet bir yere kadar gelir, parçalanır, bu parçalanan da bir bedevi kültürü vardır, köy kültürü vardır. Bu şehir kültürü haline gelir, devam eder, sonra dışardan gelenler bunu parçalar gider. Bunu ne kadar Türkiye'de köyün şehirle etkileşmesi diye alıyor, ne kadar almıyor, bu açık bir sorudur ve Fındıkoğlu cevaplamamıştır. İbn-i Haldun'un kendisinde, köy-kent ikilemi yoktur, çölde yaşayan bedevilerle şehirde yaşayanlar hakkında bir analizdir onunki. Onu Gellner de çok kullanır. Ama Fındıkoğlu'nun elinde böyle garip bir şey, senelerce bunu anlatıyor. Zaten İktisat Fakültesi'nde hoca, İktisat Fakültesi'nde zannediyorum ikinci sınıfta bir ders bu, sosyoloji dersi, böyle gidiyor. Asistanı var. Bir tanesi Amiran (Kurtkan) Hanım, öbürü -öldürülen hoca- Cavit Orhan Tütengil. Tütengil'i almasının sebebi sonradan ortaya çıktı; onun İngilizcesi var, İngilizce yazışmalarını yaptırıyor ona. Amiran Hanım da hukukçu, hukukla ilgili şeyler söylüyor. Böyle karışık bir kürsü.

O dönem Zimmermann'ın Köy Sosyolojisi İstanbul'da okutulan bir kitap mı?

Zimmerman, Ankaralıların da ilgilendiği bir sosyolog. Kolay okunan ve okutulan bir ders kitabı var. Belki burada da okutuyorlardı, bilmiyorum. Ama farklılaşmış bir sosyoloji değil. Bir İbn-i Haldun var, tut ki bir de Zimmerman var ne yazar yani. O bir ders kitabını bir kere daha anlatıyor. Daha çok Amerika'yı anlatıyor tabi, Türkiye'ye uyar mı uymaz mı, al baştan. Uymasına uyar da, nasıl uyduğunu kim anlatır? Hilmi Ziya tamamen felsefe. Hilmi Ziya'nın böyle sahaya çıkma, veri toplama, teorileri irdeleme, anlatma diye bir meselesi yok. Onun bütün meselesi estetik, biraz İslam ve daha çok yarı felsefe aktarmaları. Yanında, Nurettin Şazi Kösemihal var, o da aynı yerde duruyor. Biraz Fransız düşünüş tarihine yakındılar bunlar, onun için oldukça iyi Le Play ve Durkheim anlatırlardı. Le Play tenkidi iyi

yapılırsa iyidir, ama son derece betimseldir. Veri toplayan, onun ötesine geçmeyen bir ekoldür Le Play ekolü denilen şey. Tıpkı İrmak'ın bana yaptırmak istediği gibi. Hakikaten o Fransa'da işçi muhitlerinde, hayat seviyeleri, yaşayış tarzları, hareketleri ile ilgili çok veri toplamıştır ama analizi çok kısıtlıdır. O bakımdan Fındıkoğlu bir numara daha iyiydi. Le Play'ı almasa da, Alman ekolünün meseleleriyle çalışsa da bir numara daha iyiydi. Durkheim'e gelince, Durkheim'in suyunu çıkarmış bir halde anlatırlardı. Neresi yaşıyor, neresi kaybolmuş orası belli değil, neresi yaşamıyor. Mesela o "maşeri vicdan" meselesi, o böyle gevşek bir terimdir ama, çok önemli bir değerler sisteminde özümsenmiş kaideleri vardır. Ama böyle demiyorlar ki; "Büyük yüce hisler gökten indi, benimsendi" gibi garip bir Durkheim anlayışı. O da böyle sürüp gidiyor.

Ben dönüp geldiğimde, Ankara'da, Dil Tarih'te sosyoloji diye pek bir şey yoktu. Bugün doçent olan hocalardan Betül Kasapoğlu, Bölümde doktora yapan ilk kişi olarak beni ellinci yıl kutlamasına çağırdı. Kasapoğlu dedi ki; "Bizim sosyoloji kürsüsünün elli yıllık geçmişi var, işte görülüyor, Kıray da burda, Başaran da orda". Doktorasını almadı ama, çünkü hocalar ayrıldı, İstanbul'dan aldı Fatma Başaran. "Ben," dedi "bunları çalışabilmek için, arşivlere indim, kişilik dosyalarına baktım -sosyoloji kürsüsününkiniler ne zaman ne yayınlamış, ne olmuş ve kimlere doktora verilmiş, buna baktım"... Çok nötr anlatıyor Kasapoğlu, bravo, yani hakikaten empresse olmuştum orda, arşivlerden topladığı kadar, işte 1946 senesine kadar sosyoloji bölümünde şu kadar hoca var ve en çok yayın yapan bölüm olarak görülüyor Dil Tarih'in arşivlerinde. 46'da bilindiği gibi hocalar açığa alındı, başka hocalar geldi ve tam yirmi sene sosyoloji bölümünden hiçbir neşriyat yapılmadığı tespit edildi.

1947'den itibaren mi?

Evet, altmış bilmem kaça kadar. Şimdi siz diyeceksiniz ki, nasıl olur bu? Sicil tutulur. Sizler de farkındasınızdır herhalde, her sene sonu sizden bir sicil isterler; beş ders verdim, yirmi makale okudum, iki tanesini yazdım filan. Onlara bakınca çıkar, kimin ne yaptığı. Onlara bakmış. Kayıtlara bakarak yani, kafadan atarak değil. Böyle dediği zaman, mesele ortaya çıkıyor. Dil Tarih'te biz gittikten sonra, dağıldıktan sonra bölüm, yeniden kurulmuş, tamam, dersler veriliyor filan, ama hiç yayın yok. Sonra Siyasal Bilgiler Fakültesi var. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde zaten ben gitmeden önce de öyleydi. İbrahim Yasa vardı, İbrahim Yasa, "Hasanoğan"ı yayınlamıştı. "Hasanoğlan" son derece basit betimleyici bir tespitti. Yani Hasanoğlan

köyünde kaç hane var, kimler var, akrabalık münasebetleri nedir, ne yapıyorlar, kaç dönüm toprakla geçiniyorlar vesaire. Şimdi hatırlıyorum, bizim hocalarla temas halindeydi. İbrahim Yasa'nın da formasyonu Amerika'dır. Amerika'da doktorasını almıştır yani, Portland'da. Şimdi ben bizim hocaların ikazlarını hatırlıyorum: "Bu yetmez, burada bir etkileşimden bahiset ne olur". "Ben demiryolu nasıl etkilemiş onu yazayım." Bari Hasanoğlan Köy Enstitüsü nasıl etkilemiş onu yazsa, daha anlamlı olacak. Eğer kitap varsa elinizde, her kütüphanede vardır, arkasına bakarsanız, "Demiryolu geldikten sonra, dışarıyla da teması olmuştur" der ve biter kitap. Yani son derece az çalışılmış bir kitaptır bence o.

Sonra tam o sırada, ben döndüğüm sırada yani, ben Orta Doğu'ya geldiğim sırada, gecekondularda çalışmaya başlamıştı. Kendi öğrencilerinden birisi, -kısıtlı sayıda- gecekonduda hayat nasıldır diye bir şeyler yazıyor. Ama o da tespit, daha çok tespit, ilk olduğu için dikkat çekti. Toplumsal değişmeye hiç girmiyor. Hatırladığım kadar işte; "Maddi güçlüklerden gelmişlerdir". Ama mesele o kadar basit de değildi elbette. Dil Tarih'te bir de antropoloji bölümü vardı. Antropoloji bölümünde Nermin Erdelhun vardı. Aslında Nermin Hanım çok iyi yetişebilirdi. Eberhart zamanından beri orada asistandı. Şevket Aziz Kansu da oradaydı ki o da fiziki antropologdu ama çok iyiydi. Nermin Hanım köyler üzerine çalışmaya başlamış, sayım gibi tespitlerden oluşan iki köy tasviri kitabı var, yüz sayfayı bulmuyordu.

DİE için bilgi toplamaya gidiyor.

O kadar bile değil.

Durkheim ve Le Play grubu Türkiye'de sosyolojide önemli bir yer tutuyor.

Ampirik olarak iyi ama hiç analiz yok. Durkheim düşünceleri çok zengin, gözlemleri olan bir yazar, o büyük bir sosyolog, onu hiç ihmal etmemek lazım. Yalnız Türkiye'deki sosyoloji çevreleri onu kavrayıp, aktaracak kadar sofistike değil. Fransızca bilenler çok, İngilizce bilenler az. Bir de Prens Sabahattin tecrübesini yaşamışlar. Prens Sabahattin İngiliz ekolü diye verilmiş, ama İngiliz antropoloji teorilerinin zenginliği ve deneyimi Prens'te yok. Prens Sabahattin'in meselesi Padişahlığı ele geçirmek. 1900'lerde onu padişah yapmayın, beni yapın demek. Dolayısıyla onu izleyenlerin böyle boş bir tarafı var. Tamam, hayat önemli, siyasi iktidar tanınmalı tamam, ama tepesinde ben olmalıyımla biten bir şey. Sosyoloji ile ilgi-

sini ben hâlâ anlayamamışımdır. Ben çok basitleştiriyorum tabi ama bunların hepsi doğrudur. Okursanız görürsünüz. Fransa'nın etkisi çok, hiç şüphe yok onda.

Onun için Durkheim çok etkili.

Ve zengin, hakikaten bütün yapıtlarının bugün hâlâ önemli yönleri vardır. Nasıl Descartes Aydınlanma felsefesinin başlangıcında en önemli kompozisyonu yapmışsa, toplumların anlaşılması için, hem yapı anlamında hem de bu yapının içinde değerler, normlar bakımından en önemlilerinden birini yapmış bir adam, hiç şüphe yok ona. Ama o değerlerin, normların ne olduğunu anlamak için, "maşeri vicdan" kelimesini sümüklere boğmamak lazım. Halbuki bizde hep o bastırılır. Müthiş mistik bir hadise gibi. Bir de siyaset bilimcilerinin kullandığı; "Deriiin anlamı" vardır. Durkheim'dan bahsederken, maşeri vicdan "Deriiin bir şey". Derin bir şey değildir işte, karşılık etkileşimden ortaya çıkan değerler manzumesidir. Değiştirin o ilişkileri, o maşeri vicdan da değişir. Ama onu bir türlü kimsenin dili varıp da söyleyemez.

ODTÜ'de hoca, kapıdan çıkan (1960'ların ortası)

ODTÜ'deki öğrenciler ile Eymür Gölü'nde bir piknik, M. Kıray sağdan ikinci

Nihayet "Hoca"

Siyasal'dan bahsediyorsunuz değil mi? ODTÜ'ye nasıl geldiniz?

Ben Amerika'dan döndükten sonra, hatta doçentlik sınavını verdikten sonra, hem Hilmi Ziya'ya, hem Fındıkoğlu'na gittim, almadılar malum. Seha Meray, Sadun Aren, Fehmi Yavuz, bana "Ankara'ya gelir misin?" dediler. "Gelirim" dedim, gittim Ankara'ya. İbrahim Yasa ile tanıştırdılar. Yasa hiç rahat değil, tabi orada kürsü meselesi, ders adedi kısıtlı, böyle iki üç hoca olan bir kürsüde yeni birisine yer yok. Sekiz-on kişiyi farklılaşmış bir çerçeve içinde istihdam edecek ne araştırma ne ders çerçevesi var. İbrahim Yasa tabi çok rahatsız oldu, belki de haklıydı, bana şöyle baktı baktı: "Sidik yarışı yapmak yok!" dedi. İki adım geri gittim, neden bahsediyor diye. O kadar kabaca koydu meseleyi. Daha sonra Orta Doğu'ya girdim. ODTÜ'de derse başlayınca benim değerim arttı, nasıl olsa Orta Doğu'da bize zarar gelmez, orası başka bir dünya, bari dost geçinelim. Bir methiyedir gitti. Fehmi Yavuz'un bölümüne girmek de mümkün, çünkü o da gel diyor. Ama orada hem Ruşen Keleş, hem Cevat Geray vardı, yani dolu. "Bir ders daha verelim, onun da adı şu olsun diyemiyorlar." Hayır, program sabit. Sonra YÖK de aynı sabitlikle geldi ya. Halbuki Orta Doğu öyle değil. Orta Doğu, Amerikan üniversitelerinin esnekliğine sahip. Üç ders de koyabilirsin, üç ders kaldırabilirsin de, her sömestr. O bölümün kararına bakar. İnsan varsa koyarsın, insan yoksa kaldırırsın, falan böyle şeyler oluyor. Pekala, Siyasal Bilgiler Fakültesi olmadı, İbo'ya da söyledim; "Hoca olamadan öldü diye yazdırırsın mezar taşıma" dedim.

O sıralarda Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde dolaşıyorum, Karaosmanoğlu yeni gelmiş, onunla tanıştım, konuştum. Tahsin Balta'yla konuştum, "Siz, Batı'yı çok iyi bilirsiniz ama burayı bilmezsiniz değil mi?" dedi. "Bilirim" dedim. Böyle bir şey. Ama İbrahim Yasa'nın "Hayır" dediğini de çok iyi biliyorum, o gürültünün içinde. Tam o sırada Türkkaya Ataöv geldi. Türkkaya bana dedi ki: "Benim karım Orta Doğu'da ders veriyor, hocaya çok ihtiyaçlarının olduğunu biliyorum. Gidip Türköz'ü görün, bakalım ne olur?" Pekala, zaten Ankara'da geziyorum, ablamın evinde kalıyorum, ziyaretler yapıyordum. Nermin Abadan var, Nermin'i görüyorum. Türköz'e telefon ettim, gittim Orta Doğu'ya. Türköz o zaman Planlama'da çalışıyor, burada part time ders veriyor. "Ben", dedi, "yani, lüt-

fen veriyorum, ama birisi olur da verirse bu iyi olur". Hasan Tan var, bölüm heterojen, her şey var içinde, psikoloji de var, sosyoloji de var, antropoloji de, hukuk da var.

Bu Orta Doğu'nun Fen Edebiyat Fakültesi mi?

Değil, sadece bir bölüm. Bir tür Fen Edebiyat Fakültesi denebilir belki o zamanlar. Hasan Tan ile konuştum, Hasan Bey'in tutumundan hiçbir şey anlayamadım. Bir özgeçmiş notu vardı elimde, onu verdim, İstanbul'a döndüm. İstanbul'a çarşamba günü geldim, bir hafta kaldımdı orada. Cuma günü bir telgraf Hasan Tan'dan; "Pazartesi günü derse başlamak üzere gelin". Şimdi 1961. Ben 1952'de dönmüşüm, o kadar zaman hiç akademik ilişkim olmamış, ama doçentlik tezimi yazmış vermiştim. O da kabul edildi, ama gene iki aşamada kabul edilmişti, çift dikiş. Gider miyim, gitmez miyim? Derse başlamak da zor, büsbütün gitmek lazım çünkü, öyle yarım düzen değil. Ben de gideyim bakayım, ne oluyor dedim. Pazartesi günü gittim. "Memnun olacağız gelirseniz" falan filan. İşte bir ilk sosyoloji 101 diye anılıyordu Amerikanca orada, bir giriş dersi verip, bir de "Türkiye Sosyolojisi diye bir ders verebilir misiniz acaba?" dedi Hasan Bey. Çarşamba günü derse gireceğim, pazartesi günü konuşuyoruz, hiçbir şey yok elimde. "Deneyeyim" dedim, yapacak başka şey yok.

Orta Doğu da o zamanlar Meclis'in arkasında, inşaat için kullanılan bir takım barakaların içersinde. Bir de kışla binası bitmiş, orada da hocaların odaları var. Orta Doğu o kadar yeni ki en tecrübeli hoca, doktora sıfatını almış, geçen sene gelmiş, bu sene gelmiş genç insanlar. Benim koskoca bir doçentlik titrim var, profesör olan yok çünkü Orta Doğu'da o zamanlar. Ben sınıfa girince çocuklar şöyle bir baktılar, yaşım da artık ilerlemiş çok genç değilim, otuz beşi geçmiş haldeyim, benim çok tecrübeli, çok eski bir

Bahattin Akşit'in nikahı, ODTÜ'deki tüm bölüm çalışanları birarada

hoca olduğuma karar verdiler. Öylece Orta Doğu'ya girmiş oldum.

Orta Doğu kurulduğunda, Ankara Siyasal'dan, Dil Tarih'ten insanlar oraya geçmedi mi?

Dışardan gelenler, yeni olanlar tercih ediliyordu. Çünkü biliyorlardı ki, eski müesseselerden gelenler virüs bulaştırır. Onun çok farkındaydılar. Ama mesela Arif Payaslıoğlu geldi. Ama o Kamu İdaresi'ne gelmişti, Fizik, Kimya bölümlerinde vardı. Mühendislikte kimler vardı bilmiyorum. Hasan Bey, Gazi Terbiye Enstitüsü mezunuydu, hocalık da yapmış, ilkokul ve ortaokul hocalığı yapmış. Sonra Amerikalıların öğretmen yetiştirme kolaylıklarıyla Amerika'ya gitmiş, orada eğitim testleri üzerinde çalışmış ve eğitim testleri üzerinde doktora almış. Onunla gelmiş ama Hasan Bey'in "background" dedikleri İngilizcede, temelinde, üniversite olmayan çevrelerin eğitimi vardı. Ve bu sonuna kadar kendini gösterdi, inanılmaz. Bölüm başkanı oldu, "Duvara bir levha asalım, resimleri de böyle enlemesine koyalım, kimler çalıştı burada falan". Yani ilkokulda yaptırılır böyle şeyler. Neyse ben, biraz hissediyorum, bölüm nasıl olacak falan, ama "Peki, Orta Doğu'ya gireyim, bari" dedim. Ve girdim. Çarşamba günü derse girdim ve tabi ben evrimle işe başladım. İnsanın evriminden.

Meşhur dersiniz orda başladı değil mi?

Siz de aldınız o dersi, şöyle veya böyle olarak. Toplumların evrimi de oradan geliyor, birinci sınıfa ne anlatılacak başka. İkinci sınıf için de "Bu sene Türkiye sosyolojisi vereyim ama sonra konuları şehir sosyolojisi, kır sosyolojisi, tabakalaşma, değişme diye ayıralım ve senelere bölelim" dedim. Hemen kabul edildi.

1962'de ODTÜ'ye girdiniz ne kadar kaldınız orada?

1973-74'e kadar kaldım. İstanbul'a gelene kadar. 1971'den sonra ODTÜ'de rahatsızlıklar başladı.

ODTÜ'ye siz başladığınızda tek kişiydiniz sosyolog olarak.

Evet, Türköz sömestr sonunda bıraktı. Ben ayrılırken 16 kişi olmuştuk. Gittiğimde dersleri vermeye başladım. Hemen bir program çıkarmak lazım geldi. Ben gelmeden önce kütüphane müdürlüğü yapmış sosyoloji temeli olan insan -ne yazık ki ismini hatırlamıyorum- kütüphanesinin bütün kitaplarını hibe etmiş. İnanılmaz bir kütüphane buldum. Bir kere Şikago ekolüne ait bütün kitaplar vardı, aklınıza ne gelirse. Hâlâ duruyor. Amerika anlamında, sosyal değişme anlamında ne varsa vardı. Ben de hızla 19. yüzyıl

büyük evrim teorilerini taşıyan kitapları getirttim. Ama temel vardı, çocuklara "Git oku" diyecek bir şey vardı. Kendim birçok şehir sosyolojisi kitabı seçtim. Ama benim anlattığım gibi bir sosyolojiye giriş kitabı olmadığı için..

Hiçbir zaman da olmadı.

Hiçbir zaman da olmadığı için, öylece kaldı.

Ama Melih Tümer zamanında bastırılan ders notlarında aşağı yukarı çerçevesi vardır hiç değilse.

Ve Ereğli...

Siz 1960-61'de ODTÜ'ye girdiniz ve 1962'de de Ereğli araştırmasına başladınız.

Evet, çünkü ne oldu? Ben gider gitmez "O da yapılır, bu da yapılır, ben yaparım" filan deyince, böyle birisi gelmiş hikayesi yayılmış anladığım kadarıyla, özellikle Siyasal Bilgiler'de ve Planlama'da. Türköz benim geldiğimi söylemiş. Amerikalıların o zaman bir tür ofisi vardı, gelişmeleri takip etmekle görevli, Türköz'ün planlama içindeki çalışmalarıyla ortaya çıkan bir şey. Bir gün çat kapı birisi geldi eve. "Benim adım Edwin Kohn" dedi, "biraz konuşsak?" "Ha, tabi, buyrun." "Planlama'da bir araştırma yapılmasını istiyoruz" dedi. Ben martta başladım, bu bana söylenen mayıs falan, o kadar yakın zamanda. "Biz bir araştırma yapılmasını istiyoruz, fabrika kurulmadan evvel burdaki toplum yapısı nedir, bu nasıl etkilenecek? Sonra bunu bir daha yapabiliriz. Böyle bir şeyi üstlenir misiniz? Acaba bir sinopsis hazırlar mısınız bunun hakkında?" "Peki, bir hafta sonra görüşelim, mektepte görüşelim" dedim. Çok etraflı bir çerçeve çizdim. Bölümleri belli, temel kavramlar belli, alt taraf belli, üst taraf belli. Yani hakikaten çok düzgün bir araştırma projesi olarak "Bu yönden şöyle araştırılabilir" diye de koydum. Şu kadar insan da çalışabilir diye bir bütçe temeli vardı. Ed geldi, sonradan ahbap olduk onunla. "Casus Kohn" derdi yalnız çocuklar ona.

İ.K. Belki CIA'dendi de ondan!

M.K. Kohn geldi, ben İngilizce de hazırladımdı. Geldi, şaşkına döndü, böyle bir şey çıkamayacağını sanıyordu, çünkü Türkiye'deki sosyal bilimlerin havasının ne olduğunu biliyordu. Şöyle baktı, "Bunu yapabilecek misiniz" dedi. "Maddi imkan ve moral destek gerekli" dedim. Çünkü 1962'lerdeyiz, hâlâ darbeler, gürültü patırdı. "Peki, ben sizinle teması sürdürece-

Ereğli'ye giderken

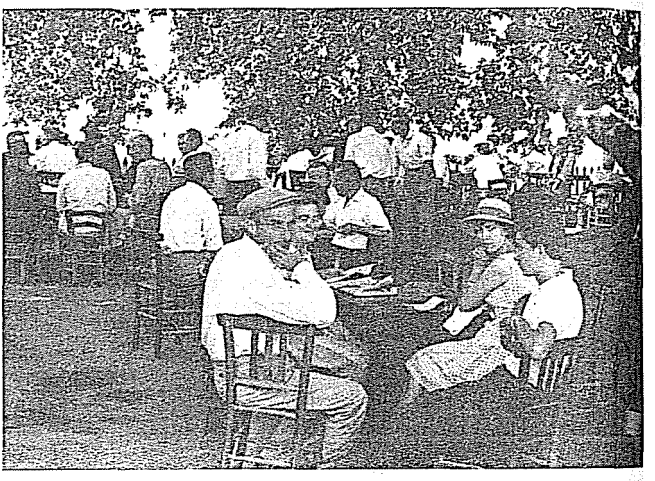
1965'de Bursa İnegöl, Hayriye köyünde araştırmada, sağdan sola: İrem Acar, Tansı Şenyapılı Mübeccel Kıray, İlhan Tekeli ve Rauf Beyru

Ereğli araştırmasındaki çekirdek araştırmacı grubu

yanda ve altta Ereğli araştırmasında Ereğlililerle

ğim" dedi. Onu aldı, koşa koşa gitti. Ben biliyordum ki iyi bir empresyonla gitti. Ondan sonra ben planlamanın tam desteğiyle ve parasıyla -planlamanın desteği çok önemli o zaman, devletin desteği gibi, Reis-i Cumhur'un şahsi desteği gibi- başbakan değişir, planlama değişmez, o hava içindeydi. Biz Ereğli'ye ilk defa Yiğit Gülöksüz'le gittik, o zaman planlamanın temsilcisi idi, beni takdim etti resmi çevrelere. Lise öğretmeni olan bir teyzesi oradaydı onun. Teyzesinde kaldım hatta. Beraber işte, şu yapılabilir bu yapılabilir. Anketleri toplamak için ilkokul öğretmenleriyle temas ettim. Orta Doğu'dan kimler gelebilir, onları bulduk. Ve biz 1 Temmuz'da 1962'de Ereğli'ye gittik.

Materyali toplayıp geldik. Materyal bana bakar, ben materyale bakarım. Nasıl çıkacak bu iş diye. Her neyse yazmak üzere oturduk. Tasnifler, biraz daha hızlı olsun. Test bürosundan bir iki eğitimci daha tanımıştım. Ben bütün 62-63'ü onları yazmakla geçirdim. Geceler sabahlara kadar, İbo yatardı, ben oturur çalışırdım.

İ.K. Ama kaç saat de ders verirdin.

M.K. Şimdi, Nejat Erder'i biliyorsunuz değil mi? Alay ederdi, "One woman show" diye. Var ya "One man show".

Hâlâ tek misiniz orada?

Hâlâ, hâlâ, "One woman show", çünkü herkesin de gelmesini istemiyorum. Öyle insanlar gelmeli ki aynı dili konuşmalıyız, aynı program üzerinde anlaşmalıyız, bu yapılabilir diye.

Kaç saat ders veriyordunuz?

İlk sene dört saat verdim, ikinci sene altı saat verdim, üçüncü sene on dört saate çıktı, altı ayrı konuda.

İ.K. Bu kitabı yazarken on dört saat ders veriyordu.

M.K. Yalnız sınıflar küçüktü bunu söylemek lazım. On dört saat ders, nefesi tükeniyor insanın, ama dediğim gibi, çok büyük sınıflar değildi.

Ereğli'den Söke'ye

Derken, daha Ereğli çıkmadan ben bir de Söke'ye araştırma için gittim. İlhan'lar Tansu'lar hem girişi aldılar hem şehir sosyolojisini aldılar. Master tezlerini verdiler. İmar İskan Bakanlığı'na uzman olarak gittiler. Onların da derdi: "Mübeccel Hanım'a araştırma yaptırtalım, para bulalım".

O zaman Şehir ve Bölge Planlama Bölümü kurulmuştu değil mi?

Daha yeni, Esat Bey vardı, bunlar daha genç talebeler, sizin yaşlarınızdaydılar o zamanlar ama İmar İskan'a gittiler ve Zonguldak planlamasını yapıyorlar. Bunların elinde para var, yani çalıştıkları bölümün elinde para var. "Bize araştırma yap" dediler, "peki nasıl yapacağım araştırmayı?" Bakanlıklar ihale açmadan para veremezler, kim araştırma yapacak, kim nasıl olacak filan. Artık ben bilmiyorum, Yiğit de onlarla beraberdi bu arada. Nasıl oldu bilmiyorum, bir tür ihale oldu ve ben o ihaleyi aldım.

İ.K. İhale nasıl oldu? 1.65 boyunda, gözlüklü, bilmem ne...

M.K. Alay ediyorlar benimle.

Araştırma deneyimi falan koyunca...

Ve İmar İskan Bakanlığı'ndan bir arkeologun müşahit olarak katıldığı, aslında kontrol mühendisi diyorlar onlara, kontrol elemanı ile on iki kişi sahaya gittik. Bunların içinde kimler vardı? Ayşe Öncü var, Işık Ataman, Akın Atauz, Atıl Öncü...

Ayşe Öncü Ankara'da mıydı o sırada?

Evet, öğrenciydi, daha mezun olmamıştı. Birlikte o Söke civarındaki altı yerleşme yerine gittik. Bir değişme ve dışarıya açılma endeksi geliştirmeye çalıştık. "Esir mi çalıştırıyorsunuz?" diye alay ediyorlardı. Şimdi bu kadar kişi on beş gün geziyoruz, tatsızlık çıkmasın istiyorum. Tatsızlık çıkmamasının tek şartı -bunların hepsi genç insanlar- çalıştırmak, mümkün olduğu kadar çok çalıştırmak. Gündüz ellerine alıp anketleri, mülakat formlarını falan gidiyorlardı. Akşam beşte altıda toplanıyoruz, sonra gece ne yapılır? Söke'de ne yapılır? Hiç! Ne yapılır, tasnif yapılır. Kağıtlar tasnif ediliyor. Benim bütün çalışmalarda ilk şartım -Ereğli'de de öyleydi, burda da öyleydi, başka yerlerde de- araştırma sürerken içki içmek, başıboş gezmek yok. Bitsin, sonra kutlarız, her zaman. Şimdi bunlar tutturdular -sonuna da gelmişiz, Söke'deyiz- "Mübeccel Hanım, bırakın da biraz gevşeyelim, çok sıkıştırıyorsunuz bizi". Benim de zayıf tarafıma geldi, kaymakam davet etmişti beni de, "Peki ben bu gece yokum, ne isterseniz yapın" dedim, çıktım gittim. Geldim, bütün kızlar şakır şakır ağlıyorlar, bütün erkeklerde de bir karış surat. Tabi kavga etmişler kendi aralarında. "Ben demedim mi size?" diyerek ortalığı yatıştırdım.

O çalışma ne oldu?

Çıktı. Benim çalışmalarımın hepsinin başına birşeyler gelir. Oldukça iyi

bir çalışmadır. Bunu Imar Iskan Bakanlığı bastı. Parasız dağıtıldı. Ondan sonra da bunu alıp bodruma koymuşlar. Bir daha dağıtmadılar. Öylece kaldı. Böyle deneyimler yaşanıyor. Çalışmadan sonra çocuklar mezun oldular. Demek ki 3-4. sınıftaydılar. Çok iyi hatırlıyorum, hava çok soğuktu, böyle ıslak soğuk. Yani ısı 9-10-11 derece ama çok rutubetli. Gündüzleri rahat, işte kahvehanelere giriyoruz, yok bilmem evlere giriyoruz. Geceleri çok dar yerlerde soba ile ısıtılan yerlerde. Yattığımız yerler büsbütün soğuk. Bir sabah bir türlü kızlar odadan çıkamıyorlar. Hepimiz bekliyoruz. Hep beraber gidip kahvaltı edeceğiz, sonra dağılacağız. Kapılarını vurup girdim odalarına. İkisi bir yerde, dördü bir yerde yatıyordu. Dört kişilik bir yer. "Niye gelmiyorsunuz? Ne oldu?" dedim. "Ayşe eteğini bulamıyor" dediler. Ayşe gülüyor, kızlar gülüyor. Arıyorlar, arıyorlar, bulamıyorlar. Ayşe'nin üzerinde, böyle soğuk olacağını herkese haber vermiştim, kocaman bir kışlık gecelik var. Her şeyini çıkarmış ama eteğini hissetmemiş, çıkaramamış soğuktan. Üstünde gecelik, etek içinde kalmış. Hava o kadar soğuk ki, içinde eteklik olduğunu hissedemiyor. Nihayet bir an düşündü, "Haa, üstümdeymiş" dedi. Giyindi, dışarı çıktılar. Çok gençtiler o zaman tabi, 21-22 yaşında insanlar.

Söke araştırmasının sonuçları nelerdi?

Şimdi, bu Turizm Bakanlığı'nın yaptırdığı bir araştırma olduğu için Turizm Bakanlığı'na dönüktü. Konusu: turizm bakımından yedi yerleşim yerinde yapı analizi üzerineydi. Ve genel model; yerleşme dışarıya açık olduğu kadar, dışarısı ile ilişkisi çok olduğu kadar turizm için daha etkin olabilir mi? Olmadığı zaman ne yapıyor, nelerle karşılaşıyor, hatta ne yapılabilir gibi de bir şey var. 2-3 türlü soru vardı. Bir tanesi her zamanki gibi geçim meseleleri, temeli ne geçimin, ondan sonraki mesele yabancılara karşı tutum. Bu Herbert Hyman'ın meşhur -Amerikan sosyal psikolojisinde tutumlara ait- bir skalası var, beraber seyahat eder misiniz, aynı sofrada yemek yer misiniz, evinizde yatırır mısınız, kızınızla gezmesine izin verir misiniz, yahut oğlunuzla gezmesini ister misiniz? İzinden de öte, kızınızın veya oğlunuzun bir yabancıyla evlenmesini ister misiniz? Böyle beşli bir soru, bunları soruyordum ben. Ne yaparsınız, ne yapmazsınız diye. Tabi hepsi yemek yenir, evde misafir edilir ama geri kalanların hepsi "Hayır!" Böyle şeyler çıkıyordu. Sonra bir başkası da; "Sizce turist olarak hangi milletten olanlarla temasınız oldu?"

Onun da bir skalası var. "Hangisini tercih edersiniz?" Amerikalılar, Almanlar, Fransızlar, İsveçliler falan, böyle 5-6 Avrupalı. O zaman daha ne Ruslar vardı ne İsrailliler vardı, soracak, ister misiniz diye. Ama biz bunu turizm sektöründe çalışanlara sormuyoruz. Söke'de, Kuşadası'nda yaşayanlara soruyoruz. Orada da çok ilginç şeyler çıktı. Sonra Paul Henze ile birbirimize bayağı kılıç çektik o konuda. Amerikalılar birinci sıradaydı, arkasından Almanlar geliyordu. Bir de o vardı, kim tercih ediliyor, kim edilmiyor. Benim yalancılığım tuttu; seneler sonra Washington'da tarihçilerle beraber Dışişleri'nde Yakın Doğu insanları ile bir yemek yedim. Henze vardı, hatırlamıyorum G. Fuller var mıydı o yemekte. Bana soru soruyorlar; başka ne yapıyorsunuz falan. "Bir de böyle bir araştırma var" dedim. "E, ne çıktı?" dediler merakla. "Amerikalılar birinci çıkmadı" dedim, halbuki çıkmıştı. "Niye?" dediler hepsi. Niye deyince ben kendi deneyimlerimden bir şeyler söyledim; "Amerikalılar köyün içine girip, kahvede oturup konuşmayı kabul etmiyorlar, bir çay, bir şey ikram edilmesine fırsat vermiyorlar, halbuki Alman turistler her zaman her türlü ikramı kabul ediyorlar, 'Merhaba' diyorlar çıkıyorlar". Herkes birbirine baktı. Ben de içimden "Bu orada çıkan sonuç değildi ama benim Ankara'da gözlemlediğim bir sonuç" diye düşünüyordum. Ama onlar çok heyecanlanmışlardı. Belki genel olarak doğruydu da, Söke için değildi.

ODTÜ yılları genelde bütün meslek hayatımın en zevkli, en üretici, yaratıcı, urunt ve hayat dolu bir dönemi idi. Orta Doğu'yu iyi sosyal bilim okutan bir yer haline getirmeye çalıştım. Başlangıçta hem destek hem teşvik gördüm. O arada Devlet Planlama Teşkilatı sosyolojik araştırmalara gerek olduğunu fark etti. Ereğli'nin ağır sanayiden önce incelenmesini bana verdiler. 1962 yazı bu araştırma ile geçti. Ondan sonra bir kış o materyalin üzerinde çalıştım. Geceleri müzikle yazmaya çalışırdım, İbo yatardı, ben teybin nasıl susturulacağını bilmezdim, fişi prizden çekerdim. İbo da benimle alay ederdi. Benim makinalarla aram hiç iyi olmamıştır. Hatırlıyor musun onu?

İ.K. Evet.

M.K. Ankara'da ve Orta Doğu'da çok hevesli bir grup vardı. 60'lı ve 70'li yıllar, üniversiteler işliyor, yeni şeyler söylemenin imkanı var. Planlama kurulmuş. Planlama çok önemli bir etkendi. *"Ereğli"* 1962'de yayımlandığında Türkiye'de Behice Hanım'ın kitaplarından sonra -1940'lardaki kitaplardan sonra- ilk defa böyle bir şey çıkıyordu ortaya. *Ereğli* benim ilk

kitabım ama arkasında on sene üniversite, iki doktora tezi, on senelik çalışma hayatı var. Onlar hepsi birden *Ereğli*'yi besledi. *Ereğli*, sadece bir topluluğun durumunu tesbitten çok öte bir şeydi benim için. Orada bütün bir toplumsal yapı ve yeni özgün bir değişme teorisini oluşturmaya çalışmıştım. Önce herkes biraz şaşırdı, acaba nereye koymak lazım bunu gibilerden. Çok çeşitli tepkiler oldu ama yazılı tek bir tenkit gelmedi. Şimdi Teknik Üniversite'de şehirci olan bir hoca var o zaman Ankara'daydı, "Mübeccel Hanım, bu böyle yapılmaz" dedi. "Beraber bir yemek yiyelim" dedi, Bulvar Palas var -hâlâ duruyor mu bilmiyorum, belki de yıkılmıştır şimdi- "Orada yemeğe gelin de konuşalım" dedi. "Peki gelirim" dedim. Şimdi bu zat çok da çekingen bir insandı, nasıl beni yemeğe çağırdı, onu da anlamadım. İlhan Tekeli, Tansı-Önder Şenyapılı falan da cuma akşamları bize gelip konuşmalara başlamışlar, onların talebelerim oldukları seneler bunlar. İlhan'lara: "Ben" demiş *"Ereğli*'yi hiç tutmadım, öyle yapılmamalıydı. Mübeccel Hanım'a ne düşündüğümü anlatacağım, şu gün yemeğe gideceğiz" falan demiş. Korkutmuşlar onu; "Sen bilmiyorsun" demişler, "Mübeccel Hanım'ın bir kocası var, senin iki mislin, döver seni". Onlar da çok muziptiler hem de çok parlak insanlardı. Biz içeride yemek yiyoruz, çıktım bir de baktım ki bunlar bir köşede oturuyorlar. "Kim kimi dövecek diye bakıyorduk" dediler.

Ereğli bir hareketlilik yarattı. Bu hocanın söylediği şey: "Bu materyali bekletmeliydiniz, on sene sonra bir daha yapmalısınız ve ikisini mukayese ederek..." İnsanlara *Ereğli* çalışmasının bir değişme analizi olduğunu anlatmak epeyce zaman aldı. Başlangıçta dipsiz kuyuya atılmış bir taş gibi, hiç ses yok. Eh, ne yapalım bu da böyleymiş dedim ve üzerinde durmadım. Sonra yedi yerleşme yerinin analizi Söke civarında gerçekleşti. Planlama ile ilgili bir iki makale yazdım o zamanlar. Biraz daha fazla anlatmaya başladım. Zannederim *Ereğli* -ki o 1962'de çıktı ortaya- 1960'ların sonunda ses getirmeye başladı. Sosyal bilimle ilgilenenler *"Ereğli"*de sade bir betimleme olmadığını farkedip "tampon mekanizma" diye değişmenin çok önemli bir tarafının ele alındığını gördüler. Büyük değişme teorileri bir aşamadan diğerine geçişi anlatırlar ama bir günden öbür güne bu toplumda ne oluyor da bu geçiş oluyor. O ilk defa *Ereğli*'de ele alınıyordu. Kimse bunun farkına varmıyordu. Zaten kimse de o zamana kadar düşünmemiş, Türkiye için de herhalde. O zamanlarda da ben "Türkiye'de Az Gelişmiş Ülkelerde Toplumsal Bilim Meseleleri" diye bir makale yazdım. Herkes üniversitede

dışarda ne okuyorsa geliyor onu burada anlatıyor- halbuki benimki de tam tersi, okuduklarımın hepsini başka tarafa bırakayım, ben ne görüyorum? Onun dışında bir şeyler söylemeliyim derdindeydim. Dersler tabi çok iyi devam ediyordu, o başka bir şey.

Bu dediğiniz şey bu gün hâlâ ne kadar devam ediyor? Yani Türkiye'deki sosyal bilimciler açısından, dışardakini aynen alalım, okuyalım devam edelim eğilimi, öbür taraftan da ben ne yapabilirim, ben ne görüyorum...

Dışardakiler kendi toplumlarına kendi anlayışları bakımından nedir diye bakıyorlar. Giderek kendi toplumlarının izlediği değişimler oluyor mu diye bakarlar. Halbuki burada onlarınkiyle tam tersi oluşumlar var. Yahut olmalı. Onu keşfetmeye çalışmak lazım. Çok büyük bir grup var ki bugün, Batılıların kendi ideolojilerini formüle ettikleri kitapları, siyasal bilim ve olguların tek analizi diye alıp ve gelip aynen bu tarafa aktarıyorlar. Bu kadarı biraz da günahtır, ayıptır gibi geliyor bana. Ama bunlar çoktur Türkiye'de. Orada yapılmış bir şeyi bir kere de burada yapalım, bakalım burda ne çıkacak? Hayır, bunu yeniden formüle etmek lazım. O zaman yazdıklarımda çok işledimdi bu meseleleri.

Neyse, ODTÜ Sosyoloji Bölümü'nü genişletmek bir türlü mümkün olmuyor, çünkü ben başka kalitede sosyal bilimci arıyorum. Bölümün başkanlığı da geçti bana bir zaman sonra, o da hiç istemediğim bir şeydi, çünkü adama kısıtlama getiriyor idarecilik, her zaman. Ama işte matematikçi Cahit Arf'ın dediği gibi, "Öyle diye diye burayı küçük esnaf derneğine çevirdik" diyordu. "Bizimki kasap, sizinki manav, ne olacak böyle?" Bölüm başkanlığı için böyle bir sözü vardı onun, yine de devam ettiriyorduk. Yavaş yavaş insanlar gelmeye başladılar, bazı insanlar dışarıya gitti. İlk gidenler arasında Ayşe Öncü ve Bahattin Akşit vardı, sonra Sumru ve Sevgi gitti, ikisi de şimdi Amerika'da. Ayşe ve Bahattin döndüler. Şehir Planlaması Bölümü'nden İlhan Tekeli, Tansı ve Önder Şenyapılı gidip döndüler. Ben dışarıda Deniz Kandiyoti'yi tanıdım, onu davet ettim getirdim. Çiğdem (Kağıtçıbaşı) geldi. Ve Ankara'nın Sosyal Bilimler Derneği devam ediyor. Mimarlar ve şehircilerle çok iyi bir iş birliği kurar olduk. Bir de Kamu İdaresi Bölümü'nde tamamlayıcı dersler veriliyordu. Ve birden ben kendimi Orta Doğu'nun en yaşlı hocası, en çok ders veren hocası olarak buldum, aptallar gibi böyle, on saat, on altı, on dört saat ders verdiğim sömestrler oldu. O zamanlar ODTÜ'de dokuz saatten fazla ders veren bulunmazdı. Aynı za-

manda planlamacıların gelip gitmesi ile bir "Cuma Akşamları" sohbetleri başladı. Her cuma 5-6 kişiden 12-15'e kadar çıkan bir grup genç akademisyen bize gelip, güneşin altında ne varsa sorup cevaplanmaya başladılar. Çok zaman ben konuşurdum; birçok da gırgır geçilirdi. Çok hoş zamanlardı, çocuklar o sohbetlere "Rahle-i tedris" diyorlardı.

Nihayet kendimi biraz yenilemek için, bir yerlere gitmek lazım diye karar verdim. İngiltere'ye gideyim, dedim. London School of Economics'in birkaç hocası ile iyi temaslarım olmuştu. Çok da zor olmadı gitmeyi ayarlamak. Gittim ama bölüm çöktü arkamdan. Herkes birbiriyle kavga etti. Bu 1968 yılıydı. 68'de talebe hareketleri de başlamıştı, kışkırtılmış talebe hareketleri. Ve hem bölüm çözüldü hem talebe hareketleri çok zarar verdi. Dışardan bakanlar, ne alemdir ki; "Mübeccel Hanım Londra'dan idare ediyor" diyorlarmış!.. Ben İbo'ya bile mektup yazamıyorum halbuki. Öyle komediler, bir takım şeyler. Ben bir şey yapmasam da sosyal bilim talebeleri çok aktiftiler. Mimarlar da öyle. Benim olmadığım sene, o 68 yılı çok çalkantılı olmuş. Amerikan Büyükelçisi'nin arabasının kampüste yakılması, binaların öğrencilerce işgal edilmesi gibi ayrıntılarını bilmediğim birçok şey.

Londra'da doğrusu çok rahattım, hem ders veriyordum hem öteki beriki üniversiteleri ziyaret ediyordum. Emine, kızım, oradaki seçkin bir okulda çok başarılı idi. Hem iyi İngilizce öğreniyordu, hem de arkadaşlarının evlerine gidiyor, gece kalıyor, bizim yaşam tarzımızdan başka bir düzeni de çözüyordu. Biz evi kapatmıştık; İbo, İlhan'la (Tekeli) aynı yerde kalıyordu. 1967 Eylülü'nde gittim, 1968 Temmuzu'nda döndüm. Geleceğime yakın bana bir mektup yazdılar. İbo'nun İlhan'la oturduğu apartman -Hoşdere derdik biz oraya- bir kooperatif eviydi. İşte Tansı, İlhan, Yılmaz diye bir arkadaş vardı mimarlıktan, o; Planlama'dan Tanju ve şimdi isimlerini daha az hatırladığım birçok kimse biraraya gelip yaptırmışlardı evi, İbo da orada. Anladığım kadarı ile köfte partileri, seçim dedikoduları, çocukların İbo ile dostlukları, bunlar çok hoş bir havaya girmişler; bir tür müşterek hayat hikayesi. Derken bir mektup geldi bana; İbo'nun senelerdir çektiği bir ülseri vardı, çok hazin bir hikaye o. Böyle üç hafta iyi, üç hafta hasta. Ameliyata karar veremiyorlardı, çok şişmandı çünkü. İngiltere'ye beraber gitmiştik, o on beş yirmi gün kaldı döndü. Gördüğüm kadar iyileşmişti o zamanda. Ama bir mektup geldi bana, eski Osmanlı diliyle yazılmış, İlber'e (Ortaylı) yazdırmışlar onu, "Sen gelmesen de olur" diyorlar, "İbo iyi oldu.

Şimdi sen gelince tekrar midesi bozulacak, onun için iyisi mi sen gelme". Böyle bir destan, eski Osmanlıca yazılmış. "Hepimiz biraraya geldik, toplandık, konuştuk ve şu karara vardık" diyorlar. Biraz eşek şakası ama gene de şaka!.. Dönerken bayağı da içimde bir kaynama, ya tekrar tutarsa bu mide ağrıları ne yapacağız diye. O günlerin de en büyük hikayesi oydu.

Ben işin aslında İngiltere'de verimli bir sene geçirdim. Moutons'da çıkan *"Social Stratification in Medditerranian Basin"* kitabının makalelerini edit ettim, önsözünü yazdım. Hollanda için bir makale yazdım, nerede o makale hiç bilmiyorum. Kim bilir nerede? O makale çok iyi referans aldı tabi. Hem Nermin'in (Abadan-Unat) kitabındaki hem Çiğdem'in (Kağıtçıbaşı) kitabındaki makaleler çok iyi referanslar almıştır. Neyse sonra böyle bir yıl falan sonra biz döndük geldik. Ha, İbo'nun midesi geçti. Ama bir ay, acaba tekrar ağrısı olacak mı sorusu aklımda kaldı. İbo'nun midesinin iyileşmesi çok büyük bir şeydi. O hastalık zor, mütemadiyen hastalık, hastalık. Ondan sonra, o arada Emine bir sene daha İngiltere'de kaldı, ertesi sene bir sene daha kaldı ve İngilizcesini çözdü. Çok iyi İngilizcesi oldu. Buraya geldiğinde, Robert Kolej'in imtihanlarını kazandı ve oraya girdi. Ve biz evde iki tane kocamış kişi kukumav gibi kaldık: Edi ile Büdü. Ama ne oldu, 68'de döndüm, 70 bu, Emine gitti, döndü falan, büyük talebe hareketleri başladı. 68'de başlamış olan hareketler daha da büyük hale geldi. Bir türlü kontrol edilemiyor, bir türlü bir yere varılamıyor. Silahlar patlamaya başladı.

Beco'yu Delirten Proje

Ankara'yı size uzun uzun turlatan bir Amerikan projesi vardı.

İ.K. İlk çalışması. Bir gün ben İstanbul'dan Ankara'ya eve geldim, Beco delirmiş; "Hadi yürüyelim, sonra anlatacağım" dedi. Ben yorgun argın geldim ama "Peki hadi yürüyelim" dedim, bir derdi var anladım. Ankara'yı bilir misiniz? Kızılay'dan çıktık İstasyon'a kadar yürüdük, İstasyon'dan Çankaya'ya yürüdük, Çankaya'dan eve kadar yürüdük. Ve bütün o yol boyunca Ankara'daki Amerikalılarla yaşadığı hikayeyi anlattı bana.

M.K. ODTÜ'ye martta başladım, mayısta, 1961'in Mayısı'nda, bir telefon, Miss Everest diye birisi, Amerika Haberler Bürosu, Amerika'ya bilgi görgü arttırmak için gitmiş olan Türk bürokratları üzerinde, onun etkileri üzerinde bir araştırma yapmak istiyor. "Siz bunu üstlenir misiniz?" dedi.

Soruları kendileri verecekler, ben yalnız örnekleyeceğim; benden istedikleri, Türkiye'nin her yerine dağınık insanlarla mülakatlar ve bir rapor. Ekip kuracağım ve bir büro kuracağım tabi, işte onların verdikleri soru kağıtları tercüme edilerek çoğaltılıp dağıtılacak. Bunlar biraraya getirilecek, bir de rapor yazılacak, bunlar tasnif edilecek, bir miktar da para veriyorlar. Olur mu olmaz mı? Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde Kayseri Valisi'ne gidecek, Van'daki Eğitim Müdürü'ne gidecek olgunlaşmış öğrenci ya da asistan yok daha.

Bunları toparlayıp biraraya getirebilir insan ama, tek başına yapılacak şey değil. Arif Payaslıoğlu Orta Doğu'ya gelmişti, ona gittim. "Böyle böyle bir şey var, Siyasal'la işbirliği yapılabilir mi acaba?" dedim. "Bakalım nasıl olur ne olur" falan dedi. Ben de zaten Siyasal'a girip çıkıyorum, Nermin, tanıdık, hocaların bir kısmı, Seha Meray orada. Gittik, Arif'in de yardımıyla, dört olgun asistan seçtik, ekip başı olarak. Sonra da onların kontrolünde çalışabilecek öğrencilerle tanıştım. Ve de asistan: Deniz Baykal, Mete Tunçay ve Taner Timur. O zamanın parlak delikanlıları bunlar. Metin Kıratlı, Siyasal'da profesör. Bu dördü ekip başı olacak, herbirine bağlı da altı-sekiz öğrenci, bunların bir tanesi de Emre Kongar'dı, ama öğrenci olarak, katılarak geldi. Kadro'ya bakın ama. Hepsi çok iyiydi, ben dışarıdan gelmiş bir hoca olmama rağmen.

Şimdi sosyal bilimlerde kim varsa, oralardan geçmiş aslında. Bu çıkıyor sizin konuşmalarınızdan.

Çok hoş bir gruptu bu. Bir apartman katı tuttuk, masalar sandalyeler toparladık, her şey tamam. Bir yetiştirme düzeni var, hangi soru nasıl sorulur falan, onlar da yapıldı. Çocuklar sahaya çıktı. Bu çok uzun süren bir şey değildi, üç hafta mesela, toplanıyordu bulgular, gidiyorlar, geliyorlardı. Bu arada Miss Everest'le de benim temasım sürüyor tabi. Bir gün alı al, moru mor Miss Everest geldi; "Aman" dedi, "Ms. Kıray, sizin için 'clearance' çıkmıyor!" Onların CIA'den ve bizim MİT'den bu araştırmayı yapabilmem için izin çıkması lazımmış. "Bu benim kabahatim değil" dedim. "Bize niye söylemediniz?" dedi. "Neyi?" dedim, "size midemin ağrıdığını da söylemedim ki!"

İ.K. Ve "sakın imza atmayın mektuplara" dediler.

M.K. "Siz araştırmaya devam edin, yalnız imza atmayın" dedi. "Öyle saçma şey olmaz" dedim, "Benim yerime birini bulun, ben hemen çekileyim". "Size yardım ederim, her şeyi devrederim, neler yapıldığını, neler

yapılmadığını anlatırım, ama hızla yerime birini bulun ki, elimdekilerini alın, çekileyim" dedim. "Ben gidip konuşayım öyleyse" dedi. Ertesi gün başları Arif Payaslıoğlu'na da haber vermişler. Ayrıca bizim ekip başlarımız ve ben de çağrıldım. "Bunu üstüne alabilecek birisi lazım." Şimdi Arif Payaslıoğlu ben de dahil toplandık hep beraber. Mete de var, öbürleri de var, herkes var. Ben hemen söze girdim: "Benim için 'clearance' verilmemiş, ben terkediyorum, kim üstüne alır bunu, karar verin" dedim. USIS'in müdürü: "Onun için sizi buraya davet ettik hep beraber". Arif Bey'e söz verdiler. "Çıkayım mı?" dedim, "Hayır" dediler. Peki oturdum. Arif bir çıkıştı bunlara. "Sizin gizli istihbaratınızın ne olduğunu biz bilmeyiz, fakat bu insan haklarına inanılmaz bir müdahaledir, üstelik de sizin burada şimdi imza atma demeniz daha büyük bir rezalettir, bunun farkında mısınız?" dedi. Tabi herkes yatıştırmaya çalışıyor: "Mesele o değil, Payaslıoğlu, şimdi şu iş nasıl yürür, onu konuşalım". "Ben kesin çekiliyorum, siz yürütün bu işi artık, zaten kurulmuş, çok iş yok bundan sonra" dedim. "Katiyen almam üzerime" dedi. Peki. Mete Tunçay söz aldı: "Ben de almam" dedi. "Şimdi bana teklif edeceksiniz biliyorum ama" dedi "katiyen almam. Ben almayacağım, tabi hocanın hakkı var, bunda kusurlu olan sizsiniz. Ben işi almayacağını bildirmek için geldim" dedi. Niye geldin diyecekler çünkü. "Ben gelmeden önce" dedi, Türkkaya Ataöv var, onunla da konuştum". "Ha, o alır mı?" "Kesinlikle almaz..." Şimdi kime sorulduysa hepsi: "Biz Mübeccel Hanım'la geldik, onunla gideriz" dediler.

Ve ben onlara dedim ki, "Hesaplar burda, banka hesapları burda, kasadaki para bu, evraklar da bu, büronun anahtarı da bu. Ben bunları burada bırakıyorum ve gidiyorum, kim isterse alsın". Çıktım, herkes çıktı. Siyasallılar çok memnun. Ben bıraktım çıktım. Ertesi gün bir telefon aldım, bu USIS'nın başkanından, aynı zamanda da elçilik müşaviriydi. "Sizi görebilir miyim?" "Elbette görebilirsiniz, mesele değil." "Evinize gelebilir miyim?" "Evet", mektebe gelmek istemiyorlar. Geldi, oturuyoruz, ben kahve pişirdim. "Ms. Kıray, nasıl isterseniz öyle özür dileyelim." "Ne demek özür dilemek" dedim. "İsterseniz elçi sizin ekibinize bir açıklamada bulunsun yazılı ya da sözlü, isterseniz bir memuru açıklamada bulunsun. Sizden istediğiniz şekilde özür dileyelim, lütfen bu işe devam edin." "Bakın" dedim, "iş böyle olduktan sonra ben katiyen..." "Ama diplomaside özür dilendi mi, her şey..." "Ama benim diplomat olduğumu kim söyledi size? Böyle şeylerin özürü olmaz. Daha önce tahkik etseydiniz, vermeseydiniz." İşin çok iyi

gittiğinin farkındaydılar tabi.

Yukarısı duruyor, benim oturduğum yerin çatı katındaydı bu büro da, "Ne isterseniz yapın, bir yanlışlık oldu, bir yanlış anlama oldu." Her zaman da yanlış anlama olur, malum! "Lütfen nasıl özür dileyeceğimizi söyleyin, sizin istediğiniz biçimde özür dileyelim ve bu bitsin." "Katiyen olmaz" dedim, "unutun. Ben bir kere daha bu işe elimi sürmem, her şey burada". Böyle diller döktü, ben terlerim, o terler.

İ.K. Zaten yüzde sekseni toplanmıştı. Amerika'dan bir sosyolog geldi.

M.K. Bir gün evvel bıraktığım anahtarı ve evrakı getirdi. "Bunlar kalsın burda" dedi. Kirası filan verilmiş zaten. Birisi gelecektir herhalde, "siz ona verir misiniz?" dedi. "Tabi birisi gelip onları ordan alsın, ben ne yapacağım onları orada?" Derken bir hafta sonra çok tipik bir akademisyen görünümünde bu sosyal psikolog geldi. "Kötü şeyler oldu, şimdi biz bunları düzeltelim. Ben alıp giderim, mesele değil" dedi. "Yüzde sekseni bile toplanmış olsa yeter" dedi. Halbuki hepsi gelmişti. Çocukları sahadan çağırdığımda hepsi tamamlanmıştı. Aldı, gitti.

İ.K. Herkes parasını aldı, biz paramızı alamadık.

M.K. Ben bir kuruş almadım tabi.

İ.K. O parayla da Deniz Baykal evlendi, Amerika'ya gitmek üzereydi.

M.K. Ama çok iyi dost olduk hepsiyle. Her zaman eve gittiler geldiler. Bu olmasaydı, bu kadar yakın bir ilişki olmazdı Mülkiye'nin parlak delikanlılarıyla.

Bu iş temmuzun sonuna doğru kapandı, İstanbul'a geldim. Kayınvalidem burada Yeşilyurt'ta oturuyordu, burada denize giriyorduk, temizdi. Eylülde döndüm, ders başlayacak. Miss Everest'ten bir telefon: "Ms. Kıray, benim size bir şey yapmadığımı lütfen gelip burada benim amirime anlatır mısınız?" "Aman, Miss Everest siz bana nasıl bir şey yapmadım dersiniz?" dedim. "İmza atma, yürüt" dediniz dedim. Benim meselem değildi sizin "clearance" beklemeden bana "Başla" demeniz. Ben siz "Başla" dediğiniz zaman başladım. "Ama ben size hakikaten bir şey yapmadım ki" dedi. Yani bu kadar da naiv.

İ.K. Onu bir yerlere sürmüşler.

M.K. Sonra başka yere sürmüşler. Kim sanıyorlar karşılarındakini? "Siz devam edin ama imza atmayın hiçbir şeye!" Bütün banka çeklerini filan ben imzalıyordum, bilgi verme mektuplarını ben yazıyordum. Raporları

ben yazacaktım ve imzalamayacaktım. Bu kadar naivlik ya da küstahlık da olamazdı!

İ.K. Bir de mektup yazılıyordu herkese.

M.K. Tabi, özel mektuplar, hele büyük bürokratlara.

O çalışma da böylece Amerikalılarda mı kaldı?

Evet, böyle şeyler benim başıma çok gelmiştir. Burdaki bir araştırma da Teknik Üniversite hocalarının elinde kaldı.

Nerde şimdi o çalışma?

Yayınlamadılar mı İTÜ'dekiler?

Bildiğim kadarı ile bir şey yapmadılar. Materyallerin nerede olduğunu bile bilmiyorum.

Ama, orda çıkan doktora tezlerinde filan sürekli merkezi iş alanı olarak, hep sizi referans verirler.

Evet, bu terimi ilk ben kullandım Türkiye'de. Daha İstanbul Teknik Üniversitesi'nin hocalarının içerisinde, bir merkezi iş alanı (MIA) kavramı yoktu, gözlemi yoktu. Benden sonra sanıyorum, şehirlere nasıl bakılır diye bir düzen çıktı ortaya.

Öyle mekan analizleri olmadığı için.

Herkes bu verileri kendileri işleyebilirler ve İstanbul'daki MİA kendine has ne özellikler gösteriyor, çıkarabilir sandılar. Ama her halde içinden çıkamadılar. Ben hiçbir zaman çalışmalarımın tam karşılığını almamışımdır.

Bu kaç yılında oldu?

1978-79.

O dönemdeki doktora tezlerinde -benim elimde şimdi üç-dört tane doktora tezi var "Zonning" ile ilgili, büyük kent yönetimiyle ilgili- sizi sürekli referans gösteriyorlar.

Çok sevindim.

Örgütleşemeyen Kent

Bir de İzmir araştırması var.

Bu meselelerin içerisinde, kabul etmek lâzım, yine Amerikan akademisyenlerinin tesiri ve telkini ile bir Sosyal İlimler Derneği kuralım dendi. İşte yeniden başlıyor bir şeyler. Bu kurulsun denmeden önce uzun uzun konuşuldu. Amerikan sosyal bilimler camiasının bir bölümü para yatırmaya hazır, yalnız araştırmaları kabul eden, denetleyen bir yer olsun isteniyordu: Bir tür "clearing hause". Bu sosyal bilimleri de geliştirsin. Başına da Kıray geçsin. "Böyle işler yapamam ben" dedim.

Olurdu olmazdı falan, şimdi tam o arada, Adana araştırması bitmişti, çünkü ben orada Adana araştırmasına ait bir tebliğ vermiştim. Demek ki bu, 60'ların sonlarına doğru. Çok emin değilim tarihlerde, ama 70'den önceydi. Abant'ta göl kenarındaki yerde bir seminer yapıldı. Herkes bir takım tebliğler veriyor, ben de Adana'da yapılmış olanı anlatıyorum. Çok tanınmış sosyal bilimciler var, mesela Herbert Hyman var, Edith Penrose var. Nüfus etüdleri çalışmaları çok ilerlemiş, nüfusla ilgili insanlar var. Çok iyi makaleler okunuyor. Tunç Yalman var, Ruşen Keleş var. Böyle devam ediyor. İlk günün sonunda, F. Shorter'dı galiba, geldi dedi ki "Bilmem kaç numaralı odada biz beş kişi toplanacağız, bu Sosyal Bilimler Derneği meselesini konuşacağız, sen de gel". Gittik, böyle seçilmiş üç beş kişi, yarısı Amerikalı. Tunç Yalman, Ruşen Keleş, ben, başka kim vardı? Şimdi hatırlamıyorum. Şerif Mardin de vardı galiba. Ondan sonra sözü Hyman aldı: "Bu çok gerekli bir şey". Ama hep kontrol meselesine geliyor iş, "clearing hause" meselesi. "Ben öyle şey yapmam" dedim. Tunç Yalman "Böyle meselelerde önde gitmek için sorumluluk almak lazım" dedi. "Eh, o sizin tercihiniz" dedim, "benim tercihim değil, ben almam, kim isterse alsın". Şerif Bey ortada duruyordu, Ruşen Bey hiç yanaşmadı. Böylece o fikir ortalıkta kaldı. Hem Tunç Yalman hem Amerikalıların birisi düpedüz beni itham etti: "Sizin yapacağınız birçok şey varken, sorumluluk almadığınız için bu iş olmuyor". "Sorumluluk almanın ilk şartı o işe inanmaktır" dedim. "Bağımsız bir çerçeve olursa düşünülebilir, ama bağımlı bir çerçeve içinde bu düşünülmez" dedim.

Çok kızdılar bana ve soğuk bir hava içinde çıktık odadan. Akademik olan Amerikalılar, Adana çalışmasını çok beğendiler, üstünde konuşuldu bir miktar. Nüfusçuların ileri teknoloji, ileri teknikler kullanan makaleleri

hariç, oradaki en başı sonu olan hikayelerden biriydi o. Ankara'ya döndük. Bir kere daha F. Shorter geldi, "Düşünmez misin?" dedi. Çünkü Shorter kanalıyla parayı verecekler. Hem parayı sarf edenleri kontrol edeceğim, hem de bu parayı verenlere rapor vereceğim. Ben öyle şeyi kabul etmiyorum. "Olmaz, kimi bulursanız bulun, yapmam!" Sonunda Şerif Bey kabul etti, herhalde rapor vermek şartı da kaldırıldı. "İlk deneme olarak, herkesin bir yönünü araştıracağı belirli bir yerin incelenmesi meselesini ele alalım" dendi. Ben hemen işin araştırma tarafına katılacağımı söyledim. "Araştırmalar birbiriyle bağlantılı olsun, ortak projeler hazırlansın" dendi. Benden bir rest daha; "Ben yalnız başına bir araştırma yaparım, yani size araştırma planını, sinopsisini veririm, görürsünüz, bütçeyi de veririm. Ekibimin kimlerden oluşacağını da bildiririm" dedim. "Ama kimseyle beraber bir şey yapmam." Olacak iş değil! "Peki sen yalnız başına yap" dediler bana. Öbürleri beraber yapmaya soyundu.

İzmir'de bir seminer daha, bir "workshop" daha yapıldı, onların tabiriyle. Büyük İzmir Oteli'nde kalındı. Ben ne yapacağımı anlattım. "Siz yapmışsınız bile araştırmayı" dedi birisi. E, zaten genel gözlemleriniz ve belirli bir çerçeve oluşturmadan sahaya çıkamazsınız ki. Bunu anlatmaya çalışıyorum herkese. Mutlaka bir genel çerçeveniz olması lazım. Bu yanlış olabilir, eksik olabilir, bu sahada tamamlanır. Ama başlangıçta üstüne oturtacağınız, bir yerden başlayacağınız bir şey mutlaka olmalı. "Siz bunları bugün yazın, ben neşrederim" dedi birisi. Tabi, bu işin şakasıydı.

Şimdi, İzmir'e böyle dört beş ana araştırmacı gittik. Deniz Baykal siyasal olarak nerelere bakılacağına odaklanacaktı. Ama sonra bitirenıedi çalışmasını. Mete Tunçay da aileleri inceleyecekti.

Siz yine aynı ekiple mi çalışıyordunuz?

Hayır, o günlerde ortalıkta olan insanlar bunlardı. Ben çalışmıyorum bunlarla, onlar İzmir'in çeşitli taraflarını yapıyorlar. Mete Tunçay da İzmir'in hayatında etkili olmuş ailelerin tarihçesini ve bugünkü durumlarını analiz edecekti. Ben hemen 'merkezi iş alanı ve çalışma düzeni' dedim. Ruşen, "Gecekondulara gideyim" dedi. Şefik Uysal vardı, bak o çok iyi bir araştırmacıdır, şimdi İzmir'de, eğitimle ilgili bir şeyler aldı. Böylece herkes işin bir tarafını aldı.

Oğuz An ve Çiğdem Kağıtçıbaşı da vardı galiba.

Evet, Oğuz da vardı, Çiğdem de. Böyle on, on iki kişi oldu. Benim tek şartım, hiçbirinize bağımlı değilim, ben kendi başıma yaparım. Zaten be-

nim yapmak istediğim şeylerle siz ilgilenmezsiniz. Merkezi iş alanının düzeni ve iş hayatının yapısı da. Böyle bir takım beş on kişi, şimdi yıkılmış olan Ankara Palas Oteli vardı, Konak'a bakan. Orda odalar ayrıldı, biz gittik. Odalarda kocaman kocaman hamamböcekleri vardı. Çok kötüydü. Neler oldu. Ben bir ay her gün öğleyin, çocuklar sahaya çıktıktan sonra, orda bir Şükran Lokantası var hâlâ, bilmem bilir misiniz? Meşhurdur o alaturka lokanta. Fava, radika, hindibağ salatası ve balık yedim, bir ay, her gün aynı şeyi yedim. Çok seviyordum.

İ.K. İyi bir diyet.

M.K. Böyle bir şeyler. Çocuklar da verileri topladılar. İzmir'i bir kere gezdik hep beraber, neresi nedir, ne değildir, döndüm geldim, bu 68'di zannediyorum, 69 muydu? Daha ileri bir tarih.

İ.K. Daha erken bir tarih.

M.K. Hayır. Çünkü ben İzmir'i 70'lerde beş hafta evde oturup -çünkü darbe olmak üzereydi- beş hafta evde oturup yazdım. Onu çok iyi biliyorum, 70'lerde. Tabi sen de geldin.

İ.K. Emine ile geldik, Büyük Otel'de kaldık. Sonra beraber gezdik biraz İzmir'i.

M.K. O sayede Emine araba kullanmasını öğrendi. Böyle bir şeyler. Şimdi hatırlamıyorum ne kadar. Ben verileri topladım, döndüm, oturdum, dediğim gibi, beş hafta evden hiç çıkmadan onları yazdım. Onun için İzmir'in bibliyografya tarafı biraz zayıftır. Daha önce topladığım bibliyografyalar iyi, fakat yazmaya başladıktan sonra bibliyografya kıt. Eh, ne yapalım o da böyle diyelim. Ve İzmir hemen çıktı. Ben bitirdim, Oğuz Bey biraz topladı, bitirdi. Ne Deniz bitirdi, ne Mete bitirdi. Çiğdem bitirdi galiba. Emre o zaman dönmüştü bak. Yani böyle on-on iki kişi başlayan işi, beş altı kişi bitirdi. Benimki en başta bitenlerden biriydi. Bu tabi Sosyal Bilimler Derneği'nin yayını olarak çıktı. Şerefi ve kusuru onların sayılabilir. Şerif başkandı, değişti. Sonra kimler oldu, hiç bilmiyorum. Ben hiçbir zaman başkanlığı istemedim. Beni galiba ikinci başkan seçmişler, uğramadım bile. Bilmiyorum ne olduğunu o aşamada. Sonra uzun zaman Türköz oldu. Türköz Erder.

Sonra Nermin Abadan Unat oldu. Nermin Abadan Unat'la birlikte -Allah selamet versin- Siyasallıların eline geçti. Siyasallılarla yeni üyeler geldiler. Hâlâ orayı fiilen yürüten Türköz Erder'dir. Ama o ilk şeyin hevesi kalmadı. Öyle birçok insan biraya gelsin de ortak saha araştırmaları yapsın fikri öldü. Öbür taraftan tabi sosyal bilimci çoğaldı, sahaya çıkan insan çoğaldı, birçok araştırmayı yaptırdıklarını da biliyorum.

Hâlâ sosyal bilimler konusunda iki senede bir akademik toplantı düzenliyorlar.

Evet, Türköz Erder'in sayesinde. Ben böyle üç senede bir filan aidat gönderirim. Mektuplar gelir "Göndermediniz" diye, unutaraktan. İzmir araştırması da böyle bitti.

Aix en Province'den Adana Araştırmasına

Adana'yı atladık. Adana'nın yayınlanması da herhalde ilginç.

Hiçbir şey problemsiz bitmedi Allah biliyor ya. Törpülene, törpülene.

Tam oturmamış bir akademik dünya var ve bu oturmamışlığı destekleyenler de var, kurumsallaşma henüz yok. Her şey çok ayakta olduğu bir dönemde yapmışsınız siz bütün araştırmaları. Herhalde şimdi yapanlar bu tür ve bu kadar çok sorunla karşılaşmıyorlar.

Bu biçim sorunlarla karşılaşmazlar. Ha bire "Hayır" demek mecburiyetinde kalmak, çok garip bir şey ama böyle. İşin ilginç tarafı ben ha bire "Hayır" diyorum, kimse de beni kavgacı, negatif, iş yapılmaz filan diye hatırlamaz, öyle bir şey duymadım hiç çevremde. Ama ben ha bire "Öyle değil, böyle" demekle vaktimi geçirdim.

Adana çalışması?

İ.K. Aix en Province'den başlar.

M.K. Evet, tesadüfler. Doğru yerde doğru zamanda olmak falan gibi bir şeyler. II. Dünya Harbi'nden sonra sadece Türkiye'de değil, bütün dünyada sosyal bilimleri yeniden, doğru dürüst canlandırmak diye bir hareket var. Amerikalı akademisyenler çok aktif, Amerikan sosyal bilimler çevreleri de çok aktif. Bunlar oturmuşlar, ben daha yokken akademik çevrede, "Mediterranian Social Science Research Council" diye bir şey kurmuşlar, Akdeniz Sosyal Araştırmalar Konseyi diye bir şey kurmuşlar. Ellerinde para da var -sanıyorum Ford Foundation'ın parası idi- araştırma da yaptırabilecekler. Zaman zaman orda burda "konferansçıklar" topluyorlar. Konferans demek doğru değil, hep bunlar "workshop". Çalışma grupları davet ediyorlar. ODTÜ'den buna ben ortalığa çıkmadan evvel, Arif Payaslıoğlu katılmış. Hoşuna gitmemiş ordaki hikaye.

Bir gün böyle ODTÜ'nün koridorlarında dolaşıyordum, "A, Mübeccel" dedi, "bana böyle bir davetiye geldi, bu hep gelir, ben gitmeyeceğim, istersen sen git" dedi. "Yazış ve git." Genel sekretere mektup yazdım, Payaslıoğlu bana geçirdi, "Ben şu konularda çalışıyorum, gelmeyi arzu ediyorum"

falan. "Hemen buyurun" dediler. Zaten kimi bulsalar peki diyorlar, hiç bilmiyorlar ama kim olduğumu. Bir de bilet geldi. Toplantı Aix en Province'de olacak, Fransa'nın güneyinde toplanacak. Çok hoş bir şehirdi Aix en Province. Ben 1952 olaylarından beri ilk defa dışarı çıkacağım, tekrar pasaport isteyeceğim.

Gidip isteyeyim bakalım, isteyenin bir yüzü kara, vermeyenin iki yüzü kara. İstedim. Daha cevabı gelmeden mamafih, Siyasal'daki tanıdıklara gittim. "Bakın bunların hepsi sizin kendi mezunlarınız. Söyleyin, ben hakikaten bilimsel bir toplantıya gidiyorum" ve öbür taraftan da merak etmişim, üzerinden on beş sene geçmiş, bunun artık bir yerde durması lâzım. Evet, onlar doğrudan Emniyet Umum Müdürlüğü'ne gittiler.

İ.K. Yavuz gitti.

M.K. Evet, Yavuz gitti, Yavuz Abadan. Çok zor, yani benim gibi bir insan için pasaport çıkart demek çok zor bir iştir, Yavuz onu yaptı. Yavuz çok özel bir insandı. Evet, kavga gürültü, oraya git, buraya git. Telefon ediyor yanımda, diyor ki: "Evet, Kıray geliyor, Orta Doğu'dan hocaymış", "E, peki?" "141'den sakıncası varmış!.." 141-142 o zamanki kanun. Ben gülüyorum tabi, yapacak hiçbir şey yok. Nihayet Nermin ve Yavuz'un dostluğu ile aldık pasaportu. İşte uçtuk nıuçtuk bir şeyler, Marsilya'ya geldim, Marsilya'dan Aix en Province'e gideceğim. Hayır Marsilya'ya gelmedim, nereye geldim, çok güzel bir havaalanı vardı. Çiçekler içerisinde, hiç öyle bir havaalanı görmemiştim. Burdaki havaalanlarını biliyorum. Kapılarının üstlerine kadar saksılar içinde çiçekler yerleştirmişler. Yani yerden büyümüş değil, böyle içerisi dışarısı her taraf çiçek. Uçak değiştirdik ve Marsilya'ya ulaştım, bir gece kaldım, ertesi gün otobüsle Aix en Province'e gittim. Her neyse bir gece orda kaldım. Tabi çok zaman geçmiş, ben ne zamandır dışarı çıkmamışım. Otele parayı ödedim, elimdeki bütün parayı aldı kutuya koydu adam, sonra almadığını iddia etti.

İ.K. Frank değişmiş, Beco yeni frank veriyor, adam eski frank bu diyor.

M.K. Neyse böyle bir karışıklık, biraz da para kaptırdım. Çünkü gece gelmiştim, geç gelmiştim. Ertesi gün Aix en Province'e giden otobüs otelin karşısından kalkıyor dediler, o iyi. Otobüse bindik, Aix en Province'de indik. Küçük bir yer, üniversiteyi sordun mu herkes gösteriyor. Üniversite deyince de "Ha, konferansa mı geldiniz? Kayıt orada yapılıyor" diyorlar. Oraya girdim, üniversitenin içinde toplantılar. Bütün mesele de bu Akdeniz Sosyal Bilimler Araştırma Konseyi. Büyük adamları var. Hollandalısı var Fransızı var. Niye Hollanda var, Hollanda Akdenizli değil ama, olmuş.

Van Neuen Hausen diye bir Hollandalı çok uzun bir adamdı. Ziyade diye bir Lübnanlı, böyle garip adamlar var işin içinde. Konuşuluyor, ben de konuşmaya başladım. Ereğli'den bahsediyordum, değişen normlar, değişen tabakalaşma. Birden fark ettim ki, orda olanlar da çok iyi niyetli, çok açık sosyal bilimciler -hiç değilse ukala değiller- ama bizim sosyal bilimlerdeki kadar az tecrübeliler. Yani sahaya ait bilgi aktarmakta hepsi biraz dar. Tarihçiler filan var, o olabilir böyle.

Birden benim değerim arttı. Birisi beni istiridye yemeye çağırdı, nasıl araştırma yapılabilir diye. Bir başkası: "Neşriyatınızın İngilizcesi var mı, gönderir misiniz" diye çağırdı, Kayser diye bir Fransız vardı. Derken gençten Hollandalı bir delikanlı: Jan. O, oturalım da bir kahve içelim dedi. Ben değişme meselelerini, bu kırdan kopma meselelerini incelemeye başlanmıştım. Ereğli artık uzakta kalmış biraz. Beraber yapalım mı bir şey, vesaire. "Para isteyelim, bu araştırma komisyonu verir." Eh, ben de gözüme kestirdim, çünkü genç bir adam. Ukala Amerikalılara benzemiyor. Ben kaç tane Amerikalı proje reddettim, bir saysam. "Şu verileri bize toplar mısınız?" "Ben veri toplamak için burada değilim. Bütün tefsiri yapmama izin verirseniz, sizin araştırmanıza katılırım." Kaç tanesini reddettim böyle. Amerikalılar çok arsız oluyorlar, İngilizler de öyle. "Bize bunu yapıver!.."

Üçüncü Dünya tabi.

Tabi. Onunla böyle konuştuk, olabilir falan. O uzun Van Neuen Hausen da orada, "Evet verilir" dedi. Jan da Hollandalı. İşte "Şu da yapılabilir, bu da yapılabilir, haberleşelim, yazalım", pekala. Böyle çok hareketli ve bu benim Türkiye'nin dışındaki akademik bir çevreye ilk çıkışım. Tamam bu da yapılabilir. Hepsini liste yaptık. Ve ben hemen aklımdan projeyi geliştirmeye başladım. Kaç köy lazım, nasil mukayese etmek lazım, farklılıkları ne olmalı ki, aklımdaki hipotez irdelenebilsin, ortaya çıksın falan. Her neyse, döndüm Ankara'ya. Erdal Bey (İnönü) dekandı; ODTÜ'nün odalarını kullanmama, sömestr tatilinde üç hafta Adana'ya gitmeme hemen izin verdi.

Yarı yaşınızdaki Jan geldi, çok az tecrübeliydi, bütün Avrupalı sosyal bilimciler gibi. Biz beraber sahaya çıktık. Planlamayı yine referans olarak kullandık. Bölge Planlama elemanları bizi valiye ve diğer sorumlulara takdim etti. Planlamanın misafirhanesinde yerleştik. Ve onların araçları ile Çukurova'yı gezdik. Dört tane köy seçtik, sonra geldik, tekrar sahaya çıktık. Yine aynı ekip. Akın Atauz, Raşit Gökçeli ve diğer tecrübeliler. Verileri topladık, gayet güzel geri döndük, ayrı ayrı yazdık. Birbirimize gönderdik, tashihleri yaptık. Jan yayıncılarla daha kolay temas ediyor diye o temasları

ona bıraktım. Kitap bir geldi, Hinderink'in ismi birinci, benimki ikinci. Halbuki her şeyi ben öğrettim o zıpçıktıya.

İ.K. Hatta bir ara senin isminle çıksın bu kitap demişti.

M.K. Bu oraya kadar geldi artık olmaz, beraber yapıldı, beraber çıkar. Tabi herkes dışarıda, Avrupalı olanın yapmış olduğunu kabul ediyor. Ben de böyle, o kadar araştırma projesini reddettikten sonra böyle şapa oturdum. Ona her şeyi ben öğrettim, hepsini. Okuyun kitabı farkına varırsınız, neresi Kıray, neresi değil.

İ.K. İyi tarafı şu; geceleyin oturup konuşuyordu, konuşuyordu, konuşuyordu Mübeccel Hanım, ertesi sabah Jan geliyordu, kağıda dökülmüş!

M.K. Evet, Jan çalışkandı.

İ.K. İyi briç oynayamıyordu ama.

M.K. İyi ki kitaptan önce iki makale yayımlanmıştı; biri Hollanda'da bir dergide çıktı, diğeri de İngiltere'de bir dergide çıktı. Onlarda benim adım ilk isimdir. Kitabı da eğer tercüme edersek, kendi ismimin başa konularak yayınlanmasını isteyeceğim, bakalım ne olacak. Bir daha da Jan'ı görmedim tabi. Ucuz Batılı kurnazlığı. Bütün araştırmaların arkasında böyle bir kılıç oyunu var.

Şimdi de böyle aslında. Parayla, pulla pek ilgilenmeyen kişiler, yani meraklı, esas meraklı orda göreceği, yazacağı şey olan kişilerin başına hep bunlar geliyor. Öyle yapmayanlar, bütün hesaplarını çok iyi kuranlar işin başında "Bak benim adım öne gelecek, senin adın sona gelecek" diye projeyi alıyorlar zaten.

Aklıma bile gelmedi, o zaman Jan doktora talebesiydi. Aix-Province'deki münakaşalar yeterdi, altı kişi peşimdeydi, beraber bir şey yapalım diye. Ben bir yemekten bir yemeğe gidiyordum, o dışarıya ilk çıkışımda.

İstiridyeler nasıldı?

İstiridyeler çok güzeldi. En iyi tadı nasıl alınır, davet eden İtalyan öğretti, şarabı da o seçmişti ve çok güzeldi. Jan'la konuşurken Van Neuen Hausen Amerikalı bir kadınla geldi. "Merhaba, Türkiye'de bir araştırmayı konuşuyoruz, hemen finanse ederiz" dedi. Çünkü oydu işin başı. Böyle başladı, öyle fiyasko ile bitti.

Sonra Hollandalı Van Neuen Hausen çok yardım etti bana, kendisinin neşrettiği bir kitapta Türkiye ile ilgili yazılar çıkıyormuş. Ben o zaman İngiltere'deydim, onları bana gönderir, editörlük etmemi; iyidir, kötüdür diye yazmamı isterdi. Anında parası gelirdi, epeyce de para gelirdi bu editörlüğü yaparak. O Jan Hinderink'in yaptıklarının farkındaydı. Ama tabi düzeltemedik, kitap öyle çıktı gitti.

Dediğim gibi araştırmalar hiçbir zaman kolay olmaz. En son numara işte Tansı (Şenyapılı), Önder (Şenyapılı) falan makaleleri topladılar, bastılar. Onu Gazi Üniversitesi (Önder o zaman orda okutuyordu) bastı. Kitap tam dağıtıldı, sonra 80'ler geldi. Onu da bodruma koydular, bir daha dağıtılmadı.

Sizin çalışmalarınızı içeren derleme kitap Toplumbilim Yazıları *şu anda piyasada yok.*

Yine darbe zamanıydı. Gazi Üniversitesi, yürekleri tıp tıp atmaya başlayınca onları gene tekrar bodruma koydular. Dağıtılmadı yani. Gazetelerde de çıktı. İlk başta dağıtıldığı kadarla kaldı. Tam o sırada da kopya etmek teknikleri gelişmişti, ben de üstünde durmadım.

ODTÜ'de Zor Yıllar

Peki ondan sonra ODTÜ'de de işler ters gitmeye başladı galiba.

Evet, 1971 darbesiyle beraber işler bozulmaya başladı. Bölümün içinde ekstrem sağ diyebileceğimiz unsurlar çıktı.

Sosyoloji Bölümü'nde mi?

Sosyal Bilimler. Hasan Bey vardı işte orada. Çocuklar çok taşkınlık yapmaya başladı. Soruyordum: "Asker var kapıda, silah doğrultsalar ne yapa-

caksınız?" "Çaresizliğimizin farkındayız" diyordu benim öğrencilerim. O kadar çok hadise oluyordu ki, gece yarısı, saat 12'de, bizim bir akademik konseyimiz vardı, üniversite senatosu ile öğretim üyeleri kurulunun birleşimi, gece yarısı evlerden alınıp, akademik konseyi toplardık; ne yapalım diye. Kampüsün içinde dolaştığınız zaman polis her şeye müdahale ediyordu. Hepimiz iyi niyetliydik, rektör ise hepimizden daha iyi niyetli; Erdal İnönü. Mesele bir disipline oturtabilmek. Çocuklara anlatabilmek ise olanaksız.

ODTÜ Akademik Konseyi'nde konuşuyoruz, mühim olan çocukların elindeki bu silahları durdurmak. Ama silahları kontrol edecek hiç kimse yok. Neredeyse ters kontrol var, alın bunları temizleyin diyeceksiniz, tersine bir yerlerden yine silah veriyorlar. Üniversite özerk, çağırınca geliyor polis ve jandarma, tamam çağıralım toplasınlar! Akademik Konsey'de buna karar veriyoruz, çağırıyoruz gelmiyorlar. Yani böyle zamanlar yaşandı Orta Doğu'da. O Deniz Gezmiş'in orada olduğu zamanlar. Gece bile toplanmak gerekiyordu bazen, çağıralım mı polisi çağırmayalım mı diye, çünkü rektör ve dekanlar yalnız başlarına karar vermek istemiyorlardı, çünkü başka türlü problemler çıkacağı belli idi. Bir türlü yatışmıyordu hadiseler. Bir süre sonra açık tahrikler ve ihbarlar başladı.

Kulaklarımızın yanından geçen kurşunlar atarlardı bilerek, Allah'tan iyi nişancılardı da, kaymıyordu. Tam başımın yanından kurşun geçtiğini, birden fazla kurşun geçtiğini çok iyi biliyorum. Böyle bir üniversitede o çocuklarla ne yapılabilir? Hiçbir şey yapılamaz. İşte Apo hikayesi gibi. Silahla hiçbir şeyi çözemezsiniz bir memleketin içinde. Yalvarırdım: "Yapmayın, bir şey geçmeyecek elinize, kendinize yazık ediyorsunuz, durun, sakin olun, düşünün". Çok hoşlarına gidiyordu silahlarla oynamak. Sonra işte 1980'de yüzlercesini, binlercesini harcadılar.

Bizim bölümde özellikle Hasan Tan Bey çocuklara teyp verip sınıflara sokuyordu. Ne söyleseniz yazacak. *"İzmir"* kitabı çıktı nihayet. ODTÜ o aralık resmen kapandı. Ben de o beş hafta boyunca oturdum *"İzmir"*i yazdım. Sokağa çıkmadan oturdum yazdım ve basıldı. Verdim herkese, Hasan Bey'e de verdim. Kendi konusu ile doğrudan ilgili değil, ama ne zaman odasının önünden geçsem, elinde ve önünde o vardı. Anlaşılan muzır şeyler arıyor. Halbuki *"İzmir"* zaten millileşme sürecidir. Uluslaşma, bankaların uluslaşması, ama bir şey bulamayacağından emindim. Ama onun böyle ısrarla üstünde durduğunu görüyordum.

Bu sırada bölüme daha önceden yapılmış angajmanlara göre iki yabancı hoca gelmişti. Çiğdem Kağıtçıbaşı ve Deniz Kandiyoti katıldı, giden çocuk-

lardan Sumru, Ayşe Öncü geri geldi, Bahattin de döndü. Birden grup büyümeye, yeşermeye başladı. Bölümde tam sonuç alınacak artık, yerleşilecek; inanılmaz kıyametler koptu! Biz "deterjan İsmet" diyorduk o zamanlar, bir rektör seçildi. Rektör seçimleri çok zor oluyordu. Önce Erdal Bey seçildi, sonra Erdal Bey çekildi, tekrar İsmet Bey geldi. Ve ben bölüm başkanlığından alındım. Hasan Tan başkan oldu. Derslerime izleyiciler sokuldu, garip bölüm toplantıları yapılıyordu. Ders düzeni ve işbölümü anlaşarak değil, nerede ise emirle yapılıyordu. Herkes rahatsızdı, işe son verilebileceği gibi bir hava oluşmuştu. Bu aşamada birden bir yorgunluk ve bıkkınlık geldi, İstanbul'a döndüm geldim. 50 yaşında emekliliğimi istedim. Peki ne oldu? Sekiz kişi birden ayrıldı bölümden. Hasan Bey; "Bana sabotaj yapıyorlar" diyormuş. Yoo, kimse çalışmak istemedi. Türkiye'de de çeşitlenme başlamıştı. Yedi, sekiz kişi birden Boğaziçi'ne geldi. Ben bir süre dinlendim.

Boğaziçi o dönemde sizin oradaki, tanımladığınız biçimde sosyal bilimlerle uğraşan insanların, Boğaziçi'ni kabul etmesi ilginç değil mi? Boğaziçi tarihsel olarak daha dışarıya yönelik bilgi edinme tarzıyla uğraşan bir yer.

Evet, ama Orta Doğu'daki sosyoloji içerideki bilgiyi de alıyordu, dışarıdaki bilgiyi de alıyordu. Biz bütün Amerikan ders kitaplarını kullanıyorduk, artı kendimizi anlatıyorduk, en büyük farkı buydu. En iyi tarafı da buydu tabi. Ama ondan sonra ne olacak diye baktığın zaman bir araştırmanın önemi, yeni bilgi üretmenin önemi falan, onları vurgulamak lazım. Boğaziçi'ne gelindiği zaman, gene sosyal bilimler bölümüydü ama, siyaset bilimi ile falan karışıktı, kamu yönetimiyle karışıktı. Bu sefer o taraf daha ağırlık kazandı, sosyoloji ve psikoloji tarafı daha az önemli olmaya başladı. Çiğdem ve Deniz, psikolojiyi biraz daha iyi yaşattılar ama maatteessüf sosyoloji okkanın altına gitti, nasıl oldu o iş bilmiyorum, çünkü ben orada değildim, o grubun içinde değildim. Bıraktım onları orada.

Neyse, Hasan Bey de bölümden ayrılalım diye ne lazımsa yapmaya çalışıyordu. Çok karışık zamanlar yaşandı. Erdal Bey ayrıldı, bir ara Orhan Mersinli geldi. Çok aklı başında bir mühendisti ve mütevelli heyeti üyesi idi. Rektör olarak bizleri korumak için inanılmaz çabalar gösterirdi. Ben dışarı çıkmak için izin istedim, yine bir konferans için, "Hemen Mübeccel Hanım!" dedi ama bu sefer pasaportu "katiyen verilmez" diye reddettiler. İşler kötü gidiyor, Hasan Bey mütemadiyen peşimde, çocukların eline teyp verip, sınıfa sokuyor ve nasıl Marksist propaganda yaptığımı tespit etmeye

çalışıyor. Bir yerde bıkıverdim. Çok zor geldi, kime ne okutacağım da ne olacak burada, ne yapacağım diye. Ben emekliliğimi isteyeyim dedim, elli yaşım dolmuştu. Bari o hakkı kaybetmeyeyim dedim, çünkü Bahri Savcı'yı filan aldılar biliyorsunuz emeklilik hakkını elinden aldılar, sonra geri verdiler ama, böyle bir takım tatsızlıklar.

Mete Tunçay tevkif edildi, Ozankaya da onunla beraber girdi içeri. Yaptıkları da bir İngiliz'in -son derece konservatif bir adamın- kitabını tercüme etmek! Ama kitapta, büyük sosyal teoriler derken Marx da var, eh, Spencer de var, Durkheim de var ama Marx var. İçeriye aldılar. Böyle garip garip haller. Çok çalkantılı zamanlardı. Ben de hakikaten bıktım. Kimseye söz anlatamıyorsun, kimseyi sakinleştiremiyorsun. Bir yanına geliyorlar, "Ne zannediyorsunuz Mübeccel Hanım, iç harp olacak". Biliyorum, iç harp olacak, ama kim kazanacak? Bugünü gösteriyordum işte. Kimse kazanmaz bu harbi. Ben de bıraktım ODTÜ'yü, müthiş bir hışımla, bıraktım. Emekliliğimi istedim, bıraktım geldim.

Turhan Feyzioğlu da ODTÜ'de rektörken sizi pek istememiş galiba.

ODTÜ'de birgün tesadüfen -tam hatırlamıyorum hadiseyi, çünkü ben bunları hep unutmaya taraftarım, hatırlamak da istemem- "Bu kadını buraya kim aldı" diye sekreteri fırçalıyormuş. Sekreter de gitmiş tayin emrini bulmuş çıkarmış. Feyzioğlu'nun imzası var altında. Öyle hoşluklar olurdu bana gelirdi dedikodusu.

"İbo'ya Telefon Et. Ben Sıkıyönetime Gidiyorum"

Bir de 12 Mart'ta sıkıyönetimde alınan ifadeniz var. Meşhur savcı Baki Tuğ dönemi!

Bütün darbelerde dışarıda oluyorum. O zaman da Norveç'teydim. Üç haftalığına gitmiştim. Benim dışarlarda kalmaya hiç niyetim yok. Her zaman kürkçü dükkanına dönüyorum, kim ne derse desin. Geldim, bölüm biraz karışık ama biz yine bildiğimizi yapıyoruz. Deniz Kandiyoti isimli arkadaşım -şimdi İngiltere'de- bir anket çalışması yapıyor. Oldukça güzel ve geniş bir çalışma. Anketör kullanıyor. Bunun için de bir para var. O para muhasebede duruyor. Anketörler gidip muhasebeciden alıyorlar. Yani bir kontrolden geçiyor. Bir rivayet çıkıyor: Deniz (o zamanlar PKK yok tabi) aşırı solculara yaptırıyor anketleri ve onlara para verdiriyor diye. O zamanlar bunları hiç bilmiyordum, niçin çağrıldığımı da bilmiyordum. Kemal Karpat, İdari Bilimler Fakültesi'nde bir konferans veriyordu. Sabahleyin

10.30'la 11.00 arası dekan sekreteri geldi: "Mübeccel Hanım sizi rektörlükten telefondan istiyorlar!" dedi. Burada yüzbaşı bilmem kimle bilmem kim var. "Peki, hemen geliyorum" dedim. Böyle çağırmaların çok hayırlı olmadığını bilirim. Bahattin Akşit'e dedim ki "İbo'ya telefon et, ben sıkıyönetime gidiyorum. Eğer gelmezsem benim orada olduğumu bilin". Çıktık gittik, aşağıda bekliyorlar.

Sıkıyönetim Savcılığı'na gittik. Masanın önünde bir sandalye var. Çevirdim oturdum. Çok üstüme almak istemiyorum bu olanları. Derken başka bir savcı geldi. "Benim adım İlhan" dedi (vallahi karıştırabilirim, Ankara bilmem ne savcısıydı). İçeriye girdik, bir de hanım geldi. Paltom sıcak geldi, ben zaten sıkıntılı biriyim. Paltoyu çıkardım, baktım asacak yer yok, yere koydum ne olacak. Zınk dedi kalktı İlhan Bey, paltoyu aldı -kapının arkasındaymış askı, ben görmemiştim- oraya astı. Sesimi çıkarmıyorum. Şimdi çok ilginç bir şeydi o, evrakı çıkardı; kimsiniz, baba adı, ana adı. "Evet hakkınızda bir ihbar var da" dedi. Şimdi, ihbarcı kim? Bilerek mi yapıyorlar bilmiyorum. Gene böyle açık ODTÜ antetli kağıt, üst tarafı önemli değil, alttaki imza biri Hasan Tan, diğeri de Siyasal'dan ODTÜ'nün mütevelli heyetindeydi. İhbar da: "Deniz bu parayı iyi mi kullandı, kötü mü kullandı?"

İ.K. Parayı kötü kullandı, Mübeccel Hanım da ona yardım etti!

M.K. Adam soruyor "Bu ne biçim araştırma?" diyor. Allahtan Deniz o araştırmanın sonucunda London Schools of Economics'teki doktorasını bitirdi, unvanını aldı ve döndü. Dedim ki "ODTÜ çok geniş çaplı araştırmalar yapar. Doktor Kandiyoti'nin araştırması doktora teziydi. Londra Üniversitesi'nin en önemli sosyal bilim fakültesi London Schools of Economics'tir. Çok iyi kommentler almıştır, tahkik edilebilir. Eğer bunlar böyle fasarya bilgilerle sadece para dağıtmak için kullanılsa orada kabul edilebilecek tez çıkmaz. Ayrıca ben bölüm başkanıyım ama anketör çocukların kim olduğuna dair polis tahkikatını ben yapmam. Onu muhasebe, yahut rektörlük ya da siz yaparsınız. O beni ilgilendirmez. Bu doğru bir insana, doğru verilmiş paradır, ispatı da bakınız LSE'de kabul edilmiştir. LSE'de öyle hadi deyince herkes tez vermez."

Tabi ben hakime söylüyorum, o kadına söylüyor, kadın yazıyor; ifademizi alıyorlar. Öyle bir zaman geçti. Ama rahatım. Baki Tuğ masasında oturuyor. Şimdi iki yanımda iki kişi ayağını kımıldatsam tutacaklar beni. "Çalışıyor musunuz?" "Evet, çok iyi gidiyor işler" dedim. "ODTÜ büyüyor." İlhan Bey kalktı, paltomu tuttu, giydirdi. "Mübeccel Hanım bu kadar üstünde durmayın" dedi. Pekala, yürümeye başladım, yanımdan geliyor. "Oğ-

lum, jipi hazırla!" O söyleyince herkes paldır küldür koşuyor. Jipe binmeme yardım etti, jipe binmek zor. Bu sefer arkada yalnızım, önde iki kişi var. ODTÜ'ye döndük. Saat 14.00, benim bütün derdim herkesi telaşa verdim. Haber vermek lazım. Hemen rektöre gittim; "döndüm" dedim.

Siyasal'daki kimdi?

Yanlış söylemek istemiyorum, Fahir Armaoğlu muydu?

Tebdil-i Mekan: LSE

Amacınız ODTÜ'yü mü bırakmaktı, üniversiteyi mi bırakmaktı?

Aslında, LSE beni tekrar çağırtmıştı, Orta Doğu'yu bırakayım, LSE'ye gideyim, bakayım ne yapacağım meselesi. Tabi pasaport vermediler. Geldim burada oturmaya başladım, gün döndü devran değişti, Turan Güneş Dışişleri Bakanı oldu, bir yazı geldi, "Bütün kapılara sizin pasaportunuzun verildiği, çıkmanızın çok doğal olduğu bildirilmiştir, lütfen isteyin pasaportunuzu ve gidin". Turan Güneş çok tatlı adamdı canım, çok hoştu. Şimdi Ayşe, Turan Güneş'in kızı, Ayşe Ayata, biliyorsunuz, Ayşe Ayata bizim bölüme girerken, tabi akademik çevrede herkes birbirini tanıyor. Ankara'da Turan Güneş'le de konuşuyoruz. Bir gün Ayşe ODTÜ'ye kaydını yaptırmış, Turan Güneş almış yanma Ayşe'yi bize geldi. "Bak Mübeccel" dedi, "önce can, sonra canan. Sen iyi hocasın peki ama, bu kız niye senin bölümüne gelmek istiyor?" "Evet, niçin sizin gibi hukukçu olmuyor?" dedim. "Bak, gördün mü?" dedi Ayşe'ye. Ben şimdi alttan alıyorum, nedir yani kız istiyorsa istediği yere gider. "Girsin mi sizin bölüme?" "Aman Turan Bey, ben nasıl söylerim, girsin veya girmesin diye. Tabi bizim bölüm sosyal bilim bölümlerinin en iyisidir, size bunu temin edebilirim, çok daha doyurucudur. Ama bunun dışında bir şey söyleyemem." Çok da konuşurdu "Bu kız ne olacak böyle?" diye. "Peki, girsin bari ama sen buna gözkulak ol" dedi."Ben bütün öğrencilerime gözkulak olurum." "Sana da bir şey söylenmiyor ki!" Ben "siz" diyorum, o "sen" diyor bana hiç durmadan. O zamanlar CHP'nin çok heyheyli zamanı, Halk Partisi'nde çok aktif. O kadar ki, cumhurbaşkanlığı filan düşünülüyor Turan Güneş'in. Neyse, çok tatlı ve çok akıllı bir adamdı. Ondan sonra Ayşe girdi bölüme. Ben emekliliğimi istedim, Turan Güneş yine bizde; "Mübeccel!" "Efendim?" "E, ne olacak bu kızın hali?" "Canım ben gidiyorum diye, orası kapanmıyor ki!"

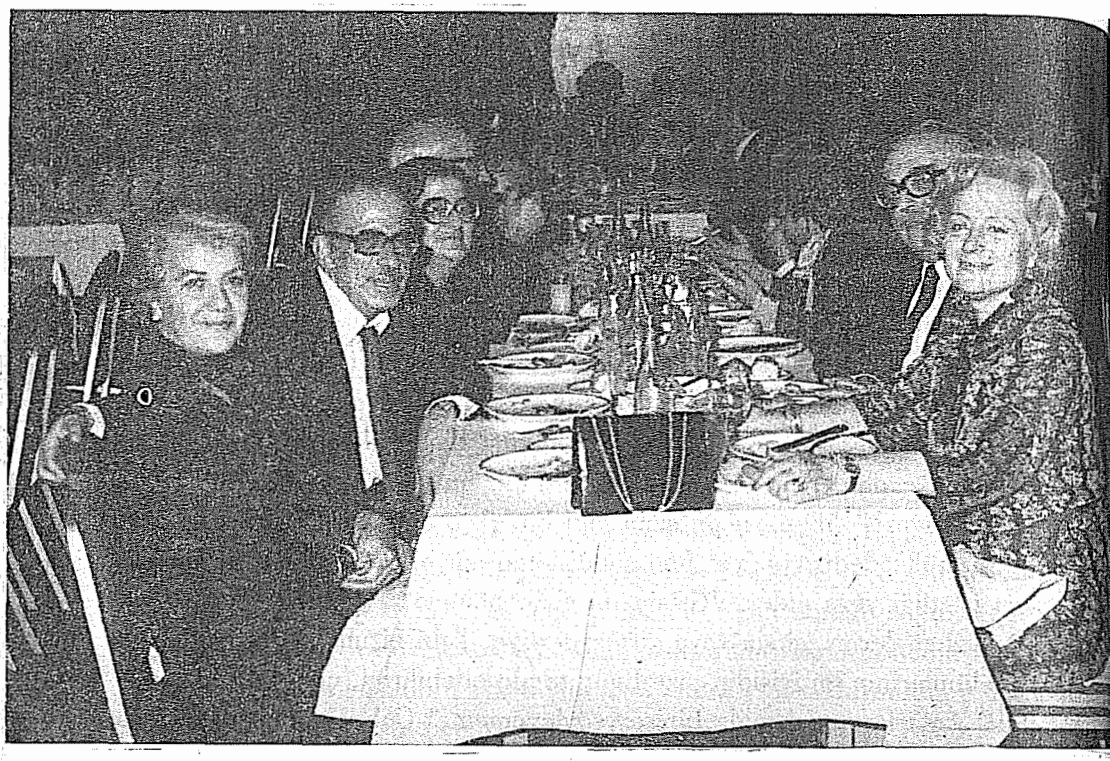
ODTÜ'den çıkıp, Londra'ya, LSE' ye gidince ne hissettiniz?

İ.K. Tebdil-i hava.

M.K. Hızla ders hazırlamam lazımdı ve İngiliz öğrencisi için ders hazırlamak, o başka birşey. O çok vaktimi ve dikkatimi aldı ama bir bakıma da iyi oldu tabi, bir sürü birikim oldu.

Orda da eve geliyorlar mıydı?

Hep gelirlerdi, nedir o bilmiyorum, yine herkes kendini rahat hissederdi. Orda Deniz Kandiyoti'yi tanıdım. Ama Deniz'i 68'de tanıdım da geldi girdi Orta Doğu'ya yani.

Müşerref Hekimoğlu, Turan Güneş, Mübeccel Kıray, İbrahim Kıray, Nermin Güneş

İ.K. Sen onun evlenme şahidiydin.

M.K. İyi ya, işte o aşamada geldi.

LSE'ye araştırmacı olarak mı gittiniz?

London School of Economics'ten "Morris Ginsberg Fellow" diye bir fellowship verdiler. Dediğim gibi pasaport vermediler. Allah biliyor ya bunun da Hasan Bey'in marifeti olduğunu düşünüyorum. Nihayet Turan Güneş Dışişleri Bakanı olunca yeşil pasaportumun verilmesini sağladı ve ben

Londra'ya gittim. Bir sene daha kaldım orada. Tekrar aynı şeyler, dersler, seminerler, çocuklar. Ben nereye gitsem birtakım çocuklar peşimden geliyordu. Hiç değişmiyor o düzen. Dışarılarda kalmak istersen kalırsın. Hatta çocuklar orada kampanya bile açıyorlardı. "Kıray For Readership." Profesörlük bizim ord. prof. gibi profesörlük "readership" orada. Duvarlara; "Kıray for Readership" diye yazıyorlardı. İnsan isterse her yerde kalabilir, ben de kalabilirdim. Ama hiçbir zaman dışarlarda kalmayı istemedim. Kalsam herhalde daha çok yazabilirdim.

Yeniden İstanbul

O sene de öyle gitti, döndüm, Teknik Üniversite'de part-time başladım çalışmaya. Emine de Robert Lisesi'nde başarılı eğitimini daha rahat sürdürmeye başladı. Çocuklar çok iyi, krema, ama fiziki çevre çok rahatsız. Bina soğuk, sınıflar düzensiz, kendi odam yok, ek görevli olunca. Sabahları çok erken saatlere koymak istiyorlar dersleri. Ben gene de aldırmam. Öğrenci varsa hocalık da vardır. Uzunca bir zaman, aşağı yukarı 1975'den 1980'e kadar Teknik Üniversite gitti öyle.

Teknik Üniversite'de seri konferanslar halinde verilirdi dersler. Master seviyesinde "Konut Sosyolojisi", "Şehir Sosyolojisi" dersleri verdim. Çok memnundum oradaki derslerden. Çünkü tam 15 kişilik bir grup ve çok olgun talebeler. İTÜ o zamanlar üniversiteye girenlerin hâlâ kremasını çekerdi. Bugün ise yarı yarıya. Ve çok dolu dolu dersler yapılıyordu o zaman.

İTÜ Mimarlık Fakültesi Planlama Bülümü'nde ek görevliyim. İşin ilginç tarafı baktım ki talebeler beni kendi hocalarından daha çok takip ediyorlar. Size söylemişimdir, sene değişti, ben bekliyorum ders senesi başlasın da gidip sorayım, bu sene de vermemi istiyor musunuz, yahut ordan bir haber gelsin diye. Bir gün Şehircilik Bölümü'ne uğradım. Hâlâ dışarıdaki akademik çevrelerle mektuplaştığım için, "Buranın adresini verebilir miyim?" demiştim, "Tabi" demişlerdi. Orada bir kutum vardı, dışarıdan gelen mektupları koyarlardı. Bir de baktım böyle, altı-yedi tane mesaj, sekreter dosya etmiş duruyor. "Rektör Yardımcısı Ahmet Bey sizi görmek istiyor." Tekrar aradı, "Lütfen onunla temas kurun." Tekrar tekrar aradı, altı kere böyle çeşitli zamanlarda. "Peki, bari gidelim görelim rektör yardımcısını" dedim ben de.

Benim tabi hiç rektör yardımcısıyla, rektörlükle işim yok, fakültede bitiyor işim, ek görevli olarak. Gittim, Ahmet Bey kalktı, "Merhaba" dedi ama bir karış surat; "Nerelerdesiniz Mübeccel Hanım?" dedi. Hayret, "Ben işte yazın bilmem nereye gittim" filan böyle küçük laflar söylüyorum, küçük ko-

nuşmalar. "Ama mektebe hiç uğramıyorsunuz!" dedi. "E, daha dersler başlamadı ki, ders verip vermeyeceğimi bile bilmiyorum" dedim. "Ne yani?" dedi, "Sizin hangi dersi vereceğiniz senenin başından belli değil mi?" "Ek görevlilerin..." "Siz ek görevli misiniz?" dedi. Çok az insan farkında, ek görevli miyim, tam görevli miyim. Ama bu hal oraya alınmamama da sebep oldu galiba. Hocalar istemediler. Tıpkı İbrahim Yasa gibi, "Ek görevli olarak ne istersen ver", ama full-time, o başka bir mesele.

Çok ilginç bir şey oluyor her defasında. Öğrenciler sizi çok seviyor, dersler çok güzel gidiyor, her yerde birileri kalıyor, işte ODTÜ'de kalmış bir grup, koca bir grup, İTÜ'de var işte "Kıray sosyolojisi yapan insanlar". Yani böyle bir şey var ama, idari kadrolar...

Yaşlı hocalar çok çekinir yeni eleman almaktan.

Yani iki doktoranız var, ama açıktasınız uzun süre. ODTÜ'ye başlıyorsunuz, ondan önce, İstanbul Üniversitesi, Siyasal, hepsinden red. ODTÜ'ye başlıyorsunuz, emekliliğinizi alıyorsunuz ama fiilen hâlâ ders verecek durumdasınız.

Elli yaşında bir insan hocalığı bırakabilir mi?

En iyi dönemdesiniz, ama yine aynı problem var. 1950'ler değil artık, 1970'ler, 70'lerin sonu, ama hâlâ size üniversite kapıları kapalı.

Maatteessüf!

Bu,bilimle üniversite arasında gerilimli bir ilişkinin var olduğunu gösteriyor.

Evet, bu böyle, yani her yerden, Marmara'dan da aynı şartlarda ayrıldım, onu unutmayın. Marmara'dan ayrılmam da tam benim isteğimle olmadı. "Sen yaramazsın, git" demiyorlar, ama öyle bir durum hazırlıyorlar ki, ben gitmeliyim. Ama ne oluyor, arkada kalanlar hiç durmadan makale istiyorlar, konferanslara çağırıyorlar, ödül veriyorlar falan.

İşin bilimsel kısmı hep sürüyor. Ancak üniversite idaresiyle problemler yaşanıyor. Çünkü idare, siyasal sistemdeki değişimlerden etkileniyor. Ama sadece o değil gibi geliyor bana. Başka bir şey daha var. Yani, üniversite kapılarını kapayanlar pek çok kere politikayı bahane olarak kullanıyor.

Hayır, hayır, idari problemler olarak "Hayır" diyorlar.

Peki, Boğaziçi Üniversitesi'ne niçin gitmediniz?

Şimdi Boğaziçi'ndekilerin hepsi benim öğrencilerim. Ama Şerif Bey gitti. Şerif (Mardin) akademik olarak beni kabul etmez. Şerif oranın bütün ge-

lişmesini bir yerde durdurmuştur bana sorarsanız, arkasından Şerif Avrupa'ya gittikten sonra, Oğuz Arı oldu. Onun bir şey yapabilmesine imkan yoktu. O zaman da artık çok gençler gelmeye başlamışlardı. Ve ben hiçbir zaman Boğaziçi'ne müracaat etmedim. Sonra, seneler sonra, "Bir ders verir misiniz?" dediler. Oo, özel bir hali yok Boğaziçi'nin, öyle ek görevle ders vermeye değmez. Herkes Orta Doğu'yu bırakıp gelirken, yani biz yedi-sekiz kişi bıraktık Orta Doğu'yu aynı anda. Hatta "Beni sabote ediyorsunuz!" diye bağırıyordu Hasan Bey arkamızdan, gidiyoruz diye. Bunlar Boğaziçi'ne geldiler, fakat 1972-73'ün istikrarsız bir yerinde, ne bölüm başkanı ne de dekan, hatta rektör, Abdullah Bey -çok iyi dost olmamıza rağmen- "Gel!" demek cesaretini gösteremediler. "Gel!" demek cesaretini Kıvanç Bey (Ertop) gösterdi.

Şişli Siyasal'da başladınız değil mi? O zaman Server Hoca vardı galiba, Server Tanilli?

Server Tanilli, ben başladıktan üç-beş ay sonra yaralandı ve gitti.

İTÜ'de kalan araştırma: İstanbul'da MİA

Bir dakika, siz Londra'dan döndükten sonra İ.T.Ü'de ek görevli olarak ders verdiniz. Teknik Üniversite'de yaptığınız bir araştırma vardı?

Maatteessüf araştırmanın verileri orada kaldı.

Peki bu araştırma neydi? Verileri neden orada kaldı?

Teknik Üniversite Şehircilik'in en az ayırım yaptığı konu; üniteleri alıyorlar, yani banliyöleşme, sanayi yerleşmesi, bir sayfiye şehrinin düzeni, İstanbul'un korunması, tarihi eserler gibi konular. Benim anlayışıma göre şehri en etkileyen şey, şehrin iş hayatında ve onun yerleşmesinde olagelen değişmelerdir. Bütün bir şehir nasıl işler? Yani esnaf olursa nasıl yerleşir; esnafın konutları nerde olur; sanayi toplumuna dönerken küçük işletmeler, büyük işletmeler, onlara göre konut alanları nerede çıkar; orta konut alanı ne demektir, çevresinde ne oluyor? Kimse de yazmamış bunları. Ben bakarken saçaklanma falan gibi terimler çıktı bildiğiniz gibi. Bir MİA kavramı bile eksikti gördüğüm kadar. Ben o Merkez İş Alanı kavramını yerleştirmek için bir de araştırma yapalım dedim. Peki dendi. "İstanbul MİA'sında bir sayım yapalım, bu sayımda ne kadarı eskiye dönük küçük işletmeler, ne kadarı yeniye dönük büyük işletmeler, ne kadar üretim, ne kadar işletme meseleleri, nasıl yayılıyor ve bunun sayımını yapalım" dedim. Kapalıçarşı

ve civarı, Galata ve civarı, her yerde. Cumhuriyet Caddesi ve civarı. O sıralar ben Belediye Başkanı Ahmet İsvan'ı tanımıştım, o da çok açık destek verdi. "Belediyedeki kayıtlara göre yığılmalar, sokaklardaki numaralara göre, belediye tasnifine göre, örneğin kunduracı, marangoz, vesaire gibi, onları çıkaralım" dedim. O da yarım kaldı. Çünkü belediye memurlarını çalıştıramadım, ben çalıştıramadım yani. Hoca olarak, amir sıfatı olmayınca olmadı. Çok uzadı, uzayınca -Ahmet'i hiç rahatsız etmedik- bıraktım orada. Ama kendi topladığımız veriler -çocukları bütün İstanbul MİA'sını dolaştırmışım- o veriler elimizdeydi. Bunları tasnif etmeye de başladık. Tasnifi de yaptık.

Ben makinede tasnif etmek istemiyordum, çünkü hipotezlerim tamam değil. Olguya bakacağım, ordan hipotez oluşturacağım, belki sonra tekrar sahaya çıkılır diye düşünüyordum. Bunları da yaptık orada. Ama o arada bölüm başkanı olan insan, "Peki bu burda dursun, sonra işleriz bunları" dedi ve topladı aldı materyali elimden. Çocuklar da onun talebeleri ve orada kaldı.

Sonra ne oldu?

Bilmiyorum. Ben aynı çocukları aldım, Taşköprü köyüne (Yalova) gittim, Taşköprü, Ahmet İsvan'ın meyve bahçelerinin olduğu yerdir, modern bir işletme. O köyde değişme ve modernleşmeyi işledik. O materyalle iki ayrı makale yazıldı. O makale yazıldığı zaman, birinci sınıf bir Amerikan tenkidinde çıkan bir yazıda; "It is a gem" diye anıldı, "Bu bir mücevher parçası" diyordu. Ben İstanbul MİA'sı için çok daha etraflı bir yapı analizi yapmaya hazırlanıyordum. Bütün o materyal Teknik Üniversite'de kaldı.

Acaba orada kadrolu olsaydınız, farklı mı olurdu?

Belki daha çok münakaşasını yapabilirdim. Onlar da yazmadılar. Keşke yazsalardı.

Daha sonra yazılan tezlerde "Merkezi İş Alanları" yerleşmiş bir kavram.

Evet derslerde anlatıldığı gibi yerleşti. Onun için Burak Boysan, İhsan Bilgin gibi şimdi hoca olanlar benim İTÜ'deki derslerimi çok seviyorlardı. Çünkü bir çerçeveye oturuyordu. Hangi şehir hangi temel yapıyı yansıtıyor, nasıl bir yapıdan diğerine geçiyor. *"İzmir"* o zaman çok önemli oldu. Bu "primate city" nedir? "Hakim şehir" nedir? "Modern metropoliten şehir" nedir? Bunların arasındaki fark nedir? Bunları master seviyesinde konuştukça, hemen yerleşti. Yerini buldu ve sözü edilir hale geldi.

Bazı çevreler kentsel alanlar üzerine yaptığınız çalışmalardan hareketle sizi Şikago Okulu içinde görüyorlar. Sizin, MİA tanımında Şikago Okulu'nda olmayan neler vardı?

Bütün mesele şehirleri temel toplum yapısına izafe ederek anlamakta. Şikago Okulu bunu vermez. Sadece sanayi toplumundaki şehir yapısı ile ilgilenir. Benim analizimde sanayi öncesi şehirle birlikte, birinden diğerine nasıl geçildiği tartışılır. *"İzmir"* ve *"Ereğli"*yi birlikte okursanız görürsünüz. Bir de biçimin değil, toplumdaki farklılaşmanın mekana yansımasının nasıl oldğunu göstermesi önemlidir. Sanayi toplumu dediğimiz mesele geliştikçe ve gittikçe yalnız konutla iş yeri ayrılmıyor. Şikago Okulu'nun temel meselesi, konutla işyeri ayrımı ve MİA'nın nasıl büyüdüğüne odaklanmıştır. Konutlarla işyeri arasındaki geçiş alanları, çöküntü alanlarını tespit etmiştir. Buralarda nüfusun tortusu oturur. İş alanı genişledikçe bunları dışa iter, onlar da daha dışarı gider. Ve şehir daireler halinde büyür der Şikago Okulu. Ama onların en büyük farklılaşma meselesi, konutla iş alanının farklılaşmasıdır. Bunlar sanayi toplumu haline gelmiş ülkelerdeki şehirlerin metropolleşmesinin özellikleri. Henüz sanayileşmenin ilk süreçlerini yaşayanlarda neler olduğu Şikago Okulu'nun sorunu değildir.

Şikago Okulu özellikle Şikago'yu ele aldığı zaman üzerinde durduğu şey, işyeri konut farklılaşmaları; buna ilaveten konutlardaki kısmi tabakalaşma. O da çok değildir. Özellikle o geçiş alanları meselesi, çöküntü alanları meselesi ile yayınlar çok çarpıcıdır. MİA'daki farklılaşma da çok önemli. MİA'nın içinde perakende satış farklılaşıyor, iş örgütleri farklılaşıyor, yani satışla ilgisi olmayan iş örgütleri farklılaşıyor, rekreasyon fonksiyonları farklılaşıyor, uzmanlaşmış fonksiyonlar yerleşiyor. Ama daha önemlisi MİA'da üretim hep dışarı kaçıyor. Çöküntü alanında üretim olduğu için çöküntü alanı haline geliyor. Bugünkü şehirlerde gözlemlenen önemli yön, MİA'dan sonraki büyük farklılaşma yani konut işyeri farklılaşmasından sonra, işyerinin de kendisi farklılaşıyor, fiili üretim periferiye kaçıyor, işletmecilik dediğimiz, üretimden ayrışmış olan yönetim meselesi MİA'da kalıyor. Bu Türkiye için de çok bariz. Yani yeniden oluşan metropoliten merkezde de bakıyorsunuz üretim dışarıya kaçıyor -esnaf üretimi değil, esnaf zanaatkar üretimi içeride, ama hakiki büyük üretim, hemen üretimi dışarıya gönderiyor, yönetim içeride. Bu bir aşamada olmuyor. Yönetim de dışarı kaçıyor evvela, sonra olmadığını görüyor, tıpış tıpış içeri geliyor, tekrar MİA'da yerleşiyor. Daha da ötesi var, yönetim de kendi içinde farklılaşıyor. Bu yönetimde rutin idare işleri var -muhasebe, faturalar, yazışmalar vesaire- onlar da tek-

rar dışarı kaçıyor, ama fabrikanın olduğu yere gitmiyor, ayrı bir banliyöye gidiyor. Merkezde karar verme organları kalıyor. En büyük mesele merkezde karar organlarının kalmasıdır. Karar ve koordinasyon. Borsalar, sigorta şirketleri, onlarla ilgili bütün yan oluşumlar.

Şikago Okulu'nda bu kadar açık değildir. Özellikle idare fonksiyonlarının farklılaşması, üretim meselelerinin farklılaşması bu kadar açık değildir. Ayrıca Şikago Okulu'nda saçaklanma diye bir şey yoktur. Halbuki bizim metropoliten gelişmemizde inanılmaz bir saçaklanma var. Küçük üretim, tamirhaneler, tamamlayıcı fonksiyonlar vesaire. Ve bu ana yolların etrafında kanseröz bir doku gibi gelişiyor. Elbette Şikago ekolü çok önemlidir ve beni çok etkilemiştir. Şikago Okulu, konut-işyeri farklılaşmasını ve konut alanı tabakalaşmasını çok iyi verir, onun dışındaki farklılaşmalar azdır. Onun üzerine varyasyonlar geliştirmiş; dairesel değil de dilimler halinde gibi teferruatlar. Plancı olarak belki önemlidir. A şehri öyleyse başka şey yapmak lazım, B şehri olursa başka şey yapmak lazım. Ama bir şehir sosyoloğu olarak baktığın zaman, daire miydi, yoksa linear miydi, yoksa, pasta dilimi miydi, bunlar sekonder meselelerdir. Temel gözlem konutla işyerinin farklılaşmasıdır, ama müşahhasa indiğinde her şehrin içerisinde oradaki topografiye göre, tarihe göre, bir andaki belediye başkanına göre her şey olabilir, başka şekiller alabilir. Onun için ben pasta dilimi miydi, daire miydi gibi münakaşalar üzerinde hiç durmam. Her büyük teorinin en kristalize en temiz baz şekli verilir; ondan sonra herkes onu didikler, ama herkes bir başka tek vak'ayı alarak didikler. Ama o muşahhas hadiselerin çeşitlenmesidir. Hadisenin bütününü götürmez. Hadisenin en önemli tarafı, konut-işyeri farklılaşması ve konutların tabakalaşmasıdır.

Bence "Merkezi İş Alanı" da çok önemli ama sizin saçaklanma ile ilgili gözleminiz de çok önemli. "Saçaklanma" Şikago Okulu'nda olmayan bir kavram mı?

Yoo vardır, Şikago Okulu'nda da vardır. Bizde metropoliten alan büyümesinin en bariz yönüdür, ama dikkat çekmez.

İstanbul'da genellikle bu şehir dışına kaçma meselesi var. Genelde basın merkezde olması gereken bir şey. Ama teknoloji bunu mümkün kıldı diyorlar.

Şimdi temel prensipler var söylenen. Bir time/cost meselesi vardır. Anlatmışımdır, bir yere ulaşmak için ne kadar para, ne kadar zaman sarfediyorsunuz. Bu değer belirli bir büyüklüğe ulaştığı zaman dışarı kaçma duruyor. Ben hâlâ İstanbul'un bütün trafik güçlüğüne rağmen, yeni iletişim tek-

nolojisi onların dışarıya kaçmasını sağladı ise de, hâlâ temel karar verme yerleri içerisi. Gazetelerin basılması periferide olabilir ama politika tespitleri merkezde kalmalı gibi geliyor. Çok az insan o kadar mesafeyi aşarak gelip de oradaki faaliyetlere katılabilir. Evet, orada teknolojinin oluşturduğu yeni bir durum var zannediyorum. 19. yüzyıl şehirlerinin formasyonunda tren çok önemli ulaşımdı. Ondan sonra o Şikago Okulu evresinde elektrikli trenler çok önemli. Otomobil bir dereceye kadar önemli. Bugünlerde hem otomobil hem elektrikli trenler önemli, formasyon bakımından. Galiba şimdi iletişim çok önemli. O tayin edici faktör. Ona göre böyle birtakım uyumlar oluyor. Yeniden gözlem ve analiz gerekli.

Yeniden merkeze dönmeye başlıyor aslında.

Bunu tahmin ederim, çünkü ilk gözlemlerime göre (öğrenciler hep itiraz ederlerdi; efendim her şey gitti, büyük sanayi dışarıya çıktı, her şey çıktı, bürosu da gitti, müdürü de gitti, bilmem nesi de gitti), bunlar geri gelecek göreceğiz diyordum ve birçokları da geri döndü. Ben aynı dersi verirken döndü daha. Ama mesela Koç Nakkaştepe'ye gitti, bilmiyorum ne zaman dönerler açıkçası.

Murat Güvenç'in İstanbul üzerine yaptığı tez çok anlamlı bir şeyi vurguluyor. Yani merkezi iş alanı, Kuvöz teorisinden hareket ediyor...

"Kuvöz" terimi ve tefsiri de benim Şikago Okulu'ndan ayrıldığım önemli bir yöndür.

Basın veya büyük ölçekli sermaye belirli bir donanıma ulaştığında aynı maliyeti kaldırabildiğinde oradan dışanya çıkabiliyor, üretimi dışanya aktanyor. Kontrol merkezde. Ama Amsterdam'da, Londra'da, kontrol işlevi de tamamen dışanya kayıyor.

Eğer yakın temas düzenini başka şekilde kurmuşlarsa bir yere kadar çıkıyor. Bu "kuvöz" meselesine gelince; Merkezi İş Alanı bir kuvöz fonksiyonu görüyor, orada bir embriyonun gelişimi başlıyor. Belirli bir yere kadar büyüdükten sonra bu dışarıya kaçıyor. Ben bunu yazdıktan sonra İzmir'de yapılan iki ayrı araştırma bunu tahkik etmek istedi. Yalnız araştırmayı yapanlar iki yerde atladı; kuvöz büyüdüğü zaman adam aynı ismi taşıyarak dışarıya kaçmıyor. Burada Ali ustanın marangoz dükkanı, dışarı çıktığında Ege Tahta Sanayi oluyor. Ege Tahta Sanayi ne zaman kuruldu? İçeride var mıydı? Hayır yok. Ama kardeşim Ali ustanın marangoz dükkanı vardı, orada gelişti! Bir kere Ankara'ya gittiğimde üstüme geldiler: "Bak ne çıktı İzmir'de; kuvöz yok!.." dediler. "Siz öyle zannedin, getirin bakalım" dedim.

Oturduk orada konuştuk, "Bu sermayenin ve imalatın kökü nerden geliyor?" sorusunu sormayı unutmuşlar. Bu çok önemli. Çünkü belirli büyüklüğe geldikten sonra buradaki küçük işletmeler, dışarı çıkarken isim değiştiriyor, ortak değiştiriyor vesaire.

Çünkü belirli bir boyuta...

Boyuta ulaşmış oluyor, onu diyorum. Şurada bir marangoz atölyesiyken, dışarı gittiğinde Ege Tahta Sanayii oluyor. Bu ikisinin arasındaki ilişkinin sorulması lazım. Soru kağıdında ilişki sorulmadığı için görünmüyor. O zaman "kuvöz yok" diyorlar.

İstanbul'da çok daha büyük çapta...

Büyük çapta oluyor.

Kentsel rant büyüdükçe, sermaye daha önce üretim yaptığı alanı kent dışına çıkarmanın maliyetini üstlenebiliyor. Diğer taraftan daha önce üretim yapılan yerler kentin merkezinde, ticaret merkezine döndüğünde çok daha fazla kentsel rant elde edilmesini olası kılıyor.

O başka bir şey. Çok doğru! Evet kuvöz meselesi böyle, unutmayın. Eğer şehirle ilgili çalışırsanız, bir müessesenin devamlılığını tahkik etmek için yalnız ismiyle ve ticaret odasının kayıtlarıyla gitmeyin. Sermayesi ve sermayedarını izleyerek gitmek lazımdır.

İTÜ'den sonra full-time hoca olarak Marmara'ya başladınız?

Evet. Kıvanç Ertop "İTİA'da (İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi) ders verir misin, mutlaka vermelisin" gibi sözler etti. Aslında ders vermek başka türlü bir şey. Teknik Üniversite'de rutine binmişti artık. Tabi benden bir şey istenirse, hayır demek çok zor oluyor. İTİA'da ders vermeye başladım. İTİA'daki talebelerin de en taşkın olduğu devre o zamanlar. İTİA'ya part-time başladım sonrada full-time oldum. Hemen de arkasından "Git!" sesleri gelmeye başladı. İşte biraz direndik, mirendik, sonra 1989'da bölümü usulüyle -yani bölümü kapatmaya doğru gidiyorlardı- kapattılar da yani, kapandı.

Rahle-i tedris

Sizin odanızda her hafta toplanılır, her konuda konuşulurdu. Bu toplantılar akademik açıdan çok verimli ve motive ediciydi.

Ama işte o milleti çekindiriyor.

Bizim öğrencilik dönemimizde sizin dersleriniz en sevilen derslerdi ve zevkle takip edilirdi.

Orta Doğu'nun da o son günlerinde bu çok açıktı. Şimdi, işte böyle takip ediliyoruz, derslere anlamsız kişiler teyple giriyor filan. Bir tanıdık vardı istihbarat çevreleriyle yakın olan. "Onlara söyledim", diyor "ama Kıray çok sevilen bir hocadır, dersleri çok popülerdir, her yerde araştırmaları..." "Ve onun için işte istemiyoruz ki" demiş istihbaratçı. Biraz öyle oldu. Marmara'da da öyle oldu. Buna mani olmalıydım ben, kışkışlamalıydım bütün gelenleri odamdan ama...

Özel bir üniversite havasıydı, o oda çok hoş bir yerdi.

Yaşadığınıza memnunsunuz?

Memnunuz, çok memnunuz.

Yani bu iletişimi bilmedikleri için, ötekiler rahatsız oldu. Pek akılları ermediği için herhalde. Hepsinin aklında sizi örgütleyip kışkırttığım var, ama halbuki ben hakikaten muarızımdır. Yalnız yapmadığım bir tarafa, yapanları da "Sakın ha!" diye durdurmaya çalıştığım zamanlardı onlar. Biliyorum sonu gelmeyecek, yaşadık hepsini, şunca yıl. Gene de iyi bir hocalık zamanı yaşadım canım.

Cuma toplantıları vardı.

O Ankara'daydı. Bir de onu anlatayım. Evet, Orta Doğu'da nihayet, hem bölüm genişlemeye başladı, hem dernek de buna ilave edildi, birbirimizi de tanımaya başladık, "Acaba araştırma yapılır mı, ne oluyor, ne olmuyor?" diye. Bir de mezun olmaya başladılar. Tansı (Şenyapılı) falan master seviyesinde benim öğrencim oldular, lisans seviyesinde değil. Onlar da ortalıktalar. Nihayet benim sözümü de dinlediler: "En kötü üniversite, en iyi devlet dairesinden daha iyidir" dediğim zaman, onlar da geldiler üniversiteye -hâlâ aynı fikirdeyimdir-. Böyle yetişmiş kişiler olarak sınıflara gelmektense, Ankara küçük yer, başka bir şey seçtiler; her cuma akşamı bize ziyarete gelmeye başladılar. İstedikleri tek şey: "Siz kalkmayın, biz çay yaparız, o kadar yeter" sözü ile özetlenebilir. Her cuma akşamı gelirlerdi. İki şeyi konuşur gelirlermiş o zaman. Bir; hangi konuda gırgır geçebiliriz, yani her şeyle, ikincisi; hocayı nasıl kızdıralım ki, o konu üzerinde uzun boylu konuşsun. Benim haberim yok. Emine -kızım- o zamanlar konuşulanları anlayamayacak kadar küçük olduğuna hâlâ esef eder.

Evet bu doğru. Doğru taktik.

Aşağı yukarı 65'ten 72'ye kadar bu sürdü, her cuma akşamı. Bunların içinde -hepsi bekardılar, yeni mezun olmuşlar falan- bu devre içinde hepsi iki iki ayrıldı, evlendiler, öyle geldiler. Dahası sonuna doğru üç kişi gelmeye başladılar. Bebekler arkada yatak odasında uyurdu, ötekiler otururdu.

Yani bırakmadılar, evlendiler, çoluk çocuk ama bırakmadılar.

Hatta bunun arasında böyle bir gidiş-geliş vardı, İlhan (Tekeli) gitti, bir buçuk sene kaldı, geldi. Arkasından Tansı ile Önder (Şenyapılı) gitti, bir sene kalıp geldiler, masterlerını aldılar. Sonra Aydan gitti bir şey yaptı geldi, şimdi pek hatırlamıyorum onu. Bazı geceler bazısı gelir, bazı geceler bazısı, ama bu hiç durmadan sürerdi. Derken bunun da lafı çıktı tabi. Perinçek dahil, olmadık çevrelerden olmadık insanlar, "Biz de dinleyebilir miyiz?" diye kapıyı çalıyorlar. Hay yarabbim, şimdi "Evet" desen bir türlü, "Hayır" desen bir türlü. Ama tabi, çekirdek Tansı, Önder, İlhan, Yılmaz İnkaya, Tülin, Sudi -bunların birisi hukukçuydu, birisi ekonomistti, İlhan'ın çevresinden- Attila Candır -şimdi Eskişehir Bankası'nın koordinatörü- sonra onun evlendiği Tülin, hâlâ Planlama'da, onlar nüve. Onlar ha bire gelirlerdi.

Bizim de bir kedimiz vardı, böyle otururduk, aşağı yukarı böyle bir düzen. Ben böyle otururdum ama, hep daha rahat yerde otururdum, o kedi de çıkar, kucağımda otururdu. Kediler kuyrukları dik yürürler bilirsiniz, ama Tansı takılırdı: "Bak, Beco'dan korkuyor, kuyruğunu bile indiremiyor" derdi.

Ama akademik toplantılarda sizin yanınızda konuşmak kolay değildir!

Ben terslemem ama abur cubur şey söylerseniz de keserim, söyletmem. Bunun en son örneği, iki-üç sene evveldi. Murat Güvenç bir tebliğ veriyordu. Ben tutmadım, bir yerlerde aksıyor mantık silsilesi. Hemen müdahale ettim, "Orası aksıyor, burası bilmem ne oluyor" falan. Beni tanımayanlardan biri, "Aa" dedi, "o Tansı'nun asistanı, çok da değerli insandır" dedi. "Tabi, biliyorum kim olduğunu ve değerini ama eksik buraları" dedim. Murat da eve kadar gelip oraların eksikliğinin tamamlandığını söylemek inceliğini gösterdi. Bence bütün mesele, iyi hoca olmanın ilk şartı; hakçasına tenkit etmektir ve her zaman aynı noktalarda aynı biçim reaksiyon göstermektir. O zaman hiç mesele çıkmaz. Her zaman herkes nerede durduğunu bilir.

Siz kalp rahatsızlığınız nedeniyle Amerika'ya giderken biz masterdeydik, "Ben gidiyorum şimdi" demiştiniz. Ama biraz da hayatınızla ilgili te-

Nermin Abadan Unat, Bozkurt Güvenç, Ilhan Tekeli, Gencay Saylan, İbrahim Kıray, Müşerref Hekimoğlu, Sencer Ayata birarada

dirgindiniz herhalde. "Hiç bir öğrencime haksızlık etmedim bugüne kadar" demiştiniz. Ben o konuşmadan çok etkilenmiştim.

O doğru.

Çok hoş, güzel bir konuşmaydı

Hiç hatırlamıyorum. Orta Doğu'daki o çok önemli bir mesele de o ders dışı konuşmalardı. Tıpkı Marmara'da, binanın içinde, mektepte yapılanlar gibi. Ama onlar hazırlıklı gelirlermiş ve ben başladım mı konuşmaya, sonu yok artık tabi, saatlerce.

İ.K. Çok gayretli çocuklardı, sonra Nusret Bey'i de ayarladılar. Bir de Nusret Bey'e giderlerdi.

M.K. Nusret Hızır benim yerimi aldı ve bir yere kadar götürdü.

İ.K. Askeri darbe olunca, dağıldılar.

M.K. Nusret Bey bize de gelirdi, yani evde aynı yerde otururduk, konuşurduk. Ankara'nın böyle bir havası oluşmuştur. Talebe çevresinin dışında, sosyal bilimciler. Hatta bir başka düzen daha vardı ki, bu Siyasallıların da büyük bir kısmını içine alırdı; ayda bir kere birisinin evinde bir kitap expose edilirdi. Ve onun üzerinde herkes ne dediğini, ne denildiğini falan söylerdi, o da iyi bir faaliyetti. İşte orada sivriler çıkardı, "Bu tam analiz değildir, Marksist tarafı eksik" falan diye. Yarımız gülerdik, "Sosyal psikoloji

önemli bir konu değildir" diyen bile olmuştu. Kimin haddine düşmüş sosyal psikolojiye önemli değil demek. Çiğdem (Kağıtçıbaşı) de çileden çıkmıştı. Evet, böyle. Sonra Orta Doğu bitti.

Karidesli Bir Sömestr: Norveç

Bir de Norveç'e gittiniz?

Evet, o yaz A.B.D.'ye üniversiteye giden Emine'yi evlendirip gittim. 1977 idi, Bergen'de bir sömestr ders verdim, bir seri konferans.

Ordaki öğrencileriniz de -ben gittiğimde- sizi hâlâ hatırlıyorlardı, "Kıray gelmişti, burada parti yapmıştık, çok hoş ders almıştık" diyorlardı. Ordaki öğrencilerinizle de başka türlü bir etkileşim var.

Norveç çok küçük bir memleket biliyorsunuz, dört buçuk milyon nüfusu var mübareğin, olup olacak. İstanbul'un üçte biri kadar bir yer. Şimdi bir üniversiteye bir hoca gelirse, öbür üniversitelerle de paylaşmak istiyorlar hep. Peki, ikinci üniversite Oslo Üniversitesi, daha belirli. "Hemen Oslo'ya gideceksin" dediler, Oslo'ya gittim. Dağlardan, yatay kayaların üstünden akan sulardan geçerek, güzel geyik sürülerini seyrederek. Orada oturdum, elimde olan araştırmaları anlatıyorum. Biraz Adana hikayeleri, topraktan kopmak nedir, ne tarafa gitmiştir falan, gençlerden biri var, böyle yerinde duramıyor, "Bu dinlediğim en iyi konferans bugüne kadar" dedi. Büyük hocaları var, böyle şey söylenir mi yani, Üçüncü Dünyadan gelmiş bir insana. Ama o kavrıyor yine böyle, yerinde duramıyor. Ondan sonra Oslo'ya gittim, iki konuşma yaptım döndüm. Bir de Tromso Üniversitesi'ne gittim, Tromso tam kuzeyde, bizimkilerin futbol maçında yenildiği yer. Ama orası kutup çizgisinin 360 km. kuzeyi, iyice karanlık, iyice soğuk. Oraya gittim, çok renkli binalar vesaire. Yine iki konuşma yapacaktım. Aa, bir baktım beş konuşmaya çıktı. Çünkü talep varmış, oraya herkes zor gidiyor tabi, uzak yer. Bol bol karides yedirdiler, güzel şaraplarla, bir sürü de soru tabi, hocalar ayrı, talebeler ayrı.

Ne soruyorlardı, yani ilgi alanları neydi?

Şimdi benim o zamanlar aklımda en çok uğraştığım bu topraktan kopma hadisesiydi, yani köylülüğün bitişi o günlerde dünyada çok önemliydi. Köylülüğün bitişini anlatıyorum ve göç, dışarıya göç, Almanya'ya göç. İşte "Biz göç memleketi miyiz, değil miyiz, Norveç göçü nasıl karşılamalı?" onu sormaya çalışıyorlar. "Bunun sizin tercihiniz olduğunu zannetmiyorum" diyordum. "Almanya aldı, siz de küçük bir memleketsiniz, nüfusa ihtiyacınız

olabilir, emeğe ve bu emek yettiği zaman iyi." "Ama burada bize müdahale edebilecek bir faktör var, petrol var." Petrol çok az emekle üretilebilen bir sanayi maddesi, o zaman da başka bir tarafa gider, ki İsveç'te göçmen çok. İsveç'i Norveç'le aynı şartlarda zannediyorsunuz ama değil.

Emek lazım olduğu zaman göç hoş karşılanıyor. Topraktan kopanlar gelmekte ısrar edince istenmiyor ve ayrımcılık başlıyor. Mesela ben hatırlıyorum, bunun üstünde belki iki buçuk saat konuşmuştuk: "Hangi memleket göç alır, hangisi almaz". Öbürü, "Peki ama Türkiye'de boş toprak yok mu? Topraktan kopuyor, öbür toprağa gitsin, yerleşsin". Diyarbakır üstüne Tunç Yalman'ın çok eski bir makalesi vardır, bilmem hatırlar mısınız? Eski toprak sahiplerinin kahyalarının nasıl toprak edinip, traktörle tarıma giriştiği üzerine. Kendi çevresinde topladığı bir grup köylü ile kimseye ait olmayan bir yerde nasıl toprak işlemeye başladığını anlatan bir makaledir Tunç Yalman'ınki. Çok eski ama artık böyle bir hadisenin kaldığını zannetmiyorum. İşte bu var, ama Doğu Anadolu'da daha Kürtçülük meselesi patlamamıştı, toprakla ilişkilerinin karmaşıklığı da devam ediyordu.

Dolayısıyla topraklar tarımsal bakımdan marjinal. Bir de elimde Türkiye'nin toprak kalitesini analiz eden haritalar vardı o zamanlar. İyi verim verenler, az verim verenler, bilmem ne. Bu da başka bir hikaye. Norveç'in büyük meselesi, toprak yok, satıh olarak değil, katman olarak. Buzullar, sular bir kayanın üzerinde bir buçuk santimetre toprak oluşması için, bilmem kaç sene geçmesi gerektiğini ispatlamışlar. O fiyortlar filan da çok keskin tepeler. Oralarda çok zorlukla üç beş ağaç tutunursa, o ağaçları orada yaşatıp, toprak tutturabilmek için çok özel gayret sarf ediyorlar. İşte kayalık deyince hemen anlıyorlar, "Aa, bizde de toprak yok" diyorlar -böyle laf lafı açıyor gidiyor- ben de onlara Karadeniz'de nasıl küfelerin içinde -kadınların maatteessüf- sırtlarında daha yukarlara toprak çıkarıldığını, oralarda kök sebze ekildiğini anlatıyorum. Bundan sonra şehirleşmeydi, marjinal sektördü gidiyor. Ama böyle konular onları çok ilgilendiriyordu.

Norveç çok kendine has faktörlerin etkili olduğu bir memleket. Birincisi iklim şartları çok sert, sonra toprak çok az, o toprağı oluşturmak zor. İkincisi petrol çıkmış, müthiş bir hayat seviyesi oluşmuş, devlet işletiyor. Onun için geliri herkese bölüştürülen bir şey. Hatta bazı akıllılar, Akdeniz'de iki hafta tatil bütün Norveçlilerin hakkıdır, diyor, devlet ödemesiyle. Bunu oturup konuşuyorlardı, öyle değişik bir şey ki. Devlet parasıyla iki hafta Akdeniz'de yaz tatili! Mesela elektrik bedava. Çünkü su ile üretiyorlar. O altyapıyı kurmuşlar artık para almak lazım değil. Çok küçük bir amortis-

man parası gibi bir şey alıyorlar. Sarf ettiği elektriğe göre değil, sabit bir şey alıyorlar tesislere göre. Çok özel şartları olan bir memleket. Öbür taraftan da gıda az, bayağı güçlük çekiyorlar. Birisi vardı, "Ne yiyorsunuz?" diye sordum. "Şalgam yiyoruz, balık yiyoruz". Peki, sonra? "Balık yiyoruz, şalgam yiyoruz" diye alay ederdi. Koyun var bir miktar, çok güzel koyun eti var işin aslında. O koyun etini de iyi füme haline getiriyorlardı, balık füme, koyun füme, patates, şalgam, bütün o turp çeşitleri, ama pırasa bile yok, yetişmiyor. Süper marketlerde, solmuş, bitmiş, sizin çöp tenekesine atacağınız marullar, yeşil kıvırcık salatalar, böyle çok özel ambalajlarda bilmem kaç para.

İ.K. Üzüm?

M.K. Anlatayım. Şimdi oradaki bölümdeki bir adet de sabah saat on birde herkes bir yerde toplanıp kahve içiyor. Kahve içmek isteyenler oraya geliyorlar ve orada bir sandviç filan yiyorlar. Çünkü Norveç'te yemek zamanları; sabahleyin çok büyük bir kahvaltı -çok çok büyük bir kahvaltı ama, sütler, peynirler, soğuk etler, balıklar, ne varsa güneşin altında, çeşit çeşit ekmek- ve bu olağan. Hayat seviyesi yüksek olduğu için aşağı yukarı herkes iyi bir kahvaltı ediyor kendisine göre. Ve iş, sekiz buçukta ders başlıyor, yedi buçukta, yedi ile yedi buçuk arasında böyle bir yemek yenmiş oluyor. On bir ile on bir buçuk arasında, birçokları küçük bir sandviç getiriyor veya büyük sandviç getiriyor, isteğine göre. Kızlardan birinin sandviçi; siyah ekmek -çavdar ekmeği- üzerine belli belirsiz bir yağ sürmüş, onun üzerine iki üzümü kesmiş -dolayısıyla dört parça oluyor- dört tane üzümü koymuş, onu da kahveyle, sandviç diye, öğle yemeği diye yiyor.

İ.K. İftiharla yiyor, ben üzüm yiyorum diye.

M.K. Bir Akdenizli için bunlar anlaşılmaz şeyler tabi. Sonra dört buçukla beş arasında büyük yemek yiyorlar, tekrar. Sonra, ...

İ.K. O yemek bitmiyor ama gece yarısına kadar.

M.K. Evet, o masada da duruyor uzun zaman.

Dört buçuk-beşten başlayıp gece yarısına kadar?

Eh, işte, işi varsa tabi bırakıp gidiyor mektep, kütüphane çalışmaları ama masada hep bir şeyler bulunuyor. Ve her şey az. Böyle yassı bir tabak, beş altı tane -ama on on iki kişi var ortalıkta- elma, iki üç, iki avuç diyelim, soyulmuş kabuksuz ceviz. Kimi yiyor, kimi yemiyor, bol içki tabi. O her zaman var.

Ama bol karides!

İnanılmaz miktarda karides, o doğru. O başka bir düzen. Herkes her şeyle çok ilgili. O mavi tabla, senin önündeki, bana "Güle güle" hediyesiydi. Bergen Üniversitesi Antropoloji departmanının. Bildiğimiz bakır üstüne işlenen mine. Bir de orada bir tabla var, ben o zaman sigara içiyordum biraz da ondan. O da eski Vikingler zamanından kalma cam teknolojisi.

Marmara'da "Mübeccel Hoca"

Döndüm, o aralık nasıl olduysa hiç hatırlamıyorum, Kıvanç Bey ile tanıştım ve Şişli'deki binada ders vermeye başladım. İTİA'nın (İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi) Bahçelievler'deki binası daha alınmamıştı. Fizik yapı bakımından çok kötü sınıflardı. Karadeniz ustalarının yaptığı bir apartman tipi vardır, biliyor musunuz? Hepsinde bir "L" salon vardır, salon-salomanje diye böyle büyük adlar koyarlar, güya yemek masası orada duracak falan. Öyle bir yerde ""L" biçimi büyük bir sınıf, ders vereceksiniz burada. Talebenin üçte ikisi bu tarafta, üçte biri bu tarafta, koskoca bir alan. Hay Allah nasıl ders anlatılır böyle bir yerde.

Gene de neyse çocuklar da alanımda oldukça makul olduğum için -daha da gencim o zamanlar tabi, elli iki elli üç yaşlarındayım- iki tarafa birden ders veriyorum. Ama karşıda oturan bir yeğenim var o da hasbelkader orada öğrenci, "Ama hala" diyor, "çocukların hepsi Dev-Genç'li". "Bir şey olmaz korkma" diyorum.

Neler gördük diyorsunuz.

Şimdi, gene aynı mesele. Bildiğiniz gibi ben, karşılıklı etkileşim meselesi, değişme meselesini, birbiriyle etkili olarak, genelde diyalektik meselesini çok açık seçik anlatırım ama, oturup da bunların 19. yüzyıldaki sınıf analizleri ile ilişkisi nedir diye açıklamalar yapmam. Birgün parkalı -o zamanlar parkalar böyle üniformaydı- oldukça yapılı bir delikanlı ayağa kalktı; "Efendim" dedi, "niye sınıf meselelerine girmiyorsunuz?". "Her şeyi dörtte birden az biliyorsunuz ve hiçbir yere oturtamıyorsunuz, oturun. Dikkatli dinlerseniz hepsi yerine oturacak" dedim. "Oturun!" deyince sınıf şöyle bir hareketlendi ama çocuk oturdu, ben devam ettim. Benim yeğenim geldi sonra: "Biliyor musunuz, o bilmem kim". Dev-Sol'un liderlerindenmiş, ben hiç tanımıyordum. Şimdi aklımda değil. "Siz öyle yapınca" dedi -sınıfta taraftarları da var anlaşılan- "mesele olur diye korktum" dedi. "Olmaz" dedim, "Murat korkma, benimle mesele olmaz".

Tam o sırada dersler Bahçelievler kampüsünde verilmeye başlandı. Oraya gitmek de çok zor. Henüz tam full-time da değilim, hep böyle ek görevler. Nihayet 78'in sonunda, 79'un başında, şimdi hatırlamıyorum, "Sizi full-time alalım" dediler, İTİA olarak. Peki o daha rahat bir şey, böyle bölük pörçük ders vermekten daha iyi. Peki İTİA'ya girdim. Girer girmez tabi ben doğrucu Davut'um- Sosyal Sigortalar Baş Müdürlüğü'ne; "Ben çalışmaya başladım, Sosyal Sigortalar'dan aldığım emeklilik maaşımın şimdilik durdurulmasını arz ederim" diye bir mektup yazdım. Ben bunu gönderdim, taahhütlü gönderdim, aldı kağıdı da geldi. Onu da dosyaya koydum. Ders veriyorum, full-time olarak, tam görevli oldum.

Çok komik çok garip bir muhasibi vardı İTİA'nın. Bir hanım, böyle kırk yaşlarında bir hanım. Ben profesör olarak girdim. Beni sokakta gördü, "Mübeccel Hanım" dedi, "siz nasıl profesör oldunuz?" Anlaşılan benim torpille falan profesör diye tayin edildiğimi sanmış, aklınca büyük düşünerek!.. "Ben 66'da Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde profesör oldum" dedim. İki adım geri gitti. Nelerle karşılaşıyor insan.

Ecevit'in başbakanlığı ve Necdet Uğur'un eğitim bakanlığı sırasında İTİA'ları geliştirmek için kadrolar verildi. Oralarda olurolmaz insanlara prof. ünvanı verilerek bir sürü insan tayin edildi. Bunu ben de biliyorum. Hanım da beni onlardan biri sanıyor. Şimdi İTİA camiasından olursa, işte yaşlı, çok tecrübeli falan, olsun. Ama benim gibi böyle tepeden inme, hem de profesör olarak geliyor, hanım hışımla üstüme geliyor. Tabi geri bastı. Hasbelkader ben oradayım yani, başka yerde de olabilirdim. Böyle şeylere de cevap vermek zorunda kalıyor insan.

Neyse, bir tarafta profesör olduğumuzu ispat etmemiz lazım. "Ha, sizin Orta Doğu'dan dosyanızı isteyelim öyleyse" dedi. "Tabi, isteyin" dedim. Orada var, orada on üç sene çalışmışım. Bir gece eve geldim, akrabalarım da vardı yemekte. Dersten geliyordum Bahçelievler'den, İstinye'de oturuyorum o zamanlar, oraya gelmek, aman Allah. Bir mektup. Yemek falan da hazırlamak lazım, malum her evde olduğu gibi. O gün gelen mektuplara baktım şöyle, bir tane Sosyal Sigortalar Kurumu'ndan. Şöyle açtım, altı rakamlı bir şey. A, dedim, geri istiyorlar aldığım maaşları galiba, bunlar nasıl ödenecek. Neyse bunları yarın düşünürüm dedim, yatak odasına götürüp sağlam bir yere koydum. O gece unuttum, sabah oldu hatırladım ne olduğunu. İbo ile beraber açtık. Bir mektup: "Bilmem ne zamandır maaşlarınızı almıyorsunuz, bunlar bir senedir birikti, lütfen gidin Ziraat Bankası'nın bilmem ne şubesine bunlar gönderiliyor" falan. Ama ben o gece o kadar ra-

hatsız uyudum ki. Bir de böyle altı kopya birden çıkarmışlar, en sonuncusunu bana göndermişler, silik bir şey. O da okunmuyor. O zamanlar bir milyondan fazla bir parayı geri vermek biraz zor.

Bir de baktık ki, hakikaten mümkünmüş bu. Hem SSK'dan emekli olmak, hem Emekli Sandığı'na bağlı bir yerde çalışmak mümkünmüş. Ben hem Sosyal Sigortalar'dan maaşımı almaya devam ettim; üstelik de birikmiş parayı aldım, o çok tatlı geldi tabi- hem de buradan. Böyle bir hikaye. Dolayısıyla işte burada da çalışmaya başladım. 78'den itibaren full-time. 78'in ortasıydı galiba, 79'da bu para geldi elime. Ondan sonra devam ettik, 1982'de üniversite oldu kendiliğinden (Marmara Üniversitesi), bölümler değişti, anabilim dalı diye bir şey oluştu. Şehircilik de vardı, askeri idare ve YÖK Siyasal'ı model aldığı için Fehmi Yavuz'un devam ettirdiği kürsünün bilgisi var. O kürsü bize uydu pekala. Ama Kamu İdaresi diyenlere uymadı. Neyse ta 89'a kadar sürdürdük bunu. Çok tatsız zamanlardı. Siz o zamanlar talebeydiniz, hatırlamalısınız. Talebeler ikiye bölünmüş durumda. Her birisi bir türlü terslik çıkarır. Yürürken yanıma gelirler. İşte, "Şahin bilmem kim, sağcı, faşist, ona not vermeyin". "Çocuklar dersi alıyorlar mı? Alıyorlar. Derslerde benim verdiklerimi gereği gibi anlıyorlar mı? Dolayısıyla mesele değil". Nasıl yatıştıracaksın karşındaki çocuğu, ben zaten ayırım yapmanı. Ama onu da anlatmak istiyorum, o kadar angaje ise kafası, zaten benim anlattıklarımın kavramları aklında kalmaz. Tekrar veremez onu geriye. O karşılıklı etkileşim analizlerini çıkaramaz ortaya.

Ondan sonra işte sokaklarda gösteriler, mektebe girip çıkarken. Onların da bir huyu vardı. Ama ben artık hiç görmezlikten geliyordum, görmüyordum, bakmıyordum. Duvarlara çok yazılar yazılırdı, pislik! Çok kızardım o yazılara. Slogandan başka bir şey yok. Herkes katil, herkes faşist, herkes... Yahu olmaz, siyasi hareket devam edecekse bu olmaz. Orta Doğu bitti, burası başladı. Pencerelere böyle küçük şeyler yapıştırırlardı, puldan biraz büyük etiketler. Ben hiç görmüyorum bile. Benim saat birde bir dersim vardı. Derse girdim, ya ikinci sınıftaki sosyoloji dersiydi, şehir sosyolojisiydi hatırlamıyorum şimdi. Kapılar açık ders yapıyoruz. Çok hazin günlerdi onlar. Kapılar açık ders yapıyoruz, dışarıda süngüsü takılı askerler dolaşıyor. Şimdi ben o aralık hem Teknik Üniversite'de ders veriyordum hâlâ kısıtlı olarak, hem de sonra İletişim Fakültesi olan Gazetecilik Okulu'nda ders veriyordum. Çok da sevmeden verirdim oradaki dersi, o da başka. Fiziksel olarak çok antipatik bir yerdi.

Nişantaşı'ndaki yeri mi diyorsunuz?

Hayır, Harbiye'den Dolapdere'ye inerken. Çok antipatikti. Bir de Bahçelievler'de ders veriyorum. Kütüphaneyi halletmeye çalışıyorum, orada iyi bir kütüphaneci hanım vardı, Ayten Hanım, onunla anlaşmaya çalışıyorum, kitapları bulalım koyalım falan. Öbür şeyleri hatırlamak istemiyorum, düşünmek de istemiyorum.

Şimdi burada iki hatıram var o günlerden. Ben hep bildiğim şeyleri anlatıyordum, yani bilinen hep aynı kitaplar, Gordon Childe falan, Türkçede ne varsa. Şimdi bir tanesi; bir gün dersten çıktım, kapıdaki asker gülümseyerek; "Hocam" dedi, "Teknik Üniversite'de daha iyi anlatmıştınız". Şimdi bu çocuklar nöbet tutuyorlar oradan oraya. Kapılar da açık, aynı şeyi dinliyorlar, değerlendiriyorlar. Kahkahalarla güldüm orada, "Sahi mi?" dedim. İkincisi; saat birdeki dersten çıktını, eve gittim. O binanın içinde oturacak oda bile yok. Sonradan bir şeyler ayarladılar. Nerede ne yapacaksınız, notlarınızı bırakamazsınız, talan edilir, askerler, çocuklar, sağıydı, soluydu, her tarafa girip çıkıyorlardı. Bir gün geldim, bütün çekmecelerim karıştırılmış, oluyor bunlar ne yapalım. Hâlâ kırıktır o çekmece gidip baksalar. Kilidini kırmışlar. Böyle bir hallerde gidiyor. Ertesi günü dersim yok gitmiyorum mektebe. Dekan Reşat Kaynar. Çok tatlı bir hoca, çok yaşlandığı için artık ne anlatıyor, ne anlatmıyor bilmiyorum. O zaman da telefon etti: "Sultanım" diyor, eski İstanbul edasıyla, Reşat Bey, "Sultanım, sizin gözleriniz çok iyi görmüyor değil mi?" Hay Allah, şimdi nerden çıkardı bunu. "Yüzbaşıma diyorum ki" diyor, anladık ne olduğunu, "Yüzbaşıma diyorum ki, hocanın gözleri çok iyi görmez, onları fark bile etmemiştir". "Ne oluyoruz Reşat Bey?" dedim. "Pencerelere etiketler yapıştırmışlar, sizin ders verdiğiniz yerde, siz o etiketleri ihbar etmemişsiniz." "Aman Reşat Bey, hakikaten farkında değilim. Ben artık onları görmezlikten geliyorum." "Ben yüzbaşıma söylüyorum, karşımda oturuyor yüzbaşım, sizin gözleriniz seçmez böyle şeyleri." Benim psikolojim seçmiyor halbuki o şeyleri. Bir de ihbarı yapacak ben değilim.

O pullar yüzünden biz bir gece Selimiye'de kaldık. O meşhur pullar yüzünden.

Herhalde, onu bilmiyorum. Bana düşmez pulların peşinden gitmek, polisi orada, sivili orada, askeri orada. Derslerimi değerlendirecek kadar askeri orada. Hem bana ne pullardan. Kapı açık, ters bir şeyler söylüyorsam, zaten yüz kişi ihbar eder. Sınıfta kaç tane sivil polis var, onu hiç öğrenemeyiz tabi. "Tabi, Reşat Bey, isterseniz geleyim" diyorum, "Yok, yok, yok, mesele değil, ben anlatıyorum zaten yüzbaşıma". Zavallı Reşat Bey herhal-

Taşköprü araştırması

de çok ter döktü o gün. Minnettarım ona. Her şey olabilirdi. Ayıkla pirincin taşını. Sizler bir günde bırakılabilirsiniz, bizler yüz günde bırakılmayız.

Marmara Üniversitesi'nin öyle bir tarafı olmuştu. İçeride birbirine dikkat etmek gibi bir şey var. Mesela Melih Tümer de dönmüştü Barış Derneği davasından yani dönebilmişti. Bu gelenek bir şekilde sürmüş orada.

Onu çok hoş tuttular, o Orhan Oğuz'un çok iyi tarafı.

Sizin bahsettiğiniz dönem 12 Eylül darbesinin hemen öncesi değil mi?

Tam 12 Eylül artık. 79'da girdim, 12 Eylül 1980'de oldu ve devam ediyor. Tam 82 geldi, YÖK'ün kurulmasıyla beraber birtakım formlar dağıtıldı öğretim üyelerine. İşte nereden mezun oldunuz falan. Hiç devletle aranızda siyasi mesele oldu mu, olmadı mı? Böyle bir şeyler. Ben o formu aldım, doldursam bir türlü doldurmasam bir türlü. Orhan Oğuz Bey'e gittim, Vural Savaş'a gittim -o rektör yardımcısıydı- "Eğer bunu hakikaten

doldurmamı istiyorsanız ben şimdi dersleri hemen bırakayım, değmez bunlarla uğraşmaya bir kere daha. Eğer başka bir şey yapılabilirse o zaman devam ederim dersleri vermeye". Ama ben artık Bahçelievler'e de yerleşmişim. Kabul edilmiş hoca muamelesi görüyorum çevreden. "Siz onu bana bırakın, niçin topluyorlar bunu ne yapıyorlar bir sorayım" dedi. Yanımda personel dairesine telefon etti, "Peki ne olacak bunun sonu?" dedim. Bir şeyler söylüyorlar onu anlamıyorum. "Mübeccel Hanım siz bırakın o formu gidin, neyse" diyor. Tam o sırada yolum tekrar rektörlüğe düştü, rektörlük Teşvikiye'de yolun üstünde bir eski köşkten yapılmış apartman, bir ara oradaydı. O rektörlüğü hatırlıyor musunuz bilmem, çok hoş bir binanın içindeydi. Nuri Çelik de rektör yardımcısı, bir toplantıda. Nuri Çelik'e söyledim, "Orhan Oğuz'la da konuşulabilir belki" dedi. Ben artık konuşmuyorum, form bile artık elimde değil. Profesörler Kurulu toplanmıştı. Orhan Bey; "Nedir?" dedi. "Böyle böyle formlar var, ben onları doldurmam, istemiyorum doldurmayı" dedim. "Doldurmamda ısrar ederseniz giderim." "Durun Mübeccel Hanım" dedi, kimse sormadı bir daha o formları. Ama ben herkesle de teker teker, yarı şaka yarı tehdit konuştum. Böyle devam ediyoruz. Ama bir şeyler değişmeye başladı. Bu Fransızca Kamu Yönetimi meselesi çıkmaya başladı ortaya. Ben Fransızca bilmiyorum nokta. Türkçesi devam ederse ederiz, İngilizcesi başlarsa gideriz. Tam o sırada da İngilizce eğitim de başlamıştı Göztepe'de.

Uluslararası İlişkiler oldu.

Ben burada da İktisat Bölümü'nde bir tür sosyolojiye giriş anlatıyordum. Biz oraya tren kompartımanı diyorduk. Tren gibi, Ankara Mavi Tren kompartımanı gibi, ince, upuzun bir sınıf. Seksen kişiden fazla alırdı. Arkadakiler amiral battı mı oynuyorlar ne yapıyorlardı. Ön tarafta otuz-kırk kişi vardı, onlar dinliyorlardı. İngilizce bölüm açılınca orada da ders vermemi istediler. Hır çıkartmak istemiyorum, zaten ben talebeyi seviyorum, mesele değil o. Yüksünmüyorum o dersleri vermekten, Göztepe'ye de gitmeye başladım, İngilizce o dersler. Yavaş yavaş benden öyle şeyler isteniyor, şartlar öyle dar bir kanala sürülüyordu ki, çekilmekten başka seçenek kalmıyordu. Ve o çok zor bir şeydi. Allahtan İbo 83 Haziran'ında, epey erken bir aşamada emekli oldu.

İ.K. Çünkü o formu doldurmam istenmişti, ben de emekliliğimi istedim.

Siz de doldurmayacağım diyenlerden miydiniz?

Diyemezdi tabi, o kadar rahat değildi. Demiryollarındaki esneklik çok daha azdı. Allahtan o oldu ve o zaman beni getirip götürmeye başladı Göz-

tepe'ye. Ben elimi arabaya sürmedim ömrümde ve sürmek de istemem hiçbir zaman. Neyse oraya gidiyoruz, geliyoruz ama bunun baskısını hissetmeye başladım. Yaşlanmaya başladım. Şimdi 73'de ben elli yaşımdaydım, 83'de altmışa vardım artık. Bayağı geç bir zaman haliyle bu. Derslerde de çalkalanmalar başladı. Bölüm çözülmeye başladı, anabilim dalı çözülmeye başladı. Olmadık insanlar gelmeye başladı. Olmadık master tezleri üstüme yüklenmeye başladı, peki dedikçe daha çok veriyorlar. Hiç aklıma gelmeyecek garip master tezlerini okumam gerekiyor. Yarısına "Hayır" dedim, yarısına "evet" dedim, ama artık tadı kaçtı oranın da.

Sıkıntının Faturası: Kalp Krizi

Ve 1985, Kasımın birinci günü, çok güneşli güzel bir gündü. Ben Göztepe'deki kampüste yukarı çıktım. Leakey diye Kenyalı bir İngiliz paleoantropoloğu vardır, onun Afrika'daki eski insan araştırmaları, fosil araştırmaları var. O kitabı yukarıda bırakmıştım. Alacağım da sınıfta anlatacağım. Ekimde başlamış dersler, daha dört hafta olmuş işte, hâlâ biz insanın evrimini anlatıyoruz, geriye dönük bir giriş yapmak lazım. O kitabı almak ve resimleri göstermek istiyorum. İki defa yukarı çıktım indim. Oda yok tabi yine, kütüphane odası gibi bir yer var, kitaplar geliyor. Vural Savaş'ın sekreteri orada otururdu, burada ben dersi hazırlardım. Resimleri çıkaracağını, bütün derdim de o. Birden fenalaştım. Kendimi kaybetmekte olduğumu hissettim, sekretere dedim ki -biliyorum Vural Savaş'ın sekreteri olduğunu- "Vural Bey'e haber verin, ben galiba hastalanıyorum". Kalp krizi!

Ben de o zaman şimdikine yakın şişmanım, çok zor olmuş taşımaları Vural Savaş'ın dediğine göre beni. Kendime geldiğimde, sedyede Numune Hastanesi'nin ilk yardımına giriyordum, Vural Bey yanımda, bilmiyorum başka kim vardı, o arada ben yokum. Bir saat geçmiş falan. Yatırdılar, doktor da geldi, "Kaç saat sürdü bu?" Haydiiii, şimdi yani atlatmışım belli enfarktüsü, ayılmışım çünkü, gidebilirdim ama ayılmışım. Ben ne bileyim. Gene de o zamanlar beynim düşünüyormuş bir miktar, "Derse girmek üzereydim" dedim, "Demek ona geliyormuş saat, şimdi saat on iki, demek iki saat sürmüş bu iş, bayılmak, taşınmak, yerleştirilmek. "İbo'ya haber verin!" dedim. Arabayı kullanan, şoförlerle birlikte durur, hep görürdüm onu, Vural Bey'in şoförü. O arabayla gelmişiz, rektör yardımcısı ya, böyle bir araba var emrinde. "İbrahim'in arabasını tanıyor musunuz?" "A, biliyorum." "Ama bu seneki siyah, ona söyleyin burada olduğumu." Ev boş,

kime haber vereceksiniz yani, başka kimse yok. Bir miktar orada yattım, serumlar takıldı. Tayyör, çorap, pabuç bilmem ne, bir sefalet yatıyorsunuz.

Vural Savaş gitti, genç bir asistan geldi, bana diyor ki "Mübeccel Hanım, sizin torununuz falan yok mu? Haber verin, gelip sizin yanınızda dursun". Numune Hastanesi'nin personeli çok kısıtlı. Yani hemşire servisi de anlaşılan çok kısıtlı, veremiyorlar. Yine de tek bir odadaydım. Bende torun ne gezer! Sevgili Emine Boston'da MIT'de doktorasını bitiriyor, çoktan da boşandı. Hiç aklımdan gitmiyor ama, çok hoş bir asistan böyle, yüzü temiz bir çocuk. Ben ona desem ki "Torunumun numarası 375", telefon edecek: "Çabuk gelin" diyecek, "büyükanneye birşeyler oldu!" O zamanlar saçlarım daha siyahtı ama, boya. Nihayet, İbo sen ne zaman geldin hastaneye?

İ.K. Şimdi ben Beco'yu okulda bırakıyordum, iki saat vaktim vardı, gidiyordum. Güzel peynir satan bir adam vardı, oradan peynir alıyordum. Ben gene Beco'yu bıraktım, gittim peynir aldım. Geldim, "Vural Bey sizi görmek istiyor" dediler. Ben şaşırdım Vural Bey beni ne yapacak. Bir şeyler oldu gibi hissettim, böyle telaşla çıktım yukarı. Vural Bey anlattı, onun üzerine şoför de aldı getirdi beni senin oraya.

M.K. Şimdi oraya girdik tamam. Ondan sonra bildiğim; kendimi çok yorgun, çok kötü hissettiğim. Beni orada ayaklı, sedye gibi bir zırıltının içine koydular.

İ.K. Ben geldim, Siyami Ersek kalp cerrahi merkezine götürelim diye düşündüm ve oradaki çocuklarla konuştum. "Getirin hemen yatıralım" dediler.

M.K. O kadar yakın ki o iki hastane birbirine. Ama imkanları da o kadar değişik. Orası çok özel, özel değil, devlet hastanesi ama uzmanlaşmış bir hastane olduğu için çok daha kontrollü. Beni Numune'den sedyeye koydular, serum da asılı, dere-tepe-düz bahçelerden geçerek.

İ.K. Ama yollardan değil, böyle bahçenin arasından.

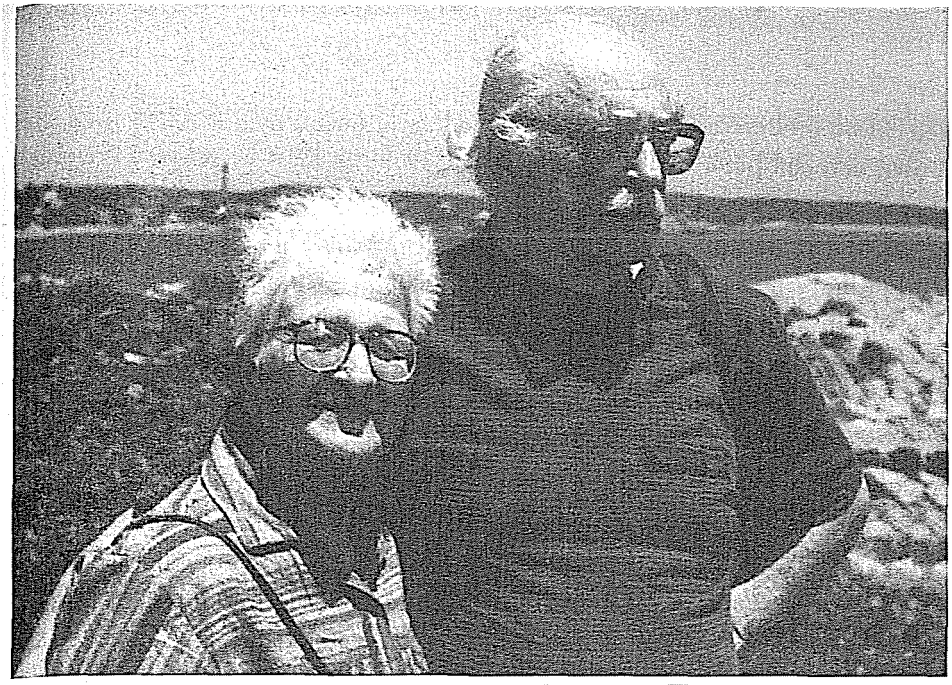
M.K. Çok iyiydi, bana öyle iyi geldi ki açık havaya çıkmak o gürültüden sonra. Orada yoğun bakıma girdim.

Orda mı anladılar kalp krizi geçirdiğinizi, yoksa Numune'de zaten anlaşılmış mıydı?

İ.K. Atina'yı anlatmış mıydın?

M.K. Hayır anlatmadım.

İ.K. Başı oradaydı.

İbrahim-Mübeccel Kıray

Afrika başka

Başı orada oldu değil mi? 1985. Bütün bu çalkantıların içinde dekan Ömer Faruk Bey (Batırel) çalışanlara dokunmayan bir insan. Kim ne isterse yapıyor. Ben o zaman Ağa Han Mimarlık Büyük Jürisi'nin üyesiydim. İki üç ayda bir dünyanın bir köşesinde toplanıyorduk, yok Yemen'di, yok Senegal'di, yok Malta'ydı falan filan. İzin istediğim zaman olumlu karşılıyor. Zaten para istemiyorum, kurum ödüyor masrafları. Böyle gidip geliyorum. 1985'in yaz aylarında Birleşmiş Milletler'in o büyük kadın toplantılarından biri Kenya'da toplandı. Buradaki HABİTAT toplantısı gibi, orada da kadın meselesi var. Beni ta Birleşmiş Milletler grubundan buldular. Oradaki Türk çalışanları özellikle, siz de gelin, tebliğ verin demişlerdi.

İ.K. Gitmenin bir sebebi de yeğenimiz oradaydı.

M.K. Evet, ablamın kızı orada. O bir İtalyanla evli, o İtalyan da Kenya'da, Nairobi'de Olivetti temsilcisi. Ablam da Fatoş'un yanında. Tamam, onları da görürüz dedik. İbo önden gitti galiba ha?

İ.K. Beraber gittik de, ayrı döndük.

M.K. Pekala, biz buradan bindik uçağa. Çok neşeli, Kenya çok değişik yer. Çok farklı, insan her zaman Londra'ya bilmem nereye gidiyor ama Afrika başka. Nairobi modern bir şehir. Yaşam tarzları fakir bir Batı memleketi gibi görülüyor. Şehrin içinde çok düşkün görünmüyor. Gökdelenleriy-

le, Hilton otelleriyle, bütün turistik eşyalarıyla insanı oyalıyor. Bir de büyük üniversite kampüsü var.

İ.K. Çok turistik bir yer.

M.K. Bir de antropolojik önemi çok. Rift Valley ilginç insan fosillerinin bulunduğu bir alan. Sınıfta göstermek istediğim resimler de o fosillere aitti. Nairobi'de olanlar biraz sıkıntılı. Toplantıların düzeni bozuktu, çok kalabalıktı, çok siyasiydi. Ben hiç sevmedim. Bu NGO'lar tabi göklere çıkıyorlar hepsi. Hem kadın problemleri bakımından hem ayrımcılık meselesi çok şişiriliyor. Bunlar beni rahatsız ediyor, çok aptalca da geliyor. O zamanlar Yunanlılar problemdi, üstüme yürüyorlardı. Genç bir çocuk gibi "Otur aşağıya, yarısını biliyorsun meselenin" diyemiyorsun onlara. Gayet politik olmak lazım. Neyse, sıkılıyorum orada. Mamafih elçi işin içindeydi. Elçimiz yemekler veriyor, onlara da gidiyoruz, gidilmese olmaz. İmren Aykut'u orada tanıdım, parlamento üyesi olarak katılmıştı. Çok akıllı bir kadın o. Bakın onu hiç hafife almayın. Neydi o bakir olan hatuncağız?* Onà filan benzemiyor.

RTÜK şimdi bizim kitaba da el koyacak.

Aykut çok daha sofistike. Hiç aklımdan çıkmayan şeyler söyledi. Parlamentoda kadın-erkek ayrımı ve düzeni konusunda. Erkekler bütün kulis faaliyetlerini gece içki içilen yerlerde yapıyorlar. Sadece erkekler olduğu zaman başka türlü konuşuyorlar, başka türlü iletişim kuruyorlar. Kadın olarak onlara katılmanıza imkan yok. Eğer İmren Hanım katılanmıyorsa onlara, kimse katılamaz. Çünkü çok sofistike kadın. Yani erkek şakasını da kaldırır, bilmem neyi de, hiç açık vermeden götürür.

Başka insanlar da var. Ankara Üniversitesi'nin muhitinden gelmiş -isim vermeyeceğim- Yunanlılar ha bire Türkiye aleyhinde posterler yapıştırıyorlar. Türk-Yunan anlaşmazlığı ortalıkta. Bizim Ankaralılar: "Biz sabah gittik, hepsini parçaladık" diyorlar. Şimdi elçinin evinde resmi yemekteyiz. Elçinin yüzü asıldı. Kalktı adam, o kadar sıkıldı. Böyle bana bakıyor, acaba değiştirebilir miyim konuyu diye. Neyse biz biraz ıkındık, biraz sıkındık, bilmem ne onları biraz yatıştırdık: "Canım böyle şeylere aldırmamak lazım."

İ.K. İmren Hanım da orada çok güzel konuştu.

M.K. Evet, emosyonel reaksiyon gösterilmez, böyle şey olmaz. Ama bunlar hep tansiyon. Ondan sonra İbo, Emine'ye gidecekti Boston'a. O iki gün evvel ayrıldı, işte ben bir yerlere daha katıldım orada. Tam o sırada

* O dönem Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanı olan ANAP'lı Işılay Saygın, gazeteci Ayşe Arman ile yaptığı röportajda bakire olduğunu söylemişti. "52 yaşındayım ve bakireyim", *Hürriyet*, 4 Ekim 1998.

inanılmaz değişik yemekler yiyince oluyor tabi, bir bağırsak bozulması geçirmeye başladım. Ertesi günü de uçağa bineceğim, nasıl binip gideceğim bu halde.

İ.K. Uçak da gece yarısı kalkıyor.

M.K. Gece yarısı kalkıyor. Bir gece evvel başladı, biraz ilaç, bütün gün şekersiz çaydan başka bir şey yemedim. Bağırsaklarım boş olsun ki, uçak gece kalkacak. Şimdi herkes çok sıkkın evde. Ablam, Nino, Fatoş, yapacak birşey yok, gideceğim. Ablam, ihtiyar ve tecrübeli bir hanım olarak -hatta annem sayabilirsiniz; "Sen bu kadar saat aç gidemezsin, ben sana üç dilim kızarmış ekmek vereceğim, sadece kızarmış ekmek. Bulursan çayla yersin, bulmazsan suyla yersin." Zaten su bozuyor insanı. Neyse susuz da olmuyor. Nairobi geceleri güvenceli sayılmayan bir şehir. Maumau'lardan kalma olumsuzluklar. Yani İngilizlerle çatışmaların zamanından kalma düzensizlikler var. Onun için gece çok zor, çok önceden taksi ayarlıyorsunuz, güvenli olan taksilerden ve sizi götürüp bırakıyorlar, geri dönüyorlar. Bir kere daha da yani oraya girdikten sonra çıkılamıyor. Beni on bir buçukta orada bıraktılar, uçak bire doğru kalkacak. Bütün gece uçacağız, Atina'ya ineceğiz. Atina'da ben uçak değiştireceğim, İstanbul'a döneceğim. Ablamı ve Fatoş beni bırakıp geri döndüler. Ben içeriye girdim, ekmeklerimi çantamda. İşte check in filan yaptık. Bir bildiri; greve girmiş benim uçacağım havayolu, şimdi hatırlamıyorum hangisiydi o.

İ.K. Olimpic'ti galiba.

M.K. Olimpic'ti galiba.

İ.K. Cenup Afrika'da greve girmişler, kalkmamış uçak.

M.K. Dolayısıyla bizleri tekrar bindirebilecekleri uçak; ertesi sabah yedide veya sekizde. Şimdi normal olarak burada olsa, İstinye'de bile otursa insan, taksiye biner döner, uyur, ertesi sabahleyin tekrar gelir. Bunu Kenya'da yapmanın imkanı yok. O kadar sıkışık. Havaalanı da böyle. O hatunlar, hele o militan hatunlar. Bütün dünyanın militan hatunları. Her türlü feminist, her türlü bilmem ne. Hiç durmadan şarkı söylüyorlar. Hiç durmadan dans gibi bir şey, tepiniyorlar. Ha, çok güzel ama ben açım, bağırsaklarım da bozuk. Nereye oturacağım, ne yapacağım?..

Bir sandalye buldum oturdum, ve çok zor, çay may da yok. Bütün gece böyle geçti ve çok zor bir gece geçti. Yani yirmi beş yaşında bir insan bunu yapar ama altmış yaşında çok zor geliyor bu. Allahtan yanımda Yeşim Arat vardı. Yeşim, Boğaziçi'nde hoca. O çok hoş bir küçük hanım, minyon bir tip. "Mübeccel Hanım ne yapsak? Sizi nereye oturtsak?" "Bak Yeşim" de-

dim, "hiç dokunma, ben iyiyim, mesele değil". Buna rağmen, ertesi sabah sekiz uçağına bindik. Uçakta Yeşim, Dünya Bankası'ndaki Atilla Karaosmanoğlu, onu da Ankara Siyasal'dan tanıyorum. "Merhaba!" "Merhaba!" "İyi misiniz?" "İyiyim." Pekala iyiyiz, güya iyiyiz tabi. Ve nihayet uçtuk. Yedi buçuk falan gibi uçtuk. Bir iki tanıdık falan vardı ortalıkta, dolu bir uçaktı. Atina'ya indik, aktarma yapacağımız uçağı kaçırdık tabi. Dolayısıyla yeniden bağlantı kurmak lazım. Bunu Atina'da yaparsınız dediler binerken. Pekala Atina'da yaparız. Üçümüzü ayırdılar, Karaosmanoğlu, Yeşim, ben. "Size sonradan bakacağız" dediler, açıkça anlaşılıyor, sadece güçlük çıkartmak için. En olmadık yerlere bağlantı rezervasyonları yapıyorlar yarım saatte, bilemediniz bir saatte. Tabi çok zor bir şey değil bizimkini yapmak, ama bekletiyorlar. Ertesi sabah kalkacak Olimpia'ya bindirecek bizi gönderecek.

İ.K. Ama onu özellikle yapıyorlar, Yunanistan'ın girişlerinde oluyor böyle.

M.K. Çekildik bir kenara biraz sohbet ettik filan. Ondan sonra girdik sıraya.

İ.K. Bir de didik didik aranışlar.

M.K. O ertesi sabah. Valizleri de orada bıraktık. Valizleriniz kalsın burada dediler. Pasaportları aldılar, bir kağıt verdiler; bir gece burada kalacaklar diye bir giriş vesikası. Bizimkisi bu sefer iki gece kalmaya döndü. Geldiğimiz gün gece kalacağız, ertesi gün de kalacağız, ondan sonraki sabah gideceğiz. Oteli de ödemiyor. Halbuki onların grevi, ödemeleri lazım, hayır. Peki yapacak bir şey yok. Allahtan "Sakın paranızı sonuna kadar sarfedip dönmeyin" tembihleri çok yerinde. Atilla Karaosmanoğlu, Dünya Bankası Başkan Yardımcısı, şehrin içindeki beş yıldızlı otellerden birinde yer bulundu. Yeşimle beni de Pire'de (Atina ile Pire'yi birleştiren yolun çok güzel bir sahil yolu var, onun üzerinde sayısız güzel oteller var) çok güzel, denize falan bakan, düzgün bir otele yerleştirdiler. Öğlen oldu, yemek vakti geçmiş, yemek bulamıyoruz yalnız orada. Biz de çok açız. Benim bağırsaklarım düzeldi.

Siz o üç dilim ekmekten başka hiçbir şey yememiş durumdasınız.

Kırk sekiz saattir yememiş haldeyim. Bir şey yemek lazım. Nihayet oteldekileri ikna edebildik. Onların da bir barı var içki içilebilir. İçki istemiyoruz ama bir peynirli sandviç gibi en basit bir şey bulabildiler. Akşam oldu, nasıl yasemin kokuyor, ne kadar güzel kokuyor ama yaseminler. Bir Kıbrıs'ta öyle kokuyordu, bir de burdaki yaseminler öyle çok güzel kokuyordu. Daha makul bir şeyler yedik yattık. Yeşim'le de anlaştık yarın sabah kalkalım Atina'ya inelim -o da görmemiş Atina'yı ben de görmedim- Atina'yı gezelim.

Ertesi sabah kalktık, biz bir taksi istedik. Resepsiyondakiler çok yardımcı oluyorlar: "Taksiyle ne yapacaksınız" dediler, "Yirmi drahmiye şuradan otobüse binersiniz". Otelin önündeymiş durak, bizi merkezde bırakacak. Böyle şeyleri de yapıyorlar.

Atina'da bir Yeniköylü

Atina'ya indik, biraz dolaştık, orada bir müze vardı, girdik. Yunan kurtuluş hareketi başından sonuna nasıl Türk aleyhtarı anlatamam. Hepsi fiktif resimler, öldürülüyor -ben hep Afyon'daki anıta takılırdım, ayaklarının altındaki düşkün askeri orada görün. Tablolar, tablolar, hepsine de isimler uydurmuşlar, halk kahramanları, bilmem ne gibi. Ona da insanın canı sıkılıyor. Benim başım dönmeye başladı. "Benim başım dönüyor Yeşim" dedim. Ağustos sıcağı, "Oturup bir yerde soğuk bir şey içelim". Peki! "Malez" der doktorlar, keyifsizlik, genel bir keyifsizlik hali. Gene de kalktık, Plaka denen bir yerleri var, eski bir kalenin alt tarafı. Korumaya alınmış meşhur kalıntıları gezdik. İnsan boyutunun güzelliği belli o kalıntılarda. Sonra aşağıya indik orada yüzlerce yemek yenecek yer, oturacak yer falan. Bütün o hisarın çevresini turistik yer haline getirmişler. Güzel bir incir ağacının altında oturduk. Bir şeyler ısmarladık, yemekler de geldi. Etrafta Avrupa'nın yirmi-yirmi beş yaş grubu öğrencileri veya tatil yapanlar, Yunan medeniyetinin tadını çıkarıyorlar. Fransızcası, İngilizcesi herkes de aynı şeyleri yiyor. Tabi, fava...

Onsuz da olmaz.
Favadan söz edince canım fava istedi!

Çok oyuncaklı bir iş, evde hiç pişirmiyorum. Ondan sonra birtakım şiş gibi bir şeyler falan, üç beş şey yiyoruz. Soğuk bira bir şeyler. Ben "Hiç geçmedi o şey halim" dedim ve kendimi kaybetmişim. Şimdi Yeşim'den dinliyorum hikayeyi. Ben tabağımın üstüne kapanmışım. Tabi aklı çıkmış kızcağızın. Yarım saat kadar, yirmi beş dakika, otuz dakika kadar bir zaman sonra ben kendime geldim. Yüzüme sular serpiyorlar.

İ.K. Turist grup da Fransız.

M.K. O gençler de Fransız, Yeşim'e dert anlatıyorlar: "Neredensiniz?" "İstanbul'dan", "Ah, çok yazık, ne olacak şimdi?" "Anneniz mi?" "Hayır, hocam." Hocası da değilim ama, işte öyle bir şeyler söylüyor. Servis yapan bir garson vardı böyle bembeyaz giymiş tertemiz bir çocuk. O daha yapılı şişman bir insanla konuşuyor duyuyorum. O şişman yapılı adam Rumca

hiç durmadan o genç çocuğa; "Ne diyorlar?" diyor. Ben o kadar Rumca anlıyorum hâlâ, kendime geldim ama tabi daha yarım kendimdeyim, Yeşim'e "Ne oldu bana?" dedim. Tam o sırada: "Hey yarabbim, Türkçe konuşuyor!" dedi o şişman adam. Yeniköy'den dört-beş sene evvel göçmüş, sahilde lokantası varmış. Halis bir İstanbullu!

Pekala, "Siz durun şimdi, biz bakarız hanıma" dediler. Oğluyla beraber koluma girip içeriye aldılar. Bahçenin sıcağından çıkardılar. Gölgede bile otursanız sıcak, o Ağustos ayında. İşte soğuk sular, yüzümü silmeler... "Belki helaya gitmek istersiniz." "Evet", çünkü ben üç gündür o bağırsak problemiyle hâlâ uğraşıyorum ne olduğu belli değil. Toparlandım kendime geldim, o küçük bir enfarktüsmüş, sonra çıktı kokusu. O bütün o yol boyunca, dört gün baskı, tansiyon, gece seyahati...

Bari İstanbul'a geldiğinizde bir tedbir alsaydınız.

Evet, hemen doktora falan gitseydim...

Belki ikincisi olmayabilirdi.

İ.K. Ben Boston'daydım.

M.K. O Boston'daydı, ben boş eve geldim.

İ.K. Ondan sonra ben telefon ediyorum, evde kimse çıkmıyor, telaşlandım. Yaşar Kemal'e söyledim, Yaşar kalktı eve geldi sonra telefon etti, Atina'da kaldığını öğrendim, ama bu krizleri bilmiyordum. Tabi, ondan sonra rahat ettim. Döndüğü zaman tekrar telefon etti, "Çok yorgunum şimdi" diye konuşuyordu, ama ben burada olsaydım, giderdik bir yere.

M.K. O böyle kaynadı. Şimdi bütün bunların üzerine tüy diken bir hikaye: Bizim pasaportlarımızı alıkoydular ya, bir de kağıt verdiler, "Tamam, şimdi serbestsiniz gidin" dediler. Otele gelince hemen yattım, Yeşim'e de ısrar ettim; "Sen git şehre tekrar, nasıl istersen dolaş". Gece de hiç kalkmadım. Ertesi sabah buluştuk, gene yemek yemedim ben. Hay Allah... Ertesi sabah kalktık gittik havaalanına. Check in yerinde soruyoruz: "Valizleri nerede bulacağız? Pasaportları nereden alacağız?" Evvela pasaportlar, valizlerden daha önemli tabi. Tarif ettiler, işte şuradan girin, buradan çıkın -bozuk İngilizceler, birşeyler- döndük dolaştık, vallahi o havaalanında ben istesem yüz kere Atina'ya gider gelirdim, kimsenin de ruhu duymazdı. Öyle, laçka bir yer. Nihayet bulduk bir yer, "Haa, tamam, sizin pasaportlar!.." Aldık pasaportları, oranın havaalanı ile hiç ilişkisi yok. Havaalanının esas binasının arkasında kargo binaları falan var ya, orada pasaport dairesi memurlarının nöbette olmadıkları zaman oturdukları bir yerdi. Git bul diyorlar adama. Neyse, gidip bulduk ve ben hâlâ çok yorgunum.

Valizler nerede?

Çocuklar size anlatamam, tavana kadar!.. Tavana kadar valizler yığılmış. O döner tezgahlardan alınışlar, alınmayan valizleri, oralara atmışlar, üst üste, üst üste, inanılmaz bir şey... Nerede bulacaksın, bir tek valizim var, matah bir şey değil, ama bu kargaşada nerede bulayım? Bir de çok yorgunum. Ona rağmen işte, dün akşam gelen, sabah çıkan iki valizin -iki gün önce olmuş oluyor, bu ikinci gün olmuş oluyor, kırk sekiz saat sonra- neyse bulduk çıkardık. Çıkardık, Karaosmanoğlu da geldi, onun valizi yanında. Onun meselesi yok. Şimdi, önce Karaosmanoğlu geçti gümrükten. Şimdi adam şeye bakıp -Birleşmiş Milletler pasaportu var, o özel bir pasaport- onu vermiş olmasına rağmen -tabi Rumlar çok iyi biliyorlar Yunanlılar, hangisi Türk ismi, hangisi Alman ismi- "Haa, siz Kenya'dan geliyorsunuz, Birleşmiş Milletler'desiniz". Karaosmanoğlu çok sakin; "Evet, evet". Arkasında da ben duruyorum, valizi açtı, bana hemen kapatacaknış gibi geldi, onun için bakıyordum. Bir şey bir kart, kart olduğu belli -belli ki bir davetiye- böyle aldı davetiyeyi açıyor: "Aaa, yemeğe davet edilmişsiniz". İngilizce söylüyor. Karaosmanoğlu göklere bakıyor tabi. Bir şey daha aldı, yassı bir şey; terlik. İyi deriden bir şey. Dünya Bankası'nın ikinci başkanı o zaman Karaosmanoğlu. Şimdi ben iki adım geri çekildim. Yani tanıdığım bir adamın böyle çamaşırlarının altüst edilmesini görmek beni son derece rahatsız etti. Öbürü de mahsus yapıyor bunu. Fermuarını açıyor; "Terlik" diyor kapatıyor. Hey Allah'ım, şu bitse de ben de geçsem de otursam, bütün derdim o. Neyse Karaosmanoğlu hakikaten çok sakin biri. Bir yerlere bir şey yazmış mıdır acaba bu konuda, Dünya Bankası'nın ikinci başkanı olarak ne yapmıştır bilmiyorum. Arkasından biz de geçtik.

İstanbul'a geldik. Yaşar Kemal'le bir başka arkadaş karşıladılar beni. Çabucak eve geldik. Sabah saat on bir gibi. "Hemen yatmak istiyorum" dedim. "Peki sen yat ama İbo merak ediyor, onu ara" dediler. İbo, Boston'da, Emine'nin yanındaydı. "Peki ararım." Sonra ben yattım, uyudum, temizlendim, banyo yaptım. Kendime göre en rahat, en hafif elbisemi giydim, bahçeye indim. O zamanlar bahçede çok otururdum. Tanıdıklardan biri geldi, nasıl sepetleyeceğimi bilemedim, kimseyi görmeye tahammülüm yoktu. Yukarı çıktım, tekrar yattım. Sabah artık toparlanmıştım. Ama bu aile böyle şeylere alışkın. Söylemiş miydim İbo'nun annesiyle üç teyzesi Roma'ya gitmeye karar veriyorlar. Orada bir tanesi yorgun hissediyor kendisini. "Biraz da midem bulanıyor ama..." diyor falan. Ondan sonra, biraz oturuyor, biraz geziyor.

İ.K. Merdivenleri tırmanıyor orada, İspanyol Merdivenleri'ni, geziyor dolaşıyor, İstanbul'a dönüyorlar. Gidip doktorunu görüyor: "Siz bir enfarktüs geçirmişsiniz" diyor. Bunu duyduğu anda hemen oturuyor ve sonra günlerce parmağını bile oynatmıyor.

M.K. Halbuki geçirmiş artık.

İ.K. Halbuki bir gün evvel o İspanyol Merdivenleri'ne çıktı, dolaştı.

M.K. Bir o geçirdi öyle, bir de ben. Kenya dönüşü ağustosun ortasına doğru idi, ondan sonra kasımın başında tam yakalandım. O zaman bir ay yüzde yüz yatak, ondan sonra biraz biraz yatak, sekiz ay tedavülden kalkmak gerekti. Bu sekiz aylık düzende, saçım evvela iki renk oldu, sonra dört renk oldu, sonra tekrar üç renk oldu, sonra iki renk oldu, sonra bir renk oldu. Bütün kış evde oturdum. Bir kere mi iki kere mi ne çıktım sokağa. Sekiz ay sonra tığ gibiydim, yirmi beş kilo vermiştim, saçım da bembeyaz olmuştu.

İ.K. Beni aldı mı bir telaş.

Niye?

İ.K. İkimiz evlendiğimiz zaman ben ona: "Yetmiş beş kiloyu geçtiğin anda seni boşama hakkım doğar" demiştim. O krizlerden sonra 65'e indi ve benim boşama hakkım elimden gidiyordu.

Yetmiş beşin altına düşmeye başlayacak diyorsunuz.

İ.K. Yani düştüğü anda bitti.

"Tezlerinizi Verin Ben Gidiyorum!"

Çok değişmiştim o zaman. Çok iyi olmuştu, çok rahat hareket ediyordum, günde iki saat yürüyebilir hale geldim ve tekrar ders vermeye başladım. 1987'nin ikinci yarısında Austin, Teksas Üniversitesi'ne gittik ve ben iki ders verdim ama kendim için çalışma yapacak halim yoktu. Emine o zamanlar hem MIT'de doktorasına devam ediyor, aynı zamanda Wellesley'de ders veriyordu. Onunla olmak çok iyi geldi.

1988'de Çalışma Ekonomisi'nde lisans üstü çocuklara da ders vermeye başladım. Ama bu heder olmuş bir emekti, ne onlar işin içine girebildiler ne ben. 88 sonunda artık benim de hiç hevesim kalmamıştı. Doktora öğrencilerine haber verdim: "Ya bu tezleri verirsiniz ya ben gidiyorum, yakın gelecekte vereceksiniz bu tezleri alayım. Şimdiye kadar danışmanlığınızı yapmışım, ama vermezseniz ben gidiyorum" dedim. Aldı mı bir telaş Ayhan'ı (Aktar)? Ve öyle oldu. Seninkini daha önce aldığımı zannediyorum.

Yaz başında aldım senden, seksen yedinin yaz başında aldım. Benim niyetim Ayhan da yaz başında bitirecek verecek, o ders yılıyla beraber, ben istifa edeceğim. Veya emekli olacakmışım, onu bilmiyordum. Ayhan eylüle kadar sürdürdü bitirmedi. Nihayet eylülde bitirdi. Benim gideceğim anlaşılınca herkesin gözü benim boşaltacağım kadroya dikildi: "Kıray gidecek onun yerine..."

Hızlı profesörlük dönemi, herkes profesör oldu o dönem.

Kadro yoktu.

O kadar hızlı olunca olmuyor işte.

Bana: "Mübeccel Hanım artık emekli olun da biz bu kadroya talip olalım, başkasına gidecek!" bile diyen oldu.

Turan Güneş de Marmara'da ders veriyordu.

Ah, o hazin bir hikayedir, evet çok hazin bir hikaye.

Orada yeniden karşılaşıyorsunuz.

Evet, sonra tekrar Turan Bey'le karşılaştık. Ama Ayşe ODTÜ'de, ben Londra'dayken İngiltere'ye geldi. Kent Üniversitesi'nde doktora yapıyordu. Sencer de arkasından geldi. Bir gün beni görmeye geldiler telefon edip, Londra'daki evime. Ama benim bir başka işim vardı, mutlaka gitmem lazımdı. Bir İngiliz arkadaşla, böyle yarım saat, bir saat gidecektim. "Bakın çocuklar, işte ev burada, kahve orada, ekmek peynir de var. Siz kendiniz kahvaltı etmeye başlayın. Ben bir saat içinde geleceğim" dedim. Bir saat gittim, geldim; "Biz evlenmeye karar verdik" dediler. Böylece Ayşe'nin evlenmesinde de tuzum oldu.

Marmara Üniversitesi'nde o gün Turan Bey ile öğleyin beraber yemek yedik okulun yemekhanesinde. Nermin Hanım da yanında idi. Hep beraber yemek yedik. "Biz şimdi gidiyoruz" dediler. "Nereye gidiyorsunuz Turan Bey?" "Bodrum'a tatil yapmaya, yeni eve gidiyoruz" dedi. Onlara imrenerek güle güle dedim. Bahar tam gelmişti. Bir buçuk- ikide ayrıldık. Vapur zannediyorum üçe doğru kalktı. Ertesi sabah İzmir'e gelmişler, maatteessüf orada kaybetmişiz. Ben son görenlerden biri oldum. Çok hazindi. O kalp krizlerinin ne yapacağı hiç belli olmuyor. Ben epey ucuz kurtuldum.

O dönem çevrenizde bir grup oluşmuştu. İşte etrafınızda Sema Erder, Nihal İncioğlu, Ayhan Aktar, biz daha yeni asistan olmuştuk, master öğrencisiydik. Birbirinden etkileşen bir grup oluşmuştu. Sonra Fransızca Kamu Yönetimi Bölümü kurulması meselesi ile beraber bu değişti.

Onu bilerek yaptılar gibi geliyor. Ne kadar bilerek yaptılar, ne kadar bil-

meden yaptılar onu tahmin edemiyorum. YÖK'le birlikte Marmara'nın genişlemesi gündeme geldi. İTİA olmaktan çıkıp da üniversite olunca, yalnız İktisat'la olmaz başka yerler de açılacak dendi. Zaten hiç durmadan yeni arayışlar oluyor, Güzel Sanatlar bile oluştu. Tamam, bunların hepsi çok güzel ve doğal ama birden şey de çıktı ortaya; mutlaka Fransızca-İngilizce eğitim yapılsın, hatta Almanca. Şimdi o nasıl başladı, nasıl gelişti bilmiyorum. Yaşar Bey (Gürbüz) Fransız hukuku yapmış, o tarafa daha dönük bir insan. Bir de Jale Civelek vardı, o da Fransızca o tarafa dönüyor. Onlara nereden teklif geldi, nasıl oldu, onu hiç bilemiyorum. Derken Barlas Tolan geldi o da Fransa'da eğitim görmüş. Şimdi böyle bir Fransızcaya dönük, dil olarak Fransızca ama, biraz sosyoloji, biraz hukuk yapmış, bunlar bizim ele alış tarzımıza hiçbir zaman hayır demediler, gayet makuldü. Hepsiyle de gayet düzgün ilişkiler sürdüren bir insandım. Ama anlaşılan onlar kendi aralarında başka bir şey yapılabilir mi acaba dediler. Bilmiyorum.

Böyle küt diye bir gün: "Fransızca ders yapacak Kamu Yönetimi Bölümü açılıyor, şimdiki bölüm giderek tasfiye edilecektir" dendi. Haydii, nerden çıktı bu şimdi. Nadaroğlu çok aktif. Halil Nadaroğlu'na sordum, "Evet öyle bir proje var" dedi. Benim böyle şeylere aldırmamak gibi çok temel bir tutumum vardır. Benim dışımdaki gelişmelerle uğraşamam, bırakır giderim, yani yapacak başka şey yok. Zaten o meseleler ortaya çıkınca ben hemen doktora öğrencilerine "Verirsiniz doktoralarınızı yoksa ben gidiyorum" dedim.

Teksas'tan döndüm, bir kere daha Teksas'a gittim, bir ay kaldım, siz farkında değilsinizdir belki. 88'in başında dönüp geldim ve yüzde yüz ayrılacağım hiç şüphem yok ondan. Çünkü burada yapacak iş kalmadığını hissediyordum artık, benim bütün derdim -tıpkı Orta Doğu'dan ayrılırken olduğu gibi- gençler açıkta kalmasın. Orta Doğu'dan ayrılırken işte Ayşe, Çiğdem, Oğuz, Deniz Boğaziçi'ne gittiler; ben müracaat etmedim ki Boğaziçi'ne "Mübeccel Hanım bütün kalabalığı ile geliyor" denmesin, öyle bir şey olmasın. Onlar tek tek geldiler oraya girdiler. Ben bilerek uzakta kaldım, şimdi gene çalkalanacak, "Ekibiyle geliyor bu kadın gene" diye. "Pekala", dedim, "burada tatsız bir hava esmeye başladı, tezler biter ben de giderim, zaten altmış beş yaşıma geldim. Mesele değil."

Ama içerledim. Benim arkamdan hiç haber vermeden tayinler yapılıyor, olmadık şeyler oluyordu. Allahtan bu "international relations" bölümü meselesi çıktı ortaya. O zaman çevremdeki gençler gidebilir mi diye düşündüm. Nihal kolayca geçer, Sema: "Kategorikman geçmem" dedi, Ali Rıza

ile iyi münasebetleri vardı; Sema, Çalışma Ekonomisi'ne gitti. Ayhan bir an ortada kaldı, "Evet mi hayır mı?", "Öbür taraf galiba daha iyi, peki oraya gideyim". Ne yapacağını da çok iyi bilmiyordu. Kendi programlarına bakıp kendileri mi ders verebilirler, onları tespit etmeye çalıştılar.

A, baktım ki bu oluyor. Sema istediği yere gidiyor, Nihal zaten o konuda çalışan bir insan. Bir Ayhan ortada gibiydi, o da kendisi giderek ısındı o fikre, "Ben o bölümde bir şeyler yaparım" diye. Sonra bölümü kendisine uydurdu, o başka hesap, normal karşılar insan. Ben de işte 1989'un sonbaharında istifa ettim. Personel İşleri bana istifamın gerekli olmadığını, "emekli" olabileceğimi anlattı. Böylece en az merasim, hatta en çok ittirme ile bana "güle güle Mübeccel Hanım" dediler. Arkadan da bölüm kapandı.

Ve By-pass

Bir sene geçti, ben hiçbir şey yapmıyordum o aralık. Ama 91'in Mart'ında sıkıntılar başladı, yürüyememeye başladım. Çantamı, para çantamı taşıyamaz hale geldim. Çok komik şeyler bunlar. Taşıyamıyordum hiç. Bahar, ceket var üzerimde, ceketi elime alıyorum, ceketi taşıyamıyorum. Böyle bir gariplikler. Tabi tekrar hastaneye gittik. "Aa" dediler, "Mutlaka bir anjiyo yapalım, ne olduğunu görelim". Ben rest çektim; "Şimdi anjiyo manjiyö olamam! Gideyim Emine'yi göreyim". Emine de o zaman yeşil kart bekliyor, gelemiyor. Gideyim, Emine'yi göreyim, biraz da Amerika'da dinleneyim, ondan sonra gelince düşünürüz ne yapacağımızı.

Herkes itiraz ediyor, gidersin, gitmezsin, yola çıkamazsın, on iki saat uçmak lazım falan. Ben ısrar ettim ve gittim. Orada herkese naz. Tam geziyoruz, tıkanıyorum. "Aman Emine arabayı getir." Benim sevgili kızım koşa koşa gidiyor, bir yerden arabayı bulup geliyor, biniyoruz eve geliyoruz falan. Böyle aptalca bir işti ama gittim. Döndük, temmuzun ilk günleriydi o, neydi adı, İbadullah Bey! Çok Arapça bir adı vardı doktorun, o gördü. "Tamam, hemen bir anjiyo yapalım" dedi, "Tıkanıklıklar var". Sabahtan gidildi, anjiyoya girildi. Anjiyo çok ilginç bir şey, hiç yakınlarınızın başından geçti mi bilmiyorum. İnsanın kalçasından göğse kadar bir uç sokuyorlar, sonra ilaç veriyorlar bakıyorlar ne olduğuna. İşin ilginç tarafı, burada televizyon ekranı sen ucu da görüyorsun, kalbi de görüyorsun. Men etmiyorlar, seyrediyorsun beraberce doktorla. İşte burası tıkalı, burası değil, hepsini anlatıyorlar. Sonra yukarı yatağıma çıkardılar, ucun sokulduğu yere ağırlıklar konuyor, on kiloluk bir ağırlık koyuyorlar. Zor bir yatış tarzı ama yatıyoruz. Ertesi sabah geldi, yanında da iki hemşire; "Evet" dedi, "üç da-

mar tıkalı, çok açıkça görünüyor". "Peki ne olacak?" "Bunun tek çaresi ameliyattır, başka bir şey yok." "Peki, kim yapacak ameliyatı?" "Bilmiyorum ben operatör değilim" dedi. Zor iş, tabi ne lazımsa yapılacak. Kalktık, toparlandık ve çıktık oradan, kim yapacak ameliyatı düşünüyoruz.

Bir doktor arkadaşımızın aracılığı ile bir akşam üstü paldır küldür Florans Nightingale Hastanesi'ne gittik. İlk neye bakıyorlar zannediyorsunuz? Teyp elde zaten, üç damar tıkalı, birisi yarı tıkalı. Ayaklarda varis var mı yok mu? Hele hocayım deyince, meslek hastalığı varis var mı yok mu?

Bacaktan alıyorlar damarı değil mi?

Evet, benim işte yukarılara kadar çıkamadılar, benim iki ayağımı da kestiler farkındaysanız. Kesikler hâlâ durur. Benim bütün dolaşım sistemimde o zamandan beri hadise var, hâlâ çok rahatsızım. Cumartesi yattım, salı günü ameliyat oldum. On gün, üç gün yoğun bakımda kaldım.

Şimdi yoğun bakım çok ilginç yer. Ameliyatı yapacak doktor, ona asiste eden doktor geldiler. Böyle bir ön konuşma yapıyorlar, o çok önemli: "Tabi siz hiçbir şey hissetmeyeceksiniz ameliyatta, mesele değil. Sabahleyin sizi gelip alacağız, ondan sonra bu ameliyat uzunca sürer, taze kan lazım". İnanılmaz bir hikaye; "Peki taze kanı nereden bulacağız?" Mektepte olsam, belki hepinizi sıraya dizer, kiminki uyuyor diye bakabilirdik. Tanıdıklar araya girdiler. Olabilir demesi kafi değilmiş, Tamam demesi gerekiyormuş üstelik.

İ.K. Bizim avukatımız ve dostumuz Enver Nalbant sendika avukatıydı, dolayısıyla bir sürü işçiyle arası iyiydi. Bunlara bir ilan verdi herkes geliyor. Önce bir tahlil yapıyorlar, "Bu olabilir" diyorlar, "Tamam" dediklerini alıyorlar. Ama neme lazım, Ayhan sonuna kadar bekledi, yine lazım olursa diyerekten.

M.K. O hep bekledi, Sema ve Ayhan da böyle hep kapılardaydılar. Anlatmaya devam ediyorlar: "Ondan sonra, uyandığınızda yoğun bakımda olacaksınız, orası kapalı bir yerdir. Başka hastalar da olacak, pek çok ses duyacaksınız, zil sesi, gong sesi, onlara hiç aldırmayın, sizin onlarla hiç ilişkiniz yok. Karşınızda saat göreceksiniz, o bile tiktak diye ses çıkarabiliyor, üstünüzde pek çok şey olacak, makine takıntıları olacak, onlar çok yakın zamanda çıkacak, tahammül edin, yanınızda hep bir hemşire olacak" böyle anlatıyorlar ha bire. Pekala, ben zaten çok telaşlı bir insan değilimdir. Sonra uyandım, evet, karşımdaki saat beş. Acaba sabahın beşi mi, akşamın beşi mi, ertesi günün beşi mi? Ne oluyor bilmiyorum. Bütün o şeyler de takılı. Meğer sabaha karşı beşmiş, nerdeyse yirmi dört saatlik bir hikaye. Ve te-

miz hava, müthiş bir havalandırma sistemi var oranın. Ben uyanırken kendimi çiçek bahçeleri içinde sanıyordum. Ama uyanınca çocuklar olduğunu gördüm. İki tane bebek, açık kalp ameliyatı geçirmişler, onlar ağlıyorlar. Daha büyükler var, mızıldanıyorlar. Epey sıkıcı bir yer.

Sonra o aletleri çıkardılar. Ameliyattan önce: "Aman ha, sakın konuşmaya teşebbüs etmeyin, ağzınızda alet var, çünkü siz makineye bağlısınız" demişlerdi. Böyle şeyleri önceden söylemeleri çok iyi. Çünkü ben bilmesem, uyanınca onu ağzımdan çıkarayım, sonra yeniden takarın falan gibi fikirlere kapılabilirdim. Yok öyle bir şey, ağzında duruyor o. Öyle yapıyorlarmış, kalbi dışarı alıyorlar, ciğerleri bir suni teneffüs makinesine bağlıyorlar. Ciğerleri devre dışı bırakıyorlar. Oksijen veriyorlar vücuda ama ciğerden değil başka bir taraftan veriyorlar. Sonra onu tekrar takıyorlar ve ciğerleri tekrar şişiriyorlar. O şişirme anı çok önemli olan bir anmış. Kalbe de bağlıyorlarmış kalp çalışacak mı, çalışmayacak mı?

Sonra da yukarıya çıktık, orası çok daha rahat, bütün aletler çıkmış olarak yatıyorsunuz. Serum var yalnız. Ondan sonra iki gün de orada kaldım, dört gün falan, ameliyatla beraber beş gün tecrit hali. Ondan sonra by-pass ameliyatı olan iki arkadaşım daha aynı yerde kaldı.

İ.K. Bizim bir odamız vardı, onun yattığı oda bir de yanda geniş büyük bir oda daha, arada kapı. Biz orayı mülk edindik, devre mülk. Mübeccel'in arkasından Nezih Neyzi. Biz kullanmıyoruz sen kullan dedik. Onun arkasından ben gittim, aynı odada, sonra hemen bıraktık odayı, aman istemiyoruz.

Söylediler, siz kıskanmışınız bu işi.

İ.K. Evet, çok güzel naz ediliyor hasta olunca. San Fransisco'daki bazı lokantalarda çok sıra bekleniyor. Ama öyle bir adet yapmışlar ki, eğer by-pass ameliyatı olmuşsa -bu da görülüyor tabi- ona hiç sıra bekletilmeden oturtuluyormuşsunuz.

Siz açıp gösteriyor musunuz o zaman?

Erkek yakalı bir bluz giyersen, benimki hâlâ görülüyor burada. İyileşmesi o da bir başka şey. Sema çok tatlı söylüyordu: "Düşünemiyorum, kaburgaları açıyorlar" diyordu. Ondan sonra tellerle bağlıyorlar o kaburgaları birbirine. Üstekiler iyi oldu, benim ayaklarındakiler hiçbir zaman iflah olmadı, şişmanlıktan mıdır nedir. İkisinden de aldılar. Hâlâ sürüyor.

Şimdi öbür arkadaşım psikolog, o da ameliyat oldu; "Bari" demiş, "bu by-pass ameliyatı tekniği üzerine birkaç mülakat yapayım da bunları yazayım" bir makale gibi falan filan. Bana şeyi soruyor; "Uyanırken çok mu kö-

tü uyandın? Çok mu sancın vardı?" Yoo, hiç öyle uyanmadım. Hiç beğenmedi benim söylediklerimi. Çünkü ben uyanırken -ciddi söylüyorum- sanki uykudaymış gibi, çiçek bahçelerinde yürüyordum. Böyle hoş kokulu, temiz havalı bahçelerde yürüyordum. Kendime geldim, karşımda saat var. Tabi anlaşılıyor o, hava veriliyor, tam gereği gibi temizlenmiş bir hava.

Dalgıçlar azot zehirlenmesi oldukları zaman öyle mutlu bir şekilde dibe doğru gidiyorlarmış ki, o azot zehirlenmesi çok mutluluk verici bir duyguymuş. Derinlik sarhoşluğu diyorlar.

Halbuki o çok endişeler içinde uyanmış kendisi. Ben öyle uyanmadım. Sonra da evet, ilk kalkma, ilk yürüme onlar biraz zor hikaye ama. Hemen kaldırıyorlar şimdi artık, hiç bekletme diye bir şey yok. "Yıkanayım, değişeyim", "Bizim hemşireler sizi yıkar." Dar-dar-dar başlıyorlar, göğsüme dokunmadan yıkadılar başımı, sırtımı vs. Benim nazlarım bunlar, ama İbo'ya değil, hemşirelere.

İ.K. Naz değil, burda da ben yıkadım başını.

M.K. Evet maatteessüf sen yıkadın. Şimdi, ben çok telaşsızım ya, oluyor bitiyor diye, bütün hastanenin uzmanlık altı insanları gelip odama bakıyorlar, ne biçim hasta bu diye. Ondan sonra gidiyorlar falan. Bütün hemşirelerle dostum. Bu daha başlarken oluyor, ilk gün yatıyorum. Sakinleştirici bir iğne yapıyorlar, yahut çıktıktan sonra her neyse. Buradan bir ilaç verilecek. Şimdi ben bakıyorum, kızcağız giremiyor damara, arıyor arıyor giremiyor çünkü. Ben yavaşça dedim ki -İbo, ablam falan da orada ayakta duruyorlar, kendi aralarında- "Siz çıkarın iğneyi yeniden girin, aramayın, yeniden girin" dedim. "Teşekkür ederim" dedi, çıkardı aldı gitti. Biraz sonra bir başka hemşire geldi. Ama ben çok alçak sesle söyledim. Sonra İbo'nun ameliyatı sırasında: "Size o kadar minnettarım ki Mübeccel Hanım, o benim geldiğimin ikinci haftasıydı hastaneye" dedi. "Çok heyecanlanmıştım, siz o kadar iyi idare ettiniz ki" dedi. Görüyorum kızcağız en iyi niyetiyle bulamıyor damarı. İğne içerideyken de bulunmaz bu münasebetsiz.

İ.K. Damarsız insansın da ondan.

M.K. Evet, öylece geçti, yattık geldik. Enfarktüs krizinden daha kolay geçti by-pass. Enfarktüs krizi sekiz ay, bu iki ay sürdü.

Ama kilo vermiştiniz, by-pass'a daha rahat girdiniz.

Tabi, tabi daha rahat girdim. Şimdi iyileşirken bir mesele de yavaş yavaş yürüyeceksiniz, alıştıracaksınız kendinizi.

İ.K. Rüzgara karşı olmayacak, yokuş olmayacak.

M.K. Güneş olmayacak. Nerde bulacaksınız bunu.

İ.K. Aradık her tarafı, Florya İstasyonu'nun arkasında.

M.K. Evet, demiryolunun.

İ.K. Valikonağı'na giden bir yol var.

M.K. Ağaçlı bir yol vardı orada. Orada her sabah yürüme talimimi yapmaya başladım. Evvela -orası çok kısa bir yer, bir kilometre bile değil, beş yüz metre falan.

İ.K. Beş yüz metre bile değil, yüz metre. Futbol sahası kadar.

M.K. Yirmi dakikada zor yürüdüm onu, geri dönmesi mesele oldu. Gittik, dönüp arabaya bineceğiz, çok zor geldi. Ve her gün yapıyorduk bunu, giderek baktım, üç dakika beş dakika falan. İki buçuk dakikalık yol olarak ortaya çıktı o. Ama bir ay falan sürdü alıştırma. Sonra rüzgara karşı da yürümeye başladım. Meğer ben onu ne kadar özlemişim. Açık havada olmanın ve rüzgarı yüzünde hissetmenin hoş bir duygu olduğunu ancak sekiz ay sonra hissettim.

Rüzgara karşı yürümemek neden?

Ciğerler sıkışmasın. Doktorlar kalbin işleyeceğinden emin, bütün mesele ciğerler nasıl uyum yapacak, problem o. Peki böylece bir by-pass ameliyatı geçti ve ben bir tatil hayatına başladım, koca bir yaz sürecek tatil hayatına başladım. Bu yazın sonuna kadar, ağustosun sonuna kadar.

"Bırakalım Doğaya"

Ondan sonra ne oldu?

Kanamalar, manamalar, "Sen kansersin" dediler, daha ne olacak? Bir kış da öyle geçti.

Geçenlerde İFMC başkanı Alpay Biber, İktisatçılar Haftası toplantısında kimler olur diye konuşuyordu. "Mübeccel Hanım olsun" dedim, çok hoşuna gitti. Buraya size gelmiş ziyaret etmiş.

Çiçeklerle geldi.

Hastalıkla ilgili o kadar etkilenmiş ki Alpay Biber. Konuşurken siz bir şey demişsiniz, "Tamam İktisatçılar Haftası'nda ilk gün gelirim ama yerime yedek birini de bulursanız iyi olur" demişsiniz. "Anlayamadım ilk etapta" diyor. Fakat işte sonra: "Kanser tedavisi oluyorum, kemoterapiden geçiyorum"... "Nasıl olur bu?" diyor.

Bilmiyorlar ki Mübeccel Kıray'ın böyle bu tür şeyleri nasıl karşılayıp, hiç sorun haline getirmediğini...

Bir Dinozor'un Anıları'nda Mina Urgan'ın da hastalıkla ilgili tutumu çok ilginç.

Bu kendi yaşamıyla barışık olmakla ilgili.

Tabi, tabi, iş olacağına varır. Bir de kontrol edebildiğin kadar edersin, edemediğin zaman gider. Yani Marmara Üniversitesi'nden ayrılmakla bunu kabul ettim. Şimdi teşhisim biraz zaman aldı tabi. Küçük bir ameliyat geçirdim, arkasından kürtaj bilmem ne falan, bir şeyler. Nihayet patolojiye gönderdik dediler, bütün yumurtalıkları, rahimi aldıktan sonra, ben yatıyorum, yorgan döşek yatıyorum, tam ameliyat. Bir de baktım ameliyatı yapan doktor yanına kardiyoloğu da almış -benim kardiyologtan da iznim gerekiyordu, onun da talepleri vardı idare etmek için- bir başka jinekolog daha, iki hemşire. Böyle bir yığın insan geldiler, yüzlerinde yapay gülümsemeler. Patoloji raporu gelmiş. Halbuki ben daha ilk sonografide gördüğüm zaman -tarifi anlatıyorlardı, kenarı tamam, ucu püsküllü falan- onu biliyordum. Ameliyatı yapan: "Karnabahar biçiminde bir ur aldık, patolojiden maatteessüf kanser hücreleri çıktı -pozitif diyorlar ona- biz bunu tedavi edebiliriz. Kemoterapi bu işin cevabıdır" falan dedi.

Şimdi, sizin hocanızın reaksiyonu: "Bırakalım doğaya ne olacaksa olur, o kadar mesele etmeyin". "Aaa", hepsi birden: "Olur mu? Bunun tedavisi var. Bunlar doktor tabi. İbo da bana böyle bakıyor. İbo reaksiyonumu hissetmişti yani, böyle olacağını. "Peki, yapalım ama siz istediğiniz için yapalım. Beni hiç ilgilendirmiyor" dedim.

İ.K. Ben ikna ettim. Yani bu tedavinin yüzde doksan etkisi olacak. Yüzde doksan etkisi olacak bir tedaviyi reddetmek mantıksızlık olur. Yüzde otuz deseler, kırk deseler, yirmi deseler istersen reddet ama...

M.K. Sonra, hemşirelerin biri giriyor, biri çıkıyor falan, "Vallahi beş sene evvel sizin gibi bir hasta galiba gelmişti" diyor. Çok telaşlanmıyorum hastalıktan, olduğu kadar. Şimdi de ağrılarım var.

Onlar hastalıkla bağlantılı mı?

Hayır, değil, o osteropozla, kemik erimesiyle ilgili.

İ.K. Onlar yaşlılıkla bağlantılı.

M.K. Yaşlılıktan, kemik erimesi, kireçlenme. Çok etkiliyor, hayat kalitesini çok etkiliyor. İnemiyorum, çıkamıyorum.

İ.K. Yalnız senin mi?

M.K. Tabi İbo da, ben yürüyemiyorum, İbo göremiyor, peki nasıl yapacağız?

İ.K. İkimiz birleşince tek adam oluyoruz. Balzac ayakta yazarmış.

M.K. Evet, biraz sonra öyle yapacağım artık. Zaten yazmayacağım bundan sonra, öyle düşünüyorum.

Ben bütüne baktığım zaman, kafama takılan şey; bütün hocalık hayatınızda çok iyi şeyler yapıyorsunuz ve gitmek zorunda kalıyorsunuz. Bu bir değil, iki değil. Yani İstanbul Teknik'teki olay var, Marmara aynı şey, ODTÜ aynı şey. Siz ne diyorsunuz?

Önsöz yazdım, ne dedim? Türkiye'de iyi bir sosyolog olmak zordur. Hiç durmadan didiklerler.

İ.K. Mimlenmiş bir kere ne yapsın.

Bu bana sadece belirli siyasal görüşteki insanların taktıkları çelme gibi gelmiyor.

Temelde o, o kullanılıyor.

O biraz bahanesi oluyor gibi.

Hele Marmara'daki tamamen onun bahanesiydi. Tabi yüzüme karşı da hiçbir şey söylenmedi. Boğaziçi'ne girmedim, işin konuğu Ankara'dan bazı tanıdıklar "İstanbul'dayım" deyince, "Boğaziçi'nde değil mi?" diyorlardı. Sekiz kişi ayrıldı ODTÜ'den, altısı da girdi oraya. Ben müracaat bile etmedim, biliyordum çünkü neyle karşılaşacağımı. Ne halleri varsa görsünler dedim.

Siz ayrıldıktan sonra hemen odanız boşaltıldı.
Daha siz ayrılmadan kapıdan isminizi kaldırmışlar. Sonra işte bir hafta sonra falan, yine oda değişiklikleri yapıldı, bir şeyler oldu, Ahmet Çakmak falan beraber aynı odaya geldik. O gün konuşma için mi, bir şey için okula gelecektiniz.

İstida değiştirmek için. Emekli olacağım diye. Dekan Ömer Faruk Bey'in imzalaması için.

Biz biliyorduk geleceğinizi, fakat kapınızın üstünden isim çıkartılmış, oda değiştirilmiş ne yapalım? Ahmet Çakmak'la konuşurken; "Kapıya ismini yazalım, Mübeccel Hanım buraya gelsin" dedik. Yakında bir arkadaşın reklam ajansı vardı, gittim oraya isim yazdırdım. Gelen giden bakıyor, malum o kat koridoru sakinleri. Geldi baktı, "Ne oldu, yeniden mi döndü hoca?" diye sordu.

İlahi. Çok adamın yüreği hop etmiştir. Kadro bekleyenler yalnız odayı değil, kadroyu da bekliyorlar. Konuşuyorlar; "Artık emekli olun Mübeccel Hanım, emekli değil, istifa edeceğinizi söyleyin". "Etmem" dedim, "bu iki doktora tezi bitmeden etmem". Hocaların da mesuliyeti var.

İkinci Kez Ereğli

Ereğli'de ikinci kez araştırma yapmayı bana teklif ettiler demiştiniz.

Evet. İkinci defa Ereğli'de araştırma yapmak için teklif aldım. Onu ben teklif etmedim. MEAwards denen kuruluş vardır. Mısır'da yeri olan Population Council'le Ortadoğu Araştırmaları grubunun birlikte finanse ettikleri, bütün Ortadoğu'da sosyal araştırmaları destekleyen bir fon. F. Shorter onun koordinatörü idi. Başka insanlar da onun içindeydi. Her sene bir sürü insan gelir giderdi o fonların dağıtılması için. Ben de bir keresinde onlar için uzun bir rapor yazdım. Kesmeyin bunları, Türkiye'de bunları kullanarak epey iş yapılıyor diye.

Birinci *Ereğli*'nin üzerinde dediğim gibi on sene hiç ses çıkmadı Ondan sonra çok popüler oldu, İletişim Yayınları bir daha bastı. MEAwards da yeni araştırma için para veririm dedi. Yalnız orada benim büyük hatam şu oldu; ben çok ferdiyetçiyim, siz benim bütün bu sosyal yanıma ve eşitlikçiliğime bakmayın. Sanki her yerde herkesle çalışabilirmişim gibi gelir, ama değilim. "Bunu birkaç kişi yapsın" dediler. Ferhunde Özbay ile birlikte yapmamız kararlaştırıldı. MEAwards tek kişiye para vermek istemiyordu. Ama böylece bu araştırma iki başlı bir hale geldi. Ve ben öyle iki başlılıklardan hoşlanmıyorum, yani çıkmıyor, deneyimim var. Böyle iki başlı olunca sonuç alamıyorum yaptığım araştırmadan. Pekala, Ferhunde iyi insan, yumuşak insan, akıllı insan. Beraberce bir araştırma planı hazırladık. O yalnız nüfus ve aile üzerinde duracak, ben diğer yönlerle ilgileneceğim. Ama aileyi çektin mi benim anlayış tarzımın gerisi çöküyor. Çünkü sanayi öncesi toplumunun esas unsuru ailedir. Sonra aile biter. Onu çekince benim bir tarafım açık kaldı. Ayrıca kafam da daha o zaman ikinci bir aşamada Ereğli'yi ele almaya hazır değildi anlaşılan. Ve aceleye geldi, ben "Peki başlayayım, sonra bu yerine oturur" dedim.

Ben elimden geldiği kadar düzgün işi hazırladım gittim. Ayhan Aktar, Raşit Gökçeli, Akın Atauz eskiden beri benimle çalıştılar, böyle hep beraber biz gittik. Ferhunde de Boğaziçi'nden on-on iki çocukla geldi. Ben anketleri ilkokul öğretmenleriyle toplamıştım. Her taraftan talebeleri olduğu için onlar toplumu çok iyi bilirler. Ama Ferhunde öyle münasip gördü, Boğaziçi'nden. Boğaziçi'ndeki anketörler üzerinde benim hiçbir sözüm olmadı. Yani bir araştırmayı yürütenin elindeki elemanlar üzerinde kontrolü tam olmalı. Size anlatıyordum işte o Söke civarındaki yerleşme yerlerinde yaptı-

ğımız çalışmalarda ODTÜ öğrencilerini nasıl birarada tutma yöntemleri geliştirmiştim.

Garip bir şeydir büyük grupla sahaya çıkmak. Böyle iki başlı ve anlamsız bir şekilde gitti. Malzeme toplamanın onuncu günü Boğaziçi talebeleri yani anketörler için zaman çok uzun gelmeye başladı. Topladındı, toplamadındı falan derken pekala yarı topladık, yarı toplamadık bitti bu dedik. Ama ben hep böyle bir eksiklik duyarak topladım o materyali.

Ferhunde daha memnundu, tabi onun çalışması daha çok bilgisayar işlemleri ile çalışmaya dönük. Ben daha etraflı bir şeyler yapmak istiyorum. Ama ben mayasını tutturamadım kendim. Dolayısıyla elimi bir türlü sürmek istemiyorum materyale. Fred Shorter da; "Ver Boğaziçi'nin bilgi merkezi bunu işlesin" dedi. Hamid Fişek'e gittim: "Şunu işle" dedim, "bak şöyle şöyle hipotezlerim var" dedim. "Yapalım bir şeyler hoca" dedi, o bana "hoca" der, sanki çok makbul bir şeymiş gibi. Ama o işlemler de benim istediğim şeyleri göstermedi. Çok otursam, çok istesem bir şeyler çıkardı, bazı şeyler, bazı gözlemler bir yerlere gidebilirdi belki. Para da kaldı, parayı da faizini de toplayıp MEAwards'e geri verdim. Ondan sonra her şeyi bir kutuya koydum ve bodruma depoladım. Halbuki bütün insanlar çok iyi niyetliydi. Hamid Fişek dünyanın en iyi bilgisayarcısı ve çok hoş, dost bir insan. Ferhunde de öyle, ama gel ki benim kafam öyle çalışmadı işte.

Ekip çalışmalarında bazı sorunlar çıkabiliyor ve tabi kolay birşey değil.

Ekip çalışmasında birisinin hâlâ lider olması lazım. Evet katılımcı tamam, bir yere kadar, fakat kontrol eden, koordine eden tek birisinin olması lazım eğer o ben değilsem, tekliyorum. O zaman ikinci Ereğli'yi yazmadım. Düşünün ki biz 82'de materyali topladık, 83'de Ferhunde YÖK'ten dolayı Sivas'a gitti, bir sene kaldı geldi, 84'te materyali aldık "Yahu ne yapılır bu materyalle, ne yapılmaz" diye bakıyorduk, 1985'de bir kalp krizi geçirdim ve sekiz ay devre dışı kaldım. Böylece ikinci Ereğli'nin yazılması olanaksız hale geldi.

Bütün bunlar birikiyor, birikiyor, birikiyor, sonra adamı hasta ediyor. Psikosomatik birşeyler çıkıyor ortaya. Ondan sonra çok sakin bir hayat içinde, Marmara Üniversitesi'nde master desleri verdim, biraz danışmanlık yaptım. Doktora yapanlara rest çektim: "Bitirin doktoranızı yoksa ben gidiyorum" dedim. Bir ömür böyle geçti. Siz benimle bunun son on beş senesini yaşadınız.

Burada dile getirilmesi gereken önemli bir konu var. Çalışmalarınızda (özellikle İzmir) bir "temel yapı" bir de bu "temel yapı" üzerinde gerçek-

leşen "ilişkiler" var. Bu iki boyutlu çalışmada temel yapılar aslında Behice Boran'ın çalışmalarında çok detaylı bir şekilde ele alınmış. Siz çalışmalarınızda "temel yapı"yı referans olarak ele alıp, bu yapıları etkileyen/dönüştüren ilişkiler sisteminde yoğunlaşıyorsunuz. Burada çalışmalarınızda, belirleyici olan ve Marksist tonlar taşıyan "temel yapıları" referansları yapmadan kullanıyor olmanız, farklı değerlendirmelere neden oluyor.

Beni kim hangi kategoriye koyarsa koysun, benim derdim o değil. Ben bunları gözlemledim, böyle de analiz ettim. Şöyle de bir birikimim var, yani arkada Behice Hanım da var, Marx da var, Weber de, Durkheim de var. Benim derdim Marx'ın teorilerini öğretmek değil. Hem zaman faktörünü hem etkileşimi kullanarak günden geceye değişimi açıklamak!

Problemimiz sosyal gerçekliği analiz etmek. Burada Weber'i de kullanabilirsiniz, Marx'ı da kullanabilirsiniz, Durkheim'i de kullanabilirsiniz.

Evet, bakın o "It's a gem"* diye referans olan makaleye; "Changing Pattrens of Patronage", onun son paragrafını okuyun. İster Marksist analiz yapın, ister Weberian analiz yapın. İkisi de araformları vermezler. Günden geceye değişme nasıl yer alıyor hiç açıklamazlar. Benim derdim bu ara yeri bulmaktır. Ve onun için bu patronaj meselesinin üzerinde duruyorum. Araformlardan ya da tampon mekanizmalardan ilk defa ben söz ettim. Bu ne Weber'dir ne Marx'tır. Değişmenin bu aşamasına geldiğiniz zaman, değerler mi önce değişiyor, yoksa ekonomik sistem mi önce değişiyor ikincil oluyor. Büyük zaman birimlerinde ve büyük sistemde bu çok önemlidir. Ama böyle günden geceye küçük mikro seviyede çalışıyorsanız, bunlar ikincil endişeler oluyor. Ve ben bu araformları buluyorum; bunları da başka kimse yapmıyor.

Burada değişimin tarihselliği önemli değil mi?

Tabi, üç yüz yıldır. Benim derdim o, benim derdim hiç önce değerlerdi sonra ekonomi idi değil. Çünkü Osmanlı toplumunda evvela dışarıdan gelen düşünceler (sömürünün altyapısı) ve siyasal baskılar var. Müthiş bir İngiliz, Fransız baskısı var. Treni yapalım, boraksı çıkaralım, yok tarım toprağı satın alalım, falan. Fakat ayrıca bunların hiçbirisi tek tek gelmiyor ki. Azınlık hakları, hukuk, eğitim düzeni talepleri hepsi birden geliyor. Ve bugüne gelindiğinde bizim değişimini izlediğimiz toplum buralardan ve bugünkü benzer etkileşimlerden geçerek ortaya çıkıyor.

* "Pırlanta gibi bir makale".

Siz yazarken teoriyi çok dillendirmiyorsunuz. Bu okumayı, anlamayı çok rahatlatan bir tarz.

Ben başkalarının o teorileri bildiğini farzediyorum. Ben oturup da Marksizmin sınıf teorisi diye bir şey yazmam. Ama somut olarak gözlemlediğim yerlerde sınıflar arasındaki ilişkilerin -sınıf da demem, köylüydü, beydi, işçiydi gibi adını veririm- nasıl değiştiğini anlatırım, daha açık anlaşılır. Şimdi, bilgisi slogandan öteye gidemeyen, başını sonunu düşünmeyen kimselerin eline düşerse çok hazin neticeler çıkıyor. Bir yerde bunu söylemekte fayda var; karşımdakinin de birçok şey bildiğini farzederek konuşuyorum. Hele üniversitede!.. Bir keresinde bir konferansta işçileşmeyi, köylülüğün değişmesini, beylerin nerde durduğunu anlatıyordum; bir genç kalktı böyle gümbür gümbür; "Sınıf analizi yapılmayan yerde hiçbir bilgi yoktur" dedi. Çok da genç, kalkayım söyleyeyim mi, söylemeyeyim mi? Ama bir yerde de iki yüz üç yüz kişi var orada, söylemek lâzım. Açıklamaya karar verdim. "Evvelâ şu sınıfın ne olduğunu söyleyelim, sınıf demeseniz de köylü sınıftır. Ben köylü-bey ilişkisinin çözülmesini yani sınıf yapısının değişmesini gösteriyorum. Meslek yapısı, yeni toplumdaki sınıf yapısının en belirgin kanıtıdır. Eğer yeni oluşan mesleklerden bahsediyorsan, aynı zamanda ücretlileşmekten, işçileşmekten bahsediyorsan, sınıflaşmaktan bahsediyorsun. Bilmeden konuşmayın!" diye galiba bir de payladım. Tam payladım ama, sınıftaki gibi. O zamandan beri -Sema falan- "Mübeccel Hanım konuşuyorsa, hiçbir şey söylenmez, paylar" derler. Hata yapılır. Ama hata var, hata var. Ben meslekleşme, ücretleşme, işçileşme derken, son derece önemli bir sınıf yapısı değişikliğinden bahsediyorum. E, bu sınıf yapısı değişikliğidir demek gerekir mi burada?

Geçen gün Meral Özbek'in dersine misafir hoca olarak gittim. Orada hoş bir şey oldu. Meral dedi ki "Teori çalışmalara giydirilir. Bakın mesela Kıray'ın çalışmaları böyle giydirilmiş çalışmalardır. Onun için size böyle ezberlenecek teorik bilgiler gibi gelmiyor". Sizin araştırmalarınızda ona göre, buna göre diye bir anlatım yok.

Bilmem, ben yazıyorum. Herkes elbette kendine göre anlayacak.

Peki, sahaya gidip araştırma yapıyorsanız bu deneyimle yazma sürecinde başkalarına ait teoriyi çok dillendirmeme arasında bir ilişki var mı?

Her insan aslında çok belirli bir etkileşim düzeyinin var olup olmadığına bakmazsa, bu olmaz. Evvela bir temel toplum yapısı meselesi var. Temel toplum yapısı meselesi 19. yüzyıldaki evrilmesinden beri değişmemiştir. Çünkü o zamanda temelde neolitik devrin temel toplum yapısından sonraki

değişiklik en belirgin şeklini aldı. Neolitikle 19. yüzyıl sanayi toplumu arasında elinizdeki toplum nerede duruyor diye bakabilirsiniz ama temel sanayileşmiş toplum yapısına doğru değişme şaşmaz, bu çizgi kaçınılmaz. Bunun içinde ne biçim zigzaglar, varyasyonlar, çeşitlenmeler çıkıyor, bunu araştırıyorum ben. "Feodal yapıdan çözülüş vardır" dedim. Demek istediğim sanayi toplumuna geçişi vurgulamaktı. Sonra vazgeçtim feodal yapı demekten, herkesin aklı karışıyor, herkes oturuyor bana Türkiye'de feodalizm var mı yok mu diye sormaya başlıyor. Bu değil benim derdim. Benimki köylülük ve ona bağlı esnaflık var mı yok mu, nerede çözülüyor, nerede bitiyor, başlıyor meselesi. Sonra o kelimeyi tümüyle kaldırdım. Temel yapı köylülük ve köylüye bağlı şehirdeki insanlar. Türkiye'de beyler ya da lord bürokratlar var, bunlar ne kadar değişti, ne kadar ayrılıyor, ne kadar beraber oluyor, bunlara bakıyorum deyince daha kolay anlaşılır hale geliyor.

Temel çerçeve olmadığı kadar, yani bir toplum evriminin temel çerçevesi akılda olmadığı kadar, saha araştırmalarını bunun içine oturtmadığımız kadar, bu saha araştırmaları jurnalistik yazıya döner; "Tayfun Talipoğlu Anadolu'yu geziyor"da kalır.

Veriyi toplayıp koymuş oluyorsunuz, başka bir şey yok mu?

Aman dikkat! Ben etnografik bilgi toplamıyorum, her zaman altını çizdiğim şey, çok belirli bir evrim sürecinde Türkiye en önemli eşiği nasıl atlıyor, onu anlamak. Benim söylemek istediğim bu. Bu eşiği atlarken de ne biçim varyasyonlar çıkıyor. Şimdi işin aslında bütün o araformlar, tampon mekanizmalar bu çizgiyi takip ederken çıktı. Ama bu benim aklımda yoktu, ben bilmiyordum araform var mı yok mu? Ama Türkiye'de toplum bu evrim sürecini ne kadar takip ediyor diye baktığımda gördüm ki, rap diye bir gün köylü, ertesi gün işçi değil adam. Bir gün tarlada buğday yetiştiriyor, ertesi gün, oturup pamuk yetiştiriyor çıkıyor. Sahaya çıktığınız zaman varyasyonları görüyorsunuz. Küçük toprak sahipliğinde bir türlü, büyük toprak sahipliğinde başka türlü çözülüyor köylülük. Demek ki kırsal alanda köylülüğün çözülmesinin de varyasyonları var. Bu da çıkıyor ortaya.

Bir de farklı mekanizmalar ve zaman çalışıyor.

Onun için de ne zaman, nerede, nasıl. Ama temel mesele, toplumun evriminin, ta neolitikten 19. yüzyıl sanayileşme öncesine kadar gelen aşamadaki çekişmesidir. Yoksa bu temel çerçeve insanın aklında çözülmez. Onun için ben derslerde evvela bu temel evrimsel ele alışı anlatırım. Temel evrimsel ele alışa göre toplumun değişmesini anlatırım. Hepiniz geçtiniz o

rahleden. O olmadan da anlaşılmaz. Ve ne oldu, senelerce herkes bana dedi ki, "Aman Beco gene başını belaya sokacaksın, kuzum bu feodal falan..." Ama bunlar temel. Peki köylülük bitti. Ne oldu? Demirel bile geçen gün "Hâlâ yüzde 40'larda köylüler, bunu yüzde ona indirmek niyetindeyiz" demiş. Nihayet bu bilgiyi gazete ve siyaset dünyasına gösterebildik! Ne demek bu? Bu evrimsel eşiği atlatmak lâzım bu topluma. Bunu bilinçli olarak bir yere kadar yaparsınız. Kendiliğinden belirli şekilde olur.

Temel hikaye bu, ben hâlâ ders anlatmaya çalışsam, bunları tekrar açıklarım. Ben böyle köylülük yüzde otuzun altına inmek mecburiyetindedir dediğim zaman, herkes böyle göklere bakıyordu, kadın da neler söylüyor diye. Yirmi beş sene gerekti. Yirmi beş sene sonra, en az ilgililer bile bu çizgiye geldi. Şimdi anlıyorlar ne olduğunu. Ama ne oluyor, böyle bir çerçevenin içinde verdiğin zaman kimse unutmuyor bunu, herkesin aklında kalıyor.

Ondan sonra Türkiye'deki değişimi bütünlüğüyle yakalama yönündeki asıl çabalar, kaygılar bir tarafa bırakılıyor. Bu mesela son dönemde Emre Kongar'ın son çalışmasında bir parça izlenebiliyor.

Neden olduğunu sanıyorsun?

Bence, düşünce yapısındaki değişme ile ilgili insanların düşünce, algılama tarzları çok değişti. Çok parçalandı, algılama tarzları çok medyatik oldu. Medya bilimsel analizlerin yerini almaya başladı. O yüzden, bütün yerine parçalar, küçük küçük bağlantısız malumat yığını belirleyici oldu.

Sosyal hadiseler de DNA sarmalı gibi, böyle dört beş hadiseyi birden ele almak gerekiyor. 1980'lerin en önemli meselelerinden bir tanesi; üniversiteler dağıtıldı, sosyal bilimler dalında. Sosyal Bilimler'in en canlı olduğu yer Ankara'ydı. Ankara'da her ne kadar Siyasal Bilgiler çok efektif değildiyse de, sıradan düşünmeyenler bıraktı gitti. Orta Doğu parça parça oldu, kimse kalmadı. Düşün ki Şehir ve Bölge Planlama Bölümü bile parçalanmak istendi. Bizim bölüm yani Sosyal Bilimler Bölümü dağıldı gitti. Kabul etmek lâzım ki, bazı verimli çalışma odaklarının teşekkül etmesinde daha tecrübeliler, daha az tecrübeliler, en tecrübesizler bir arada bulunur. Bu olduğu gibi çözüldü. Bahattin bile kendini toparlayamadı ODTÜ dağıldıktan sonra. Oradaki grubun birçoğu dağıldı. Orada bir odak vardı. Yeniden yol bulalım ve çok zarar görmeden yol bulalım meselesi çıktığı zaman da gereken kalitede insanların bir araya gelmesi çok zaman aldı.

1980'de üniversitelerin dağıtılması çok önemli idi. Artı; yeni üniversite-

ler oluşturulurken, yani fikir üretecek yönler ortaya çıkarken, buralara sosyal bilimlerde fikir üretme kapasitesi olup olmadığı münakaşa edilebilir insanlar doluşturuldu. Dolayısıyla o kapı da kapandı orada, benim fikrime göre. Haber-araştırma gazeteciliği çok önemli hale geldi. Çünkü her eline kalemi alan en mikro hadiseden daha yukarılara kadar bir şeyler yapmak istedi. Sosyal bilimler dediğimiz zaman bu gene sistemli bir müşahede ve analiz usulüdür. O olmadan ama aklıselimle bu işi yürütmeye çalışanlar, sanki toplumdaki terslikleri hoşa gitmeyen şeyleri söylerlerse sosyal bilim yapıyorlarmış gibi oldu. Çok önemli yönlerden bir tanesi de bence, değişme fikri yanlış bir kanala sokuldu. Özal zamanında adamın hiç durmadan kullandığı "transformasyon" kelimesi inanılmaz zarar verdi toplumsal değişmeyi anlamaya.

"Özal'ın Transformasyonu"

Korkut Boratav'ın bu dönem değişim üzerine yazdığı bir metni var. "Söylenen değişim buysa, biz akademisyenler böyle bir değişimi karşımıza almamız gerekir, değişimi yeniden tanımlamamız gerekir" diyor. Mümtaz Soysal da bunu yazdı.

Evet, ben de bunu uyum mekanizmaları, stratejileri sözlerimle çok yerde vurguladım. Transformasyon dediğiniz şey para politikalarının oluşturulması değildir. Hakiki transformasyonun dipten gelen etkilerle evrensel yapıda oluşan değişmelerdir diye anlaşılması lâzım. Ama bu çok zarar verdi. Hemen bütün iktisatçılar, Özal'ın iktisadını kabul edenler veya reddeden bütün iktisatçılar bu işin savunucusu oldular. Toplum evrimi meselesini hiç akılları almadı. Sistem meselesi diyorlardı, sistemin ne olduğunun farkında değillerdi. Yüzlerce misal gösterebilirim.

Kavramın içi boşaltıldı.

Parasal politikalara ek olarak bir de "yükselen değerler" tabirini getirdi. Bunun yapay bir terim olduğunu hiç kimselere anlatamaz hale geldik. Ama değerler değişiyor dediğiniz zaman, kapitalizmin en yapay değerlerini ortaya sürerseniz, bu sosyal yapı, ilişkiler, ilişkilerden doğan düşünceler ve değerler meselesi ortadan kayboluyor. Bana sorarsanız, Özal devrinin sosyal bilimciler bakımından en büyük zararı, bu değişim fikrini, değerler fikrini, yapısal değişme fikrini çarpıtması oldu. İktisatçılar buna kapılıp gittiler, jurnalistik ele alışlar bunu daha da şişirdi. Mafyalaşmanın bunun peşinden geleceğini, mafyanın böyle bir sistemin parçası olduğunu, bunu teşvik etme-

nin büyük yanlışlık olduğunu görmezlikten geldiler. Bir başka taraftan bakarsanız o "işini bilen adam" deyimi, yani her ne demekse, inanılmaz hukuksuzlukların kapısını açtı. Özal zamanının en büyük kötülüğü, lanetlenecek bir tanesi 12 Eylül'ün getirdiği üniversite temizliğidir. Bir sürü düşünebilen kimse devredışı kaldı, artı; yeni açılan üniversitelere bir sürü düşünmeyen elemanlar alındı, artı; değişme, yapı ve değerler meselesi inanılmaz çarpıklığa uğradı, toparlanamıyoruz bir türlü. Bir de sosyal bilimcilerin, özellikle siyasal düşünce tarzının bir tür ideolojik düşünce olduğunu iyice anlamaları lazım. Bütün sosyal bilimlerde ideoloji rol oynar. Hiç bundan şüphemiz yok. Ama özellikle Batı'da üretilen siyasal bilim tamamen Batı toplumunun ideolojisini aktaran bir söyleme sahip. Bu söylemi burada sosyal bilimciler aldığı zaman ve biz, Batılı sosyal bilimcileri çok yakından takip ediyoruz, dolayısıyla en yeni bilgileri aktarıyoruz dedikleri zaman, aktardıkları bilgi değil, Batı'nın II. Dünya Harbi sonrası ve hatta bugünlerde 89'da yıkılmış olan Sovyetler'den sonraki Batı'nın siyasal ideolojisini aktarıyorlar. Ve bunun farkındalar mı, değiller mi, kabil-i münakaşa. Yani Batı'daki ilk globalleşme, ekonomik globalleşmeden bahsedildiği zaman, artık milli devlet yoktur dediği zaman, bizim siyasal bilimciler, hurra bir kapıldılar. Devleti kapatalım, var ya bir devlet para basıyor, parlamentosu var, bunu kapatalım, e sonra ne olacak?

Ama inanılmaz bir naivlik içerisinde, Batı'nın ekonomik globalleşme için söylediklerini, siyasal bütünleşme diye aldılar ve inanılmaz bir fetiş haline getirdiler. İşte İkinci Cumhuriyetçiler falan gazetelere yansıyan tarafı da var. Tut ki bir an bu doğru ve biz bugün siyaset bilimi adına o globalleşmeyi ve milli devletin bitmiş olduğunu kabul ettik ve milli devleti kapattık, Türkiye'de milli devlet yok! Peki ne alacak bunun yerini. Sizin milli devlet dediğiniz tarihin belirli bir aşamasında belirli bir siyasi optimum olgusudur. İmparatorluk çözüldü, bir sürü devlet çıktı, onun içinde bir de Türkiye Cumhuriyeti Devleti çıktı. "Aman efendim, bunun hepsi milli değil, herkes Türk değil." Kardeşim kime herkes Türk diyor ki zaten. Burada bana göre en aydınlatıcı olan: *Toplumbilim* dergisinde "Kim İngilizdir" diye bir makale vardı. Bir de bakıyorlar ki, İngilizlerin kim olduğuna kimse karar veremiyor. Bizim akl-ı evvel bazı siyasal bilimci ve gazetecilerimiz de; "Milli devleti artık yok edelim, lazım değil. Türklerin kim olduğunu bilmek istemiyoruz" diyenler. "Millet" devletle beraber giden soyut bir kavramlaştırmadır. İngilizler bile -ki burada 13. yüzyıldan beri hiç siyasi kırılma olmamıştır- İngilizlerin kim olduğunu tayin edemiyorlar. Bir siyasi ünitenin par-

çası olmak mecburiyeti vardır. Bu siyasi ünitenin büyüklüğü küçüklüğü, homojenliği, heterojenliği her siyasi ünite için değişkendir. Ama siyasi ünite sanayi toplumundan beri bir "veri"dir. Çekoslovakya, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya diye ikiye bölündükten sonra şimdi de Rudenler diye bir grup varmış -hiç bilmiyordum- onların Çek olup olmadığını münakaşa edip duruyorlar. Olup olacağı da iki yüz elli bin kişi. Yeni devlet kursunlar mı kurmasınlar mı?

TÜBA'ya Şeref Üyesi

Tekrar yaşam öykünüze dönersek, TÜBA şeref üyesi seçildiniz.

Bildiğiniz gibi benim meslek hayatım çok dalgalı, üniversitelere giriyorum, bir dalgalanma oluyor. En iyi makalelerimi hep üniversitelerin dışındayken yazdım, yani akademik çevre ile organik bir ilişkim yokken. Ama her zaman da bir basan bulundu. Her zaman onu birisi aldı, kitabına koydu ve yayımladı falan. Taşköprii ile ilgili himaye sistemlerinin değişmesini irdeleyen makaleyi -ben onu en iyi makalelerimden biri sayıyorum- hiçbir yere bağlı değilken yazdım. Marmara'ya da bağlı değildim. Sonra "Yaşam Stratejileri"ni HABİTAT için yazmıştım. O zaman da artık hiçbir yerle ilgim kalmadığı bir zamandı ve nasıl oldu bilmiyorum beni TÜBA'ya şeref üyesi seçtiler. Kurumlara üye olmuyorsunuz ama kurumdakiler sizin yaptıklarınızın farkına varıyorlar.

Emeklilik sonrası?

Hastalıklarla cebelleşiyorum. By pass ameliyatından, kanser ameliyatına, ostereopoza kadar! Nihayet bastonla ve özel ayakkabı ile yürür hale geldim.

Fakat TÜBA bence çok önemli bir nokta. Çünkü TÜBA ilk defa Türkiye'de sosyal bilimleri de önemseyen bir tutum benimsedi.

Orada iki kişinin büyük ve önemli anlayış ve çabaları vardı; biri Tosun Terzioğlu, diğeri de Erdal İnönü. Bu da olmalı, bu da olmalı diye TÜBA'ya galiba onlar bastırdı, sosyal bilimleri de içine alması için. Sosyal bilimlerin yerini belirleyen iki önemli dönüşüm vardı. Daha önce de söylediğim gibi Planlama, Türkiye'de sosyal bilimlerin gelişmesi meselesine geçerlilik kazandırdı, araştırma projeleri verdi, para verdi vesaire. Ve sosyal bilimlerin toplum genelindeki uygulamalar için anlamlı bir yeri olduğunu ilk defa Planlama vurguladı. Ondan sonra da TÜBA onun da geçerliliğini ve "şerefli" bir yeri olduğunu gösteren ikinci kurum oldu. Unutmamak gerekir ki diğer doğa bilimleri mensupları, tıp mensupları ve matematikçilerin sosyal bi-

limlere karşı tutumları çoğunlukla dostça değildir. TÜBA'da da böyledir. Gene de TÜBA'nın içine girmiş olmak çok olumlu bir şey!

Toplumsal değişme kavramı bizim gibi hızlı değişen toplumlarda çok önemli. Örneğin Osmanlı toplumuna ilişkin analizlerde farklılaşma yönündeki eğilimler "bozulma, çürüme" olarak tanımlanıyor. Oysa bu farklılıklar değişmenin ta kendisi. Niyazi Berkes'in çalışmalarında da var.

Toplumsal değişme kavramının eksikliğinden bu ortaya çıkıyor. Şimdi Boran'la Berkes'in arasındaki farkı da alabiliriz. Benim her zaman derslerde vurguladığım şudur: çürüme diye bir şey yoktur, çözülür, tekrar bağlanır. Tampon kurumlar meselesinin püf noktası orasıdır.

Dengeye gelmek.

Hatta çözülmeden bağlanır, birinden ötekine eklemlenir. Bozuldu dediğiniz zaman eski toplumu öne çıkarıyorsunuz demektir.

İdealleştiriyorsunuz.

İdealleştiriyorsunuz, halbuki böyle bir şey yok. Şimdi Cumhuriyet'in ilk yıllarında da bastırdılar, yani ne diyorlar ona, bugünlerdeki terim?

Yukardan, tepeden inme.

Müdahaleyle ilgili, mesela dayatma. Dayatma. Bugün dincilerin kullandığı terimi dayatma.

Modernleşme dayatması!

Evet, ama modernleşme dayatmasının çok temel bir çerçevesi var. Bütün o evrimsel meseleyi anlıyorsak eğer, o basit teknoloji, tarım bitiyor, ondan sonra onun dışındaki faktörlere bağlı olarak, her şeyi değişmiş. Dipten doruğa, değerleri de değişmiş, tarımı da değişmiş, politik yapısı da değişmiş bir topluma doğru gidiyorsa, bunun adına dayatma denilmez, çerçevesi denir. Ve hakikaten o ilk yıllarda gelen hadise, bunun hukuksal ve düşünsel çerçevesini herkesin kabul etmesidir.

Her halde biraz farklılık var. Örneğin Fransız devriminde toplumsal ilişkilerde bütünsel bir dönüşüm yaşanıyor. Oysa bizde...

Dönüşsün diye bir şeyler yapılıyor. Bütün bunlar kaçınılmaz. "O muasır uygarlık seviyesine erişmek" pekala nasıl yapılacak? Eğer şeriatla gidersen, hâlâ kadınlara miras verilmeyecek, kızlar toplum içine çıkmayacak, siyasal yaşam otoriter olacak, hiç akılcı olmayan bir eğitim sürdürülecek. Bunlarla değişim elbette olmaz. Hiç kimse zaten, örneğin dağ köylerinin anında de-

ğişeceğini düşünmüyor. Ama ne var ki, bunun hem ideolojik çerçevesini hazırlıyor, hem de kurumsal çerçevesini. Yani Yurt Bilgisi dersleri, Medeni Kanun. Artı medeni kanunları ortaokulda bile okutmaya başlıyor. Ve bakıyor ki, zaten çoktan değişmiş büyük şehirler, biraz sanayinin girmiş olduğu yerler. Girmemiş olan yerler? Yavaş yavaş gelsin, bu hukuka uyduğu kadar bu değişme sürer diyor. Yahut tarımla ilgili hadiseler, tarım hakikaten çok fakir çok sefil, aktif nüfus yok. Pekala ne yapıyor adam, evvela vergiyi kaldırıyor, öşür kalkıyor.

İnanılmaz ölçüde önemli bir hadisedir öşürün kırsal yöreden kaldırılması; kimse üzerinde durmaz, bir iki iktisatçının üstünde durmasından başka. Ondan sonra ısrarla Ziraat Okulları açılıyor. Tohum Islah İstasyonları açılıyor, Numune Çiftlikleri açılıyor. En sonunda da Köy Enstitüleri. Köy Enstitüleri'nin birden fazla fonksiyonu vardı. Yalnız tohum ıslah etme istasyonu değil. Yaşam tarzını değiştirmeye yöneliyor. Yaşam seviyesini yükseltmek için, bazı temel bilgiler; kendi kendine yardım, en önemli meselelerden biri de bu, kendi kendine yardım. Dışarıdan bir şey koymadan, o çocukları yetiştirerek ama yalnız kendi kendine yardımla hayat seviyesini yükseltmek değil, çağdaş medeniyet seviyesine de ulaşmak. Balzac da okuyorlar, Rahmaninov da dinliyorlar. Türkiye'de ne kadar okuryazar insan varsa oralarda ders vermeye gidiyor. Mualla Eyüboğulları, İbrahim Yasalar. Bunlar neyi hedefliyor? Çok açık! Kırsal bölgeleri dışarı açıp, daha çok üretim yapıp, hem hayat seviyesini yükseltmek hem de daha büyük bir dünyanın farkına vardırmak ve etkileşmek. Tabi ondan sonra dünya kadar tenkitle karşılaşıyorlar.

Şimdi, biz toplumsal değişme üzerine konuşurken, o dönemi tanımlarken, bozulma ya da çürüme demenin altında binlerce yıl süren tarım toplumunun değişmesine yol açan dinamikler var.

Bunun misalleri var, tabi, sana yüzde yüz katılıyorum. Herhalde derslerdeki notlarda da bu vardır. Çürüme diye bir şey yoktur toplumda, ilişkiler çözülür, ama ya hızla en yeni şekliyle birbirine tekrar bağlanır, ya da araformları oluşturur, onlar vasıtasıyla tekrar birleşir. Dolayısıyla toplum çözülüp darmadağınık olmaz. Hatta Ereğli'nin önsözünde de vardır: Eğer böyle eklemlenme böyle araformlarla bağlaşamazsa sosyal hareket denen -Amerikan sosyolojisinde- ayaklanmalar falan olur. Küçük sosyal hareketler olur. Eklemlenme çok basit bir şey. Toplum, hem denge halindedir, bütündür, hem de o çok nazik bir dengedir, anında çözülür ve bağlanır. O çok çabuk olan bir şeydir, farkına bile varmazsınız. Kuşaklararası değil, günlük hadiseler içinde bağlanmalar, eklemlenmeler olur. Sonra o tekrar

dengesini bulur, karşılıklı etkileşim halinde olması denge halinde bir bütün olmasını da sağlar.

Müdahale ederseniz, çözülür, çözüldükten sonra da hemen yeni formlar oluşturarak, yani yeni güçler, yeni düzenler kurarak tekrar dengesini bulur, şöyle veya böyle. Ve devam eder. Eğer, bulamaması için fazla müdahale varsa, harp çıkmasından iç ayaklanmaya kadar başka türlü şeyler de olur, ama olmayabilir de. Bunlar nadir şeylerdir, daha büyük meselelerin, dünya çapındaki eklemlenmelerin meselesi olarak ortaya çıkar. Kendi içinde bu her zaman mümkündür; karşılıklı etkileşimler bütünü, denge, nazik bir denge, müdahale, hemen çözülme, hemen bağlanma.

Bozulma mı, değişme mi?

Kaos olmaz dediniz. Anomi?

Toplumun bütünü için anomi yanlış bir terim, maatteessüf. Fransız sosyal felsefecilerinden gelme bir terim. Anomi, kişiler için olabilir, gruplar için olabilir, tek tek kurumlar için olabilir. Ama bütününe bakarsanız yeni oluşumlar görürsünüz. Yani ben yetmiş beş yaşında, her şeye çürüme diye bakabilirim Türkiye'de bugün. "Ne kadar yozlaştı gençlik!.." Yoo, gençliğin yozlaştığı falan yok, büyük değişim içinde biraz oraya gider, biraz buraya gelir, çalkalanır, tekrar bir şeylerde birleşirler. Ama siz eski değerleri yaşatmakta ısrar ediyorsanız, bu size -kişi olarak veya kurum olarak yani diyelim ki dini bir vakıf olarak- bu size çürüme gibi görünebilir. Ama bu aslında başka taraftan toplumun hızla değişmesi, yeniden bağlandığını ve devam ettiğini gösterir.

Şöyle bir şey oluyor hatta, eski dediğimiz şeyler, herkes böyle gözyaşları döküyor, çok üzülüyor: "Yozlaştık, kirlendik" diye. On sene sonra bakıyorsunuz, onların hepsi, on sene evvelki durumlarından çıkmış, on sene sonraya gelmişler, şimdi on sene evvele, yozlaştı dedikleri şeylere özlem çekiyorlar: "Ah, bizim zamanımızda öyle miydi?" diye. Onuncu senede çok matem tutuyorlar, yirminci seneye geldiklerinde, yirmi sene evveline matem tutmuyorlar, nereye matem tutuyorlar? Hemen hemen on sene evveline matem tutuyorlar. Bu çok önemli bir mesele. Mesela, hiç siyasal, dinsel çevrelerde şimdi "kızları okutmayalım" diye bir fikir kaldı mı? Kırsal yörelerde var, geleneksel ailelerde ondan söz etmiyorum o başka bir şey. Zaten 50 sene önce erkek çocukların okutulması diye de bir şey yoktu. "Dogma" değiş-

mez, "dogma" münakaşa edilmez denirdi. Şimdi bildiğiniz gibi "dogma"da reformdan söz ediliyor. Kızlar da okur, hatta sosyoloji doktorası da alır.

Sonra en eski kaynaklar demiyorsa da gerekirse yeniden yeniden yorumlanır ve böyleydi zaten denir. İ. Ü. Sosyoloji Bölümü'nde bir doktora adayı vardı, çok zeki bir insandı. *Milliyet*'e verdiği mülakatta: "Evet, ama" diyor, "dinsel çevrelerin sosyoloji doktorası yapmış bir kızın fonksiyonunun ne olacağı konusunda hiçbir görüşleri yok". Tamam, on sene sonra, sosyoloji doktorası yapar, görüşleri de olur, bu sefer de ona hayıflanırlar. Çünkü her aşamada anca bir evvelkine hayıflanarak bakıyorlar. Ama toplum kendi dinamikleri içerisinde hele karmaşık modern topluma geldiğiniz zaman, hem kurumlar karmaşık, hem ilişkiler karmaşık ve çok dinamik. Dinamikten kasıt karşılıklı etkileşimle değişmekte olan bir haldeyse, bu sürer gider. Ve yeni gelenlerle hiçbir şeycikler olmadan düzen sürer gider.

Burada şöyle bir şey var mı acaba, Osmanlı'da 16. yüzyılda oturmuş tımar sistemi değişmeye başladığında, genellikle Osmanlı tarihçileri, bunu bir çürüme, yozlaşma olarak görüyorlar. 1920'lere, 50'lere, 80'lere baktığımızda farklı olgular -arabesk gibi- yozlaşma ya da çarpık gelişme olarak tanımlanıyor. Bunun değişme olduğunu bir türlü anlamıyoruz. Bir şeyin değişmesini anlayabilmek için, o toplumun çeşitli değişkenlerden oluşan dinamik bir yapı olduğunu görebilmek gerekiyor belki.

Evet, herkes kendi hayatını yaşıyor ve bu çok karmaşıklaşmış toplumun çok çeşitli cepheleri olduğu için, herkes hem yaşlılar hem gençlik kendi konumlarından bakıp tenkit ediyorlar. Hiçbir zaman bir bütün olarak göremiyorlar. Bütün olarak da görmek yetmez. Karşılıklı etkileşimlerin oturduğu değişmeye hazır bir denge diye görmek gerek. Özellikle patronajın yeni şekilleri var ya, bu teorik çerçeve orada çok iyi ifade edilebiliyor. Şimdi patronaj var mı yok mu? İşte bir ağa varmış, anlı şanlı eski düzen bir ağa. O ağa gidiyor, peki ondan sonra ne geliyor. Orada eski-yeni meselesi çok güzel görünüyordu. Herkes ağadan kötülükle bahsediyor, eski ağadan, II. Dünya Harbi'nden sonraki ağadan. Bırakmış gitmiş. İstanbul'dan, iyi yetişmiş elite mensup bir ziraat mühendisi geliyor, parası da var. Oradaki bahçeleri, ve bu ağanın topraklarını satın alıyor. Ondan sonra bir çalkantı var. Bu ağa rolünü, bu İstanbul'dan gelen, ticari maksatla toprağı alan kişi ağanın temel fonksiyonlarını kabul etmiyor. Yani, ihtiyacı olduğu zaman köylüye her konuda yardım edecek, köylü de ona belirgin hudutlar içinde çalışarak, hizmet ederek, oy vererek -partileşme de başlamıştı son zamanlarda- ve prestij sağlayarak, peki diyecek. Köylüler o zamanlar daha, paralı pazar

ekonomisine geçmemiş, yeterli buğday üretemiyorlar. Kışın yarı yerinde buğday bitiyor. O zaman ağadan buğday alıyorlar. Ağa da çok insancıl, zaten öyle "Vatan, millet, Sakarya" diyerek tarıma dönmüş, büyük şehirde oturup da başka şeyler yapacağına. "Aman, mesele değil, tabi" diyor. "Açlık mı var şimdi? Ne varsa paylaşalım. Bize yeter bu." Aile buğday vermeye kalkıyor her ihtiyacı olana.

Köylülerin hiçbirisi almak istemiyor. Niye? Çünkü o tam sadakaymış gibi geliyor. Ağa verir de, sonunda köylüsünün hizmetlerini kabul ederse, ağaçlarını budatırsa, çitini ördürürse, yolunu taşlatırsa, bu olur. Ağadır ister. Ama hiçbir karşılığı olmadan buğday verirse, o olmaz. Herkes geri duruyor. Çünkü bu bir onur meselesi oluyor. Yeni gelen daha eşitlikçi insanı eskiye uymadığı için "yoz" bir kişi görüyorlar.

Sonra ne oluyor. Herkes alışıyor birbirine, mesele olmaktan çıkıyor. Biri göç ediyor, diğeri yeni gelene göre iş görüyor. İstediği gibi çalışmaya başlıyor. Hatta bu yeni gelenden elmacılığı öğrenmeye başlıyorlar, şeftali ağacı dikiyorlar vs. Ama pazarda satmak lazım bunları. Pazara satmak başlı başına bir problem, bugün hâlâ var. Yani pazara aksesibilite yani üretilenin paralı bir değiş tokuşa erişebilmesi, yerel ürün yetiştirenlerin, en büyük problemi. İnsanlara bahçecilikte her şeyi öğretebilirsiniz, tarım mühendisi olarak diyelim, ama nasıl satacağını başka birisinin öğretmesi lazım. O da öğrenilir. Peki o arada ne oluyor? Bir de bakıyorsunuz o zaman, kendi içlerinden birisi pazarlamak için aracı rolü oynamaya başlıyor. Ama o da tek başına oynamıyor. Bu Ereğli'de de vardır. Burada bir baskı unsuru daha var. Türkiye'nin dışındaki pazarlar, dışarıdan talep var. Mesela İran'dan elma talebi var, tıpkı Irak'tan nohut talebi olduğu gibi falan. Ama mahalli üreticilerin buraya ulaşması zor. Bulgaristan'dan, bilemediniz Musul'dan elma alıcıları geliyorlar. Elmayı nereden nasıl bulacakları hakkında bir düzen, bir kurum yok. Doğru dürüst bir meyve borsası teşekkül etmiş olsa bu anonim olarak yapılır. Hiç mesele değil bu. Yahut anonim olarak genel pazarlamacılık müessesesi kurulmuş olsa ki bugünlerde var o. Ama o günlerde yok.

O zaman ne oluyor? Bu adamlar kendileri köyleri dolaşıp, yahut buradaki aracıları köyleri dolaşıp, köyden onlara bu mahsulü toplayacak adamlar buluyorlar. Bu sefer o köydeki aracı, köyde yeni bir patronaj ilişkisini kuruyor. Aynı şey çilek pazarlamasında Ereğli'de vardı, aynı şey burada elma gibi meyvalarda oluşuyor. Yukarıdan gelen köylere girebilecek kurumları bulamayanların oluşturduğu eklemlenmeler, yeni tür patronaj ilişkileri

ortaya çıkarıyor. Türkiye'nin gelişmesinde bu son derece açık. Şimdi, "İyi ki kurtulduk eski ağadan!" Tamam, kurtulduk, sonra? "Ama bugünkü ağalar çok zalim." Niye zalim? "Çünkü bizden beşe alıp, oraya yirmi beşe satıyorlar." Onlar aracı, ticaret bu, başka türlü örgütlenmek lazım, başka şey yapmak lazım. Bir de bakıyorsun, birisi elma ticareti için aracılık yapıyor, birisi yakında kurulmuş kağıt fabrikası için işçi vermek için aracılık yapıyor. Ötekisi arsa -birden Yalova sahilleri sayfiye yeri oluyor- arsaları pazarlamak için aracı oluyor. Bu insanların hepsinden köylü ağa diye bahsediyor. Şimdi ne oldu burada? Neresi yozlaştı bunun? "Çok yozlaştı, bir ağa vardı, yirmi tane çıktı!." Yok kardeşim, hayat devam ediyor, herkes yeni hayatında çıkış yolunu bulmak için yeni ilişkilere giriyor. Her konu için ayrı bir aracı diyeceğimiz, ara formül diyeceğimiz, tampon mekanizma diyeceğimiz, çözülmeyi önleyen bir ilişkiler düzenini yeniden oluşturuyor. Ve bu tek orada değil, dediğim gibi, Ereğli'de de aynı şey, Taşköprü'de de aynı şey. Pamuk işçiliğinde "Elçi" diye bir şey vardır. O da aynı şey. Az topraklı yerlerde, insanların ekstra işe ihtiyacı var. Toprakta çalışmak istiyorlar. Bu tarafta da emeğe ihtiyaç var, daha makina girmemiş. İkisini biraraya getiren köylüler için elçi, bu tarafta kâhya, çiftlikteki kâhya. Onlar biraraya gelince düzen devam ediyor. Ama, "Rezalet, büyük sefalet!" Tamam, büyük sefalet ama çözülme değil, zaten eskisi de sefaletti. Bu değişmenin çok iyi farkında olmak gerek. Toplum çözülmez, yeni gelişme seviyesine göre yeni ilişkiler kurar.

Toplumsal işlevlere baktığınızda, değişiyor. Ama bireylerin kendi yaşantılarına atfettikleri değerlere yoğunlaşıp orada kaldınızsa, bu çözülme...

Orada kalırsa. Mesela bak, elma için aracılık eden, kendisini son derece önemli, topluma yardım eden, toplumu ileriye götüren, dışarıyla ilişkilerini kuran mutlu bir insan sayıyor. Evet, burada kişisel olarak böyle değerlendirmeler olabilir fakat bu değişmelerde aktif rol oynayanların birçoğu bunu da çok iyi bir şey gibi görüyor. Elmayı satan da öyle görüyor.

Hayır, sosyal bilimci açısından sorun değişiyor. Sosyal bilimci olguya bakarken kendi değerleriyle bunu bozulma olarak görüyor.

Hiç unutmayın ki, her sosyal bilimcinin de farkında olup açıkça belirtmese de bir ideolojisi vardır. Çünkü, öyle mantar gibi çıksa, mantarın bile yerde bir bağlantısı vardır. Sosyal bilimcilerin de bir dünya görüşleri vardır, bir hadiseleri değerlendirme şekilleri vardır. Hakikaten bu onların bütün ele alış tarzlarını tayin eder. Hiç bundan şüphe yok. Mühim olan -hele bizim gibi toplumlarda mühim olan- bu büyük değişme sürecinin hassasiye-

tini, duyarlılığını taşımak. Hani öyle büyük dünya görüşü olup da "Yaşasın Komünizm, kırmızı bayrak altında yürüyeceğiz" falan demek değil bu, yahut da "Yeşil bayrak altında ümmet olarak toplanacağız" falan da değil. Fakat temel bir dünya görüşü ve ileri dönük, ileri dönük ne demek: Tarımsal toplumdan çıkıp, makinalı tarım, pazara dönük tarım ve sanayi toplumu, iletişim toplumu falan haline geleceğiz. Peki yalnız bunlar mı gelecek? Hayır bunlarla ilişkili kuruluşlar, kurallar, yaşam tarzları, düşünceler, değerler de gelecek. Kesinlikle eski ilişkilerde kalınamaz. Mutlaka başka ilişkiler oluşarak her şey değişecek bu temel çizgide. Burada sorun nedir? Bu değişmenin somut vakalarda nasıl olacağıdır. Türkiye'nin Orta Anadolu'sunda nasıl olacak? Ya da büyük şehirlerinde ya da okullarda nasıl olacak? Her yerde yeniden birçok faktör giriyor işin içine. Somut hadiseye geldiğiniz zaman o olaya has gözlemler ve analizler yapmak lazım.

Benim çalışmalarım arasında, köyler var. Her birinde topraktan kopma ayrı bir süreçle gerçekleşmiş. Ama sonuçta hepsinde nüfus topraktan kopmuş. Önemli olan bu. Yani, basit teknolojili bir tarım toplumu olarak mı kalacağı, ya da sanayi toplumu mu olacağı seçiminize bağlı değildir. Daha doğrusu tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişiniz kaçınılmazdır. Yüz sene, ya da iki yüz sene sürecek, ama bu mutlaka olacaktır. Tıpkı avcılık toplayıcılıktan, tarım toplumuna geçildiği gibi, tarihte, on iki bin sene sürmüş mübarek. Peki sonra? Eskimolar gibi çok özel haller dışında insanlık tarım toplumu olmayı tamamlamış. Şimdi de sanayi toplumu-bilgi toplumu olmayı. Somuta indirdiğiniz zaman, her somut vakada, her somut toplumda, bunun nasıl olduğunu ayrıca gözlemlemek lazım.

Eğer siz büyük çerçevede bakarsanız, yani tarım toplumundan çıkıp da sanayi toplumuna, iletişim toplumuna geçiş meselesinin temel sorun olduğunu görürseniz, neler oluyor diye bakarsanız, yanılmanıza imkan yok. Ama, bir elinizde bilgisayar, bir elinizde Kuran'la bunu yapmak kolay değildir, başka şeyler olur. Mukaddes kitabı yeni ilişkilere göre yorumladığınızı kabul etmezseniz pek bir yerlere varamazsınız. Sadece ılımlı İslam bile, İslam değerlerinin değişmekte olduğunu gösterir. Kime neyi söylüyorsunuz? "Yeni tefsirler, hatta reform lazım" dendiğinde herkes başka türlü anlamaya başlıyor. On sene evvelki 79'daki İran mı şimdiki İran? İslam anlayışları? Hepsi değişti. Sıkça söylenen bir deyiş var: "Kültürümüze saygı..." Kültür yaşam biçiminin, düzenin ürünü. O yaşam biçimi değişiyorsa onun ürünü olan kültür de değişir. İlişkiler gibi aşama aşama değişir, ama değişir. "Kültür değişmez" denemez! Hepsi değişir. Böyle bakmak gerek.

Batılıların anlamamasının sebebi, genel anlayışlarının temel takıntısı "Biz farklıyız" düşüncesidir. Hatta "Onlar bize benzeyemezler". Yani, tarım toplumundan çıkıp, sanayileşebilirler amma; inançları falan değişmez. Yoo, onlar da değişir! Batılılar böyle düşünmek istedikleri için, "Onlar bizden farklıdır, bizim gibi hiçbir zaman olamazlar, aslında sanayi toplumu bile olamazlar" iddiasında çok uçlarda oldukları için, bu tertip büyük evrimsel değişmeleri reddediyorlar bugünlerde. Bizim gibi geç sanayileşen toplumlar arasında bazıları daha çabuk bazıları daha yavaş ilerliyor, içerisinde müthiş bir çeşitlenme oluyor. Büyük açıklıklar oluşuyor arada. Asıl kıyamet buradan kopuyor. Ve Batı'ya uygun düşünmeye çalışanlar, Batı'nın ihraç ettiği, Batı'nın rahatça iddia ettiği ideolojik çerçeve içerisinde Üçüncü Dünya, Türkiye gibi ülkeleri de, "Değişmez, bozulur, yozlaşır" bilmem ne görmek istiyorlar.

Modernizmin kendi toplumsal yapılarından çok çerçevesi oluşuyor ama.

Genelde söylemleri sanayileşmesi ilerlemiş Batı toplumları ile ilgilidir. Onun dışındaki toplumlar için söyledikleri betimleyici, değişecekleri işaret etmekten çok daha öteye gitmez. Şimdi şöyle düşünelim. On iki bin sene evvel, Mezopotamya'da tarım ve toprağa yerleşme başlamış. Bundan artık kimsenin şüphesi yok. Sonra bugün İsrail olan yerlerde ve Mısır'da gelişiyor. İngiltere'nin tarım toplumu haline gelmesi ise, MÖ 8000 sene sonra. Ancak o zaman, o zamanki şartlar altında, o zamanki ilişkiler içinde 4000 senesi, orası da tarım toplumu haline gelebilmiş, burası da tarım toplumu. 14. yüzyıla kadar, orası çok fakir bir tarım toplumu, buraları daha zengin. Yalnız bunu düşünmek yeter. İngiltere'deki toplayıcılar nasıldı pek bilmiyoruz. Tarım yapanlar kim bilir nasıl geldiler, bunu bilmiyoruz tabi; yazı yok kayıt yok o zamanlar. Ama, biliyoruz ki 4000 sene önceden sonra, İngiltere'de tarım var. Burada 12.000 seneden beri var.

Sosyal bilimlerin temel sorunu bu. Zaman kavramını nasıl tanımlayacağız? Zaman geniş bir süreç içinde ele alındığında farklı, insanın yaşamı ile kısıtlı zaman diliminde ele alındığında farklı sonuçlara yol açıyor.

Çok doğru bir gözlem. İngiltere'nin özelliği; çok fakir bir tarım toplumundan bu kendi iç dinamikleri ile önce ufak tarım teknolojisi değişiklikleri -at, demirli saban ve üçlü tarla sistemi onu izleyen geniş çevre ve ticaret teknolojisi- etkin gemiler, deniz aşırı ticaret sonunda buharlı gemi- ile toplumun her yönünden üçlü dörtlü bir sarmal gibi birbirini destekleyerek değişiyor, fakir tarım toplumu toptan kayboluyor. Sanayi toplum özellikleri Avrupa-Asya ve Afrika'da etkileşimlere başlıyor. Ondan sonraki aşamada

Avrupa ve Amerika da hepsi bir sarmal halinde bir o değişmiş, bir o değişmiş, bir o değişmiş, bir o değişmiş. Osmanlı'ya geldiğimiz zaman harpler çok önemli. Bunu teknik mi sayarsınız, sosyal mi sayarsınız onu bilmiyorum, ama daha sonraları da, müdahaleler çok önemli, yani üstyapıyı değiştirme. Örneğin Tanzimat ve Düyun-u Umumiye gibi mali müdahaleler.

Osmanlı'ya İlişkin

Üstyapı derken?

Yani, tarım teknolojisi, zanaatkarlığın yerine bilinçli olarak sanayi üretim ve kurumlarını getirmek değil de kontrol mekanizmalarındaki tepeden getirilen diyelim, tanzim edici kurumlar. Osmanlı'da özellikle bu çok açık görülür. Hiçbir şeyi değiştirmiyorlar; ne vergi sistemi değişiyor, yani parayı ilgilendiren tarafı direkt, ne tarım tarzı değişiyor, ne başka bir şey değişiyor. Ama peki ne değiştireceksiniz diye baktığınız zaman, sanayileşmiş olan toplumlar -Batı diye düşünmeyin onu, sanayileşmiş toplumlar diye düşünün- orada azınlık haklarını değiştirin diyor, çünkü ticaret yapmak daha kolay öyle olursa. Ondan sonra toprak hukukunuzu değiştirin. O çok belli, çünkü öşür alıyor; öşür nereden alınacak, nasıl alınacak, kimden alınacak tam belirlenmeden Batılı tüccarlar hangi toprağa nasıl müdahale edeceğine bakıyor. Bunların hiçbiri sabanı değiştirmiyor. Ama daha sonra 1950'lerde, başka faktörlerle hemen değiştiriliyor. 18. yüzyılda Osmanlı öşürde iltizamı getiriyor, biraz daha fazla vergi toparlayabilmek için. İltizamı da ürün ve geliri çarçur ediyor, mültezim olarak araya giren ve toplama hakkı edinenler, önce kendilerini düşünüyorlar, gayet tabi olarak. İnanır mısınız, utanmadan bundan on sene kadar evvel Türkiye'de bazı ekonomi tarihçileri, "Mültezim sistemine dönsek, Türkiye düzelir" dediler. Kişiye özel vergi daha kurumlaşmamış bir düzendir ve toplum-devlet anonim bir ilişki yerine iki kişi arasında kişisel bir ilişkidir. Dolayısıyla toplayanı zengin eder. Vereni ezer. Vergi toplamayı özelleştirelim söylemi oradan kaldı.

Aşırı muhafazakarlar her zamanki imparatorluk tutumları ile: "Osmanlı'daki vergi düzeni daha düzgündü, iltizam sistemine dönelim demeye başladılar. "İltizam sistemi 19. yüzyılın düzeni. Yukarıda söylediğimi doğruluyor; has, zeamet ve tımarı unutuyorsun. Asıl Osmanlı gelsin diyorsun. Halbuki iltizam sistemi gelirken bütün Osmanlı sarayı bağırıyor, "Ne yapıyorsunuz? Bizim beyliğimiz bozuluyor" diye- ondan sonra iltizam geliyor. Bu sefer de yeni vergi sistemi gelince bağırıyorlar "Niye iltizam sistemiyle dü-

zen değil?" Diyorum ya on beş yirmi sene farkla eskiler yeni gibi görünür, yeniler eski gibi görünür.

Ondan sonra örneğin hayat öyle değişiyor ki, imkanı yok büyük aile düzeni sürmüyor. Miras düzeni sürmüyor. Çünkü toprak mülkiyet sistemine geçtiğiniz zaman anında miras meselesi çıkıyor. Kim nerede ne kadar alacak. Peki, İslamiyet'te ne oluyor? Mecelle. Mecelle dediğiniz ne? Modifiye edilmiş medeni kanun. Şimdi, Allah'tan, şeriatçılar hiç "Medeni" demediler, yoksa ben mi atladım? Medeni diyen çıktı mı? Demediler galiba. Tam bir medeni kanundur o, yani şeriattan ayrılan bir düzendir o. O da gitti. Ne var ki, bunların hiçbirisi, artı ürünü arttırmadan, yani büyük değişiklikleri oluşturacak, ürünü arttıracak, ürünle beraber emeğin yerini yeniden tarif edecek, onun devletle ilişkilerindeki -vergi vesaire- anlayışlarını yeniden düzenleyecek meseleyi hiçbir zaman getiremedi.

Burada bir çekincem var. Osmanlı toplumuna baktığımızda tarımdan elde edilen ürün miktarında artış olmuyor, ama ürünün bölüşümünde-paylaşımında önemli farklılaşma-değişimler var. Hiç değişmiyor dediğimizde Batı merkezli analizlere yaklaşıyoruz.

Her an bir şeyler var. Toprak mülkiyet düzeni dediğin şey de özellikle var. Beş yüz sene sürüyor. Tabi, beş yüz senede mahalli olarak bir sürü şey oluyor. Ama hiçbir zaman toplum nüfusunun yüzde sekseni olduğu gibi, toplum gelirinin de yüzde sekseninin kırdan geldiğini akıldan çıkarmamak lazım. Ve o sabit.

Sabit ama onun üzerindeki insan ilişkilerinde çatışmalar var.

Ama çok az, çok çok az. Biraz beyliğe dönük oluyor, biraz aşirete dönük oluyor, biraz yeniden giren mültezimlerin mülk edinme, edinmeme meselelerine dönük oluyor. Ayrıntıya girersen bir sürü şey var. Tıpkı benim Adana köylerinde gözlemlediğim gibi, büyük toprak sahipliğinde, paralı ekonomiye geçiş başka türlü oluyor, kuru tarımın küçük toprak sahiplerinin olduğu yerde başka türlü; böyle ayrıntıya indiğinde, küçük değişiklikler oluyor. Ama temelde, köylü topraktan kopmuyor. Temelde tarımdan elde edilen ürün, büyük bir artı ürün yaratıp da, ondan bir sermaye birikimi oluşturacak kadar belirgin olmuyor. Bu 1950'den sonra, bu o kadar açık ki.

Osmanlının 18. yüzyıl sonundan itibaren toprağın bazı ellerde toplanması, bazı tımar sahiplerinin arazilerini büyütüp, çiftlik haline getirmeleri...

Onlar hep dışarıdan müdahale ile oluyor. Ticarete açık hale geliyor. Buğdaya pazar çıkıyor, buğdaya pazar çıkınca, bu sefer nereye verecek

köylü? Hep aynı artı ürün. Ona rağmen saraya mı verecek, ticarete mi verecek? Saraydan, vergiden kaçırıp pazarda satmaya yöneliyor. Bu büyük bir problem olarak çıkıyor ortaya. Göreli olarak biraz daha fazla olabilir. Kalite farkı yapacak, büyük aşama olmuyor.

Osmanlı böyle 19. yüzyılın sonunu getirdi. Bunun siyasi çalkantıları da var. Yok Balkan Harbi'ydi, yok bilmem Parlamento'ydu, Parlamento kapandı, yok İttihat Terakkiciler bilmem ne falan. Nihayet dayatmacı dediklerı yere geliyoruz. Ama bu değişme çok önemli. Çok fakir, çok gelirsiz. 1920'ler geliyor, Cumhuriyet'in siyasi çerçevesi içinde, köylüye nefes aldırmak için en önemli vergi olan öşür kalkıyor. Ve bu yalnız değil, bununla beraber bütün bir üst çerçeve değişiyor. Medeni kanunda da değişiklik var, vergi kanununda da, banka kanununda da değişiklik var. Hayat tarzını değiştirmek bakımından, yok Halk Evleri'ydi, yok tek eğitim sistemiydi -hepiniz biliyorsunuz bu temel ilkeler dediğimiz şeyleri- bunların hepsi temel çerçeve, bir tür altyapı.

Bu altyapı meselesi genel hukuksal ve ideolojik çerçevesini oluşturuyor, ilkelerin. Bu ilkelerin hedefi, modern sanayi toplumu olmak, toprağa bağlı köylü toplumu olmaktan çıkmak. Ama ne var ki, bir türlü o fakirliğin içerisinde, harpler ve ekonomik krizlerden dolayı, bütün politikalara rağmen, köylüyü topraktan koparacak bir noktaya gelemiyor. II. Dünya Harbi patlıyor. II. Dünya Harbi'ni en az zararla atlatabilmek için, müthiş sıkı disiplinli bir devlet politikası takip ediliyor. Meşhur İsmet Paşa zulmü, halbuki başka türlü o harp insan yitirmeden geçmezdi, o da ayrı mesele. Ama II. Dünya Harbi sonunda dış dünya ilişkilerini sağlıklı sürdürebilmek için çok partili rejime geçiliyor.

Topraktan kopma

Ve 1950'ler geliyor. Amerika'nın Marshall Yardımı Planları ile -derslerde bunu ezberlemişsinizdir herhalde- savaş ekonomisi barış ekonomisine dönerken, bütün tank üreten fabrikalar traktör üretmeye başlıyor. O aşamada bu yeni tarım teknolojisini Amerika en kârlı şekilde nasıl pazarlayabilirizi düşündüğünde, köylülüğü süren azgelişmiş ülkelere veriyor. Traktörler ve tamamlayıcı parçaları Türk tarımına giriyor. Ben traktörlerin girdiğini düşünürken 1960'larda artık diye düşünüyordum, erkekler de çalışacak. Çünkü sabanla, öküzle tarımda, kadın erkek beraber tarlayı sürer, tohumu beraber atarlar, hiç mesele yok. Ama sonrasında hep kadınlar çalışır. Zaten II. Dünya Harbi'nde erkek nüfus askere gidince kadın her şeyi yapmış.

Eğer erkek iş gücü de tarımın her yönüne girerse verimlilik başka türlü artacak. Tam "Şimdi traktör giriyor, erkek buna özenecek, bunu yapacak" dediğimde bir gün Trakya'da tarlalar arasında giderken bir de baktım: Traktörü kadın sürüyor! Bu da kurtarmadı kadınları. Ama her halükârda, önce bir üç-bin beş bin kadar traktör geldi girdi, sonra elli bine çıktı, bugünlerde biliyorsunuz beş yüz binle sayılıyor traktör adedi. Artık traktör saymayı bıraktı Türk çevreleri, kalan saban adedini sayıyor, "Daha hâlâ şu kadar saban var" diye. Bu da gidecek. Peki öyle olunca ne oldu, bir türlü ulaşılamayan kilit problem çözüldü: Traktör girdiği anda emek topraktan kopmaya başladı, isteseler de istemeseler de kopmaya başladı. Bundan sonra şehirleşme ve sanayileşmeye, sanayi toplumu olmaya doğru son derece hızla ilerleme başladı. Asıl kilit burada çözüldü. Yani Cumhuriyet'in ilk kurulduğu yıllarda görülen şey büyük çabalar, numune çiftlikleri Köy Enstitüleri, Ziraat Okulları, Ziraat İstasyonları ve diğer politikalarla bir türlü ulaşılamayan şey şimdi hızla sürmektedir. Evet Osmanlıların bütün yenileşme, değişme, çağdaşlaşma, çabaları içerisinde köylüyü topraktan koparmak diye bir şey yok, serbest bırakmak diye bir mesele yok. Cumhuriyetin ilk yıllarında var. Bütün o tarım kongreleri, yukarıda söylediklerim ama imkan yok. Çok fakir ve ekonomik buhran var. II. Dünya Harbi'nden sonra, uygun şartlarda, traktör girer girmez en büyük düğüm çözüldü. Bu arada eğer 1950'lerdeki 60'lardaki gazetelere bakarsanız, gazetelerde köşe yazıları, milletvekillerinden beyanlar hiç durmadan "Türk köylüsü toprağına bağlıdır, katiyen bırakmaz" diye bir romantik-mistik toprak anlayışını şişiren bu söylem anlamsız kaldı.

Daha sonra, topraktan kopuşun da bir süreci var. Aile topraktan geçinemeyince biliyorsunuz evvela büyük oğul geliyordu, o gidiyor, küçük oğul, aynı aileden. Ondan sonra ailelerini getiriyor falan nihayet en yaşlılar kalıyor. Sonunda büyük aile, ailenin hepsi geliyor. Tabi bir iki sene içinde büyük oğul geri gitti, küçük oğul geldi; "Biz demedik mi, toprağa bağlıdır, bırakamaz!" Romantik toprak anlayışı epey sürdü, açın bakın o 1955-60 arasındaki gazetelere: "Türk köylüsü toprağını bırakmaz!" Peki, şimdi İstanbul'dan kim gitmek istiyor köye? Fakat şimdi daha ileri teknolojili ve dolayısıyla etkin ve verimli tarımı "öğretecek", destekleyecek politikalar geç kalıyor.

Şimdi de bir tür köy romantizmi var.

Anladığım kadarı ile bu köy romantizmi köylü-toprak ilişkisi anlamında değil. Folklorik elemanların şehirde kullanılması. Etnografik bilgi olarak saklanması ya da egzotik yaşam sergilemesi olarak ittiriliyor. Bir tür halk-

çı-popülist yaşam anlayışını göstermeye belki de yaşatmaya çalışıyorlar. Köy Enstitüleri kurulduğunda Mualla Eyüboğlu başta, birçok şehirli öğretmen Hasanoğlan Yüksek Öğretmen Okulu'da ders verirdi. M. Eyüboğlu kendisine düzgün bir çevre yaratmak istemişti. Dünyanın en tabi işi. Düzgün bir yatak, dokumalardan perdeler falan, oturacak yerler, çok yüksek olmayan sedirler ve benzerleri. Sonra bir köşede koca bir küp, onun içinde akasya dalları. Ben onu görünce; "Köy romantizmi" diye çok düşünmüştüm. Bu en kısıtlı koşullarda biraz güzellik yaratma çabası idi.

Şimdi, Safranbolu'yu da yazdığınız için bilirsiniz Safranbolu'daki kapılar, tavanlar vesaireler getiriliyor ve hakikaten pahalı konutlarda kullanılıyor.

Tabi orada da başka bir şey göze çarpıyor. Yapıtlarını olduğu gibi hatta tamir bile etmeden burjuvazinin eve koyması çok komik geliyor. Safranbolu tamam, o onun tabi mekanı, kendi malı. Fakat zengin konutlarında onca parlak cilalı eşyaların arasında kaybolup gidiyorlar.

Peki, topraktan kopma başlıyor, kente geliyorlar.

Onun bir gel-git'i var, med-cezir'i var. Enflasyon arttığı kadar, artarken, hem köyden kopuş çoğalıyor, yani tarımda bir hareketlilik oluyor, hem de şehirde onların entegrasyonu için istihdam olanakları açılıyor. Onu kullanıyorlar. Sonra enflasyon dönemi sıkı bir kontrole alınıyor, o zaman hem gelenler azalıyor, hem istihdam olanakları azalıyor. Aynı zamanda büyük nüfus artışı var. Çok faktörlü bir iş bu, bir sarmal halinde bir sürü faktör etkileşiyor. Daha iyi sağlık koşulları, daha iyi beslenme, biraz daha fazla gelir için geliyorlar. Her şeye rağmen hele yirmi sene önce şehirdeki gelir, köydekinden çok daha fazla, üç dört defa daha fazlaydı. Aşağı yukarı on senede bir bu hikaye değişiyor. Göçten sonra aile dayanışması patronaj olarak değişmiyor. Ama aileden hemşehriliğe geçmek, çok önemli oluyor.

Ayşe Ayata'nın yazılarında, çifte hemşehrilik kavramı var. Adam Kastamonu'dan gelmiş ama, Erzurumlularla beraber oturuyor ve "Bizim hemşehriler" diye bahsediyor, çünkü dayanışma bunların patronajı ile sürüyor. Bu fiktif bir "hemşerilik"! O bir yere kadar gidiyor. Hemşerilikten sonra siyasi parti himayeleri ve dinsel çevrelerin patronajı ortaya çıkıyor. Şehire uyumda patronaj olarak siyasi partiler ve dinsel çevreler benimseniyor. Bir de yine uyum mekanizmasının bir türü olarak da tüketimi uyguluyorlar. Çocuklarına gofret yedirmekten, evde koltuk sahibi olmaya. Bütün beyaz eşyayı satın almaya kadar. İlk defa ömürlerinde kadınlarının emeğini biraz daha rahatlatacak, çamaşır makinası gibi şeyler alınıyor. Tansı Şenyapı-

lı'nın ilk defa gösterdiği gibi göçen nüfus bakımından tüketimle entegrasyon, patronaj kadar önemlidir. Bu tüketimde ilginçtir folklorik elemanlar çok çok azdır. Taa 1980'e kadar. Benim hayatım da ODTÜ'de bunları gözlemlemekle geçti. "Sen ne yaptın o zamanlar" diyorsanız, bunların hepsini yazıyorduk, söylüyorduk. Topraktan hızla kopmak, emilememe falan o zamanki gözlemler. İşin romantizm meselesi olmadığını, köylülerin öyle de böyle de kopacağı ortaya çıkmıştı artık.

Soğuk Savaş

Türkiye'de de bu hızlı kopuşun uyum mekanizmaları gelişirken, yeni dış faktörler çok önemli bir yere geliyordu. Soğuk Savaş'a hızla giriliyor ve Soğuk Savaş'ın istediği şey, komünist düşünce tarzına karşı bir hareket. Vietnam Harbi, Fransa 1945'ten 70'e kadar uğraşıyor Vietnam'la bir yere varmıyor. Amerika "Ben hallederim" diyor, Fransa, Amerika'ya "Sen gel" diyor. Siz onun farkındamısınızdır bilmem. Hindi-Çini Harbi diye başlamıştı. Fransız-Vietnam harbi. On beş sene çarpıştı Kuzey Vietnam, Fransız müstemleke idaresiyle. Kaç kişi bilir bunu acaba sizin kuşaktan? Hindi Çini Yarımadası adı altında, bugün Malezya, Kamboçya ve Vietnam olan yer bir bütün halinde Fransızların müstemlekesiydi. Tıpkı Endonezya'nın Hollandalıların; yahut Güney Afrika'nın İngilizlerin müstemlekesi olması gibi, bu da Fransız müstemlekesiydi. Vietnamlıların Kamboçya'dan ve Malezya'dan müstakil olarak Fransızlara karşı büyük direnç noktaları vardı. Bayağı silahlı mücadele ediyorlardı, bildiğimiz gibi işte Vietnam. Çete harbi de beraber gidiyordu. On beş seneden fazla sürdü bu. 1965'lerden sonra, Kuzey Vietnam-Güney Vietnam çarpışmaları başladı Vietnam, Çin'le ortaklık yaptı, oradan destek alarak bunu yaptı. Sovyetler'in bu işe karışmadığı da belli oldu. Malezya kendisini bu işten kurtardı. Fakat Kamboçya daha kendi içine kapalı kaldı. Hindi-Çini olması aşamasında Fransızlarla uğraşmış olmak çete harbiyle, Vietnamlılara büyük bir dışarı açılma, yeniden düşünme ve lider yetiştirme şansı tanıdı.

Bir de gerilla savaşını öğrendiler tabi.

Tabi onu da öğrendiler. Ama hâlâ küçük köy toplulukları idi Vietnam, çete harbine müsaitti. Bir de unutmayın ki, bunlar müstemleke. Yani Fransa tahammül edemedi, doğal kaynakları aktaramıyordu: İsteyerek ideolojik mücadeleyi Amerikalılara bıraktı kısacası. Amerika işe el koydu ama Fransızlar gibi Vietnam'ı istila etmedi -Fransızlar çekildiler ve Amerika, Güney

Vietnamlılara müşavirler, teknisyenler göndermeye başladı. Mücadele sertleştikçe, iki ideolojinin sembolü haline gelmeye başladı; kim kazanacak, sol görüşler mi, yoksa Batı ideolojisi mi? Çin'le Sovyetler'in arası açık olmasına rağmen, Vietnam meselesinde aralarında büyük bir anlaşmazlık yoktu. Çin Kuzey'e yardım ediyordu, direkt teması vardı çünkü. Amerika ise müthiş bir teknoloji ile Güney Vietnam'a yardım etti ve bu işi bitirmeye çalıştı. Müthiş bir teknoloji, elinde ne varsa denedi. O artık sizin hayat hikayenizin içine girmiştir; ormanları defroste etmekten yani yeşilini öldürmekten, gaz kullanmaktan, tek tek vuruşmaya kadar vesaire. Ama 73'te yenilgiyi kabul etmek mecburiyetinde kaldı.

İlk defa çete harbi anlamında, Batılı bir memleket sol bir memlekete karşı harp kaybetmişti. Amerika bunu katiyen hazmedemedi. Ve müthiş de etkilendi; kaybedilen Amerikalıların isimlerinin yazılı olduğu abideler, çatışmaların hukuksal irdelemeleri, Vietnam sendromu diye tabirler ve bu konuda çekilen sayısız film. Ama önemli olan şu ki, Amerika ilk defa hayatında bir şeyi farketti; teknik üstünlükle, bu küçük kırsal yörelerin insanları ve düşünce sistemleri -ve özellikle sol düşünce sistemi- yenilemez. O zaman aniden taktik değiştirdiler; Sovyetler'le ve Çinlilerle düşünce bazında mücadele etmeye karar verdiler. "Sol düşünceli Sovyetler'i kıstıralım, çevrelerini en muhafazakar düşünce ve değer sistemleri ile besleyelim, ayrıca Sovyetler'in içinde ve etkisindeki toplumlarda da değerleri en yoğun dinsel değerleri besleyelim ve bu çevrenin içinde Sovyet sistemini çökertelim. Bu işe Polonya'dan başladılar. Polonyalı bir insan olarak papa seçildi. Sendika hareketine sosyal yön verildi. Fransa'nın öncülüğünde İran'da Humeyni rejimi kuruldu. Türkiye'de de radikal İslamdan ılımlısına- Türk-İslam sentezihepsi serbest bırakıldı. Kısacası bunların sol düşüncenin panzehiri olduğunu düşündüler. Dinsel düşünce sistemini pompalamaya başladılar. İnanılmaz bir şiddetle.

73'de Vietnam yenilgisinden sonra, bilinçli olarak oluşturulmuş bir dünya görüşüdür bu. Bu bizi geriye çekmiştir. Buradaki tarıma dayalı köylülükten kurtulmaya çalışan bütün toplumlar için büyük bir mesele oldu.

Fren yani?

Bizim gibi toplumların sanayileşmesini, çağdaşlaşmasını frenlemek değildi istenen, sol düşünce ve eylemleri durdurmaktı. Şimdi işin aslında bu fren en iyi İran'da tuttu, en az -79'dan 99'a- 20 sene gerilettiler İran'ı molla idaresiyle. Biliyorsunuz Humeyni, dinsel siyasi hareketin başı olarak, önce Irak'a kaçmıştı sonra da Fransa buna kucak açtı, sığınma hakkı verdi.

Sovyetler'in çökertilmesi için etrafını saran ülkelerin her birinde o ülkeye uygun etkinlikler oluşturuluyordu. Polonya'da Walesa ve Solidarite, Pakistan'da Ziya-ül-Hak, İran'da Humeyni, Türkiye'de Erbakan, daha sonra da Evren. Önemli olan her ülkeye göre en muhafazakar olan düşünce ile solu ve Sovyetler'i sindirmek ve çökertmekti.

Humeyni Irak'ta ve Türkiye'de kaldı. Ama sonra Fransa'ya geçti ve orada yedekte bekletildi. Bu işi Türkiye'de yerleştirmek çok daha zordu. Çünkü bir çit düşünürseniz, Türkiye artık çitin sanayi toplumu tarafına geçmiş halde. Yüzde 45'den fazlası topraktan kopmuş, Özal'ın nüfusu toprakta tutma politikaları olmasa idi oran çok daha düşük olurdu. Ama İran daha orada değildi, bütün petrol gelirine rağmen köylülük bitmenin çok uzağındaydı ve radikal İslam hemen tuttu. Fransa özel karavel uçaklarla Humeyni'yi altın tepsi üzerinde sundu İran'a, Şah'ı da aldı oradan, evvela Mısır'a sonra ABD'ye geçirdi. Şah orada öldü.

Sol grupların bir kısmı da Humeyni ile işbirliği yaptı.

Çok yanlış bir analiz ve taktikti sol gruplar bakımından, en kısa zamanda da temizlendiler. Eğer bir düşünce sisteminin içinde, köylülüğün bitmesi ve şehirleşmiş, sanayileşmiş toplum düzeni anlayışı imajı yoksa, buradan oraya, oradan öbür tarafa çok büyük zigzaglar da olur, çeşitlenmeler de olur. Aynı yerdeki iki köy arasında bile farklılıklar olur. Dünya böyle gidiyor, nasıl toplayıcılıktan çıkıp da tarımsal yerleşmiş düzene geçiliyorsa, tarımsal düzenden çıkıp sanayisel veya iletişimsel düzene geçmesi de zigzaglarla olacak. Genelde bakarsanız tarım toplumları bir türlü yerine oturamadı. Ne Pakistan oturabildi yerine Müslüman olarak, ne Hindistan yerine oturdu Hindu olarak. Birisinde ha bire darbe, Ziya-ül Hak filan. Öbür tarafta bütün Gandhi ailesini temizlediler. Onlar hepsi, bu tarım toplumundan çıkma hareketlerinin içine müdahale etmeye çalışan dış faktörlerin etkisidir. Ziya-ül Hak tam bütün Amerikan askeri stratejistleri ile çalışırken düştü uçağı. Öbür taraf da hâlâ çalkalanıp duruyor. Bizde de öyle. Çin'e dokunamadılar; dokunmak üzere Reagan gitti, Bush gitti, mesela Bush dönüşte Japonya'da sofrada kustu bile, yani tahammül edemedi o strese.

Her neyse, benim anlatmak istediğim, bunun nasıl müdahale edici faktörlerle meydana geldiği, hiçbir zaman tek bir çizgi üzerinde olmadığı. Tek çizgi üstünde olmak olanaksızdır. Türkiye'deki mesele, 73'den sonra tabi, birden bastırdı, bizdeki çalkantıları başka türlü yaşadık. Sol örgütleri sağ örgütlere kırdırtacağız diye çıktılar. Sağ örgütlerin ne kadar anlamsızlıkları varsa, sol örgütlerin daha çok vardı. Kaç harfli sol grup vardı, düşünün, si-

zin üniversite talebeliğinizde. Her gün beş harfli birisi çıkıyordu ortaya. Mantar gibi yerden biterdi. Ne kadar yazık oldu. Bir de birisi bana, şahsen söylemiştir; "Ben şimdi emir versem, yüz bin talebeyi dizerim". Dizsen ne olur kardeşim? Talebe ile bir şey olmaz. Talebelik geçici bir hal. Talebe bugün talebeyse, yarın başka bir şeydir, kalmaz ki. Benim Orta Doğu'da bir talebem vardı; dört sene imtihanlara girip yanlış kağıt verirdi, sırf sınıfta ve üniversitede kalsın diye. Böyle ucuna kadar gelir, kovulmayacak kadar idare eder, bir iki sene daha kazanır, biraz daha kalır orada. Öğrenci hareketlerinin içinde kalmak için. Sekiz senede bitirdi o. Bitirmek istemediği için yoksa son derece akıllıydı. Ama bu arada "ılımlı İslam" "Türk-İslam sentezi" gibi kavramlarla ittirilen siyasal hayat, tarikatlar ve cemaatlerle inanılmaz bir köktendinci örgütlenmeyi başardı.

Yani sadece talebeyle büyük yapısal değişme olmaz. Hep geliyoruz geliyoruz, aynı yer. Kilit nokta, iki yüz bin öğrenci ile bir şey olmaz, altmış beş milyon kişinin içinde. "İstanbul sokaklarında yüz bin kişi yürür." Ne olur? Onun iki yüzünü tevkif ederler, öbürleri de dağılır, giderler, gece şarap içerler, sarhoş olurlar, küfür ederler, nokta. Bütün iş burda biter. Üniversite hocası olmama rağmen, her dakika şöyle veya böyle anlatmama rağmen, o sıralarda hiçbirisi bunu anlamadı. Ne Orta Doğu'dakiler anladı, ne Marmara'dakiler anladı.

Toplumsal bir hareket olmadıkça...

Köylülüğü çözmek için işçileşmeyi, ücretlileşmeyi hedeflemedikçe hiçbir şey yapamazsınız. Ama bir öğrencim daha vardı. Adnan Cemgil'in oğlu, Sinan Cemgil. "Biz de köylere gideriz" dedi. Hay, söylemez olaydım. "Peki ne yapacaksınız köylerde?" "Köyleri ve köylüleri uyandıracağız." "Ee?", "Köylerde hareket." "Ee?" "Onlar devrime iştirak edecek." "Traktörü verecek misiniz? Pazarlamasına bakacak mısınız? Pazarlamayı başka türlü paylaştıracak mısınız?" Haberleri yok bundan.

Sinan Cemgil öğrenciniz mi oldu?

Oldu.

Biz değişimi konuşuyorsak, hele bizim gibi ülkede, 1960'lara 70'lere özellikle baktığımızda, birden toplumda okuma yazma oranı muazzam artıyor. Anne ve baba karşısında, çocukların toplumu anlama, algılama ve onu dönüştürme istemi ve gerginliği oluşuyor. Öyle bir algılamadan sonra da toplumun dönüştürücü gücünü kendinde görmeye başlıyor.

Ne demişler, orduda iki tane çok etkin rütbe varmış. Biri teğmenler, öbürü de generaller. Çünkü teğmen ilk defa yıldızı taktı mı, bütün dünyayı

fethedebilir gibi gelirmiş kendisine. Bir de generaller. Çocuklar da öyle. Biraz bir şey öğrenince -çok da akıllılar, hiç şüphe yok- "Biz bunu hallederiz, köye de gideriz, yaparız da". Bana öyle geliyor ki, büyük kitleleri harekete geçirmek başka bir şey, babaya isyan başka bir şey. Kapalı geleneksel köy ve kasabanın durağan değişmeyen yaşamına, babaların artık yaşama uymayan otoritesine başkaldıran gençler, kendi kişisel özgürlükleri ile toplumun yapı değişikliğini birbirine karıştırdılar.

Siyasal değişmenin dinamikleri

Bu dönemde öğrenciler dünyadaki gelişmeleri de yakından izliyordu.

Tabi, çünkü onların dışarıyla da ilişkisi vardı. Haberleri de vardı, Örneğin Vietnam Sergisi diye bir sergi açıldı ODTÜ'de, neler yapılıyor diye. Vietnam Sergisi'nin temeli de yine Amerikan Haberler Bürosu'ndan aldıkları fotoğraflardı. Ama işte, etkileşim böyle oluyor, evetti, hayırdı derken. Küba hadiseleri vardı. Ama Vietnam mühimdi, çünkü Amerika'nın artık harp etmeden, teknolojiye güvenmeden, Sovyetler'e bir çare bulması gibi bir mesele getirdi ortaya. Ve hızla, bu yeşil çembere alma, yeşil kuşak hadisesine başladılar, üstelik bunun da hiç propagandasını yapmadılar. Çok alttan alta işlediler bunu. Yani, yalnız dikkatli bakanlar bu oluşumu izliyordu. İspatı da vardır bunun, ben bunu ilk gözlemleyenlerdendim. Emekli olmuş eski bir İstanbul Amerikan başkonsolosu bir gün ziyaretime geldi. Bana "Bu dinsel hadiseler ne olacak?" diye soruyor. "Siz ittirmezseniz bir yere gitmez" dedim. Ben böyle bir saat konuştum. Böyle göklere bakıyor; "Acaba Türk-Amerikan Derneklerinde konuşur musunuz?" dedi. "Nerde?" dedim, "Amerika'da." Ben durunca, "galiba daha iyisi konuşmamamız" dedi. "Ne düşünüyorsunuz?" diye soruyor ama onlar biliyorlar ne yaptıklarını, değiştirmeye filan da niyetleri yoktu Yalnız, "Acaba başkaları nasıl bakıyor?" diye merak ediyor. Yani örneğin bazı gazetelerin nasıl baktığı hiç ilgilendirmiyor Konsolos'u, çünkü aynı düşüncedeler ve yazılıyor. Benim için reçete falan yok, ben böyle emekli kahvesinde oturup, 'olsa olsa' metoduyla, üç tane dergi, iki televizyon istasyonu, bir de kendim, düşünüyorum bunları. Onun için fikrimi sormaya, almaya mutlaka gelen oluyor.

Amerika "yeşil kuşak" stratejisini kurarken, bu ülkelerdeki İslami yapılar üzerinde nasıl etkili oldular?

Bilemem ama hem siyasal çevrelere hem de toplumsal çevrelere mutlaka erişmişlerdir. Bazen düşünürüm bu işlerin altyapısının oluşturulmasında

Barış Gönüllüleri Teşkilatı'nın rolü ne oldu diye. Barış Gönüllüleri Teşkilatı etnolojik anlamda, her memlekette, en ücra ünitelerde bile temel etkileşimler nedir, ne tarafa gidiyor, ne beklenir, bunları ABD hükümetine ilettiler. Elbette İran'ın Polonya'ya benzemediği tespitleri yapılmıştır. Türkiye'de de çok önemli bir değişim olmuş. Hem 1920'lerden sonraki çerçeve anlamında, hem de taa, 19. yüzyıldan gelenler anlamında; üstelik milyonlarla traktörü kendileri satmışlar, böylece de şakır şakır topraktan kopuyor köylü. Ona rağmen denemek istediler. Nasıl denediler? Mesela bir fark, burada evvela sağ ve sol gençlik gruplarını birbirlerine kırdırttılar. Buna da "İti kurda kırdırıyoruz" diyorlardı, sağcılarla solcuları.

İ.K. Bayar söylüyordu.

M.K. Bayar söylemişti onu daha önceki bir aşamada. Sonra da söylendi bu. Şimdi burada ilk deneme o oldu. Sonra dinci çevrelerin ne yaptığına baktılar. Bir de baktılar ki CHP'li Ecevit, yani laikliğin kalesi CHP'li başbakan Erbakan'la koalisyon yaptı. Dinsel harekete burada meşruiyet tanındı. Rejim içinde siyasal İslamı legitimize ettiler. Her zaman merak ettim hangi yerli ya da yabancı çevreler 1973'ten sonra siyasal İslam telkinlerini başlattı ve yürüttü diye.

Ankara gibi başkentlerde siyasi kokteyl partiler fikir alışverişi yerleridir ya da siyasiler birbirlerine tesir etmeye çalışır. Mesela Nihat Erim'e Balyoz Harekatı'nı telkin etmişlerdi. Çok iyi hatırlıyorum, öyle bir kokteyl partiden çıkan bir tanıdığım bize uğradı -biz gitmezdik öyle yerlere-. Fransız Elçisi'nin Erim'e; "Bunlara balyoz gerekir, balyoz gibi üstlerine inmek gerekir sol hareketin" dediğini duymuş. "Bu anayasa size lükstür" sözü de orada söylenmiş. Bir an için aklına gelir mi, "Fransız Elçisi söyledi bunu" diyordu bana. "Her şey olur" dedim ben de.

Sonra ertesi günü Meclis'te kalktı Erim, "Balyoz gibi ineceğiz" dedi, şu Balyoz Harekatı daha sonra slogan olarak doğdu. Bunlar olur. Şimdi bunlar doğal, bunlarda öyle fevkaladelik yok. Ben hâlâ Ecevit'e Erbakan'la koalisyonun ne biçim telkin edildiğini düşünürüm. Çünkü, CHP'li olan, İsmet İnönü zamanının adamı olan, kendisini öbürlerinden, Cumhuriyet'in temel ilkelerinin kurucusu olan partinin üyesi olmak gibi laflarla ayıran adam, Erbakan'la koalisyonu nasıl yaptı? Bu koalisyon hangi kokteyl partide hangi elçi tarafından -bilemem bunu tabi, "olsa olsa" senaryoları bunlar- söylendi, ama hakikaten merak ediyorum. Bir şeyi daha söylemek gerekir hem Rahşan Hanım'ın hem Bülent Bey'in, sola karşı çok aşırı hassasiyeti vardır. Sola karşı böyle peşin fikirleri olan adama tam telkin edilecek şeydi bu.

Hangi partide ne telkin edildi de bu koalisyonu kurdu. Ve Türkiye'ye en büyük kötülüğü yaptı. Meşru oldu siyasal İslam. Olabilir, bilmem ne dendi. Çünkü siyasal İslamın yolu, Ecevit'in koalisyonu ile açıldı, nokta. Ona hiç şüphe yok. Yani ben artık "Menderes zamanında taviz verildi, gibi görüşleri münakaşa etmek istemiyorum; ama siyasi İslamı meşru olarak kabul etmek, Ecevit zamanında oldu. Öyle bir zamanda Ecevit bunu kabul etti ki, Amerika'ya çok kafa tutulmuş, Amerika Vietnam Savaşı sonrası dinciliği çok ön plana çıkarmış ve çok telkinler yapıyor, hiç aklınıza gelmeyecek bir insan olarak, solculuğa karşı çok antipatisi olduğu bilinen adam, ne kadar dinden uzakmış gibi görünürse görünsün küt diye kabul etti bunu. Orada mutlaka bir etkileşim oldu gibi geliyor bana. Bu benim aklımdaki senaryodur, ama çok makul geliyor böyle zamanlarda.

Bir taraftan da toplumsal değişme, kendine uygun dinamikleriyle, bir yerden bir yere gidiyor.

Devam ediyor.

Ama bir taraftan da senaryo var.

Dış müdahaleler, etkenler, dış dinamikler ve onlarla oluşan iç dinamikler.

Bu dış dinamikler kokteyllerde mi şekilleniyor?

Elbette yanlış. Orada oluşturuluyor demek değil bu. Böyle basitleştirmeyin konuyu. Hem devlet içinde oluşturulan politikalar hem de devletlerarası politikalar enformel şekli ile elbette devam etmektedir. Ben sadece etkileşimin nerelere kadar inebileceğine işaret etmek istedim.

Bu aradaki değişimle bu dış dinamikler arasındaki bağlantı, yani birisi çok daha tarihsel, uzun zaman dilimi, birisi çok belirli dönemlerde konjonktürel dokunmalar. Burda bir gerilim yok mu?

Var tabi. Her değişimde gerilim vardır. Köylerin traktörlerle dışa açıldığı belli, hızlandığı belli. Öğrenci hareketleri ile yeni yeni talepler olduğu belli. Fakat Türkiye'nin bu aşamada yapacağı şey, içeride bu hareketleri bastırmak değil kanalize etmek olacağına, bunları şiddetle bastırmaya gitti. Yukarıda söylediğim gibi öğrenci hareketleri siyasal yaşamda ikincil üçüncül etmenlerdir. Çünkü örneğin gidip de Sinop'taki bir gözetleme, dinleme kulesini yıkmakla, Türkiye'de Amerikan etkisi ya da, NATO etkisi azalmaz böyle bir şey olacağı yok. Ama yapıyor çocuklar bunu değişmenin bir parçası olarak. Şimdi gerilim içinde ODTÜ'de örneğin Sinan Cemgil ve arkadaşları benim bildiğim kadar, Orta Anadolu'da ve Batı Anadolu'da bir yere

varamıyorlar, girip çıkarken köylere, diyor ki birisi "Benim orada teyzem, dayım var, onların köyüne gidelim, onlar bizi alır". Evet ama, bu en feodal ilişki, en tarımsal yerel ilişki nasıl bir değişme getirebilir. Oraya gidiyorlar, orada ağırlanıyorlar, yediriliyorlar, içiriliyorlar, "Peki, siz burada dinlenin" diyorlar. Arkasından bir köylü gidip askere haber veriyor. Nurhak Dağları'nda vuruldular sonra.

Şimdi bu kadar feodal bir ilişkiye dayanan, yani kendi teyzesinin kendini koruyacağına inanıp oraya gitmek de bizim çocukların naivliği. Bunlara ne kadar anlattık: "Bunlarla olmaz, siz öğrencisiniz bunlarla olmaz" diye. Gene de "Karıda iş yok!" diyorlar tam kapı önünde, ben de duyuyorum. Pekala. Ama olmaz, işte gördük. Gerilimler böyle oluyor, bir tarafı çok değişmiş, bir tarafı az değişmiş yönler varken az değişmişlerle çok değişmişler arasındaki etkileşim gerilim doğuruyor. Birleştiği yer, aşağı yukarı birleştiği yer siyasi yapı. Çünkü hâlâ bir parlamenter rejim var, seçiyor, seçiliyor. Seçilenlerin yüzde doksanı hâlâ çok etkin değişmemiş düzene has insanlar. Ne olduğunu anlamıyorlar, anlamalarının imkanı da yok.

Değişim süreci yeni siyasal aktörleri açığa çıkarıyor. Örneğin 1960 ile 70 arası işçileşme ve sendikaların gücü artıyor. 60'ların sonunda da esnaflar örgütleniyor ve bu gelişmeler de MHP'nin altyapısını oluşturuyor. Değişimden olumsuz yönde etkilenenler değişime karşı MHP kanalıyla temsil sorununu çözmeye çalışıyor.

Olabilir. Emin değilim sözünü ettiğiniz dönem Ereğli ile uğraştığım sıra. Fabrikada çalışanlar dışarıdan gelip işçileşenler. Ereğli'ye göçenlerin ve çevredekilerin çoğu fabrikaya girmeye çalışıyorlar, ama yalnız fabrika yok buralarda, yeni iş yerleri de oluşmuş. Küçük, koster dedikleri, takaların yerini alan madeni küçük gemicikler yapıyorlar. Onları yapan iki-üç atölye belirmiş sahilde, Ereğli'nin dışında. Onlarda çalışmaya çalışıyorlar. Öbür taraftan da, biraz parası olanlar, esnaf gibi olanlar, işlerini genişletiyor günlük ihtiyaç maddelerini satıyorlar -yorgandan yumurtaya kadar her şeyi satabiliyorlar- fakat daha da önemlisi, hepsinin gözü fabrikanın ürettiği malların pazarlanmasıyla ilgili bir iş yapmak. Ve Ereğli gibi bir yerde (biliyorsunuz Karabük çubuk demir yapar, Ereğli Demir Çelik yassı demir levha yapar) bana söylediklerine göre, bütün Ereğli evleri, yani eski esnaflar evlerinde, kimin elinde ne para varsa, hatta toprağını bile satmış, bu yassı levha demirleri almış depolamış. Bunun fiyatı yükseldiği zaman satmak üzere. Yani bir tür kapitalist girişim. Karaborsa diyemezsiniz, çünkü açık, tutuyor adam, tutabildiği kadar tutuyor sonra satacak. Evinde levha demir tutma-

yan kimse yokmuş. Ereğli'nin 1950-60'lardak ürünü çlek ölmüş. Çlek, lk pazara açılma deneyimleri idi. Şimdi ise ya işçleşiyorlar ya İstanbul'a göçüyorlar, ya da demir ticaretinde uygun zaman bekliyorlar. Ondan sonra bu zaman uzayınca, bunların birçoğu artık tutamamış elinde bunu, birçoğu satmış, birçoğu tekrar küçük esnaflığa dönmüş. Üç-dört tane demir tüccarı kalmış. Ama böyle bir fırtına esiyor, bu tıpkı enflasyonla ilgili göç gbi bir mesele, herkes bir maddeye yöneliyor, o maddeyi depoluyor, daha sonra satmaya gelecek. Şimdi bunlar tüccar mı? Değil. Bunlar esnaf mı? Esnaf da değil. Peki bunlar sanayici mi? Hiç değil. Peki, ne bunlar? Değişimde eklem, mafsal (araform)! Ereğli'de kurulan fabrikanın Türkiye ekonomisine entegre olma süreci içersinde -fabrika bir kere toptan satış yapıyor, dışarıya bile ihraç ediliyor. Ama, eski esnaf şimdiki küçük girişimcilerin elinde depolanarak kapitalistleşmede olanak aranıyor. Doğal olarak yüzde birinden azı yapabiliyor.

Şimdi bu benim Ereğli'de çok açık gördüğüm bir eklemlenme tarzı. Ama acaba Adana'da nasıl oluyordu? Büyük ihtimalle pamuk üretim ve satışında da benzer şeyler oluyor. Ne tarafta pazara dönük bir üretim oluyorsa, bunun modern pazara uyumu için hemen gerekli kurumlar ortaya çıkıyor.

Kapitalist ilişkiler geliştikçe daha küçük ölçekli firmalar büyük ölçekli firmalarla ilişkiye giriyor.

Ama hep alttan, kırsal yöreden bir nüfus geliyor. Bir yerden şehir ekonomisine entegre olması lazım.

Bu kentte tutunanlar için konumunu sürekli koruma duygusunu gündeme getiriyor.

Mütemadiyen giren çok, çıkan çok. O konuma giren ve çıkan adedi herhalde aynıdır. Anında değişir.

Bu kesimin dünyayı algılama tarzı çok önemli. Var olan durumlarını koruma yönelimli.

Biliyorsunuz "küçük burjuvazi" diye anılan bir şey var. Ama küçük burjuvazi çok oynak bir kurum. Çok dinamik bir kurum, bir giriyorlar, bir çıkıyorlar. Lümpen denen işçi olmayan, müthiş bir lümpen grup teşekkül ediyor tabi.

Küçük burjuvazi, küçük üretici, aynı zamanda potansiyel olarak lümpen.

Potansiyel olarak taşıyor onu. Oğullarının yarısı kaçakçı oluyor, öbür yarısı tinerci oluyor, öbür yarısı küçük-minik yatırımcı oluyor. Bu lümpen kısım, bunlar böyle urlar gibi, esas bünyenin üstünde, bir böyle çıkıntı yapıyor, fazlalık oluşturuyor. Ama esas yol devam ediyor, gibi geliyor bana.

Askeri darbeler

Bu 80 darbesi. Şimdi darbeler hep Kemalizm'i canlandırmak üzere geldi, bu modernleşme mi?

Hayır, bu meseleyi doğru koyalım. Her şeye rağmen Türkiye'de değişme, modernleşme devam ediyor ya, Fuat'ın dediği gibi, darbelerde de bu değişmenin etkisi çok belli. 1971 ve 1980 darbeleri Batı'nın telkinleriyle ve bizde Türk-İslam sentezi terimi ile komünizme karşı diye, hiç uymadığı halde bir tür sakinleştirici ilaç gibi Atatürk'ün adı kullanılarak getirilmek istendi ve çok büyük gerilimler yarattı. Yani, laiklerle laik olmayanlar, Kürtçülerle Kürtçü olmayanlar. Çeşit çeşit manipulasyona neden oldu bu, dışarının etkisiyle Türkiye gene de ekonomide bazı yeniliklere kapılarını açtı. Bütün düzensizliklere ve aykırılıklara rağmen ülkede bir hareketlilik yaratıldı. Bu, devletteki birçok insanı, özellikle ordudaki pek çok insanı uyandırdı. Yani bir tür yeniden düşünmeye sevk etti bana kalırsa. Üstelik de orduya çok iyi bir eğitim verilmesi, yabancı dil bilgisi, dışarıyla iletişim derken; birden bire Kenan Evren devresinde olmayan bir uyanış oldu orduda, ben buna eminim. 71 ve 80 darbelerini yapan ordu kumandanları, inanılmaz biçimde Amerikan ordusuna tâbiydiler. Bir general Porter vardı, Allah selamet versin, gelip gitti mi tamam, her şey yeniden çerçeveye otururdu. Amerikalılara bu kadar bağımlı olmanın orduya ne kazandırıp ne kaybettirdiği hakkında yeniden muhasebe yapıldı bence orduda. Ve nihayet farkına vardılar ki, Amerika'nın her tavsiye ettiği hikayenin -tabi Soğuk Savaş da bitti onu da hiç unutmamak lazım- değerinin ne olduğu artık bir kere daha konuşulabilir, hatta değeri olmadığı anlaşılabilir. Ve o zaman hızla döndüler. Ordu döndü. Soğuk Savaş bitince ordunun düşünme tarzında temel aksiyonlardan biri geri çekilmiş oldu. Kürtler de, Apo'cular da Doğu'da -adam öldürerek hiç durmadan- ordunun yeniden yeniden düşünmesini temin ettiler. Ve bugünkü ordunun temel düşünce tarzı, 70, 80'lerin düşünce tarzından son derece farklı. Temelinde, Soğuk Savaşın bitmesi, Amerika'nın bugünü yeniden değerlendirmesi ve o zamanlardaki politikanın Türkiye'ye miras bıraktığı gerilimler kaldı. Şeriatçılık ve Apo'culuk. Onları yeniden değerlendirdiği zaman, ordu birden başka bir yere oturdu. Birden farkına vardı ki, toplumun gelişmesi ve ordunun daha kuvvetli olması için, daha akıllı insanlar yetiştirip, daha ileri teknolojide alet silah kullandırabilmesi için, başka bir yerlerde bir şeyler olması lazım.

Bence asıl mesele budur. 1970'deki, 80'deki ordu inanılmaz biçimde

Rusya korkusundan Amerika'ya bağlıydı, Amerika'nın bir dediğini iki etmiyordu. Amerika da ordudan inanılmaz taleplerde bulunuyordu. Erbakan'ın onore edilmesi, getirilmesi, ortalığa sürülmesi de bu bağımlılığın içindedir.

Siz dış dinamikleri vurguluyorsunuz, ama bütünsel olarak bakıldığında darbeler, sermaye birikiminin tıkandığı dönemlere denk düşüyor. Bu ilişkiyi nasıl değerlendiriyorsunuz.

Şimdi şöyle dersen o başka bir şey: Büyük sermaye ile bu darbelerin ilişkisi nasıl oldu? Neticesi ne oldu? Bu başka bir soru. Ama Türkiye'nin genel gidişatı için devlet yapısı için, dışarıyla ilişkisi için, darbeler ne zaman geldi? Ne etkisi oldu? Bu başka bir soru.

Bence, birinci soru bizim esas hareket alanımızı belirleyecek.

Ben o kadar oligarşi ile açıklamaya taraftar değilim. Başka dinamikler de var.

Burada farklı bir düşüncem var. Sadece büyük sermaye sahipleri böyle yapalım dediler diye dönüşüm gerçekleşmiyor. Toplumsal yapıyı oluşturan değişkenler öyle bir birikimli noktaya geliyor ki, sistemin mantığı bazı müdahaleleri gerekli kılıyor. Türkiye'de ilk defa ithal politikaları sonucu, büyük sermayede yoğunlaşma gerçekleşiyor. Fakat 60'ların sonunda ithal ikamesinin sorunları açığa çıkıyor. Bunu aşabilmek için, bir bakıyorsunuz, işte balyoz gibi iniliyor. 80'e gelince, ülke içinde tüketime yönelik üretim yapan, sermaye, krize giriyor. Burada uluslararasılaşma isteği, pazar ihtiyacı gündeme geldi. Bu dönem bir de bakıyorsunuz, yeniden askerler gündeme geliyor. O sıkışıklığı aşmak için. Yani bir de öyle bir toplumsal...

Ben ikincil olduğunu zannediyorum bunun. Hayır.

1960'larda başlayan, içe dönük sanayileşme, bir taraftan da içeride gelirin yeniden dağıtılmasını mümkün kılacak organizasyonların da önünü açtı. 27 Mayıs 1960'ı nasıl değerlendiriyorsunuz? Madem darbelerden konuşuyoruz.

Benim yaşadıklarım çerçevesinde, 1960 darbesi bu 1950'den 60'a kadar süren kırsal değişimin ve yeniden dışarıdan sağlanan ekonomik kolaylıklarla oluşturulan, karayolları, barajlar vesaire ve sonra da tabi Ereğli Demir Çelik Fabrikaları gibi sanayi kuruluşlarının oluşmasıyla ortaya çıkan ilk siyasal gerginliğin kendi kendisini dengeleme hareketiydi ve ileriye dönüktü. Çünkü içeride dengelerseniz, geriye dönük dengeleyemezsiniz. İçerinin faktörleriyle dengelerseniz, mutlaka ileriye doğru dönük olması lazımdır.

Mesela, işçi sendikaları 1960 Anayasası'nda çıkmıştır, 71'de çıkmamıştır. Oradaki çıkış, benim kendi gözlemim olarak, Ereğli Demir Çelik Fabrika'sının kuruluşu, inşaatında bile çıkan işçi meselelerinin çözülüş tarzı, orada -Demirel müteahhitti, onu da unutmayın, onun da deneyimine dahil buo zamanki ortaya çıkan hadiseler, bu ilk topraktan kitlesel kopuşun yarattığı yeni nüfus hareketleriyle, şehre gelen adam, dışarıyla yeni ilişkiler kurmak, parasal meseleler. Ama hep içerinin gerginliğinden. içeride topraktan kopan köylü ve şimdi işçileşme başlıyor. Bu uzmanlaşmamış işçi, barajlarda çalışan işçi, el sanatlarında çalışan işçi meselesiyle ortaya çıkan hadiselerde, yeni bir siyasal anlayış gerektiği zaman, o iç gerginlikle kimse hayır demedi buna. Tamam "Biz", dikkat ederseniz, "Nato'ya, Cento'ya bağlıyız" diye girdi millet, içeriyi düzenledi. Ve dış ilişkilere hiç dokunmadan, Avrupa'yı da içererek, Yakın Doğu'yu da içererek, hatta düşünmeyerek bile, onların üstünde. İçerideki gerginlikleri yumuşattı, yeniden düzenledi diyelim.

1960 hadisesinin en büyük meselesi; sanayi toplumuna açık oluşumların gözlemlendiği, değerlendirildiği bir anayasaydı. 1971'deki yeniden orta karar düzenleme orta yerde kalmıştır. 82'deki ise son derece geriye dönük, Amerikan dış siyasetinin Ortadoğu'daki gerekliliğini yerine getirmeyi peşinen kabul etmiş, gerginlikleri arttırıcı bir olaydır. Memleketin içine dönük değil, dışarıdaki ilişkisine dönük bir darbedir. Onun için ikisi de çok zarar verdi memlekete, gerilimi büsbütün arttırdı. Düzeleceğine -1960'dan sonra o olmuştu- inanılmaz derecede büyük çalkantılara sebep oldu iki Anayasa da. İçeride ölenler, dışarıda ölenler, 1 Mayıs hadiseleri, dağlara çıkanlar...

60 darbesinin daha iç dinamiklerden kaynaklandığını...

Ve tansiyonu azaltıcı..

1971 ve 80'in ise dünya konjonktüründen kaynaklandığını söylüyorsunuz.

Tabi, yüzde yüz. Öbür iki darbenin Türkiye'nin iç dinamikleriyle ilgisi yoktu. İç dinamik gibi görünen, o günde elli kişi ölüyor hadisesi bile dışarıdan tanımlanmış, ittirilmiş bir hadisedir.

Onun için bir gecede çatışmalar durdu herhalde.

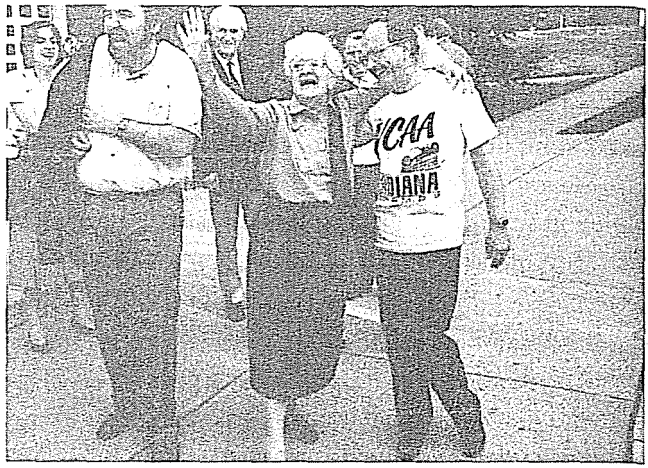
Tabi, bıçakla kesilmiş gibi durdu. Mütemadiyen "İç harp, iç harp" diye de konuşulup gidiyordu. O işte dışarıdan olandı. Çünkü içerideki gerilimi yaşayan genç kuşaklar hem etnik gerilimin hem dinsel gerilimin farkındaydı, bu başka türlü olmaz. Amerika bunu yumuşatarak gitti. Erbakan'ı gözden çıkardı, gönderdi. Çünkü Humeyni gibi Erbakan Evren'in yerine gelebilirdi. Ama Amerika farkındaydı ki, Erbakan'ı öyle getirseydi, memleket

bir daha kontrol edilemez yani Amerika tarafından kontrol edilemez hale gelirdi. Onun için Evren'i getirdi, o çok güzel manipüle edilebilir bir insandı, ondan sonra da Erbakan getirildi ve siyasal hayat devam etti. Bugünkü şartlar çok farklı; bir, Soğuk Savaş yok. Dolayısıyla Amerika'nın burayı manipülasyonu için o zamanlardaki gereken dinsel gerginliği germe, etnik gerginliği germe politikalarının anlamı yok.

Şimdi hızla içerisi değişiyor. İçerideki gerginlikler meselesi değişiyor. Tabi bozulabilir, başka şeyler olabilir. Onu tam bilemezsin ne zaman, nerede ne olacağını ama, temel manipülasyon meselesi kalktı, Soğuk Harp yok. Örneğin Amerika iki telefonuyla Apo'yu Rusya'dan çıkardı. Soğuk Savaş olsaydı, onu oradan alamazdı, çok daha büyük problemler olurdu. Şimdi, kozunu Almanya ile paylaşacak. Almanya hâlâ Türkiye'yi destabilize etmek için dinsel örgütlenmeyi ve etnik bölücülük odaklarını elinden bırakmıyor. Bunlar hep destabilize etmek için, alet kendi ellerinde, oynuyorlar. Şimdilik Apo'yu İtalyanlar'a verdi, İtalyanlar düşünsün biraz da onu dedi. O başka bir yere girecek, çünkü aynı şartlar yok artık. Şimdiki şartlar Sovyetler'e karşı bir harekette, kuvvetli bir fikir hareketi yaratmak yahut duygusal bir ideolojik hareketi canlı tutmak değil, şimdiki mesele Ortadoğu'daki Amerikan-Türk ittifakını besleyerek, kendi idaresinde bir Kürt devleti kurmak. Bakalım ne zaman. Böyle bir şey olursa gene çırpınacağız tabi, olurdu olmazdı diye, bakalım.

Dolayısıyla ben iki askeri darbenin arkasındaki bu Vietnam sendromu ile gelişmiş olan, dini ve etnik grupları canlandırarak Sovyetler'e karşı hareket yaratma politikasının temel sonuçları olan iki darbeyi 1960'la ve bugünle hiç karşılaştırmıyorum. Birden bire orada bir şeyin farkına varıldı -çok da söylendi tabi bunlar her yerde de yazıldı- Vietnam sendromunu söndürmek, öldürmek için ve Soğuk Harp'i kendi lehlerine bitirebilmek için birçok ülkenin ve Türkiye'nin ordusunun kullanıldığı. Onun farkına varan generaller de; "Tamam bu böyle gitmez, yaşayacak devlet dinsel devlet olarak yaşamaz, Pakistan'ın, İran'ın hali meydanda, biz bu işe el koyalım. Çünkü biz en temeldeki örgütüz burada" dediler. O arada, Türk hükümeti -değişmeyi tam kavrayamadıkları için- durumu anlaşılmaz hale getirdi. Özal'ın buradaki günahlarını hiçbir melaike öbür dünyada affettiremez, hiçbir melaike. Evren'inkini de affettiremez ama özellikle Özal, yapılmaması gereken her şeyi yaptı bu memlekette. Bir; hukuku yıktı, "Anayasalar bir kere delinir", "memurlar işini bilir", "ordunun prestiji kalmayabilir", sözleri ile. Şortlarla resmi ordu teftişlerine gitmesi ile de şeriatçılara orduya küfretme hakkı veriyordu.

İlber Ortaylı, Mübeccel Kıray ve
ve Mümtaz Soysal,
Indiana Üniversitesinde

übeccel Kıray, Tilda-Yaşar Kemal
ve İbrahim Kıray.
Kıraylar'ın evinin bahçesinde

İlber Ortaylı, İbrahim Kıray,
Mübeccel Kıray,Nermin Abadan
Unat, Indiana Üniversite'sinde

Ama, liberallerin söylediği anlamda, onların gözüyle baktığımızda, Özal'ın yaptığı tam da modern piyasa ekonomisine geçişi, yani geleneksel iktidar-devlet-ordu yerine, piyasanın tanımladığı iktidar ilişkilerini ikâme ediyor.

Ekonomi kurallarında bazı değişiklikler yapıldı evet, ama; dünyanın hiçbir yerinde, serbest piyasa yüzde yüz serbest değildir. Amerika'da bile kriz başladı mı, herkes paldır küldür, Greenspan'ın yönlendirdiği Merkez Bankası'na koşar, "Ne yapacağız" diye. Bu böyledir, bu retorik, boş lâf. "Serbest rekabet, herkese şans verir" dendi, veriyorsun, vurguncu yaratıyorsun. Memuru rüşvete alıştırıyorsun, hukukun dibine kibrit suyu döküyorsun. Sonra? "Sonra ne olursa olsun, bana ne!" diyor. Yani inanılır şeyler olmadı bu memlekette.

Tamam, iktisaden pariteyi koymak, borsayı açmak... Ama bunlar küçük reformasyonlar. Bir büyük memleketin sanayileşme süreci içerisinde bunlar sadece bir adımdır. Transformasyon kelimesi herkesi büyüledi. Sanki yepyeniymiş gibi. Neyin transformasyonu?

Tabii fiilen sanayi çok geriledi.

Tabii, finansa dönerseniz, üretim düşer. Böyle, transformasyon gibi yanıltıcı sözlerle ortaya çıkıp da, serbest ticaret deyince, sanayi bir tarafa itilip, tamamen parasal manipülasyona geçildi. Parasal manipülasyon ise bu memleketin en az istediği şey. Bu memleketin istediği şey üretimdi.

Belki dışarıdan müdahalenin ekonomik anlamda 80'lerde açığa çıkması için ekonominin daha da parasallaşması gerekmiyor mu?

Evet, ama bu tamamen dışarının çizgisidir. Ama herhangi bir akıllı devlet adamı, "Bu senin istediğini de yaparım ama başka şey de yaparım" demeliydi. Transformasyona ek olarak bir de "yükselen değerler" rezaleti vardı. "Transformasyon" kelimesi ile "yükselen değerler..." Peki ne yapacağız yükselen değerlerle? Herkes kendi çıkarını düşünecek? Ne olacak? Şimdi Menderes döneminde, "Her mahallede bir milyoner yaratacağız" denmişti, siz bu tabiri işitmiş miydiniz bilmem. Özal da "Köşedeki karpuz sergicisi milyoner olacak" dedi. Limon satarak zengin olacak! Ama limonu bile kimin ürettiği belli değil, limon satarak hangi ülke kalkınmış? Hangi ülke? Bir de "Köşede limon satarak"! Daha beter bir iş. Bu tutum bugünkü faiz politikalarını ortaya çıkarıncaya kadar sürdü. Bankaya para verip, bankadan para kazanma meselesini. Hiçbir şey üretmeyeceksiniz, hiç durmadan devlet size faiz verecek! Rantiye dediğiniz sınıf; 19. yüzyıl, 20. yüzyıl

başında emlakı olup, onun kirasıyla geçinen adamdı. İşte kira. Ama kardeşim paranızı repo yaptırarak -her neyse onlardan da pek anlamıyorum- onun parasıyla banka sürdürmek, bu çok garip bir hikaye. Hiçbir ekonomide olduğunu zannetmiyorum bunun, ben ekonomist değilim ama üretmeden bir yere varılamayacağını biliyorum.

Ya da büyük hazine arazilerini kapatarak.

O da ayrı bir tarafı meselenin. Yağma başka taraflarla da gidiyor. Ben Özal'ın zararlarından bahsetmek istiyorum. Latin Amerika literatüründe "komprador" diye bir tâbir vardır. Özal kadar büyük komprador Brezilya'da bile yetişmedi. Sadece Batı'nın istediklerini yaparak ve memleketi batırarak gitti.

1980'leri anlamak

"Transformasyon" dedikleri şey en çok değerler sisteminde açığa çıktı.

Darbe buna kapıyı açtı. Ama bunun en önemli meselesi çok kontrollü bir ekonomi sürüp gidiyordu. O çok kontrollü ekonomi gerilim yaratıyordu, o da doğru. Bu devletçilik anlamında kontrollü ekonomi değil. Bunu yanlış anlamayın. Ama ne oldu? KİT'leri parti faaliyetlerinde oy kazanma aracı olarak kullanmaya başladılar. Ama sonucu çok ters oldu. Bir sürü eleman aldılar KİT'lere, partiyi tutsun diye, ama hepsine maaş veremiyorlardı. O zaman ne yaptılar? Herkesin maaşını arttırmayarak, daha çok insana iş verdiler, hep bir kişi daha almak için. Hem o parayla hiç kimse geçinemiyor, hem de daha büyük gerginlikler yaratıyor. Ama o işe alınma meselesi var ya, müthiş etki yaptı o. Topraktan kopan ve tam geçinemeyen gruplar için, bütün devlet dairelerinde istihdam iki buçuk katına çıktı. Verdikleri para az, ama veriyorlar bir para. En düşük ücretle devlette, KİT'lerde çalışmak bir tür sigorta oldu. Memur ya da işçi de asıl kazancını başka yerlerde aradı.

Şimdi bunun etkisi ne oldu? Bunun etkisi bütün hukuksal, kaidesel çerçeveyi kırmak oldu. Türkçe'de bir tâbir vardır; "Bir yumurtayı kırk kişi taşımak" diye, tabi taşımaz bir yumurtayı kırk kişi, o yumurta yere düştü kırıldı. Devlette bu kadar çok eleman tarafından aynı iş yapılmaya başlıyorsa, bu iş görülmemeye başlandı. İyi iş görenlere de herkes mani olmaya başladı. Devletin kendi içinde bir çözülme başladı; Kanunsuzluk, kaidesizlik, düzensizlik. Ve bu sanki devletin kabahatiymiş gibi gösterildi. "Devlet olursa böyle olur kardeşim!" Kardeşim niye böyle olsun? Böyle olması için bir sebep yok. Tekel'e hiç durmadan memur alınıyor, sonra Tekel çalışmıyor.

"E, tekel, inhisar, onun için çalışmıyor." Yoo, bu kadar çok adamı doldurursanız bu iş çalışmaz. Bunun çok misalleri vardır. Sekreter gelmiş, İbo'ya doktor olarak dert yanıyor, işte "Sinirlerim bozuk" diyor ve benzeri psikolojik rahatsızlıklardan söz ediyor. "Yalnız ben çalışıyorum, öbürleri hiç çalışmıyor!" diyor. "Peki ne kadar çalışıyorsun bakalım?" demiş İbo. "Ben sabahleyin iki mektup yazdım, öbürleri hiçbir şey yazmadı!" Öğleden sonra? "Öğleden sonra ben de yazmadım!" Şimdi, bir büroda iki mektup yazmak ne demektir çocuklar? Tamam mı? Bu devlet mekanizmasını çökerten bir şey. Bugün devlet küçülsün derken, bunu kastetmiyorlar ama bu yönü çok önemli. İşletmelerin rasyonel çalışması için devletin değil, siyasal yaşamın kendisine çekidüzen vermesi gerek!.. Başka türlü bir çözüme imkan vermediği için, patronaja döndüler. Unutmayın ki patronaj eski, sanayi öncesi toplumunun yüz yüze ilişkilerinde, role dayanan değil, yüzyüze ilişkilerine dayanan bir şeydi. Modern toplumda ilişkiler role dayanır. Anonim rol ilişkileridir. Otobüs şoförüsünüzdür, yolcusunuzdur, tapu memurusunuzdur, mülkü olan insansınızdır, banka memurusunuzdur, parasını işleten insansınızdır. Buradaki münasebetler anonimdir. İster Ahmet olsun, ister Hatice olsun hiç fark etmez bu etkinliklerde. Bu anonim rol ilişkilerine geçme imkanı yok Özal'ın dünyasında. Özal'ın dünyasında ve tabi bütün patronaj ilişkilerinde. Peki ne var? İşte böyle, amca, dayı, ağabey, herkes ağabey -ona da geleceğim zaten, ona da geleceğim- onların hepsi bu kişisel ilişki. Şimdi eğer kanun kalmadıysa, devlet tıkandıysa, işlemiyorsa, ne oluyor? Kişisel problemlere kişisel çözüm buluyor patronaj dediğimiz himaye sistemindeki himaye edenler. Kişisel çözüm bulunca ne oluyor? Kaide dışı oluyor. Kaide içi olmasının imkanı yok.

Herkes teker teker sorunlarını bir yerlere götürüyor, onlar da teker teker çözüyorlar. Sen geliyorsun "Açım" diyorsun, peki, yemek veriyoruz. Peki sen gidiyorsun "Susadım" diyorsun, su da veriyoruz. Sen geliyorsun "Ben alkol almak istiyorum" diyorsun, sana da veriyoruz. Halbuki bizim evin kaidelerinin içinde hiç kimseye yemek yedirmek yok, su içirmek de yok, alkol içirmek de yok. Olsun, herkesinkini tek tek çözüyoruz, sonra dışarı çıkıyoruz, "Eh, onlar işlerini biliyorlar" diyoruz. İş çözülmüş oluyor. Olacak iş değil!

Patronaj ilişkileri eski düzene ait, tek tek yüzyüze bireysel ilişkilerdir. Halbuki modern toplum ilişkileri anonim rol ilişkileridir. Özal tipi idare, anonim rol ilişkilerine imkan vermedi, hepsi çöktü. Çöktüğü zaman kurumsal kaideler düzeni çöktü. Herkes herkesin problemini kişisel seviyede, ab-

la ve ağabey olarak, baba olarak, ne isterseniz deyin, çözünce ne oldu? Kanunsuzluk, illegalite öne çıktı. İllegalite ne demek? İllegaliteyi başka türlü düzenlerseniz, nüfuzlu bir hanım, kanundışı bir insanı çağırır: "Benim kızımın borçlarını uygun şekilde halledin" der, sonra o da ayağından vurulur. Sonra da o kanundışı insan "Ben devletim" der. Mafya tipi üretimin temelinde, kişisel, anonimleşmemiş, tek tek çözülen kişi problemleri vardır. Bu devlet politikası haline geldiği zaman ki, bu Özal zamanında devlet politikası haline geldi ve sonra devam etti, Türkiye hakikaten durdu, işlemedi.

Sadece o dönem, Özal diyoruz ama, buna, uluslararası literatürde eş-dost kapitalizmi diyorlar.

Elbette bu oluşumlar aynı koşullardaki her ülkede oluyor, ama Türkiye Cumhuriyet deneyimi ile bunun önüne geçebilirdi.

Aslı bu da, demek değişim öyle bir noktada, Malezya'da eş-dost kapitalizmi, Tayvan'da aile kapitalizmi...

Elbet her yerde aynı şey oluyor. "Türkiye Türkiye'ye benzer", hayır benzemez. Her yerde aynı şey oluyor. Devleti sıkarsanız, özellikle bu patronaj ilişkileri içinde tekrar sıkarsanız, her kişinin problemi tek problemmiş gibi çözülürse, burada ne hukuk sistemi kalır, ne kaide kalır, bir sorun çıktığı zaman mafya çözer.

Nasıl bir toplum vardı ki Özal politikaları ya da tarzı bu kadar yaygın kabul gördü?

Orada şunu söyleyelim; muhalefete de izin yoktu, 1980 darbesi ile bütün muhalefet örgütleri kapatılmıştı, artı medya da zaten bu tür ilişkiler içindeydi, muhalefetin sesini duyurabileceği yerler de çok sınırlıydı. Her zaman Özal muhalifleri vardı ama, ...

Ama iktidara gelecek oyu aldı.

Ecevit'in Erbakan'a tanıdığı meşrulaşma hakkı ile, onun topluma getirdiği "Ne olacak şimdi?" meselesinde, sol-sağ çatışmasının inanılmaz bir etkisi vardır. Ve burada birisine bir suç yüklemek mümkünse, Kıbrıs'a kafa tutan başbakanın ötekiyle işbirliği yapması. Sonra kıvrana kıvrana pişman olması hiçbir şeyi çözmedi. Bazı çevrelerin; "Sizin mutlaka şeriatçılarla işbirliği yapmanız lazım" dediğinde, zaten mistik olan Ecevit de -Tagor tercüme etmiş unutmayın- buna da peki dedikten sonra da bir kere daha eteğini toplayamadı. Şimdi hâlâ toplayamıyor.

Küçük esnaf ne oldu bu değişme süreci içinde? 60'lardan 80'lere, Ereğli'de nasıl çözüldü; nasıl küçük girişimci, küçük burjuva değişti meseleleri konuşuldu. Büyük sermayede 50'lerden 60'lardan 90'lara da çok önemli şeyler değişti. O konuyu biraz daha açıp bağlarsak bu darbeyle.

Şimdi şu muhakkak; Ecevit'in bilmediği meselelere yaklaşmaması rol oynadı. Sanayi meselelerine Ecevit yanaşmadı işin aslında, Erbakan yaklaştı- Erbakan en hayalci biçimde yaklaştı. Mevcut holdinglerin talepleri ile devlet maliyesinin hiç anlaşamadığı görülüyordu. Erbakan her gün üç fabrika temeli atıyorum diyor, nasıl finanse edeceği bilinmiyor, kimse bunun tam bir blöf olduğuna inanamıyor. Ve büyükçe sermayenin ödü patladı, "Ne oluyoruz? Altımızdan toprak çekiliyor, halı çekiliyor" diye düşündü. O zaman da Ecevit'e karşı bir hareket başladı. Onların yaptığı bir yanlış teşhisti, Ecevit'in sosyal demokrat işçi hareketlerine yeşil ışık yakması gibi. Halbuki yakmamıştı. Oradaki en büyük irrasyonellik, Erbakan'ın getirdiği irrasyonellikti. Ama TÜSİAD bunu koalisyonun büyük ortağının yapımı olarak aldı; işçi hareketlerine başka haklar tanınıyor, işte solcu hareket çok gelişiyor, Ecevit buna izin veriyor. Halbuki hiç öyle değildi iş. İkisi de aynı yerden kaynaklanan aşırı hareketler halindeydiler, hem sol hem sağ. O zaman daha şeriatçılar yoktu. Baktı ki Amerika şeriatçıları ortaya süremiyor, bari şunu darbeyle temizleyelim, iş tamam olsun dedi. Kendisini ilgilendiren finans tarafıydı işin, bu işi Özal'a yaptırttı.

Eş-dost Kapitalizmi ve Mafya

Şimdi TÜSİAD eğitim, adalet reformu taslakları hazırlıyor.

Zannederim kişisel çözümlerle bir yere varılamayacağını gördüler. Buna ek olarak sanayileşmenin, modernleşmenin tek boyutlu olamayacağını, değişmenin diğer yönlerine de omuz vermeleri gerektiğini gördüler.

Alaattin Çakıcı gibi para karşılığı iş gören mafyanın sorun çözme tarifesi çok yüksek. Bu tür ilişkileri kullanarak sorunlarını hukuk dışı yollarla Çakıcı kanalı ile çözmek isteyenler üst gelir grubuna mensub. Çakıcı, Korkmaz Yiğit, Ticaret Bankası'nın satılması ile ortaya çıkan olaylara baktığımızda sanırım orada çok önemli bir kırılma oldu ki mafyaya karşı hukuk savaşı açıyoruz demeye başladılar.

Aklıma hep Haliç kıyısı geliyor. Bizans'tan beri orası ticaret kapısı. Surların arası yağcılar kapısı, meyveciler kapısı denen iskelelere mallar geliyor, mallar çıkıyor. Balçık, çamur, depolar. İstanbul sanayileşiyor diyelim,

depo üzerine depo, Bahariye battaniyelerinin fabrikası, böyle fabrikalar, depolar. Müthiş balçık, kötü bir çevre oluşuyor. Hiç hatırlıyor musunuz o zamanı, öyle bir yere gelmişti ki Haliç, o kadar kötü, kokusu mokusu da dahil, oranın ne depo olarak fonksiyon görmesi, ne fabrikaların işlemesi nerdeyse imkansızdı. Bir anlamda fonksiyonunu göremez hale gelmişti. Derken Tırtıl, arkasından da Dalan geldi, "Temizliyorum Haliç'i", "Ben temizliyorum" diye kendisine çok propaganda yaptı. Kim gelirse gelsin orayı temizleyecekti, yoktu başka çaresi, bitmişti. Öyle bir işbâ noktasına gelmişti.

Şimdi bu patronaj büyüdü büyüdü büyüdü, bu tek probleme tek çözüm, bu patronaj sistemi, öyle bir yere geldi ki, sanayi büyüdü, dışarıyla ilişkiler arttı, banka ilişkileri, bir numaralı her şeyi tayin edici yere geldi. Her şey düzgün gidiyor gibiydi. Ama hiç durmadan birileri ayaktan vurarak para tahsil ediyor. Bu, ekonominin kaldıramayacağı bir işbâ noktasına geldi. O işbâ noktasına geldiği zaman, mutlaka müdahale gerekiyor. Nasıl müdahale edilecek? Şimdi, yeniden eklemlenme meselesine geliyoruz; demek ki artık patronaj meselesiyle işler çözümlenir halden çıktı, bu patronajın bertaraf edilmesi, burada kurumlaşmaların yerine oturması lazım. İhalelerin nasıl yapılacağı kaidesine göre yapılması lazım. Bir iki sene önce üç bankayı patronaj sistemiyle Çakıcı çözdü, ama dördüncüsüne geldiğinde, ekonomi kaldıramadı, işbâ noktasına geldi, bunu temizlemek gerekti. Biz şimdi o işbâ noktasındayız. Banka, arsa, ithalat-ihracat yolsuzlukları ki hepsi bu himaye ilişkileriyle bağlantılıdır. Bu patronajla bu işba noktasına gelince mutlaka bir şey olacaktı.

Arada tekrar teşebbüsler olacak, tekrar araya girmeler olacak, himaye mekanizları kaidelerin, kanunların etkinliklerini geri çekme etkinlikleri olacak, ama bir yerde büyük banka muamelelerini ve büyük iş çerçevelerini artık öyle hemşerilere iş bulmak meselesinin benzeri ilişkilerle çözülmesi devresi bence bitecektir.

Dünya ile bütünleşme sürecinde bu tür ilişkiler istenmiyor. Türkiye'de desteklenerek, teşvikler verilerek, özel ilişkiler kurularak sermaye birikimi yaratılmaya çalışıldı. Fakat Özal'la birlikte iş, teşviklerden, kaynaklardan çıkıyor, kamunun kaynaklarının kaidesiz ve ölçüsüz verilmesine, kullandırılmasına dönüşüyor. Bu nasıl sonuçlanacak?
Yaşanan süreci "neoliberal mafya ekonomisi" olarak tanımlayabiliriz. Özellikle dünya ekonomisi ile bütünleşme sürecine giren ülkelerde ulusal kaynakların belirli ellerde yoğunlaşmasını sağlayacak ekonomi-politikalar uygulamaya sokuluyor. Özellikle üretim yönelimli olma-

yan Türkiye gibi ekonomilerde kaynak paylaşımı patronaj ilişkileri dolayında gerçekleşiyor. Güney Kore, Malezya'da da kaynak aktarımı eş-dost kapitalizmi olarak tanımlanıyor, ama kaynakların üretim yönelimli alanlara aktarılmasına dikkat ediliyor.

O da olabilir ama, meselenin bütününü ele almaya çalışırken, bu teke tek çözümler mafyalaşıyor, mafyalaşmanın da bir işbâ noktası var. Bana öyle gibi geliyor. İşbâ noktasında olunca mafya işi patlıyor. O da işbâ noktasına geldi gibi geliyor bana Türkiye'de. Bakalım daha ne kadar zaman devam eder.

Toplumun buna bu kadar açık olması nasıl değerlendirilebilir?

Bunun bir tabakalaşması var, hiyerarşisi var.

Patronaj hiyerarşisi!

Bu kadar topluma hakim olması bir birikimin sonucu.

İşte bir türlü o eski ilişkilerden kurtulamamak. Çabuk yapma işi, işin çabuk yapılması kişisel çözüm bulmaya bağlı. Kaidelere uymaya başladınız mı, bu iş yavaşlıyor bir miktar, ama daha sağlam oluyor o başka, belirli bir aşamada. Her aşamada kişisel çözüm meselesi var.

Peki bu süreçte aydınların konumunu nasıl değerlendiriyorsunuz?

Aptallar, dünyanın en büyük aptalları aydınlardır der. Ne kendi çıkarlarını bilirler, ne çevrelerini izah edebilirler. Hiç değilse, köyden gelen Mehmet ağa karpuz satarken birden kendi menfaatinin nerde olduğunu biliyor, gidiyor iki gecekonduluk yer kapatıyor, tamam. Ben Teknik Üniversite'deki çocuklara takılarak söylemiştim. Teknik Üniversite, Maslak'a taşınıyordu; orada bir Pınar mahallesi var, tam gecekondu mahallesi. Yarı şaka, yarı ciddi: "Yahu siz niye oturuyorsunuz burada, gidin orada bir yer edinin" derdim. "Keçi çıkamaz oralara" derlerdi, yani düşünmüşler! "Canım, üç sene sonra yolu yapılır oraların." Valla, bir tek çocuk, asistan, gidip de Pınar mahallesinden ev almadı. Halbuki o kadar belli bir şeydi ki. Şimdi şıkır şıkır bir mahalle Pınar mahallesi, bir tarafında yeni borsa binası, bir tarafında üniversite ve spor tesisleri!..

Aslında 80 sonrasında aydınlar piyasayı keşfetti. Piyasa da aydınları keşfetti. Yani düşünsel donanımlarını piyasa sürecinde değerlendirmeye başladılar.

Gerçekten 80 sonrası Özal'ın tanımladığı "köşeyi dönme" edebiyatında bir grup aydın hem bu edebiyatı zenginleştirdi hem de kendileri zenginleşti. Tüm bunlar özgürlükler adına oldu.

1980 darbesi ve YÖK'le çok insan üniversiteyi bıraktı. Genç, parlak zekalar bıraktı üstelik. Bunların birçoğu ansiklopedi, dergi gibi yerlerde çalıştılar, bir kısmı gazetelere girdiler. Son derece aydınlık düşünen insanlar, hiç değilse ötekine berikine angaje olmamış analizler yaparken, doğru yanlış, bir de baktınız ki bir Amerikan muhafazakar parti çizgisine girdiler. O kadar da muhafazakar olmasalar biraz daha hoşgörülü olacağım. Bazı köşe yazarları bunların başında olmak üzere, inanılmaz bir Amerikan devlet propagandasına döndüler. Bütün o özgürlük lafları, manipülasyon terimleri bir tarafa bırakıldı. Eğer düzgün ve ileri sanayiye dayalı bir toplum yapısı oluşturma yönünde yazı yazmıyorsanız, öbür bütün ideolojik laflar salatadır ve manipülasyon aletidir.

80'ler televizyonların, gazetelerin sayısal olarak arttığı bir dönemdi. Toplumsal projelerin tahrip edildiği bir dönemde bu düşünceler, birey olmak, sivil toplum oluşturmak iddiasında idi.

Evet, "Devlet küçülsün!" dediğinizde; devlet her şeyle ilgilenmesin ama denetimini ve girişimini tam yapsın demektir. Yoksa her şeyde "havlu atsın", herkes hukuk dışı istediği her şeyi yapsın demek değildir. "Devlet işlemiyor!" deniyor, tabi işlemez. Niçin işlemediğini izah edin önce. Yoksa şirket işliyorsa, devlet de işler; niçin işlemesin? Bu onların günahıdır, para kazanmanın yolunu buldular işte. Size bir şey söyleyeyim mi; akademik faaliyetlerinize önem vermelisiniz. Yani, açık seçik beyin faaliyetinizi gösteren, okuduklarınızı, düşündüklerinizi özetleyen şeyleri çocuklara aktarmayı birinci vazife olarak görün. Burada çok daha fazla takdir edilecek etkinlikleriniz olur, çok para almazsınız bu doğru. Ama hâlâ Türkiye üniversiteleri, eh, işte üç aşağı beş yukarı bir şeyler veriyorlar. Eğer başka yerlere yazı yazmaya ve özellikle üniversiteyle ilgisi olmayan çevrelere emek vermeye başlarsanız, üniversite çabanız düşer.

İslami Sermaye!

Bir de "İslami sermaye" meselesi var.

Modern sermaye ve banka usullerine ne kadar uyduklarını bilmediğim hem yabancı memleketlerde hem buradaki vatandaşlardan "Allah rızası için" toplanan "hisselerle" önemli yatırımlar, özellikle üretime yatırımlar yapılıyor gibi görünüyor. Birçoğu tarımsal ürünleri işliyor, bir kısmı da diğer kesimlerde. Anlaşılan açıkça metropol çevrelerindeki üretim yatırımları ile rekabet ediyorlar!

Bir tarafta demin bahsettiğimiz büyük sermaye var. Büyükler kuralları-na göre, toplumun bütünü üzerinde egemenlik kurmuşlar. Fakat bu sü-reçte kendi dinamiğine göre sermaye nasıl büyüyorsa, Konya'daki, Muğla'daki, Denizli'deki sermaye de benzer bir biçimde büyüyor. Problem, orada yaratılan sermayenin genelde toplum, özelde büyük sermaye ile ilişkilerinin nasıl olacağı. Yani bir tarafta yeni gelişen, pa-lazlanan aslında güçlenen bir yapı var. Diğer tarafta çok büyük, çok az sayıda sanayiciyi içeren belirli bir sermaye olgunluğuna erişen ve ku-ralları belirleyen bir TÜSİAD var. Öyle ilginç ve dinamik bir süreç ki, küçük üretici bir grup gelişmek için hem geleneksel hem de gelişkin olanı içeren bir kompleks ilişkiler sistemi kullanıyor. Bir de 80'lerin dı-şa açılma politikalarının sonucu açığa çıkan ilişkiler var. Bu insanlar eskiden ülke içinde büyük sermaye gruplarıyla ilişki kurmak zorunday-dı. Şimdi onları atlayarak uluslararası bağlantılar kurabiliyorlar. Yani patronaj ilişkileri uluslararasılaşıyor.

Kişisel ilişki kurma meseleleri her zaman öyledir.

Ama yaratılan bir zenginlik ve birikim var.

Müslüman olmak ikincil kalıyor. Şöyle bir şey varmış gibi geliyor bana, ne dersiniz acaba: Siyasi İslam -onu da ayırmak lazım- Siyasi İslamın bu büyük sanayi ve ticaret gelişmelerindeki rolü ikincil, birincil değil! Kendi iç dinamiğiyle işte Konya'daki, Maraş'taki, Yozgat'taki üreticiler gelişiyorlar, yeni aşamalara geliyorlar. Hatta, Merkez Bankası talebi var Yozgat'ın. "Bu-rada Merkez Bankası olsun, biz para transferlerimizi ayarlayamıyoruz" di-ye. Buradan bakarken, Siyasi İslamla büyük organik bağları, açıktan mili-tan ilişkileri yok gibi görünüyor. Dışarıyla ilişkilerinde de Hindu'su da var, Budist'i de var, Müslüman'ı da var. Kiminle kurabilirse gidiyor. Yalnız ne var ki başlarken, gene patronaj ilişkileri içinde, bir de "Allah rızası için" çalışma var -tâbir olarak bu- düşük işçi ücreti, sigortasız işçi, çocuk işçi, ka-dın işçi çalıştırarak, sanayi toplumu meselesi olmasına rağmen, böyle bir gevşek bir sanayi öncesi toplum emek yapısının bir türü ortaya çıkıyor gibi geliyor orada bana. Ayrıca vergi düzeninden sigorta ödemeleri düzeninden de kuşkuluyum. Birikimlerini böyle düzen dışı ve çalışanlar aleyhine geliştiriyorlar. Daha geliştikçe, uzmanlaşmış teknik bilgi sahibi, işletmeci yeni ile-tişim sistemlerinin içine girdikçe "İslamî" yönlerinin ya da patronoj ilişkile-rinin de yok olmasını beklemek gerekir.

Bugünlerde bile, şimdiden muntazam bir kadın emeği, kadın işçi grubu çıkıyor, kadınlardan ustabaşı, denetimci falan yok fakat uzmanlaşmış mu-hasebe elemanları çıkıyor. Bir de bakıyorsunuz dışarıyla ilişkilerinde, dur-muş oturmuş bir banka -hem de mafyalaşmamış bir banka- (Anadolu'daki

mafya düzeni İstanbul'dan çok daha azdır) ortaya çıkıyor. Bu çok önemli bence. Dolayısıyla tıpkı 50'lerde, 60'larda Koç'un, Sabancı'nın hızla kurumlaşması gibi, şimdi de Anadolu'da yatırım yapan, sanayi ticaret karışımı müesseseler hızla modern anlamda, kapitalist anlamda kurumlaşıyorlar ama kayıtdışı kalıyorlar. Ve burada mafyöz, yani kişisel çözüm meseleleri de en aza inmiş halde. Bunlar sonra nereye gider? Bunu pek bilemiyorum. Bunlar elbette İstanbul'la rekabete girecekler. Dünya piyasasına çıkarken, Ticaret Odaları kanalıyla, eğer tekstille uğraşıyorlarsa mesela Sabancı'yla falan mutlaka bir sürtüşme, bir rekabet meselesi olacak. Ben bunun mafya ilişkileri ile çözüleceğini zannetmiyorum. Daha girip girmediklerini de bilmiyorum, gözlemim çok az. Ama, onlar kurumlaşarak mücadele edebileceklerinin farkındalar.

Hakiki Siyasi İslamla kurulanlar, yani Almanya'da palazlanıp da, oradan sermayeyi altın ve döviz olarak çantalarla bu tarafa taşıyanların hakikaten hiç modern olmayan bir tarafı var. Hissedarlarına paralarını kişisel Siyasal İslam çerçevesi içinde topluyorlar, bu da böyle bir araform. Ne tam kişisel ilişki, ne de kurumsallaşmış ilişki. Ama Siyasal İslam patronajından bahsedilebilir. Çünkü onlara dayanarak topluyorlar. "Biz milli görüş sahibiyiz, onların yatırımlarını yapıyoruz" diyorlar. Fakat yukarıda söylendiği gibi uzman eleman ihtiyacı ve karmaşık üretim dağıtım kurumları arttıkça, kaçınılmaz olarak onlar da standart laik ilişkilere girecekler.

Kombassan'ın bütün meselesi, mümkün olduğu kadar kurumlaşmadan uzak kalarak ve bunu Siyasi İslam söylemi içinde başarmaya çalışarak, çünkü başka türlü başaramaz bunu, sermayesini ve yatırımını büyütmek. Bu kadar büyük bir örgütü kurumlaşmadan başarması, sadece İslama referans vererek mümkün, İhlas Holding de öyle başladı. Ama imkanı yok, uzmanlaşmış emek gücü kullandığı için kurumsallaşması gerek. Kurumlaşırken, biraz kriz, biraz krizsiz. İşte "Senin hisse senetlerin doğru muydu", kurumlaşmış olması için. "Hisse senetlerin usulüne uygun muydu, değil miydi, vergini ödedin mi, ödemedin mi?" Kombassan kendisini mütemadiyen legalize etmek mecburiyetinde kaldı. Bu yatırımlar hukuksal olarak kontrol edilirlerse, çok daha hızla modernleşirler ve çalışanları da yararlanırlar. İşte bu da benim bahsettiğim işbâ yönü, bir başka türlü işbâ yönü. Belirli bir büyüklüğe geldiği zaman bu yatırımlar da kurumlaşmak zorunda. Yoksa "Allah rızası için" emek kullanmak, sendikaya yanaşmamak, asgari ücret, asgari düzen, yahut da "Siz bana verin, ben sizin paranızı işleteyim", ne kadar verdiği bile belli değil. "Allah rızası için alıyoruz", kimin

hissedar olduğu bile belli değil, bir yere kadar. Oraya geldiği anda, kırılıyor, açılıyor ve kurumlaşıyor.

Kombassan kendisini meşru bir şirket ve holding olarak tespit ettirmek, açıklamak zorunda. Kombassan bu işe krizle oturdu, yani krizi yaşadı, üstüne vardılar, ondan sonra hisse senetlerini tanzim etti, ondan sonra borsada kotasyona girdi, vesaire. İşler daha temkinli yürüdü, adım adım yürüdü, daha çok konuda şirketleşti. Ama her şirketleştiği aşamada da kurumlaşmasını beraber getirdi. Bugün bu holdinglerin işlemesinde ve çalışmasında neler "Müslümanca", neler uluslararası düzen ve teknoloji, doğrusu bilmiyorum.

Ama doğrusu o değil mi? Siyasi İslam olarak başlasa bile, belirli bir donanıma ulaşınca...

Siyasi İslamı çözecek olan da asıl bu. Büyüdükleri zaman, paraları hakikaten kurumsallaşmış müesseselerde işletildiği zaman, yaşam tarzı da değişecek.

Belki "Allah rızası için" para toplanıyor, ama bir tür kayıt tutuyorlar belki bu kayıt tarzı geleneksel topluma özgü bir tarz, sizin Ereğli'deki bakkal defteri gibi. Ama İhlas Holding 12 Eylül darbesi ile birlikte devletle yakın ilişki içine girdi, 12 Eylül sürecinde ve tabi Özal döneminde (Çiller dönemini de unutmayalım) devletten büyük krediler aldı ve bu yolla büyüdü. Bu ilişki içinde kurumsallaşma şarttı ve bu devlet marifetiyle oldu.

Fark etmez, herhangi bir girişim gibi kurumsallaştı.

Kombassan ise farklı bir süreçten geçti ve Refahyol koalisyonundan aynı desteği almayı, diğerleri gibi devlet desteği ile büyümeyi umuyordu ama 28 Şubat bu süreci değiştirdi ve farklı bir yolla kurumsallaşmaya zorlandı. Ancak ikisi de artık İslami sermaye değil. Sadece sermaye.

Benim söylemek istediğim de bu. Şöyle veya böyle başlayabilirler. Fakat topluma entegrasyonları belirli bir seviyede birikim olduğu zaman bu entegrasyon bu mekanizmayla veya şu mekanizmayla kurumlaşır ve kurumlaştığı anda, hem yaşam tarzı değişir, işçileri ile ilişkisi değişir, karılarıyla ilişkisi değişir, her şey değişir. Bu sermaye olur. Ve Kombassan'la İhlas bunun iki değişik, fakat aynı yöne gittiğini gösteren hadisedir. Şimdi Yozgat'taki de böyledir varsan baksan ne oluyorsa oralarda bilmiyorum, Kayseri'deki de böyledir. Siyasal İslamın şuradaki yahut bir başka yöredeki başkanı ne yapabilir ki? Öbür taraflarda Erbakan: "Ben bilmem kaç kilo altın biriktirdim" desin. Sonuç olarak kızının duvağı ipek gipur dantel olur ama yatırımcılar gene de ulusal ya da uluslararası düzene uyar.

Şimdi kredi kartı veriyor bu İslami bankalar. Faizsiz bankacılık yaptıklarını söylüyorlar. Kredi kartının parasını ödemediğinde, faiz ödersin. Kredi kartının hikayesi bu, nasıl olacak?

Bilmem, onlar bir çaresini bulurlar, "Kârdan zarar ediyoruz, bu zararı ödemeniz lazım" derler.

Kâr payıyla aynı mantık. Onlar bu toplumun bir parçası, yani bana acayip gelen bunlar İslami evet, ama bu toplumda yaşıyorlar. O da süpermarketten alışveriş yapıyor, Migros'a gitmiyorsa Yimpaş'a gidiyor, sen İş Bankası kredi kartı kullanıyorsun, o da İhlas'ınkini kullanıyor. Sen dolar hesabını Akbank'ta açıyorsun, bu da gidiyor İhlas'ta açıyor. Aynı şey.

Evet, bir zaman önce büyük iş çevrelerinden sorumluluğu olan birisi ile konuşuyordum. İslam bankaları ile diğerlerinin bir farkı olmadığını vurguluyordu. Sonra rekabet meselesi ortaya çıktığı zaman da kıyasıya, sen mi ucuz satacaksın, ben mi ucuz satacağım, sen mi vereceksin, ben mi vereceğim diye çekişiyorlar. Oralar kırılma noktaları herhalde, o sermayenin ve yatırımın belirli bir büyüklüğe, bir çapa ulaşması. O çapa geldi mi, öyle veya böyle, artık 28 Mayıs mı olur, Özal teşebbüsü mü olur, Necmettin Bey'in altınlarından kurtulma payı mı olur, ne olursa, onlar da hemen kurumlaşmaya başlıyorlar ve devam ediyor. Ve bu böyle çözülecek. Zaten dış odaklar artık eskisi kadar üstüne de varmayacak bunun, işlevi kalmadı çünkü, disfonksiyonel hale geldi o da. Bakacağız çoğu büyüdüğü kadar kalacak, büyümeyenler hâlâ "Allah rızası için" diye adam çalıştıracak, beş on sene daha. Ben görür müyüm bilmiyorum ama, siz garanti görürsünüz hiç kalmadığını.

Batı mı, Sanayi Toplumu mu?

Bunları anlatırken referansınız "Batı" mı? Birtakım insanlar "Mübeccel Kıray Batı'cı!" diyorlar.

Sanayi toplumcusu.

O zaman bu ayrımı koymak lazım. Sizin tanımladığınız Batıcılık ne?

Bugün sanayi toplumu düzeyine ulaşmış ülkelerin her dediğini, özellikle siyasal ve ekonomik alanda yapmak, bizim toplumumuzun sanayi toplumu haline geleceğini nasıl etkileyeceğini düşünmeden yapmak Batıcılıktır. Yoksa sanayi toplumu düzeyine geçmek için çalışmak. Sanayileşince ortaya çıkacak şehirleşmeden, farklılaşmadan, uzmanlaşmadan örgütleşmeden ve giderek dinsellik alanının küçülerek kişisel vicdan meselesi olmasını bekle-

mek Batıcılık değil, toplumun değişmesinin bilincinde olmak demektir. Sanayi toplumu üyesi olarak kurumlara, kaidelere, hukuka ve çeşitliliğe açık olarak yaşamak başkadır.

Yani sanayi toplumu kavramı sadece Batı'ya ait değildir.

Hayır değildir. Bu çok önemli. Bu çok önemli çünkü Batı kopyacılığı değil, bunu çokça söylerler; "Taklitçilik yapıyorlar!" derler. Hayır, taklitçilik değil, eğer burası da sanayi kurumlarıyla beraber sanayi toplumu haline gelirse, onun üyesi olmak, zaten Batı'dakine benzer bir şey olmak demektir. Ama orayı kopya ettiğiniz için değil. Aynı biçim şartlarda yaşadığınız için. Sanayi toplumu olduğu için o. Ve Cumhuriyet'in ilk zamanlarında çizilen çerçeve, sanayi toplumu olmanın en asgari şartlarının hukuksal çerçevesidir. Ondan sonra da gelişmeye gitmiştir bu, bu taklitçilik değildir.

Bazı koşullar oluştuğunda, sanayileşildiğinde, her toplumun kendi geçmişinin çizdiği bir çerçeve içinde hep "benzer" şeyler ortaya çıkar. Aklıma gelen bir örneği vereyim. İzmir şehri 1900'lerin başında bir tür metropolleşirken bugün Pasaport vapur iskelesinin arkasında, "Kordon"da Kramer Oteli diye o zamanların büyük ve ünlü bir oteli vardı. Milli Mücadele sonunda İzmir büyük yangınında yanan bu otel fotoğraflarda hep görülür. 1960'lara gelindiğinde İzmir çok daha önemli bir metropolis haline geldiğinde aynı yerde, bugünkü Atatürk anıtının hemen arkasında gene büyük ve lüks bir otel; Efes Oteli yapılıyor, hemen arkasında Hilton, yanında bir tane daha var. Bu taklit değildir. Büyük şehirleşme-sanayileşme sürecinde gelişen karşılıklı etkileşimler ihtiyacı olan mekanların aynı şartlarda ortaya çıkmasıdır. Yozgat'taki Merkez Bankası talebi taklit midir? Hayır, yeni ekonomik, sanayi ve ticaret ilişkilerinin gerektirdiği kurumlara olan ihtiyaçtır. En kızdığım tabir bu taklitçilik. "Parlamentoyu taklit ediyorsunuz." Yahut üniversite eğitimi. Bazı bölümleri iyi bir eğitim veriyor, bazıları değil. Ama bu taklit değildir. Böyle bir sanayileşme toplumuna gidiyorsanız, uzmanlaşmış bir bilgiyi aktarmak zorundasınız. Bu da üniversitelerde aktarılır, bu taklitçilik değildir. Böyle bakıp bakıp da, yalnız böyle bluejean giydi diye taklitçi denmez bir adama. O da en ucuz ve pratik giyim tarzı olduğu için giyiyordur. Hepimiz de bunu biliyoruz. Şimdi anlatabildim mi, nedir Batılı olmakla, Batı taklitçisi olmak.

Batı taklitçiliği ne olabilir? Yere oturmaktansa koltuğa oturmak mı? Biliyorsunuz dinciler ilk defa bu yayınlara başlarken, çatal bıçakla yemek yemek günahtı, İslama aykırıydı, yüksekte oturmak İslama aykırıydı. Ne oldu şimdi? Herkesin evinde her şey var. Herkes yüksekte oturuyor. Çünkü yer-

Üstte soldan sağa: Mübeccel Kıray, Çiğdem Kağıtçıbaşı ve Nermin Abadan-Unat
Altta soldan sağa: Zeynep Oral, Mübeccel Kıray ve Çiğdem Kağıtçıbaşı

de müthiş bir cereyan var, ondan kurtulmak için yüksekte oturmak ve karyolada yatmak daha iyidir, daha sağlıklıdır. Hele beliniz ağrıyorsa benim gibi, aman Allah! Ne kadar taklit olursa olsun, mutlaka dik oturacağım.

Batı'yı taklit etmenin dışında, Batıcı olmak...

Sanayi toplumu olmaya ve onunla oluşan yaşam tarzına açık olmak demektir. "Bir elinde Kuran bir elinde bilgisayar" diye özetlenenen tutum ise Batıcılığı tam reddetmese de yavaş değişmeyi ve giderek değişmeyi köstekleyen bir anlayıştır. Kuran matbaada basılmış, bilgisayar ve internet herkesin emrinde, bu ekonomik koşullarda ve siyasal hayatı nasıl kontrol edebilirsiniz ki?

Orada Fuat'ın sorusundan benim anladığım şöyle bir şey var; Mübeccel Kıray'ın çalışmalarını analiz edenler Kıray'ın evrim kavramından hareketle Kıray sosyolojisi "Batıcıdır" gibi bir sonuca ulaşıyorlar.

Sanayi toplumu gibi olacaktır. İsterseniz buna Batı gibi diyebilirsiniz. Ama nasıl Fransa'daki Batı gibi toplum Amerika'dakinden çok farklıysa, yahut Norveç'teki biçim Bulgaristan'dakinden, eğer o sanayi toplumuysa, o zaman başka türlü olur. Tıpkı köylülüğü anlatırken, hatırlarsanız, Hindistan'daki köylülük başka türlüdür, Türkiye'deki başka türlüdür, ama hepsi köylülüktür nihayet diyordum ya. Galiba söyleyemedikleri bu ne biçim sosyalistlik. Evet sosyalizm de sanayileşmenin bir aşamasıdır. Biz Türkiye'de köylülüğün bitmesi ile, dinci sermaye ile, araformlarla uğraşırken daha sosyalizm söylemine çok zaman olduğunu düşünüyorum.

Bir de modernleşme perspektifiyle değerlendirildiğinde, işte Batılılaşma, modernleşme, çağdaşlaşma... Batılılaşma dendiği zaman daha doğrusu Türkiye'deki ifade edişteki referans Batı'ya dönük bir referans.

Tabi, sanayileşmiş toplum deyince o geliyor akla.

Burada bir şey var. Yani Batılı bir toplum tipi yaratmak. Bu da kapitalist sermaye birikim mekanizmasına dayanıyor.

Sanayileşmenin ilk aşaması o.

Bunu biz modernleşme olarak düşünürsek, bir kapitalist modernleşme projesi, diyelim 20'li yıllarda çerçevesi oluşturuldu, İleriye dönük olarak da bunun kurumları oluşturulmaya çalışıldı. Şimdi burada bir şey var, diğer taraftan, Rusya'daki devrimle beraber, o da bir sanayi toplumu, fakat o da modernleşme çizgisinde.

Sanayileşme.

Dolayısıyla...

Başka kurumlar oluştu, başka mekanizmalar çıktı. Bir de sosyalist modernleşme. Ama unutmayın ikisi de sanayileşme çabalarıdır.

Asgari müşterek sanayileşme.

Peki burada iki ayrı model var. Bu ikisi arasında Türkiye'nin tercihi Batı modeli oluyor...

Evet bugünlerde kapitalist model. Biraz evvel söylediğim gibi bütün patronaj-himaye sistemleri ve yüzde kırk kırsal nüfusla başka bir şey olabileceğini düşünmüyorum.

Şimdi bunun yarattığı, o sürecin yarattığı, kendi dinamiklerinin yarattığı gerilimler söz konusu. Diğer taraftan Sovyet tipi modernleşmenin diyelim, genel olarak Batı'yla uluslararası düzeyde yarattığı gerilimler var. Bunların hepsi bir şekilde sadece Türkiye'yi baz alırsak Türkiye'ye yansıdı. Gelinen noktada, işte 89'da bir taraf çözüldü, işlemez hale geldi. O işlemezlik ile ilgili, yani oradaki modernleşme projesinin böyle bir çözülmeye uğraması konusuna ne diyorsunuz?

Şimdi, Türkiye ile Sovyetler'i hiç kıyaslamam bu bir. İkincisi, Sovyetler hiç unutmayın, on sene içinde dünyanın en büyük birikimini gerçekleştiren kapitalist ülkelerle yarışmaya başladı. En büyük kömür üretimi, en büyük demir üretimi, en büyük enerji üretimi, en büyük silah üretimi. Ve çok geniş bir alanda bunu başardı. Bu zenginliklerin dağıtımını da, kendine göre bir yere kadar, başarmaya başladı. Fakat tabi onun da eskiden gelen, tarım toplumu olmasından gelen bir sürü kendi meseleleri vardı. Düşünün ki serflik orada 1900'lerde çözüldü, çok geç. Tabi etnik grup çekişmeleri de vardı. Ama bir tarafı daha vardı; merkezi planlama olduğu için, üretim geliştirilirken, çeşitli yörelere çeşitli özel üretim görevleri verildi ve onlar kendilerine göre bütün ekonomiyle etkileşerek bu işi oluşturmaya çalıştılar. Ama çok da temelde tam değişmemiş bir tarım toplumunun meseleleri vardı. Yani, Moğolistan'daki göçer nüfusla, Özbekistan'daki pamuğu daha yeni tanıyan ama sadece pamuk yetiştirmeye özendirilen insanlarla, Uraller'daki büyüklükler ve Kutuplar'daki sanayi yerleşmeleriyle. Bunların hepsini aynı anda oluşturmaya çalıştı. Bu olur muydu, olmaz mıydı, ne kadar olmuştu şimdi münakaşa etmek yersiz. Ama bir başarı vardı bunu inkar etmemek gerekir. 10 senede inanılmaz bir gelişme yaşadılar, gelişme terimleri içerisinde, yüzde yirmilerde, yüzde yirmibeşlerde -işte bugün konuşuruz hep yüzde beş büyüyoruz diye- gidiyordu bu, sıfırdan başlayıp gidiyordu. Ama Lenin'in Rusya'da *Kapitalizmin Gelişmesi*'ni okursanız; "Şimdi

artık buraya sosyalizm gelmeli, çünkü kapitalizm gelişti" der, temelde. Epeyce de karışık bir kitaptır. Ama bir bakıyorsunuz, çok küçük işletmeleri, bizim bugün Anadolu'da ortaya çıkan en küçük işletmeleri bile sanayileşmenin belirli bir aşaması sayıyor o. Ama sonradan görüldüğü gibi bu hiç kâfi değildi.

1800'lerdeki verilerle karşılaştırdığını hatırlamalıyız.

Ama bunlar hâlâ çok küçük veriler. Ona rağmen bu büyük sıçramayı yaptılar. Sonra iki büyük problem çıktı karşılarına: Bir tanesi -her zaman büyük çalkantı olacaktır bunun önüne geçmenin imkânı yok- II. Dünya Harbi. II. Dünya Harbi'nde bu memleketin yirmi milyon insanı öldü. Bunu unutmayın. Sanayide uzmanlaşmış yerleşmelerden Urallar'a kadar olan yerde her şey yerle bir oldu, her şey. Ona rağmen, ordularını ve sanayilerini ayakta tuttular ve Berlin'e kadar gidip döndüler. İnsanlar II. Dünya Savaşı'nın bu yanını niçin düşünmez merak ediyorum. Altı milyon Yahudi -ve çok da hüzünle hatırlarım ben onu her zaman- telef oldu, kamplarda, çalışma yerlerinde. Ama Sovyetler'de de bir günde altı milyon ölüyordu. Hassel diye bir yazar var İbo çok meraklıdır, onun kitaplarında, -kendisi Almandır- Sovyetler'in ne kadar çok insan kaybettiği anlatılıyor. Halk hikayeleri anlatıyor, günlük tutmuş böyle hiç durmadan. Bir günde kaç milyon insan kaybediyorlar, taş taş üstünde kalmıyor. Dinyeper'i, Dinyester'i geçerken bütün yaptıkları köprüleri atıyorlar. Yani ne yapılmışsa 1917'den 1938'e kadar, onları kaybediyorlar, sonra nerdeyse tekrar sıfırdan başlıyorlar ve son derece ısrarla ve hızla ilerlemeye başlıyorlar. Giderek tekrar paylaşım meseleleri çıkıyor ortaya ve Soğuk Savaş başlıyor!

İnanılmaz bir Soğuk Savaş mücadelesi var, hem içeriden hem dışarıdan. İçeride de ajanlar işliyor, dışarıda da ajanlar işliyor ve müthiş bir köstekleme. Bir sürü yanlış politika vardır, ben şimdi oturup da onlardan söz etmek istemiyorum. Bunların başında bence, Afrika kadar kaynaklarına el dokunmamış, uzmanlaşmış insan gücünün olmadığı yerlere Sovyetler'in büyük yatırımlar yapması oldu, o belki hataydı, kendilerini toparlasalardı, kendi insanlarına daha çok yardımı olurdu ve sonra dünyaya da yararları olurdu, onları bilmiyorum. Bence en önemlisi kısaca soğuk dediğimiz savaştı. O arada yaratıcı olmayan yöneticiler (Brejnev gibi) sayılabilir. Gorbaçov politikaları işin içine girdi. Sovyetler'in çözülmesinin çok karmaşık bir süreç olduğunu unutmamak gerekir.

Sovyetler'in çok kendine has bir sanayileşme modeli vardı. Söker miydi, sökmez miydi? Açıkçası niye sökmedi, daha kimse bunun analizini tam ola-

rak yapamadı. Kimse "Sosyalizm kötüydü de ondan sökmedi" diyemez. O hüküm için daha erken. Hangi şartlarda ordaki tür başarılamadı, belki o konuşulur tekrar, o başka bir şey. Ama orada yaşananların Türkiye ile hiçbir ilgisi yok. Türkiye'de çok kendine has, çünkü mahalli düzeye indiğinizde her şey unique*ama genelde herkes sanayileşmeye doğru gidiyor. Türkiye'nin meselesi, tabi Osmanlı İmparatorluğu ile bağlanırsa, adım adım uyum yapmak için, Batı ile daha iyi geçinebilmek için yapılan bir sürü değişikliklere rağmen, o kilit noktaya gelemiyor, köyü çözme meselesine gelemiyor. Ama öbür taraftan da, o etkileşim düzeni içerisinde bir millet meselesi, bir vatan meselesi ortaya çıkıyor. Bütün Müslüman olmayan kütleleri kaybediyor, İngilizlerin istediği gibi Arapları kaybediyor güneyde. Ortada kalan kendisinin oluyor. Bu arada 1960'larda ASALA terörü ile, içinde tek Ermeni kalmayan memlekette Ermenistan kurmaya çalışmaya başladılar. Birden farkına vardı Fransa ile Amerika, vazgeçtiler Ermeni olmayan yerde Ermenistan kurmaktan. Eh, bir Kürdistan kurulabilir mi acaba diye kana buladılar ortalığı.

Onun dışında insan geriye giderse her zaman Anadolu birden fazla etnik grup olan bir yerdir. Hiç şüphe yok buna. Sanayi öncesi toplumlarda da etnik gruptan çok ne var ki? Herkes etnik grup orada. Sanayi öncesi gruplarının en temel meselesi o. Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başı, Kırım'dan ve Kafkaslar'dan gelen düşünürlerin, Rusya'daki hareketlerin tesiri altında bir millet yaratma meseleleri var. Daha önce de vatan kavramı ile mutlakıyetle mücadele edenler vardı. Muharebelerin neden olduğu göçler ve dışarı ile etkileşimli bir millet ve onun vatanı için milli mücadele kazanılıyor. Türkiye hem bu büyük sanayi toplumu olma çerçevesine çekilmesinde, Batı ile harp etmiş olmasının çok tesiri var. Birden meseleyi suyun yüzüne çıkarıyor. 19. yüzyılda böyle parça parça kanıyor bütün Osmanlı İmparatorluğu, her şeylerini veriyor, Çanakkale'de 250 bin kişi kaybediyorsunuz, inanılır gibi değil. O zamanki harp teknolojisi ile. Ama ne oluyor? Türkiye için çok önemli bir "Bu vatan bizimdir müdafaa edelim!" meselesi çıkıyor. Unutmayın ki, misak-ı milli hudutları İstanbul Meclisi'nde çizilmiştir, Ankara Meclisi'nde çizilmemiştir. Son olarak İstanbul'da toplanan mecliste çiziliyor. Oradaki mebuslar çok işin içindeler aslında, Atatürk'le birleşmeye hazırlar. "Size mi gelelim, oraya mı gidelim?" diyenler", "Siz oraya gidin, ama Anadolu'nun varlığını koruyun" ta-

* Kendine özgü, benzersiz.

limatıyla gidiyorlar. Halifenin, mebusları değildir onlar, Ankara'nın mebusları; daha hükümet kurulmamış ama, mücadelenin içindeler.

Bu misak-ı milli hududu çiziliyor. Bu arada bir halk hareketinin başladığı da muhakkak. Bu halk hareketinin çok da fakir bir memlekette başladığı muhakkak; bunun zenginleştirilmesi için bazı politikalar oluşturulacağı da açık görülüyor. Daha devlet kurulmadan, İzmir İktisat Kongresi toplanıyor mesela, hatırlıyorsanız. Yani o zamandan büyük bir fikir alışverişi var, nasıl yapsak da bu memleketi daha müreffeh bir hale getirsek diye. Bu konuşmalar devam ederken, harp de kazanılmış olduğu için, kapitülasyonları, Düyun-u Umumiye'yi yaşamış bir memleket olarak, askerler de devlet adamları da Batı'ya bağımlı olmanın ne olduğunun çok farkında. Artı, Batı'yla tam komprador ilişkisine girmiş gayrimüslimlerin birçoğunun nerede durduğunun çok farkında.

Onun için iki meseleye çok önem veriyorlar. Bir, kapitülasyonlar kalkacak, öbür taraftan devlet borçları devlet borçlarıdır, onları öderiz diyorlar. Ama gayrimüslimlere itimat etmek yok. Çünkü bütün 19. yüzyıl boyunca, "düvel-i muazzama" tarafından her müzakere masasında "Azınlıkların haklarını tanıyın" diye getirildikleri için, yeni devlet çok temkinli. Hatta Ermeni milletvekili seçiyorlar entegrasyon için, Ermeni milletvekili ne diyor geldiği zaman da; "Benim temasta olduğum Fransız otoriteleri bu kanunu kabul etmez" diyor, reddediyor kanuna oy vermeyi. Şimdi size tam referans veremem. Dışarıyla tam ittifaka varmış gayrimüslimler, hem Osmanlı sırasında, hem Cumhuriyet'in kurulma sırasında, Batı ile işbirliği yaptıkları için, mütemadiyen burayı kötülüyorlar. Türkiye'nin Batılılaşma diye bir problemi var ama Batı'yı taklit değil, o; muasır medeniyet seviyesine ulaşma. Yani, sanayileşmiş bir toplum ve müreffeh yaşama iddiası var. Zamanın sorumluları hem Batı'nın kendisine empoze ettiği siyasi terimleri hem de gayrimüslimlerin Batı ile birleşerek içeride yarattıkları oynaklıkları hiçbir zaman affetmez. İnanılmaz korkusu var Cumhuriyet'i kuranların gayrimüslimlerden. Neler yaşanmış canım, bunlar hikaye değil, Portekiz vatandaşı olmuş buradaki bir Rum, pasaportunu ortaya koyuyor: "Ben Portekiz vatandaşıyım, bana dokunamazsınız" diyor. Çalmış, çırpmış, ırzına geçmiş, küçük adi suçlardan başlayıp, büyük siyasi oyunlara kadar yapmadığı kalmamış; kapitülasyonları kullanıyor. Onun için çok önemli bir dirençleri var gayrimüslümlere karşı. Cumhuriyet kurulurken, Anadolu'dan mebus olarak gelenlerin de hepsi bunun çok farkında. Ve Atatürk ve arkadaşlarına danışıyorlar, soruyorlar onlara: "Biz Sivas'ta toplanmaya hazırız, Sivas'ta yahut

Erzurum'da. Ama İstanbul'da meclis toplanıyor". Onlara: "Siz gidin, fakat bizim de Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri'nin çerçevesinde, Anadolu'nun mebusu olduğunuzu unutmayın" deniyor. İstanbul'a geliyorlar, ilk yaptıkları iş, Misak-ı Milli hudutlarını saptamak oluyor. Milli and: "Hudutlarımız budur, bunun içinde yabancı müdahalesini kabul edemeyiz". Bunu yapan İstanbul Meclisi, İngilizleri çok kızdırıyor, ertesi günü işgal ediyorlar Meclis'i, Malta'ya sürüyorlar yakaladıklarını, yakalayamadıkları da Anadolu'ya geçiyor zaten.

Bunları hiç unutmayın. Böyle özel şartlarda yaratılmış Türkiye Cumhuriyeti, ilk kuruluş yıllarında. Şimdi, mutlaka iyi bir hukuk sistemi olsun istiyorlar. İyi bir ticaret hukuku, sanayi hukuku artı medeni hukuk yani günlük insan ilişkilerini düzenleyecek. Mutlaka iyi bir eğitim olsun istiyorlar, çünkü uzmanlaşmış eleman olması için mutlaka iyi bir eğitimin lazım olduğunun farkındalar. Şimdi Osmanlı ne yapmış 19. yüzyılda? "Harplerde yeniliyoruz" demiş, Mühendishane-i Berri-i Hümayun'u açmış, mühendis mektebini açmış, yahut Harbiye'yi açmış. "Aman çok ölü veriyoruz, harplerde yaralanıyoruz" demiş, Tıbbiye'yi açmış. "Mutlaka daha iyi idare edilmemiz lazım" demiş -Mithat Paşa'nın bankacılığı falan- "Peki Mülkiye'yi açalım" demiş. Mülkiye'de bürokrat yetiştirmek için. Ama memleketin bütününü düşünmeniz lazım. Osmanlı'da hep atlanan memleketin bütününü düşünmek. Halbuki Cumhuriyet'in ilk kuruluş yıllarında mesele büyük çerçeveyi düşünmek diye konuyor. Peki, "Mülkiye kurmakla en iyi şey olmuyor, peki ne yapalım? Doğru dürüst temelden eğitim verelim." Bu, işte Tevhid-i Tedrisat, eğitimin birliği meselesi. Daha rasyonel, akılcılığa dönük eğitim verilmesi meselesi. Evvela ilkokullarla başlanıyor tabi. Ve "Daha kolay eğitelim, daha çok insan eğitelim" meselesi var. En zor öğrenilen şey alfabe. "Bu alfabeyi basitleştirelim" diyorlar, oturuyorlar, yeni yazının geliştirilmesi çalışmaları başlıyor. Atatürk komisyonun başında. Buradaki tutumuna hep hayran olmuşumdur. Değişme çabuk olursa yaşar, ayağınızı sürürseniz, kırk türlü araform çıkar, her birisi başka türlü köstekler bu işi. Nereye bakarsanız görürsünüz. Ne kadar ayağınızı sürürseniz, o kadar çok mania yaratırsınız. Şimdi orada, bu harf inkılabında söylenenleri çok iyi biliyorum. Yedi düvelden dil uzmanı çağırıyorlar, "Harf inkılabını yapalım bir kere, çünkü basit bir alfabe ile çok daha insanı, çok daha çabuk eğitiriz". Peki, bu iyi. "Peki, ne yapalım? Alfabe de hazır, nasıl değiştirelim?" Bizim büyük alimlerimizin tavsiyesi: "Eh, beş sene içerisinde bunu yaygınlaştırırız". Şimdi böyle bir grup -okuduğuma göre- işte "üç sene mi olsun,

beş sene mi olsun?" diye münakaşa ediyor. Gazi bir aradan sonra soruyor "ne yaptınız" diye. Ne oluyor sonra biliyorsunuz değil mi? "Efendim, işte alfabe hazır, buna başlayacağız, halk sınıfları açacağız, hem devlet dairelerinde okutacağız, ilkokullarda sıfırdan başlayacak bu. Ama bunun hepsinin dönmesi için beş sene lazım." Birisi kalkıyor diyor ki: "Ben üç senede de olacağına eminim". Şöyle bir bakıyor Gazi; "Üç ayda olacak! Gazeteleri basmaya başlayın!" diyor, yarısı eski, yarısı yeni yazı ile. Ve yeni alfabe başlıyor ve yaşıyor.

Ben şimdi biliyor muyum eski Türkçe? Bilmesem ne yazar? Çok büyük bir kamp; "Kültürümüzle ilişkimizi kestiniz!" deyip duruyor. Peki, kuzum Allah aşkınıza, siz 19. yüzyıl başında Suavi'nin çıkardığı gazetedeki Türkçe'yi anlıyor musunuz, yeni harflerle yazılsa? Nitekim İngilizce ve Almancada da sanayileşme yapısal değişmesinden önceki metinleri ancak uzmanları anlar. O metinlerin birçok çağdaşlaştırılmış baskıları yapılmıştır. Yalnız harf değil ki, o. Böyle büyük yapısal dipten doruğa değişme çıkardığınız zaman, eski metinler zaten bir uzmanlaşma işi olarak kalır. Ben de *Salname* okutmak istediğim zaman İlber Ortaylı'dan rica etmiştim. İlber daha o zaman talebeydi, sizden de gençti. "İlber, bana yardım et!" dedim. Bana beş salnameyi beş günde okudu, bitti, notlarımı aldım. Bir uzman kullanırsınız. Nasıl bir Arapça için uzman kullanıyorsanız, Osmanlıca için de kullamrsınız. Alelade günlük yaşamını sürdüren adamın, arşiv materyali olmuş bir bilgiyi bilmesi gerekmez. Roman, şiir gibi metinlerin adedi çok değil birkaç binde toplanıyor. Ve bunlar küçük kitaplar, benimkilerden daha küçük kitaplar. Bunları Latin harfleri ile basarsınız, okur insanlar.

Geniş bir kelime haznesine sahip olan Osmanlıcadan yeni Türkçeye geçildiğinde birden "dünyamız çok sınırlı kelimelerle tasvir edilen bir dünyaya dönüştü" eleştirisi var.

Hiç öyle olduğunu zannetmiyorum. Kırsal yörede, kırsal yöre insanının ve esnafın kullandığı kaç kelimeyle döner Türkçe biliyor musun? 800'den az kelimeyle! Bu tespit edilmiştir. 2000 kelimeye çıktığı zaman zengin bir dil oluyor. Benim gibi gevezelerin eline düştüğü zaman, zannederim 3000'e falan çıkıyordur. Ama günlük hayatında yaşayan, hele o zamanda yaşayan insanların günlük kullandıkları kelime adedi 800'den az. Başka bir tarafı daha var. Dil ve kelimeler yaşamın soyutlanmış, sembolleştirilmiş özetleridir. Örneğin "baba" nedir? Bir ilişkinin soyutlanmış bir sözle ifade edilmesidir, yahut "kapı", yahut "parlamento"? Pekala, yaşam ne kadar karmaşıksa, ne kadar çok ilişki düzeni varsa, bunları kavramlaştırma da o

Yemen'de Ağa Han Mimarlık ödülleri jüri toplantısı ile ilgili gezide Mübeccel Kıray ve Zeynep Oral

kadar çoktur ve dolayısıyla o kadar da çok kavram kelime dilde vardır. Dil budur, bir kere dilin bu olduğunu anlamak lazım. Dolayısıysa, eğer siz sadece bir Kapalıçarşı ve Çarşı Kahyası terimi içinde yaşıyorsanız, dört tane kelimeyle, beş tane kelimeyle bütün çarşıyı özetlersiniz. Ama bütün bir borsa sistemi, banka sistemi, sigorta sistemi, holding sistemi, tekstil üretimi sistemi, daha ne koyabilirseniz içine koyarsanız, burada fakirleşmeden bahsetmek absürttür. Evvela bunu iyi bilelim. Her kültür, üzerinde uzmanlaştığı kelimeleri çoğaltır. Eskimolarda, "kar"ın yetmiş türlü adı varmış. Bizde de neyin yetmiş türü var biliyor musunuz? Sığırların; sığır, öküz, dana, tosun... Ama şimdi neyin üstünde duruyoruz? Kapitalist düzen, yani bu böyledir, yahut renk meselesi diyelim. Eğer siz sadece doğa renkleriyle gidiyorsanız, yeşil çayırlar ve mavi gökyüzünden başka bir yere pek gidemezsiniz. Ama kimyevi renkleri yapıyorsanız, inanılmaz renkler... Bir başka tarafa daha işaret etmek istiyorum. Dil toplum yaşamının kavramlar dizisidir. Eğer tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiyorsanız, tarım toplumunun bir sürü kavramı anlamsız hale gelir. Şimdi "tosuncuk" dersem, siz genç sığırı anlıyor musunuz?

Başka şeyler anlıyoruz!

Onu bilmem! Şimdi İngilizler tarım toplumundan ne zaman çıkmaya başladı? İngilizler tarım toplumundan 15. yüzyılda çıkmaya başladılar. İngilizlerin o tarım toplumundan çıkma zamanlarında ve kaydedilmiş olan en önemli ve bugüne kadar da yaşamış edebi eserleri Canterbury hikayeleri-

dir. Canterbury hikayelerinin İngilizcesini İngiltere'de lise talebelerine anlatmak için kaç tane ders veriyorlar biliyor musunuz? Bugünün çocukları anlamıyor. Hatta Shakespeare bile öyledir, tabi onlar tercüme edilmiş, tekrar yazılmış, en iyi kim yazmış, hep bilinir. Ama bir toplum düzeninden öbür toplum yapısına geçerken o kadar büyük farklılıklar oluyor ki, yaşamı kavramlaştıran dil bakımından, o insanlar bunu anlamıyorlar. Dolayısıyla Canterbury hikayeleri zor anlaşılır, hatta bazıları için hiç anlaşılmaz denir. Tabi üstünde işlenmiştir, tercüme edilmiştir, yeniden yazılmıştır falan. Ama böyle toplum yapısı değişirse, dil de ona uygun olarak değişir.

Bir de bunun yanında Latin alfabesinin kabul edilmesiyle başlayarak geçmişle bir kopukluk yaratıldı deniliyor. Anadolu'da yaşayan insanlar Osmanlıca mı konuşuyorlardı, bu bir saray dili değil miydi?

Saray diliydi tabi. Hatta sarayın yazı diliydi. Ayrıca o kadar küçük bir grubun dili ki, içinde ne kadar Arapça ne kadar Farsça var, bunun münakaşası bile kabil. Peki ama halk Türkçe konuşuyor. Yunus Emre'yi anlamakta hiç kimse hiçbir zaman güçlük çekmiyor. Yunus'u okumak için kimsenin kopmuşluğu filan yok. Bir tanıdığım işaret etmişti; "Zeki Müren'in çok sevilmesinin nedenlerinin biri de Türkçesinin anlaşılır olması, şarkılarını anlaşılır şekilde söylemesidir" demişti. Klasik Türk müsikisi metinlerini yoksa kimse değiştirmedi.

Şimdi söylenen şey; "Japonya'da her kelime için bir işaret var", hayır, onlar da standartlaşmaya gidiyorlar, hızla gidiyorlar. Azaltıyorlar. Bunlar yapay problemler. Meseleyi bilmemekten oluşan ve itiraz etmek için "Hayır, siz kötüsünüz" demek için ortaya atılıyor. O kadar anlamsız ki, biraz daha büyük çerçeve içinde düşünseler, "Dil nedir?" diye sorun, ondan sonra işin içinden çıkmak çok kolay! Bana sığırlar hakkındaki varyasyonlar mı lazım, yoksa meslek hayatındaki çeşitlenmeler üstündeki bir şey mi lazım? Farklı kelimeler mi lazım? Edebiyat da ona bağlı, hiç şaşmaz. Dünya kadar yeni terim çıkar, yeni deyim çıkar, deyimler yeniden yerleşir. Yazarlar da bunu hep yapar.

Nasıl bir sanayileşme?

Siz daha önce bir ayrım yaptınız. Asıl problem sanayileşmedir dediniz. Bunun da iki farklı yolu vardır; birisi, Avrupa'da olup bitenler, bir diğeri de -orada çok da anlamlı bir vurgunuz vardı- Sovyetler Birliği'ndeki sanayileşme eğilimi. Aslında çok başarılı bir süreç olmasına rağmen bu deneyimi olumsuz etkileyen dışsal müdahaleler vardı.

Engel koyuldu, hatta başarılı olan maddi temelini de II. Dünya Savaşı'nda -barajlar, fabrikalar, köprüler- yıktılar. Al baştan yapmak için müthiş bir birikim gerekiyordu. Belki ona şöyle bir şey daha eklenebilir: Sanayileşme kaçınılmaz, yani tarımın makinalaşmasıydı sanayileşme, peki niye farklı yaşam tarzları ortaya çıkıyor diye sorulursa; benim gördüğüm kadarıyla, -tarım toplumu dediğimiz zaman şehri olan tarım toplumunu kastediyoruz- nasıl tarım toplumları çeşitlenmeler yarattıysa, gene kısıtlı artı ürünü, yine kısıtlı elit kontrol eden grup, yine kısıtlı tarımsal olmayan üretim, bunlar hepsi sabit. Ama Çin'de başka türlü bir Mandarin grubu geliştirdi. Hindistan'da başka türlü bir Brahman grubu geliştirdi, Avrupa'ya has, özellikle Avrupa'nın da Atlantik sahiline has sert bir beylik meseleleri oluşturdu ise, bir çeşitlenme olduysa, sanayileşme düzeninin içinde de böyle farklılaşmalar oluyor. Sanayide holdingin iç yapısı belki biraz daha farklı oluyor, elit biraz daha farklı oluyor, en önemlisi sanatta değişiklikler oluyor. Niçin diye bakınca da, benim teşhisim -tabi hep aynı yere gidip takılıyorum kalıyorum ama bu doğru- ne zaman ve nerede sanayileşme oluyor? Zaman çok önemli. Eğer 1909'larda sanayileşmeniz oluyorsa, başka türlü oluyor, 1950'lerde 60'larda oluyorsa başka türlü oluyor, değişmek için 1980'leri bulduysanız başka türlü.

Üstelik zamana bağlı olarak, alttan gelen değişme dinamiği ile üstten gelen değişim dinamiği -dışarıdan gelen faktörlerin birbirlerine eklemlenmesi sırasında, o çok sözünü ettiğimiz ara mekanizmalar doğuyor. Zamana, yere göre, sanayine göre, memlekete göre, daha evvelki deneyimlerine göre, bu eklemlenme çeşitlemeleri getiriyor. Ve dolayısıyla, aynı demir-çelik fabrikası diyelim Karabük'te başka türlü bir iş örgütü çıkarıyor ortaya. Benim deneyimimdeki en iyi manzara kömür madenlerinde gördüğümdür. 19. yüzyıla has bir özellik bu. Ama ne oluyor? Kömür madenciliği 19. yüzyılda sanayileşmenin temel görüntülerinden biri. Maden kömürünü çıkartmak için yerleşmeler, şehirler oluşturuluyor, kuyular açılıyor, düzen kuruluyor. Türkiye'ye gelince köylü topraktan kopmamış olduğu için, yeterli emek çekemiyor. Peki ne yapıyor o zaman? Hâlâ son derece tarım toplumuna has özellikte padişahtan ferman çıkartılıyor ve bir Mükellefiyet Kanunu çıkartılıyor. Nedir Mükellefiyet Kanunu? İşte, Karadeniz civarındaki bütün köylerde her şu yaştaki erkek nüfus, senenin şu zamanında şu kadar ay kömürde çalışacak! Bu, anında Zonguldak havzasındaki köylerin yaşam tarzlarını değiştiriyor. Batıdakinin tersine özel bir kömür madeni işçisi oluşmuyor. Madenci şehri ortaya çıkmıyor, bununla beraber oluşacak bir yaşam tarzı ya-

ratılamıyor. Kömür madenini de değiştiriyor. Mükellefiyet başka bir tür haline geliyor. Bunun giderek ne olacağına bakarsanız, sanayileştiği kadar, daha doğrusu köylü topraktan koptuğu kadar, bu tersine dönecek. Nitekim öyle oldu. Aynı mıntıkada, Ereğli Demir Çelik Fabrikası çalışmaya başladığı zaman, artık topraktan kopuş başlamıştı; 2000 kişi alınacak yere 6000 işçi müracaat ediyor. Öbür tarafta mükellefiyet kanununu koyuyorsunuz, bir miktar işçi çalıştırabilmek için, burada polis kordonu geriyorsunuz ki, 6000 kişi fabrikayı istila etmesin diye.

Şimdi bu değişik zamanlardaki gelişme düzenleri. Bu hâlâ geçerlidir, Türkiye için. Türkiye için geçerli olduğu kadar, Irak için de geçerlidir, Çin için de geçerlidir, her yer için de. Dolayısıyla şöyle dememiz lazım; "Köylü ne zaman, hangi şartlarda topraktan kopuyor? Köylü ne zaman şehirlerde ücretlileşme şansını elde ediyor? Bu ücretlileşme şansı arasında ne biçim araformlar oluşturuyor? Onun içinde ne biçim yerel faktörler rol oynuyor?" Bunlar işin rengini değiştiriyor. Ve orada değişik bir İstanbul, değişik bir Moskova, değişik bir Brezilya elimize geçiyor. Ama temelde hepsi aynı büyük akımın içinde, alt hududu ve üst hududu belli o büyük akımın içinde, sanayi toplumu oluşmasına doğru gidiyorlar. Şimdi bütün burada yapılacak şey, düşünülecek şey; bu taklit midir? Hayır, bu taklit değildir. Bu kaçınılmaz bir oluşum.

1800'lerin sonlarında, Fransa'ya giden Türk aydınları "Ah, Paris'teki sokaklar ne kadar güzel!" derken, yanı başlarındaki Fransız devriminin sonuçları ile ilgilenmediler.

Kişiye indiğin zaman bunlar çıkar. Ama kişinin üstüne çıkarsan, kuruma çıkarsan, yahut ilişkilere çıkarsan, aynı yere gitmezsin. Şimdi bu bütün 19. yüzyıl içerisinde, Batı'ya gidip gelenlerin Batı'dan etkilenip kopyacılık yaptıkları çok mesele olmuş. Mesela redingot giymişler falan. Acaba kendi halinde kalsaydı, yine değişmez miydi meselesi geliyor. İşte bu romanlarda ve bugün medya dediğimiz şeyde çok üstünde durulmuş, ne kadar taklitçi oldukları. Eğer kıyafete bakarsan bu bir tür kopyacılık gibi görünebilir. Ama yerine girip de, ne biçim bir insan ilişkileri düzeninde bu ortaya çıkmış, bu gene başka bir yere gidiyor.

Elitin -hele sanayi öncesi elitinin- tabakalara göre çok belirgin farklı bir giyim tarzı vardır. Padişahın giyimi, ordunun giyimi, vesaire, hangisini ele alırsanız, alın. Hanımların giyimi, yaşmaklar, şunlar bunlar. Bir de esnaf kadın ve erkeğinin, köylülerin giyim tarzları var. Yaşam tarzı değişmeye başladığı zaman buna nasıl uyuyorlar diye bakarsak, 19. yüzyılda Batı'nın

etkisiyle, Batı'nın etkisi dediğim zaman, hem Tanzimat'ı boğazımıza dayayan Batı devletleri, hem de gidip gelen insanlar, fikirleri getiren insanlar, yalnız fikirleri getirmiyorlar, kıyafetleri de değiştiriyorlar. Redingotu Abdülaziz giymiş ilk mesela, orduda değişiklik yaparken kendini de değiştirmiş. Ve fes. Fes nereden geliyor? Fransa'daki Tunusluların giydiği şapka. Bunu Abdülmecit getiriyor ve Abdülmecit'in fesi kısadır, resimlerden hatırlıyorsanız, sonra uzuyor o. Sonra bir kıyamettir kopuyor, bu şapka değişikliği sırasında; "Bu bizim göstergemizdir!" diye. "Kardeşim bu daha 70 sene evvel Fas'tan alınmış, üstelik de Fransa'dan gelmiş, Abdülmecit'inki de eğiktir." "Olsun, fes bizim..." Bir şey daha var, fesi kim giyiyor? Söz gelişi İstanbul'daki 500 aile. Anadolu'nun festen mesten haberi yok. Orada böyle bir çalkantı oluyor ve genellikle taklit denen meselelere dikkatli bakarsanız, elit arasındaki çalkalanmalarda, elitin kendi kendini tasnif etmek istediği, "Sen iyisin, ben kötüyüm" diye tasnif etmek istediği aşamalarda, üstünde durduğu hadise ve de değişmeye direnme mekanizması var. Kabul edilip üstünden yirmi sene geçince, onlar eskiymiş, değişmemeliymiş, bizimmiş falanmış gibi direnme oluyor. Bu çok açık.

Çarşafta da aynı hikaye. Anadolu'da çarşaf yok. Tamam, yüz kapatmak var, başını örtmek var, şalvar var, yelek var, ama çarşaf yok. Çarşaf nereden geliyor? Biraz İran, biraz Irak'tan. Irak'a şimdi adını unuttuğum bir vali tayin ediliyor. Onun karısı oradan bir tane almış gelmiş. Bir de bakmışlar moda olmuş, bayağı kadın elbisesi modası gibi. Ondan sonra efendim tutma beni, millet çarşafa girecek! Şimdi böyle, moda mı diye indiğin zaman, yahut taklit mi diye indiğin zaman, bunun taklidinin de nerede olduğu belli değil. Enternasyonal anlamda moda kelimesini alırsan, özellikle tüketim mallarında, elitin ayrıcalığını vurgulamak için yaratılan tüketim tarzları diye vurgulayabilirsin. Medyanın gösterişçi tüketimi diye koyabilirsin. Aşağıya doğru indikçe o gösterişçi tüketim, satın alma şekline tercüme edile edile, farklı şekiller alıyor. Ama buna da taklit diyemezsiniz, o başka yerde duruyor. Her şeyleri taklit diye vermek, giyimden ve tüketimden başka şeyleri taklit diye vermek, beni her zaman çok rahatsız etmiştir.

Bunun başka bir kullanılma yeri de apartmanlaşma. Mimar Sinan Üniversitesi'ndeki çok tanınmış hocaların hemen hemen hepsi, apartmanlaşmanın İstanbul'da taklitle başladığını söyler. Avrupa'da apartmanlar yapılmaya başlanmış, onu taklit ederek burdaki mimarlar da -bunun içinde Ermenisi de var Müslümanı da var- apartmanlar çizmişler, taklit olarak girmiş, ondan sonra yerleşmiş. Halbuki bina tarihine bir baktığınız zaman, taklit

mi değil mi hemen ortaya çıkıyor. Hayır, eğer şehir nasıl oluşuyor diye biraz okuyabiliyorsanız, merkezi iş alanında ücretlileşme yoğunlaştıkça, bu yoğunlaşan iş merkezlerinde çalışacak insanların MİA'da oturamayacaklarına göre, merkezi iş alanında, dışarıda hepsinin aynı zamanda MİA'ya girebileceği, belirli uzaklıkta çok üniteli konut ihtiyacı ve inşası ortaya çıkıyor. Evvela sıra evler çıkıyor, bahçeli evler bitiyor, herkes ölüyor, bayılıyor; "Ah, eski şehirler, hepsi bahçelerin içinde güzel evlerdi" falan. Zaten çok az yoğunluklu bir yerleşme yeri. Ama ücretlileşme arttığı zaman ve evle iş arasındaki mesafe ulaşılabilirliği temin edecek bir şekilde olması gerektiği zaman en çok insanın en kolay şekilde MIA'ya erişmesi gerektiğinde apartmanlaşma başlıyor.

Gündelik Hayatta Değişme

Demek ki yine özde, ilişki tarzı değişince yaşam tarzı da değişiyor.

Evvela yaşam tarzı değişiyor ama, şimdi bana burada çok haklı olarak şunu dediler; "İlk yapılan apartmanlar, şimdi Ramada Oteli olan, Tayyare Apartmanları diye anılan yer. Oranın ilk oturanlarının da ismi varmış, onlar ücretli değil, Kapalıçarşı'da çalışan, kuyumcu bilmem ne efendi, yok Bab-ı Ali'de çalışan bilmem ne bey. Evet ama, yine gidip geliyor, kim olursa olsun. Daha muhkem olduğu için, daha kolay bakımı olduğu için, orayı seçmiş olabilir. Ama temelde bu merkezi iş alanındaki çalışma gruplarının kolay gidip geleceği mesafelerde oluşan bir yapı tarzı. Sonra bu halka halka yayılıyor, çeşitli teoriler var, gözlemler var onun hakkında. İşyerleri yoğunlaşıyorsa, adedi artıyorsa ve hepsi birbirine yakın olmak gereğini hissediyorsa, o koskoca gökdelenler çıkıyor. Yoğun konut istemi varsa apartmanlar çıkıyor. Bu taklit değildir, bu tamamen benzer bir yaşam koşulunun ortaya çıkardığı yerleşme tarzıdır. Ama apartman üslupları değişik. Fransa'daki apartmanlar ferforje balkon korkuluklu oluyor, İngiltere'dekiler, Queen Anne dönemindeki üç katlı binalar oluyor, o da değişiyor hızla, Amerika'dakiler bir başka. İşin aslında bir bakıyorsunuz, elli sene daha geçince bütün mimari enternasyonal bir özellik kazanıyor. Birçok özellik, aynı materyallerle çalışınca ortaya çıkıyor. Beton geliyor, demir geliyor, cam geliyor, vinç geliyor vesaire. Üslup da çok benzer hale geliyor. Onun için taklitçilikten bahsetmek çok tehlikeli bir iştir. Temel mesele, hangi insan ilişkileri, ne biçim kullanım tarzları yaratıyor, bence. Ondan sonra, evet, bir de bakıyorsun bir hariciyecinin oğlu,1930'larda, 40'lara gelmeden daha, deri

ceket ve bej takımlarla görülüyor Ankara'da; bir tane alabilmiş, daha fazla alamıyor. Çünkü Türkiye'de servet biriktirme hızı Batı'daki kadar hızlı değil. O deri ceketler falan da Avrupalı'nın genelde ava giderken giydikleri ceketler. Onu giyip Beyoğlu'nda piyasa ediyor. Bu onun en güzel örneği. İşte bu taklit.

Şimdi bir başka taklit daha anlatayım size, bunu hep anlatırlar. 1940'larda, 50'lerde, Türkiye'de ancak tüketim toparlanmaya başlıyor, birden fazla elbise yani her faaliyete göre elbise ortaya çıkmaya başlıyor, ne kadar üst tabakaya çıkarsanız, o kadar faaliyete has giyim çıkar zaten. Alt-orta tabakalarda bütün kadınlar topuklu pabuç giyer. Çünkü, düğüne de aynı pabucu giyer, pazara da aynı pabucu giyer. Yukarı çıktığınız kadar, düğüne ve pazara aynı pabuç giyilmez. O anlamda, o gösterişçi tüketim çok önemli bir yer tutar. Şimdi, bizim bu zat İngiltere'ye gidiyor, Haziranda. Çok hoşuna gidiyor, vitrinlerde gri frak takımlar, gri silindir şapkayla beraber. "Kendime şunlardan bir tane alayım" diyor, "Bu çok değişik bir şey, Türkiye'ye gidince de etkisi olur bunun". O grileri giyiyor, öbürlerini de paket edip, oteline göndertiyor. Çıkınca da bir taksiye biniyor, gideceği yeri söyleyecek, tabi İngilizce olarak, "Yes yes" diyor şoför, pırrr alıp götürüyor adamı. Nereye götürüyor adamı? Ascort at yarışlarına! Meğer o gün at yarışları günüymüş, hele o kıyafeti İngiliz asilleri yalnız Ascort yarışlarında giyermiş, her yarışta da değil! Nereye gidiyoruz filan deyinceye kadar... ama içeriye giremiyor, davetiyesi yok, hiçbir şeysi yok, ama kıyafet tamam.

Evet bu taklitçiliktir, bugün de olsa komedidir. Ama bunu bir yaşam tarzının bütünü diye tercüme etmek yanlış. O orada bir sene daha otursa, ertesi sene bunun Ascort olduğunu öğrenir, davetiyeyi de bulur, karaborsa, beyazborsa, onları kuşanır ve göğsünü gere gere de giderdi, eğer canı çok istiyorsa. Böyle şeyler oluyor. Ondan sonra kültürü muhafaza etme meseleleri geliyor. Yaşam tarzlarını.

Peki bir hikaye daha size. Yaşam tarzını muhafaza, en zor değişen alışkanlıklar kişi hayatında, toplumun bütününde değil de, kişi hayatında. Yiyecek çok önemli, en zor değişenlerden biri. Sınıfta da alay ederek anlatırdım, bilmem hatırlıyor musunuz? "Annemin köftesi gibi köfte yok" diye Amerika'dan çocuklar eğitimini tamamlamadan geri döndü, "Annemin köftesi" diye diye. En zor yiyecek alışkanlıkları değişiyor. Onun için zaten bu etnik lokantalar çok yayılıyor. Yok bilmem Güneydoğu, yok hamsi tava, yok vesaire. Öbür taraftan, karşılıklı etkileşim arttıkça, birbirlerinin tadlarını da öğrenip, daha çok tüketim de oluyor. Ama en muhafazakar olanlar-

dan yine bir hoca, Londra'ya gidiyor, kahvaltı edecek, otelin yemek yerine iniyor. Bir de asistanı var, o biraz daha esnek, biraz daha uyum sağlamış falan. "Yiyemem!" diyor. İngilizler katiyen peynir vermezler sabah kahvaltısında. Ya birtakım çörekler yiyeceksiniz, tereyağla, reçelle, yahut da yumurtalar, balıklar. Hoca İngilizce de bilmiyor, genç asistanına diyor ki "Yahu sen anlatsana şunlara" diyor, "ben bunları yiyemiyorum ve bütün sabah aç kalıyorum, biraz peynir bulsunlar bana. Bu memlekette peynir çok biliyorum" diyor. "Peki" diyor genç asistan, "bakayım ne yapabilirim". Garsonu çağırıyor, "Hocam peynir istiyor" diyor. Orada benzer peynirler var, kaşara yakın olanlar. Garsonun söylediği; "Ah" diyor, "metrdotel'e, başgarsona söylemeliyim bunu". Adam farkında tabi, büyük bir mesele çıktığının ortalıkta ama. Başgarson geliyor, "Galiba peynir istemişsiniz" diyor. Asistan genç (gençken adam daha çok üzülür böyle şeylere. İhtiyarlayınca aldırmaz, ne isterse olsun der), "Evet" diyor, "hocam yiyemiyor" falan. "Üzülmeyin beyefendi" diyor, "geçen sene de bir Hollandalı gelmişti, aynı şeyi istemişti, yalnız şimdi kilerden çıkartmak lazım" diyor. Yani kayıt tarzı var, senede bir kere bir isteyen oluyormuş! Bu da böylece çıkıyor.

Demek ki eğer, toparlarsam demek istediğimi, sanayileşme genel akım. Bunun zamanı ve etkileşim düzeni içerisinde, ne zaman nerede olduğuna bağlı olarak köyden kopmanın nasıl olduğuna bakarak, teknolojinin nasıl geldiğine bakarak, fikirlerin nasıl geldiğine bakarak, üstten alttan sıkıştırarak her şey değişmiyor. En önemlisi de bu eklemlenme tarzları. Yani, araformlar dediğimiz oluşumlar. Araformlar müthiş renk değiştirtiyor hadiseye gibi görünür. Ama aslında aynı düzen devam ediyor, sanayileşmeye doğru gidiyor. Kurumlaşma anlamında taklit diye bir mesele yok. Öğrenme diye bir mesele var, olduğu gibi almak diye bir mesele var, almayı becerememek var, batmak var, o kurumların içerisinde. İşte Talip Apaydın'ın hikayelerindeki gibi, traktörler geliyor köye, "Senin traktörün daha iyi, benim traktörüm daha iyi, yarıştıralım" diyorlar. Yarıştırmıyorlar, ne yapıyorlar? Tokuşturuyorlar! Talip Apaydın'ın hikayesi, hakiki mi değil mi bilmiyorum, tabi birisi kırılıyor. Birisi tam haşat oluyor, bu da taklit demek değildir.

Farklı mekanlar, her birinde farklı zamanda sanayileşme var. Ama gittikçe ilişkiler benzerleşiyor. Küreselleşmeyle bunu...

Aynı yere koyacağız. Küreselleşme olmuyor, yani eğer en basit anlamıyla, sermayenin dolaşımından bahsediyorsan, sermaye rastgele dolaşamaz, kendisine benzer biçimlerdeki yerlerde dolaşır.

Ya da o ilişkileri yaratarak.

Biliyorsunuz, çok önemli bir akım vardı, siz iktisatçılar daha iyi bileceksiniz; Batı'da üretilen malların satışını temin edebilmek için Üçüncü Dünya'daki geliri yükseltmeli ki pazar açılsın. Aynı şey, taklit değil bu. Zaten eskiye dönük kalmak da. Şalvar giymeyi sürdürelim, mintanları yakasız giyelim falan. Onlar bir tür amblem ve romantizm. İsterseniz nostaljik romantizm diyelim, bir zaman sürer sonra değişir. Eğer büyük şirketlerde çalışan insanlar değilsen, veya siyaset insanı değilsen, kravat takan pek kimse kalmadı. Çok özel zamanlarda kravat takılıyor veya takılmıyor. Konsere gittik, konserlerin en büyük özelliği -klasik müzik konseri- çalanlar smokin gibi bir şeyler giyer. Kemancı bir Rus, böyle ilginç bir ceketle geldi. Hiç smokinle falan ilgisi yok. Böyle garip bir şey. Bir onu gördüm orada, bir de Tony vardı hatırlıyor musunuz, Prenses Margaret'in fotoğrafçı kocası. İlk kocası Margaret'in, sonra ayrıldı. Kraliçe'nin kızı evlenecek -bu teyzenin kocası- herkese çok formel elbiseler dikiliyor. Gazetelerde resimleri çıkıyor, işte gürültü patırdı. Ben o zaman İngiltere'deydim. Tony kendisine bir kıyafet çizmiş, kravatsız kapalı yakalı, siyah ve çok çok şık, ama kravatsız ve siyah. Eh, o da fotoğrafçı, sanatkarlığını ileri sürüyor. En üstteyseniz, protokolü kırabilirsiniz bir miktar. En iyi Rus kemancısıysa, Türkiye'de çalıyorsa -belki İngiltere'de yapmazdı, bilmiyorum- bunlar da böyle varyasyonlar. Ama bunlar küçük şeyler. Ondan sonra genelde gidiyor, işte herkes aynı yere gidiyor. Kurumların taklidi meselesi yoktur.

Cumhuriyet'i ilk kuranların çok önemli ataklarından biri de, sahne faaliyetlerini canlandırmak, özellikle konserleri, operayı getirmekti. Aslında Türkiye daha o zamandan operaya yabancı değildi, Sarah Bernard söylemiş burada. İstanbul'da Balık Pazarı'nın olduğu yerde altı katlı bir tiyatro varmış. Altı kat balkon, salon Viyana opera salonu gibi. Kendi artistleri yok, mütemadiyen dışarıdan gruplar geliyor, ekipler geliyor ve söylüyor. Herkes gidiyor. Hele loca olduğu için, zaten onun için de locası çok yapılmış herhalde, Müslümanlar da gidiyorlar. Ama bir türlü memleketin kendi içinde bir konservatuar oluşturulamamış. İtalyanların en büyük 19. yüzyıl opera yazarlarından birisi olan Donizetti'yi çağırmış buraya Abdülaziz ve sarayda bir orkestra grubu oluşturmuş. Hem ince saz grubu var çok önemli, hem de Donizetti'nin -Donizetti Paşa! Herkes paşa oluyor- modern müziğine dönüyor ve Abdülhamit'in kızları piyano, keman çalabiliyorlar, sarayda konserler veriyorlar Türkiye'ye o zaman sayısız piyano ithal edilmiş. Üst tabakaya mensup veya özenen kişilerin çocuklarına piyano dersleri al-

dırılırmış. Bazen alaturkayı çıkarıyorlar piyanoda, bazen Batı'nın çoksesli müziği çalınıyor.

Cumhuriyeti kuranların yaptığı şey bunu kurumlaştırmak. Hem İstanbul'da konservatuar açıyorlar, ama daha önemlisi Ankara'da opera kuruyorlar. Ve operadaki bütün istekleri de, hem Türk operası olsun, hem de Türk sanatkarlar söylesin bunu. İşte opera, şimdi tam hatırlamıyorum -bakılabilir ama değmez zannediyorum- 20'lerin sonlarında bu kuruluyor, 30'ların başlarında çalmaya başlıyor. Ben 39'un sonunda üniversite talebesi oldum ve büyükşehire geldim -İzmir'den geliyorum- ve ilk kez operaya gittim. Meğer onlar operanın ilk temsilleriymiş, halbuki ben, yeni yetişen bir insan olarak operaya da gidiyorum diyorum. Şimdi bu taklit mi? Hiç sanmıyorum. Temsillerde salon doluyor. Kimsenin şakağına tabanca dayanmıyorlar operaya git seyret diye. O kendiliğinden gidiyor oraya. Derken tüm Anadolu içinde turnelere başladı opera sanatçıları. Üç şehrin daha kendi operası oluştu. İstanbul'da iki tane var, biri Cemal Reşit Rey Salonu'nda, diğeri Atatürk Kültür Merkezi'nde. Ankara'da hâlâ sürüyor. Bütün baltalamalarına rağmen sürdürüyor. Zaten operayı da dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir zaman herkes dinlememiştir, bunu bir kere açıkça koyalım ortaya. Ama çok sesli müzik çok yönlü hayatın parçasıdır.

Şimdi herkes Pavorotti dinliyor.

Pavorotti'yi dinlemek? Şimdi Pavorotti, Domingo ve Carreras, onlar çok büyük meselenin kapısını açtılar. Opera çok kısıtlı bir grubun çok kısıtlı mekanlarda elite hitap eden bir müzik tarzı idi. Birdenbire bunların Akdenizliliği tuttu -ve bu doğru bir şey- operayı kitleleştirmeye çalıştılar. Bu tuttu. Şimdi ilk defa Roma'da Caracalla diye eski mezarlıkların olduğu bir yöre var, amfi de var orada. İlk defa Caracalla'da söylemişler, sonra İngiltere çağırdı Haydpark'ta söylediler. Sonra Danimarka'da. Bir de baktılar ki, biraz gayretle eğer doğru dürüst ses varsa son derece kitlesel hale gelebiliyor opera parçaları. Bir de baktınız herkes opera dinliyor. Pavorotti ve arkadaşlarının yaptığı bir şey var. Bunu yaymak -bunların bilinçli yapıldığını sanıyorum, yani kitleselleştirmek operayı- hangi memlekette söylüyorlarsa, o memleketin sevilen tanınan bir pop şarkıcısıyla, sesi çoksesli müziğe en dönük olanla söylüyorlar. Amerika'da bir zenci kadınla söylüyorlardı. Zenci kadının opera eğitimi yok, beraber söylüyorlar. Şimdi opera da değişiyor. Bir şey daha yapmak çok iyi olurdu diye düşünüyorum "Mark temizleme gücü" falan gibi bir cıngıl var. Verdi'nin bir operasının çok tanınan bir parçasını kullanıyorlar reklamlarda. Kimse onun opera olduğunu söylemiyor,

fakat herkesin diline yerleşiyor, herkes de onu mırıldanıyor. Bu opera. Reklam müziği olunca yayılması, yerleşmesi kolaylaşıyor. Pavorotti'nin yaptığı bu, kitleselleştirme çok önemli bir şey. Onun tamamlayıcısı da böyle olabilir.

Operanın elit geleneğini de kırıyor. Pavorotti, Londra'da açık havada söyledi diye bir sürü eleştiri alıyor ama yağmur altında herkes de dinliyor.

Şimdi onun kötülüğü, ses sanatkarlarının en titiz oldukları şey, ses tellerini muhafaza etmektir. Ve ses tellerini muhafaza etmenin birinci şartı da büyük iklim değişiklikleri, ısı değişiklikleri filan olmaması. Kan kustururdu bize Ruhi, iki tane türkü söyleyecek diye. "Aman kafam şöyle açık olacak, bilmem ne böyle açık olacak" sesini korumak için. Livaneli o kadar titiz değildi sesinde. Ama Ruhi Su çok korunurdu.

Ruhi Su'nun kendi değişimi var. Opera eğitimi alıyor.

Türkiye'nin, Türkiye'nin değil bence dünyanın en güzel bas baritonuydu, birinci sınıf. Onun Fidelyo'da bir zindancı rolü vardı, unutulmaz bir performans. Dedim ya biz Ankara'da, üniversite talebesiyken operayı çok önemserdik. Gençliğinde insan her şeye meraklı, sünger gibi, her şeyi içine almak istiyor. Bir opera temsiline gittik, Fidelyo oynuyor. Semiha Berksoy, Fidelyo oynuyor. O alto'dur, o da az bulunan bir ses. Ruhi Su da zindancının şarkısını söylüyor. Müthiş etkilenmiştik, hâlâ o sesleri duyarım. Ruhi Su öbür taraftan da halk türküleri topluyordu. O zaman radyo vardı, televizyon yoktu. Bir zaman sonra Ruhi'yi hem radyodan hem operadan uzaklaştırdılar, çok yazık oldu. O işinde çok titizdi, Pavorotti ve öbürleri -anlaşılan kâfi miktarda ses tellerine nasıl bakacaklarını öğrendiler artık, tıp da ilerledi- yağmurlu havada söylüyorlar. İmkanı var mı, yağmurlu havada Ruhi Su, sokağa bile çıkmak istemezdi. Şarkı söylemek bir tarafa, öyle titizdi.

Evet bu taklit meselesini çok dikkatli ele almak lazım. Benzer yaşam tarzları, hele aradan kâfi zaman geçerse, her şeyi birbirine yaklaştırıyor, ama hep bir evvelki aşama ne zaman nerdeydi, nasıl alındı, ne oldu, onun üstünde durulmuyor. On sene öncesi değişmesin diye düşünülüyor!

Dediniz ki şimdi, küreselleşmeye ilişkin olarak, farklı dönemlerde üretkenleşme beraberinde benzer ilişkilerde benzer formlara yol açıyor. Fakat demin sizin söylediğiniz farklı bir şey. Biraz postmodernizmle ilişkilendirirsek, demiştiniz ki; en zor değişen şeylerden biri tüketim alışkanlığıdır. Sonra da dediniz ki; metropollere gittiğiniz zaman yörelere ait çok farklı şeyleri bulabiliyorsunuz. Çin lokantalarını ve benzerlerini.

Benim sözünü ettiğim dünyanın ilişkilerini koordine eden metropolislerde tüketimin de dünyanın her tarafından gelmesi, zevklerin de yerelliği bırakıp, bu çeşitliliği makbul sayar hale gelmesi.

Zaten bence postmodernizmin, kendisine postmodernist diyenlerin problemi oydu. Bir tarafta kapitalizmin ya da modern yaşam tarzının ya da sanayileşmenin ilişkileri, formları tek biçimleştirme süreci var. Fakat diğer taraftan bir bakıyorsunuz ki, işte Hollanda peynirinden tutun da Çin mutfağına kadar her şeye açılıyorsunuz, ya da kendinize has birtakım "annenizin köfteleri"... Tüm bu farklılıkları artık bulabiliyorsunuz. Postmodernistler ise buna farklılık olarak değer atfediyor, mozaik diyor.

Şimdi bunların hepsinin altında yatan bir temel aks vardır. Bunların hepsi hem ekonomik hem sosyal etkileşim içerisinde eklemlenmenin bir yönünü gösteriyor. Aslında "mozaik" müstakil bir parçadır, halbuki etnik lokantalar bile hangi şehirde ise oranın ağız tadına uyum yapar. Çevreleri ile müthiş bir rekabete girer, bazıları yaşar, bazıları yaşamaz. Yaşaması için o rekabet dünyası neler ortaya çıkaracak, neler ileri sürecek, ne yapacak, onu bilemem, ama bir şeyler olacak. Şimdi mesela İstanbul'da şu anda İtalyan pizzasıyla, Konya ovasının etli ekmeği ve Karadeniz'in bilmem ne pidesi yarışıyor. Bir yerlerde hepsi var. Hangisi kalır, hangisi gider? Doğrusu bilmiyorum. İnşaat işçilerinin şehirleşmesi arttığı kadar, geliri de artarsa pizza kolayca Konya etli ekmeğini yener gibi geliyor. Çünkü, evde ananıza, babanıza, bacınıza, her neyse, etli ekmeği yaptırabilirsiz diyelim. Ama sokağa çıktığınızda başka bir şey yiyeceksiniz. Ve orada yarışacak bu. Ticarileşmesi temel boyutudur bunun. Ya da Konya ekmeği değişir-zenginleşir. Amerika'daki pizzayla İtalya'daki nasıl farklıysa.

Yani o zaman öze ilişkin şey etli ekmeğin de pizzanın da Karadeniz pidesinin de özünde yatan şey ticarileşme.

Öyle olduğu zaman birbirleriyle yarışırlar ve kim kalır, kim gider ve nasıl değişir görürüz elli sene içerisinde.

"Kebap Kültürü"

Geçenlerde İzzettin Önder bir şey sordu: "Düşünüyorum, nedenini bulamıyorum" dedi. "İstanbul ya da benzer büyük şehirlerde, Güneydoğu'nun lahmacunları, kebapları neden bu kadar yaygınlaştı da, Lazların, Karadenizlilerin yemekleri yaygınlaşmıyor?" dedi. Onların bir pidesi var, bir tane de lokanta varmış galiba. Ama bunlar yaygınlaşmıyor.

Karadeniz'in nüfusu bir kere az. İstanbul çok Karadeniz nüfusu alıyor ama, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu'ya göre bu kısıtlıdır. İkincisi, Karadeniz mutfağının temel yiyeceklerinden yayılması gereken birisi mısır ekmeği ve peynir, öbürü de hamsi, balık. Bunların ikisi de pahalı, üstelik balık zor muhafaza ediliyor. Üçüncüsü bunları kadınlar yapıyor, erkekler yapmıyor. Güneydoğu'da, Adana, Urfa dahil orada kebap kültürü erkek kültürü, bunu unutmayın. Gaziantep evlerinde acılı kebap yenmiyor, acılı başka hamur ve sebze yemekleri yeniyor. Kebap kültürü tamamen erkek kültürü. Çiğköfteyi kimler yapıyor? Parlamentoda da tavana atıyorlar. Erkek kültürünün yayılması -dışarıda yedikleri için erkekler- kebap kültürü çok daha hızlı yayılıyor. Evlerde kebap kültürü yok. Kadınların yaptığı dışarıya taşmış yemeklerden içliköfte belki bunun istisnasıdır. Ama çiğköfte, acılı köfte ve diğerleri onların hepsi; benim "kebap kültürü" diye andığım şey, tamamen erkek kültürüdür ve erkek kültürü çok daha çabuk yayılıyor. Çünkü erkekler dışarıda daha çok yemek yiyor. Şimdi şöyle bir şey var. Benim tercüme edilen bir makalemde başka bir gözlemim var; gelir çoğalırken -ve geliri ister erkek kazansın, ister kadın kazansın, çok fark etmiyor- eve sarfedilen para ile ve bütçeyle, erkeğin kendisine ve kendisinin sokakta harcadığı para ikiye bölünüyor. Yani ev bütçesi ve erkeğin bütçesi. Ev bütçesinde gıda tahıla dayanıyor veya bakliyata dayanıyor; salça konuyor, soğan konuyor, böylece tatlandırılıyor ve ekmekle ev sofrasını oluşturuyor. Halbuki erkek eline parayı aldığı zaman -ki oldukça önemli oranda para geçiyor- erkeklerin hepsi, özellikle akşam yemeklerini -birçok zaman öğlen yemeklerini de- dışarıda yiyorlar. Ve dışarıda yedikleri zaman sofralarda "kebaplar" yani et, salata, temel unsurdur ve çok zaman içkinin mezesidir. Sulu yemeği hiç istemezler. Diyet bakımından değişmenin ilk aşamasında, paralı ekonomiye, ücretli ekonomiye geçildiğinde kadınlar hâlâ tahılla ve bakliyatla besleniyorlar çocuklarla beraber, erkekler süratle et kültürüne geçiyorlar. Et kültürü kebaptır. Ve kebapçı lokantaları çoğalıyor. Ayrıca yeni buzdolabı gibi teknolojilerle etleri daha uzun süre bozulmadan korumak mümkün. Sebze yemekleri hem el tutuyor hem sebzeler çabuk bozuluyor. Tencere yemeği diye anılan hakiki ev sofralarının yemekleri onun için dışarıda pek yapılmıyor.

Karadeniz'de erkeklerin geliş gidişleri Güneydoğu erkeklerinden daha eve dönük. Karadeniz erkeği de ev dışında yiyor ama, Güneydoğu erkeği kadar değil. Kebap tamamen erkek kültürü. Siz hiç Adana'ya, Ceyhan'a

Mübeccel, Emine, İbrahim Kıray, Emine'nin mezuniyet töreninde

İbrahim, Mübeccel, Emine Kıray

İbrahim, Mübeccel, Emine Kıray

gittiniz mi oralara? Yüzlerce kebapçı, giriyorsunuz, çeşit çeşit kebap. Kadın yok, erkekler yapıyor, erkekler yiyor.

Nöbetçi kebapçılar bile var. Sabah dörde kadar açık.

Ama unutmayın bunların hiçbirisi evde yenen yemek değildir. Hiçbirisi. Ve bu, işte yaşam tarzı, kültür farkı denen şeydir. Ticarileşmenin ve paraya dönük, nakit para kazanmanın bizim kültüre bağlı -Güneydoğu kültürüne özellikle bağlı- yönü, bu erkek tüketim tarzının, ev içi tüketim tarzından yüzde yüz ayrılmasından çıktı. Bence bu Türkiye'de toplum hayatının kadın-erkek ilişkilerinin dengelenmesini köstekleyen önemli bir yön. Bizim feministler hiç böyle analizler yapmıyorlar, görmüyorum bunları. Ben daha ciddi araştırmalara ve açıklamalara yönelmelerini isterdim. Seks segregasyonu, cinsiyete dönük ayrımcılık çok önemli yaşam farklılıkları getiriyor. Ve bu eskisinden daha beter hale geliyor. Yani yeni şehir yaşamı tarım kültüründeki ayrımdan çok daha yahim hale gelmeye başlıyor. Bir yerde çözülüyor elbette, en üst tabakalarda ve çalışan meslek sahibi kadınların arasında bu tür ayrımcılık epey azalıyor. Ama alt orta tabaka için bu bir numaralı problem. Erkek, kadınsız sofralardan kalkıp paralı sekse gidiyor; suça da bulaşıyor, hastalık da kapıyor. Onun karısı da iki çocukla evde, çok zaman kendi kazandığı para ile çocuklarını geçindirmeye çalışıyor. Ben hani nerdeyse kebapçıların kapanmasını isteyeceğim, sırf erkekler bu kadar çok et yemesin diye, biraz da kadınlara ve çocuklara yedirsinler diye.

Kadın paralı çalışmaya başladığı zaman, ev dışında çalışmaya başladığında, kadın da kebap yiyecek -bilmiyorum nerede yiyecek ama- bir yerde yiyecek. Daha doğrusu et tüketecek. Ve gidin, Anadolu'nun her yerinde, Ereğli'de de başka yerlerde de, geceleri, saat yedi buçuklardan gece yarısı on birlere on ikilere kadar rakı sofraları sürer. Peki ne yenir bu rakı sofralarında? Et yenir! Kim yer? Erkekler yer! Bunun değişmesi de gelecek, tam nasıl olacağını şimdiden tam kestiremeyiz ama temizlik deterjanı reklamı ile kulakları operaya alışacak yeni kuşaklar hafif batı müziğini dudaklarından düşürmeyenlerle birlikte evde ve dışarıda yeni yaşam tarzlarını mutlaka oluşturacaklar. Böyle eklemlene eklemlene, araformlar oluştura oluştura, eskiyi yok ede ede, yeni toplum düzenine uygun hale getire getire, yeni aşamalara geliyoruz. Bu aşamalar sanayi toplumuna yakın aşamalar, veya sanayi toplumu aşamaları. Bunlardan taklit diye söz açmak bence çok basite kaçmak. "Bize uymayanlar kötüdür!" demek anlamsız. Çünkü zaten "bizim" dediklerimiz hızla değişiyor. Ve hiç fark edilmeden diğer yönlerle birleşiyor. Ucundan bağlanıyor, eklenileniyor, devam ediyor.

Bizdeki temel mesele ya da temel tartışma konusu, "Bizim kendimize özgü bir kültürümüz var, bu kültürü koruyalım..." Yani o hangi kültürümüzse!

Hepinizin çok iyi bildiğiniz gibi, bizim kırsal yöre yaşantımızda hatta kasabada da yere sofra kurulur. Onun bir adabı vardır, yani sulu yemeğe ısırılmış ekmek batırılmaz, kaşıkla yenir ya da ekmek kaşık gibi kullanılır. Tabaktaki yemeğin hepsi yenmez, başkalarına da bırakılır. Ama zaman içinde, hem ayrı ayrı tabaklardan çatal bıçakla yemek, hem masada yemek gelişiyor. Bundan on sene evvel, dinci kesim eski sofra adabını yaşatmak isteyen yayınlar yapıyordu. Kim hatırlıyor onları? Bir kere çatal yasak! Bıçak da yasak, mutlaka elinizle yiyeceksiniz, veya kaşıkla yiyeceksiniz. Ama üç parmağınızı şöyle tutup yiyeceksiniz, böyle tutup yiyeceksiniz gibi tarifler. Bir yerde yer sofrası düzenini dayatıyordu. Şimdi var mı ondan bahseden? "Değişmesin, bu bizim yaşam tarzımızdır" denen unsurlar, bundan on beş sene evvel kültüre girmiş özelliklerdir. On beş sene sonra da bugün girenler esas olacak, "Aman değişmesin, bunlar bizimle kalsın" olacak. Değişme o kadar hızlı.

Şeyh'in evine gittiğimde yer sofrasında, aynı tabaktan yemek yeniyor. Ayrı tabak hâlâ misafirin önemine bağlı olarak kullanılıyor. Bu mesele daha çok entelektüel düzeyde, yahut bu işin aktivisti olanlar için önemli; işte elinle yiyeceksin, yerde yiyeceksin filan. Ama günlük hayatta kendisi şeyh olanların sofrasında bile, çatal, kaşık -gerektiği zaman bıçak var. Böyle bir tartışma konusu zaten yok.

Hâlâ köyde üç yüz kişiye yemek yediriyor ağa, özellikle Güneydoğu'da. Nasıl yedirecek üç yüz kişiye? Hilton Oteli'nin salonunu kiralayacak hali yok ya. Kır sofrası gibi oluyor, piknik gibi. Zaten yağmur yağmıyor o memleketlerde. Yerde yiyorlar, elleri ve kaşık gibi kullandıkları yufka ekmekleri ile yemeklerini yiyorlar. Bu daha ne kadar sürer bilmiyorum, ama bir yerde bitecektir.

Ağa Han Mimarlık Ödülü ile ilişkili olarak mimarların ağırlıkta olduğu bir grupla bir zaman önce Yemen'e gitmiştik. Hepimiz büyük yuvarlak bir masanın etrafında oturmuştuk, ortaya bir büyük sini geldi -tepsiden çok büyük- üstünde bir bütün kuzu ve bir hayli pilav. E, nasıl yenecek bu diye bakıp bekliyorum. Gençlerden birisi dizini sofranın ortasına koydu ve masaya böyle boyunca uzandı, kuzuyu elleriyle parçaladı, herkesin eline birer parça verdi. Bir de kepçe vardı, onunla da avucuma biraz pilav koydu. Pilavı yemenin imkanı yok, çünkü böyle yemesini bilmiyorum. Etleri yedik kalktık. Bu da bir araform işte. Bizimkiler nasıl değişir göreceğiz. Sonra ben Ağa Han'a ne yapıyorlar diye baktım. Ağa Han ortalıkta yok. Bir baş-

ka çadırda onu tek başına ağırlamışlar, köyün ileri gelen iki kişisiyle beraber. Herhalde oraya etler parçalanmış olarak gitti. Onlar da farkında. Yani büyük bir ikram bu, bütün bir kuzuyu ortaya getiriyor, on kişi için koca kuzu geliyor. Belki de iki kazan pilav. Pilav da lezzetliydi işin aslında, hiç tadına varamadık. Ama bu da değişecek, Yemen'de bile kalmaz bu.

Ürdün'de de hiç görmediğim kadar çok baklava ve kadayıf gördüm. Yani nasıl diyeyim size, büyük bir dükkanda yerden tavana kadar üst üste tatlı dolu. Ortasında şu kadarcık bir yerde bir adam duruyor, kağıtlara koyup koyup veriyor. İnanılmaz bir şey. Ben o kadar çok tatlıyı bir arada görmedim. Türkiye'de de tatlı çoktur, baklava tepsileri doludur. Bunlar tepsi bile değil, kuru, yığınışlar. Yani nereye gitsen, daha ne hikayeler var. Bu değişir, değişmez, az değişir, çok değişir. Ama sanayileştikçe, şehirleştikçe, yaşam kendiliğinden biçimlenecek. Unutmayın ki bir de toplumlar için daha az önemli, daha çok önemli olan yönler vardır. Bütün etkileşen birimler aynı önemde değildir bütünü tayin etmede. Bazıları daha az önemlidir, bazıları daha çok önemlidir. Selam verme tarzları örneğin. Ha el sıkmışsınız, ha temenna etmişsiniz, ha eğilmişsiniz Japonlar gibi, yahut başka bir şey. Değişirken bunun yarısı değişmiş yarısı değişmemiş. Bazen el sıkışılıyor, bazen sıkışılmıyor. Bazen üç kere öpüyorlar, bazıları iki kere öpüyorlar, politikacılar gibi. Ama bunlar ne Batılıları daha az kapitalist yapıyor, ne Doğuluları daha çok sanayileşmiş yapıyor ama değişiyor. Daha önemliyle daha az önemliyi birbirine karıştırmamak lazımdır. Kişiler için önemli olan günlük yaşamaları. Hangi adeti sürdürecek, hangisinden vaz geçecek anlık kararlara bağlı.

Televizyon yaygınlaştığından beri kaç aile yılbaşında hiçbir şey yapmadan geçiriyor? Hiçbir şey olmasa televizyon seyrediyor; basit de olsa bir sofra hazırlıyor, bazıları da tam usulünce yapıyor. Gidiyor, dansediyor, tepiniyor, havuza atlıyor vs. Elbette bir de çam ağacı ve süsleme meseleleri var, inanılmaz bir şey. Taklit mi? Yoo, içinden geliyor. Bir şey daha çok önemli. Müslüman kültürler, hâlâ kapalı kültürler olduğu için de eğlencesi az kültürlerdir. Ticaret geliştiği zaman biraz artıyor o eğlence tarzı, ama gene kısıtlı. Dolayısıyla kitleselleştiği zaman, eğer eğlenme şansı buluyorsa, yani içini dökmek, biraz vakit geçirmek, daha çok gülmek falan gibi, dışarıdan da olsa her şeyi alıyor, ağacı da alıyor, müziği de alıyor, hindiyi de alıyor. Her şeyi alıyor.

Fakat burada bir problem var herhalde. Sosyolog gözüyle bakınca, günlük yaşantısını sürdüren insanlara bir haksızlık yapıyoruz. Onlar da

sosyologlara bir haksızlık yapıyor. Yaşanan günlük ilişkiler içinde olan insanın, yaşamdaki değişimi algılamasıyla, sosyoloğun çok daha yukarıdan bakıp, o zaman farklarıyla değişimi algılama tarzları değişik. Burada uzmanlaşmanın verdiği bir donanım var.

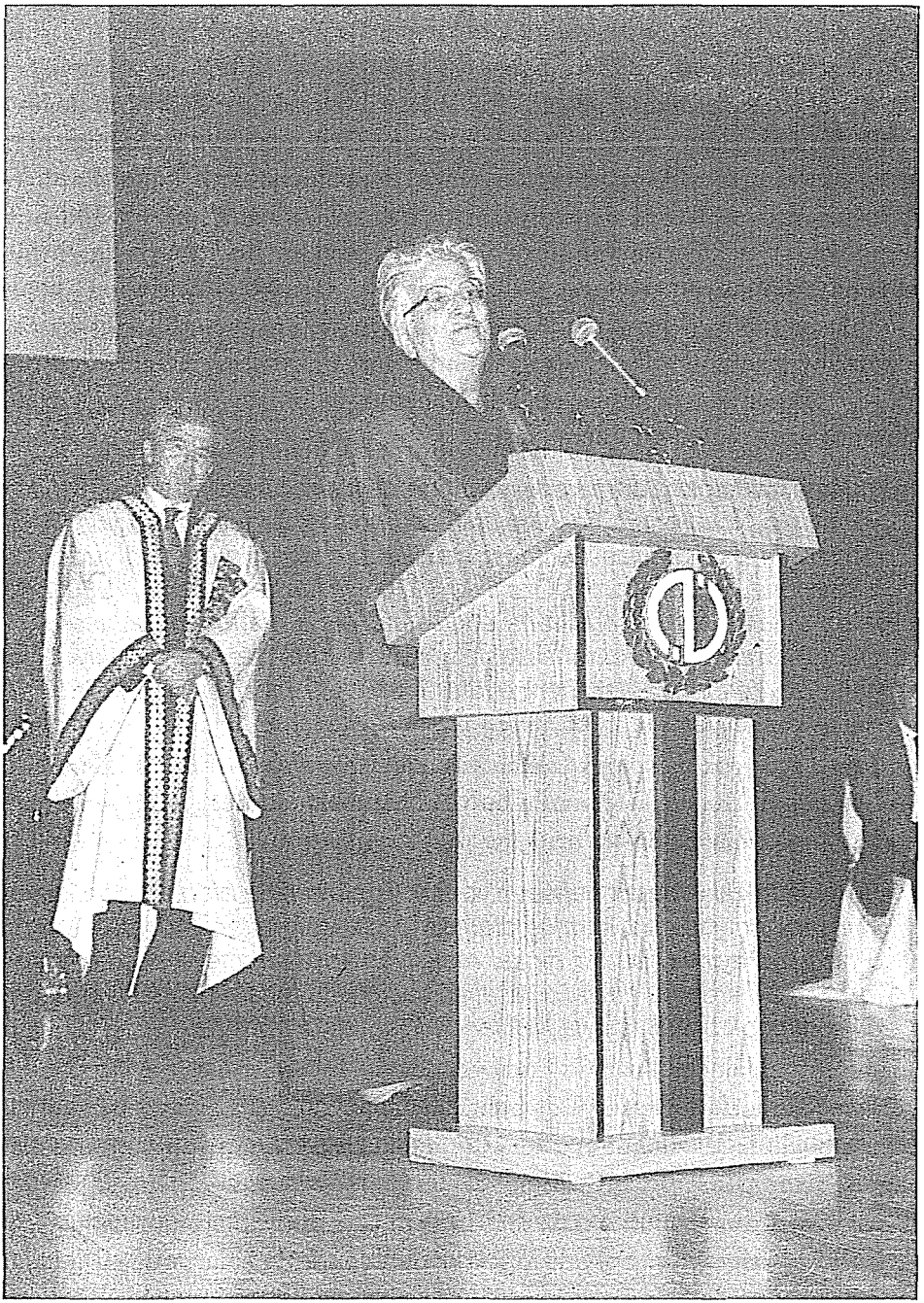
Evet, ama bu bir meslek.

Bir önceki İktisat Dergisi *için yaptığımız söyleşide verdiğiniz örnek çok anlamlı idi. Borsadaki iniş çıkışlara bakarak değişimi anlamak mümkün değil. Oysa borsada oynayan kişi için, üç aylık parası günlük trendler çok önemli, oradaki zigzaglar onun hayatındaki çok önemli anlar. Sosyolog için ya da iktisatçı için, uzun erimli bakmak çok önemli.*

Hele evrimsel bakıyorsan topluma uzun vade en önemlisi. Daha önemliler, daha az önemlilerden mutlaka ayırt edilmeli. "Ah, her şey bitti, bakın mollalar geldi İran'da, bir daha düzelmeyecek, ah!" diye hayıflanabilirsiniz. Şu anda oradaki genç insanların çektikleri onlar için elbette çok acıdır. Ama İran toplumu orada durmaz. Zaten durmadı da: Bildiğiniz gibi yirmi yıl sonra da olsa değişme başladı. Hızlanacak ve bu değişim sürecek. Bunu biliyoruz.

Sekülarizm

Sanayi toplumu olmanın, uzmanlaşma, örgütleşme, şehirleşme kadar önemli bir boyutu sekülarize olmaktır. Laiklik olmadan devlet-ekonomi-kişi ilişkileri gelişemez. Onun için sanayileşme ile kurumlar ve ilişkiler dinselliklerini kaybederler. Bu temel yönelimlerden biridir, tıpkı şehirleşme gibi, tıpkı uzmanlaşma gibi, bir yönelimdir. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başı böyledir. O sekülarizasyon işin aslında sanayileşmenin de temeliydi, karşılıklı hoşgörü, devletin din işlerine karışmaması, çalışma hayatında kişinin uzmanlaşmasının öne alınması sanayileşme akımının esas boyutlarından bir tanesi addolunurdu. Onun için Siyasal İslamın yeniden ortaya çıkması "önemli" tıkayıcı, durdurucu bir faktördür Türkiye için. Milli Mücadele yılları, laiklik 1950'lere kadar geldi, orada birden işler ters döndü. Bir de baktık, dinselleşme, tekrar kurum ve ilişki düzeyini kapsadı, kişisel inanç ve vicdan meselesi ikinci plana ittirildi. En önemli kurumlaşma da tabi siyasallaşma oldu. Niye oldu bu? Bunun sanayi toplumu olmakla ilişkisi yok. O, senin bahsettiğin zigzaglar meselesi. Sovyetler'in oluşturduğu sosyalist düzen Batı'yı rahatsız ediyordu. Sosyalizme karşı bir hareket olarak dinselliği tekrar kurumlaştırmak ve devam etmesini sağlamak Batı için çok önemli hale geldi. Bizim gibi memleketler için, ya da bizden de beter olan İran için bu bir siyasal yapı meselesi haline geldi. Ama bilmek lazımdır ki bu

Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Mart, 2000

geçicidir. Genel kurumlaşma ve değişmede hâlâ o sekülarizasyon boyutu yani kurumların dinselliğini kaybetme süreci, yani eğitim mi, dinselliğini kaybedecek, sanat mı dinselliğini kaybedecek, yemek yeme tarzı mı değişecek? Bu zigzaglara rağmen devam edecek. Geleneği sürdürürsünüz ama buna dinsel diyemezsiniz. Elinizle yemek yiyebilirsiniz ama buna din diyemezsiniz. Elbette ki bu da kayboluyor ortadan. Ve inanç meselesi kişiselleştiği kadar, sekülarizasyon devam ediyor demektir. Bu zigzagların en büyüğünü maatteessüf 70'lerle 90'lar arasında yaşadık. Öbürlerinin hepsi gümbür gümbür gidiyor. Yani köylü köyden kopuyor, şehirleşiliyor, uzmanlaşılıyor, örgütleşiliyor, yeni yaşam tarzları ve sanatsal etkinlikler sürüp gidiyor. Bu arada enternasyonal konjonktürden dolayı bir zigzag çizildi. Bunun zigzag olduğunu bilmek lazım.

Türkiye'de "zigzaglar"ın varlığı aslında değişim sürecinde açığa çıkan yeni ilişki biçimlerinin "içselleştirilmesi" anlamına geliyor. Yeni ilişki biçimlerinin, rasyonalize edilmesi çelişkili bir süreç olduğu ölçüde, bu zikzaglarla karşılaşıyoruz. Özellikle 1970'li yıllarda başlayan 1980'li yıllarda uluslararası dinamiklerle etkileşime bağlı olarak yoğunlaşan değişim, kapitalizmin kurumsallaşmasında "uyum" ya da "çelişkiye" yol açmıştır. Yani zigzaglar "hem uyum" hem de "reaksiyon" olan bir duruma işaret ediyor.

Şimdi eğer çok psikolojik izahlar yapmak istiyorsan, benim ekolümde bu yok, benim düşünme sistemimde bu yok. Kişi bazında değişmeyi ve bunalımı ben toplum değişme analizi içine pek alamıyorum.

Ben tek tek kişi olarak bahsetmiyorum. Toplum öyle bir hızla dönüşüyor ki insanların yaşamla kurmuş oldukları ilişkideki anlamlandırma dünyası o hıza uymayınca, bu tür dinsel reaksiyonlar göstermeye başlamıyorlar mı? Bugünlerde bu dinsel siyasallaşmanın kitle tabanı bulması, gelir dağılımının çok bozulmasıyla ilişkilendiriliyor, bu olamaz mı?

Bir de "ahlak çok bozuldu" deniyor. Bence Siyasal İslam çok özel teşvik görmeseydi, hızlı değişme ya da gelir dağılımı bozukluğu Siyasal İslamın tabanını böyle hareketlendiremezdi. Üç muhafazakar Amerikan başkanı sırasında, Nixon, Reagan ve Bush politikalarının sosyalizmi geriletmek için on iki yıl süren dinsel muhafazakarlığı beslemeleri dünyanın altını üstüne getirdi. Bu bir zigzagdır. Sosyalizm yıkıldıktan sonra da suların doğal mecrasında akmasını da beklemek gerekir.

Bir yere koymak lazım. Ama bunları psikolojik olarak ele almak yetmez. Vardır elbette psikolojik etkisi olmaz olur mu? Muhakkak vardır. Ama psikolojik olarak ele almak, çok temel bir toplumsal olguyu kişiye indirgiyorsu-

nuz. Bu izahatı verdiğiniz zaman, bunun da anında değişeceğine hazır olmak lazım. Ve nitekim ne oluyor. İşte Hukuk Fakültesi'ni bitirinceye kadar burs alan hanım kız, Fakülte bitince başka yere gidecekse başını örterse olmayacaksa, anında çıkarıyor kesiyor saçını yürümeye başlıyor. Bu psikolojik uyumlar böyle çalkantılar yaratıyor. Bu zigzaglar olur. Bunun enternasyonal konjonktürü de var, mahalli konjonktürü de var. Onun dışında ne olur bilmiyorum.

Bunun çok küçük bir misali -çok fukara bir misal ama yine vereyim- Tepebaşı'nda Dar-ül Bedai tiyatrosu vardı. Siz yetişmediniz ona, Odakule'nin karşısında, Şişhane'ye inen yokuşun bu tarafında çok meşhur bir binaydı, güzel bir binaydı ama ahşaptı. Bu yandı, hemen oraya yapılabilirdi, mesele değildi. Hayır, onu oradan aldılar, dediler ki "Burası zaten sıkışık bir yer" -TÜYAP yapıldı onun yerine- daha iyi bir tiyatro binası yapalım, bunu Taksim'e aldılar. Orada da Elektrik İdaresi vardı. Elektrik İdaresi şirketini satın almışlardı zaten, binayı yaptılar. Atatürk Kültür Merkezi'nde kaç tane salon var? Üç sahne, en tepede de sergi salonu var. En altta bir sinema salonu, yan taraftan giriliyor. Dar-ül Bedai bir tek salondu, çok güzel bir binaydı, yaşasaydı iyi olurdu ama yaşamadı, ömrü vefa etmedi. Onun fonksiyonlarını üstlenerek yaptıkları binanın içinde hem resim sergileri için bir yer var, hem kolay girilip çıkılan film için bir yer var. Hem büyük performanslar için bir yer var. Hem küçük olarak iki ayrı salon var. Daha da büyük olabilirdi. İşin aslında bu çok fukara, böyle bir şehir için.

Post-modernizm dedikleri

Yani postmodern mimari esas olarak tek fonksiyonlu olan kentsel alanları yeni formlarla yeniden sunmak işlevini mi üstlendi?

Tabi şehir daha kalabalıklaşıyor, daha çok giden gelen var, daha çok iş giriyor işin içine. Onu çözmesi lazım. Londra'da Covent Garden'ın oradaki meşhur opera binası. Ama o yetmedi. O koskoca Festival Hall denilen yerde. Adı bile değişti. Festival Hall'de hem konser salonu var, hem opera salonu var, hem resim sergisi yerleri var; dört tane merdiven aşağı iniyorsun, yukarı çıkıyorsun. Eğer nereden girileceğini bilmezsen, başın döner bulamazsın. Zamanında yetişemezsen, kapıları kapatırlar. Yoğunlaşan etkileşimlerin içinde onlara daha uygun yerler yapmak gerekiyor. Ama bunlar temel sanayileşmenin ilerlemesi, farklılaşması, örgütleşmesi, yoğunlaşmasından daha öte bir şey değil.

Yani, modernizmin bir üst noktası ya da sanayileşmenin bir üst noktası olarak postmodernizm! İkinci açıklama tarzı, bu daha çok bilgi kuramı ile ilişkili. Modernizmin bilgi tarzının, insan yaşam biçimlerinin üzerinde hegemonik rol oynadığı insanları belirlemeye, denetlemeye başladığı yönündeki vurguya ne diyorsunuz?

Garanti Mısırlılar da hiyeroglifleri çizmeye başladıkları zaman aynı şey denmişti. Tabi bunlar hep olacak yani, insan aklı çok yaratıcı bir şey.

Yani bütünsel açıklama biçimlerini diyelim, ya da o mega anlatılar denen şeylere karşı çıkıyorlar postmodernistler. Söyledikleri bir şey var; "Dün yok, yarın da yok, bugün var". Bu, bütünsel nesnel olanın parçalanmasıyla da ilgili bir şey belki...

Bence bu artislerin kavramalarının darlığından ortaya çıkıyor.

Böyle bir perspektifle tarihe ilişkin bir şey söylenebilir mi?

Hayır, bunlar hep exsistansiyalist felsefenin çıkmaz sokaklarıdır, bana sorarsanız. Bugün var meselesi de oradan çıkıyor ortaya. O pesimist bir dünya görüşü. Kendilerinin istedikleri yönde bir dünya -ne biçim bir dünya istedikleri de belli değil ya- büyük holdingleşmeyi, elitizmi, büyük refahı reddediyorlar ama en alt düzeye inip de Afrikalılar gibi de yaşayamıyorlar, orta yerde müthiş negatif bir psikolojiye giriyorlar. Bir tür şizofreni, depresyon, bunlar çıkıyor ortaya. Bunlar insanlığın yaratıcılığını inkar eden, ileriye götürecek düşünüş tarzlarını baltalayan düşünce sistemleri. Çünkü, insan yaşayış tarzı her şeyin içinde yeniden, yeniden bir yerlere varıyor. Yine opera misaline dönelim; Pavorottiler çok büyük depresyona girebilirlerdi; "Küçücük salonlara tıkıldık kaldık, Milano'da bile olsa, kimse de bizi dinlemiyor, yirmi beş kişinin karşısındayız" diyebilirlerdi. Ondan sonra birden Pavorotti kalktı, sokaklarda şarkı söylemeye başladı. Pekala şimdi kitleselleşti. Resim de böyle oluyor. Birden kitleselleşti. Mimari haydi haydi, üniteler büyüdü. Aslında böyle kısırdöngü düşünce sistemleri beni çok da ilgilendirmiyor!

Fakat, bu postmoderizme yapılan zaten en önemli eleştiri; geç kapitalizmin ve ortasınıfın toplumdaki tutuculuğunu yansıtan teorik bir yaklaşım denildi.

Evet. Umduklarını bulamayanların, ya da yeni şey bulmak için çaba göstermeyenlerin konumu, durumu. Ama mutlaka bulurlar, bir yerden çıkış yolu bulup çıkacaklar. Kendileri bulamazsa çocukları bulacak. Bütünselliği olmayan bir anlayışın özeli de izah etme kabiliyeti yoktur.

Türkiye'de postmodernizm sosyal bilimler ve sosyal bilimciler üzerinde çok etkili oldu.

Daha üst bir soyutlama ile daha genelden midi ve makro ölçekli gözlem ve analizlere inmeye çalışsalar çok daha verimli olurlardı. Ama önce sanatkar mı, mistik filozof mu, yoksa gerçekçi sosyal bilimci mi olacaklarına karar vermeleri gerek. Ben Türkiye'ye has çok verimli bir sosyal bilim oluşabileceğini hissediyorum. Eğer buradaki genel çerçeveyi kabul eder de buradan veri toplanırsa. Batılıların yapmadığı, tersine Batı'nın dikkatini çekecek şeyler yapılabileceğine inanıyorum burada.

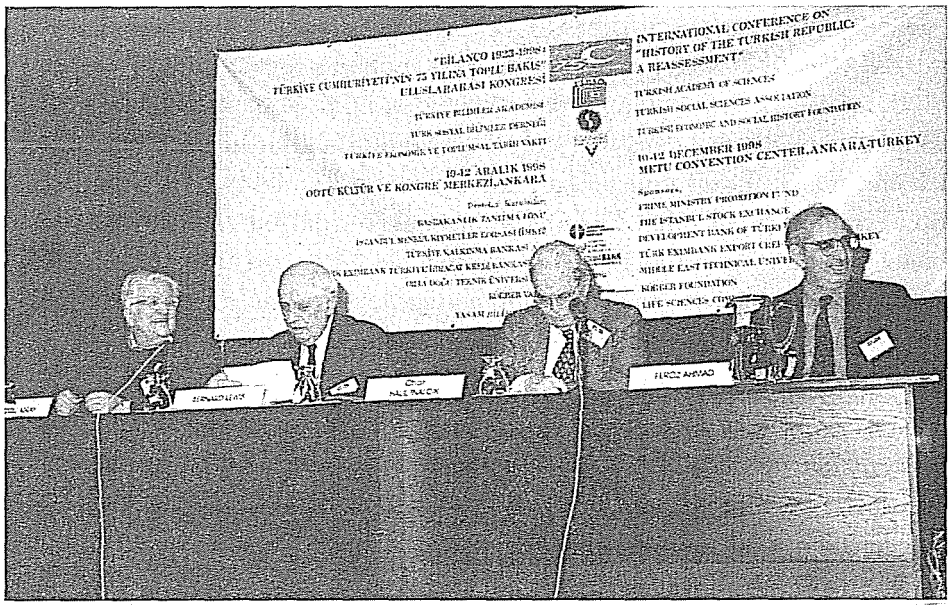
Behice Boran'ın 1962'de yazdığı, daha sonra sizin çalışmanızda devam eden çok önemli bir vurgu var. "Toplumu anlamak için biçimler değil işlevler, ilişkiler üzerinde durulmalı."

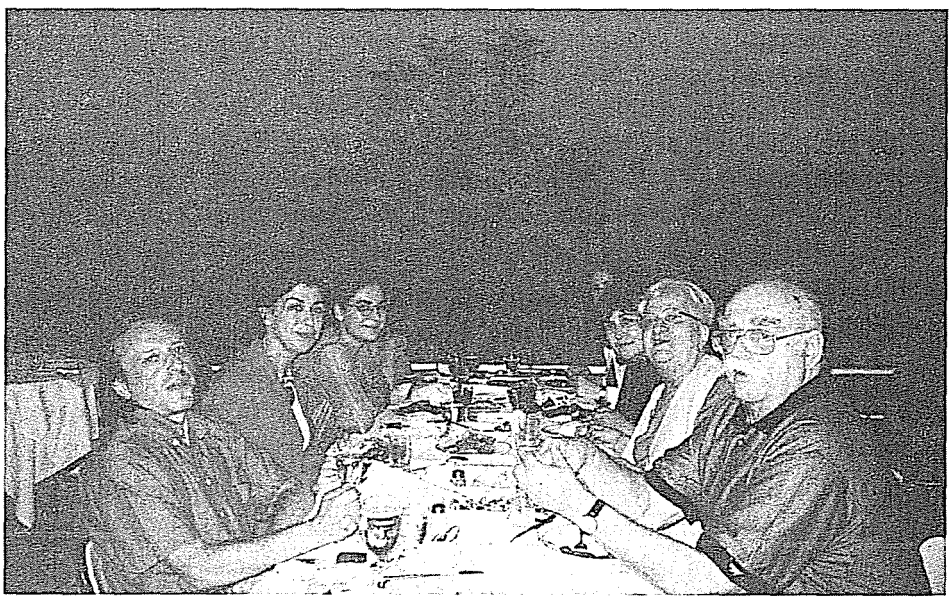
İşlevler ve ilişkiler, tabi her zaman. Analiz dediğimiz şey ilişkilerin ortaya çıkartılması ve anlaşılmasıdır.

Temelde Marx da Weber de Veblen de, sosyal olguyu tanımlayan bu ilişkiler dünyasını anlamaya çalışıyor. Biri kültüre ağırlık veriyor, biri ekonomik alana, birazcık hukuk alanına, rasyonalizasyon ama bütün büyük değişim döneminin düşünürleri bu ilişkilerin nasıl eklemlendiğini, nasıl bütünleştiğini nasıl farklılaştığını anlamaya çalışıyor. O konuda bence bu göz önüne alınmadıkça kısmi ele alışlar yeteri kadar açıklayıcı olamaz. Sanayileşme ve teknolojinin yarattığı çoğul değişkenli dünyayı anlamak çok daha zor hale geliyor. Postmodernizm bu işi daha da zorlaştınyor. Diyor ki, farklılık üzerinde duralım. Farklılık üzerinde durdukça bütüne varmak zor oluyor!

Sosyal bilimci önce benzerlikleri anlar, sonra farklılıklarını irdeler. Sanatkarlar farklılık üzerinde durur, bu anlaşılır bir şeydir. Ama akılcı bir bilim meselesi söz konusuysa genelleme üzerinde duracaksınız. Sosyoloji ya da sosyal bilim budur. Tarihte de bu vardır. Tarihte küçük vakalar, yani tek tek vakalar üzerinde durursunuz, ve her vaka kendi içindedir dersiniz. Bu da iyi bir tarihtir belki, ama bence yetmez. Mutlaka bir genellemeye gitmek lazım bir yerde. Mimarlar, sosyal bilimle sanatkar olmanın, tekil olmanın arasında sıkışmış kalmıştır. Benim eski bir ekolü temsil ettiğim muhakkak. Ama hâlâ sağlam bir yerde duruyor. Onu da hemen sokağa atamazsınız. O kadar kolay atılmaz sokağa...

1980'lerden sonra müthiş bir yeniden çeviri kitap yayınlama meselesi gündeme geldi. Bu globalleşme, postmodernizm, şimdiki Batı nasıl anlaşılmalı tartışmalarında Fransız yapısalcıların önemli bir etkisi oldu.

Üstte: Cumhuriyet'in 75. Yılına Toplu Bakış Kongresi (1998) M. Kıray, Bernard Lewis, Halil İnalcık ve Feroz Ahmad
Altta soldan sağa: Mehmet Türkay, Nihal İncioğlu, Selmin Kaşka, Sema Erder, Mübeccel Kıray, İbrahim Kıray, 1999

Önemli hale geldi ve çok etkiledi. Fakat onlar, çok belirli bir toplum görüşünün ideolojisini yansıtıyorlar, bunu anlatmak istiyorum. Şimdi şunu çok iyi anlamak lazım; bütün toplumlar basit teknolojili tarım toplumundan 19. yüzyıldaki yerine oturmuş olan sanayileşmiş olan topluma doğru gider. Sanayileşmiş toplumun sanayileşmesi kadar topraktan köylüyü koparması şirketlerini kurması, meslek yapısını değiştirmesi -aklınıza ne geliyorsa- dinin kişiselleşmesi, bir vicdan meselesi haline gelmesi, siyasi yapısının da artık oligarşik bir düzenden eşitlikçi bir düzene geçmesi gerek. Bunlar ana temel çizgiler, bunlar muhakkak olacak. Bunlar olmadan olmaz. Yani "Biz bize benzeriz, onun için Fatih dönemindeki devlet yapısında kalacağız", demek mümkün değil. Eğer traktörü tarıma sokmuşsanız ve tarımdan şu kadar insan emek fazlası olarak şehirlere geliyorsa, bir günden öbür güne, günden geceye, bunların nasıl uyum yapacakları tekrar araştırılabilir, ama on senelik yirmi senelik bir perspektifle bakarsanız; bunların hepsi şehirli ücretli insanlar olacak, uzmanlaşacak, farklılaşacak, vesaire. Bunların fikir yapısına gelince de, burada mevcut fikir yapılarının tampon kurumları, düşünüş tarzları vesaire de, araformları oluştura oluştura, ama mutlaka o sanayi toplumu dediğimiz, giderek de buna bilgi teknolojisinin eklendiği bir aşamada, yeni düşünce tarzlarına ulaşacak. İmkanı yok dinsel düşünce tarzı da değişecek. Bu genel çizgiyi kaybetmemek gerekir.

Bu genel çizgiyi kaybetmediği kadar insan, mahalli küçük zigzagları ve araformları oluştura oluştura, kendine has bir yön alarak, modern sanayi toplumu düzenini kurar ve geliştirir. Batı'daki gelişme içerisinde bu çok doğal oluyor ama bizde de oluyor. Bizde de mütemadiyen aynı şey olmakta devam ediyor. Ve mütemadiyen dinin hakimiyeti azalıyor, dinin kendisi değişiyor, daha çok sanayi toplumuna has düşünme tarzları ortaya çıkıyor, bunu marksizmi okuyarak da edinebilirsiniz, Hegel'i okuyarak da edinebilirsiniz. Elbette Batı'da böyle olmuş demek, elifi elifine, yüzde yüz burada da böyle olacak demek değil ama, bir tarafı tamam; aynen olacak. Bu, sanayileşmeye geçerken, köylülük kalmayacak, işçileşilecek, bilgi toplumuna etkileşeceksiniz, düşünce sisteminiz değişecek, sanatlarınız değişecek, verileriniz değişecek. Burada katiyen eski padişahlık, Suudi Arabistan Prensliği gibi kalamazsınız. Suudi Arabistan Prensliği bile değişiyor. Mutlaka bir parlamenter rejim gibi bir rejime döneceksiniz ya da onun benzerleri birşeyler olacak.

Yani ne kadarı ana hatlardır, mutlaka oluşur; ne kadarı aradaki mahalli şartlara uyarak oluşmuş araformların değişmesiyle yeniden oluşan, ama

birbirine çok benzeyen biçimler olacak, bunu konuşmak lazım. Bunu hiç gözden kaybetmemek lazım. Aynısı olmaz bizde. Aynısı olmaz ama temel çizgisi aynıdır. Asıl mesele bu. Asıl bu temel çizginin aynı kaldığını düşünmezseniz, kaybolur gidersiniz, hiçbir yere varmazsınız.

Batı'nın İdeolojisi ve Aydınlanma

Peki, ideolojik dediniz de, Batı'nın ideolojisi de değişmiyor mu? Huntington Medeniyetlerin Çatışması*'nda; "Batı, Batı'dır. Modernizmden önce de Batı'ydı. Batılı değerler modernizmden önce de vardı" diyor. Sonra geldiği nokta; "Evrensellik iddiası küstahlıktır ve arkasından emperyalizm gelir. Gelinen noktada artık kendimizi başka türlü tanımlamamız lazım" diyor. Malezya başkanı; "Batılı değerler Batılı değerlerdir, Doğulu değerler evrenseldir" demiş. Huntington "Bundan sonra" diyor "biz kendimizi bir kenara koyalım, bakalım onların evrenselliği nasıl olacak; onların emperyalizmini seyredelim". Ve buradan hareketle de Batılı değerler evrensel değil unique'tir sonucuna ulaşıyor.*

Yüzde yüz yanlış!.. Temelden yanlış bu. Batılı değerlerin Aydınlanma felsefesi ile gelenleri evrenseldir. Evrensel olan temel yapıların değişmesidir. Ve temel yapı değiştiği zaman, taklit etmek isteseniz de istemeseniz de bu gelir. Mesela dinsel değerlerin kişiselleşmesi, içe dönük bir kişi değerlendirmesi meselesi, siyasetten çekilmesi meselesi. Hıristiyanlığın Budizmin veya İslamın meselesi değildir. Bu, sanayi toplumunun, şehirleşen, ücretleşen, o süreçlerden geçenlerin kendi tarihsel konumuna göre etkileşiminden ortaya çıkan sanayi toplumundaki düzendir. Şimdi, Hindistan çiftçi kastı ve Brahmanlarıyla kendi bürokratlarını, lordlarını da değiştirirken, başka türlü bir kapitalizm, başka türlü bir sömürü düzeni yaşıyor. Oradan çıkan kapitalizm başka türlü oluyor, ama gene parlamento oluyor, gene kişiselleşmiş Budizm, Hinduizm oluyor, gene bilime açık üniversiteler ortaya çıkıyor, gene oradaki eski gruplara mensup olanlarla yeniden oluşanların sürtüşmeleri ortaya çıkıyor. Tıpkı 14., 15. yüzyılda Avrupa'da olduğu gibi. Yahut bizde olduğu gibi. Taklit etmiyoruz ki, kendiliğinden oluşuyor bu. Eğer kırsal yöredeki değişme olmasaydı, şehirlere bu göç olmasaydı, Batı'nın da burada ilişki kurmak için üstten gelen baskısı -buna dış dinamikler diyoruz ya genellikle- olmasaydı, Türkiye'deki bugünkü kapitalizme son derece yakın olan düzen ortaya çıkmazdı. Şimdi bunun felsefesini aldığınız zaman, Batı'nın felsefesi olarak geliştiği zaman, orada olanlar burada yüzde yüz ola-

cak demek değil, aynı şekilde olacak değil, tampon mekanizmalar ve araformlarla değişmiş ama benzer bir yapı kendiliğinden oluşuyor.

Nihayet bir Aydınlanma sorusu Türkiye'de gündeme geldi! Niye oluyor bu Aydınlanma meselesi? Çünkü Türkiye de değişimin öyle bir aşamasında ki tam çitin üzerinde oturuyor. Ya çitin geriyi yaşatan yanına düşecek, ya da yeniliğin gelişeceği tarafa. Şimdi eskiyle alakasını en aza indirip önüne doğru açılmak zamanı. Türkiye gibi geç sanayileşen ülkeler için iletişim çok önemli oldu. Çünkü birdenbire bilimselliğe atladılar, iletişim teknolojisi değişince. Çok kolay bir iletişim oldu bu ve birden birçok yere birden açıldılar. İmkanı var mı bunun eski durağan toplum yapısını tekrar eden, eski toplum değerlerini sürdürmesi? İmkanı yok. Şimdi başka türlü engellenmezse büyük atılımlar olabilir.

Burada önemli olan nasıl atlayacağını göreceğiz hepimiz. Kim ne derse dersin. Bu Aydınlanma meselesi üzerinde biraz duralım, çünkü Aydınlanma Türkiye'ye geldi. Diğer taraftan dincilerin; "Bir elimizde bilgisayar bir elimizde Kuran, bu işi becereceğiz" diye bir söylemleri var. Peki ne oluyor, Kuran'da bilgisayar diye bir şey yok. Bir açıyorsunuz bilgisayarınızı -hele şimdi internet düzeni de yaygınlaştıkça- porno da buluyorsunuz, fizik problemi de buluyorsunuz, yeni düşünce tarzlarını da buluyorsunuz.

Bütün mesele şimdi Türkiye'nin çok önemli olan meselesi ve sürtüşmenin ortaya çıktığı yer şurada oluyor; Batı'nın sanayileşmesi, sanayi toplumu haline gelmesi ve onun gerektirdiği bütün değişiklikleri yaşamasında özellikle sanayi öncesi toplum yapısından kurtulmasında dinin değişmesi çok önemli rol oynamış. Dinin değişmesindeki çok önemli yönlerin bir tanesi de

2000 TÜYAP Kitap Fuarı Bağlam Yayınları Standında

bilimin yani gözleme dayalı sistemli bilginin gelişmesi ve bilimsel şüphecilik. Bir parantez açayım: Prag'da benim gözüme en çarpıcı gelen şey oydu. Dinde protestanlık hareketleri başlıyor, aynı zamanda Kepler, Kopernikus cisimlerin yeni düzenini buluyor. Yeni bilgiler ve irdelenebilir, değiştirilebilir yeni düşünce tarzları ortaya çıktığı kadar, yeni toplum düzeni de geliyor demek ve geliyor da. Hani marksizmin dediği gibi, ekonomi mi getirdi, Weber'in dediği gibi, değer mi? Hiç farketmez, onlar birbirinin içinde zaten, karşılıklı etkileşim içinde. İnsan bunu Prag'ın büyük meydanında dikilmiş hem bilimin sonucu saati hem de dinde reform yapan Martirin abidesini yan yana görünce çarpılıyor ve anlıyor!

Bunun en büyük göstergesi hakikaten Fransa'da ortaya çıkan Aydınlanma felsefesi. Bugünlerde benim düşündüğüm şu: Biliyorsunuz çok önemli bir felsefe meselesi var. Felsefeden söz etmiyorsanız sizin okur-yazar bile olduğunuz şüpheli. Entelektüel olduğunuz o haydi haydi şüpheli. Ama acaba öyle mi? Felsefe var, felsefe var. Felsefe soyut bir kavramdır ve felsefenin ne olduğu meselesini tekrar düşünmek gerekiyor. Eğer meseleniz toplumsal değişme ise. Felsefenin toplumsal değişmedeki en mühim yeri, hakikaten Descarteslerin, Leibnitzlerin 17. yüzyılda, 18. yüzyılda ortaya çıkarttıkları yeni düşünüş tarzları. Yeni mantıklar getiriyorlar, matematiğe gidiyor, matematiği alıyorlar fiziğe getiriyorlar falan. Ama en büyük mesele nedir? O devirdeki felsefe dinin getirdiği çok kısıtlayıcı düşünüş tarzını sorgulamaktadır. Sorguladığı kadar din vicdan meselesi haline geliyor, yeni şeyler düşünmenin önündeki kısıtlayıcı tarafı kalkıyor ve bilime yeni bir yol açılıyor. Soru sormaya, bir sonuca vardığınız zaman onu bile şüpheyle karşılayıp yeniden sorgulamaya açık, yenisini bulursanız onu değiştirmeye hazır olduğunuz bir düşünce tarzı, dinin tam tersine, inancın değişmeyeceğini kabul eden düşünceye karşı bir düşünce çıkıyor. Bu nasıl çıkıyor, çünkü bütün toplum değişmeye başlamış. Keşifler, ticaret, harpler, yeni bilimsel buluşlar... Çeşit çeşit, imkanı yok sabit tutamıyorsunuz, mutlaka değişecek.

Aydınlanma felsefesi çok önemlidir. Avrupa'da yaşadığı devrede, Avrupa'daki büyük değişikliklerin fikirsel yönüdür. Feodal devrin kısıtlayıcı dinsel düşüncesine karşı ticaretle artışan birbiriyle etkileşen yeni standartlar getiren, yeni düzenler getiren. Para da standartlaşıyor, metre de standartlaşıyor, ısı ölçüsü de. Globalleşmenin ilk adımları bunlar. O devreyle beraber düşüncede de büyük genişlik başlıyor ve soru işaretleri başlıyor. Aydınlanma felsefesi bunun için çok önemlidir. Felsefe tarihi sanayileşmeye doğru giden

toplumlardaki insanların bilmesi gereken çok önemli bir fikir, Batı'nın fikir tarihindeki bir yerdir. Felsefe değil, Aydınlanma felsefesidir önemli olan.

19. yüzyılın ikinci yarısında Almanya'nın geç başlayan sanayileşmesi, oradaki hayatı birden çok sorunlu hale getirdiğinde, ortaya çıkan negatifliğin temsilcisi Nietzsche ya da karamsarlığın inanılmaz müdafii Shopenhauer de felsefeci, ama bilim karşısındaki tutumu ne? Hiçbir şey. Ya da daha

Soldan sağa: Hatice Kurtuluş, İbrahim Kıray, Gülhan Türkmen, Fulya Atacan, Mehmet Türkay

sonraları Heidegger; değişmenin felsefecisi! Bunlar da "filozof" ama, Aydınlanma filozoflarının olumlu etkilerinin binde birini oluşturamamışlar, hatta ırkçılıkları ve sağcı düşünceleri hep zararlı olmuştur. Çin Endonezya'yı, Endonezya Malezya'yı, Malezya bilmem nereyi etkiliyor ama bunların hiçbirisi çerçevelerini kırıp daha öteye giden ve doğayla etkileşiminde yeni aşamalar getiren etkileşimler olmamış. Huntington bu bakıma hakikaten safsatalarla dolu. Hep yanıltıcıdır söyledikleri. Tamam, Avrupa merkezli olmayalım, ama Avrupa merkezli olmamak demek, tarıma dayalı toplumdan sanayiye dayalı topluma geçiş sürecinin dışında kalalım demek değildir. O bunu istiyor, tıpkı şimdi Graham Fuller'in bizden istediği gibi; "Yahu, İslam'da kalın da yani çok mesele çıkmasın bizim için". Kardeşim sizin için meselenin ne olduğunu bilmiyorum ama burada toplum gümbür gümbür değişiyor.

Siyaset sosyolojisi denen alanın çerçevesi mi bunu sınırlıyor? Bunu söyleyenlerin çoğu siyaset sosyolojisi çalışanlar.

Ben onlara ideolog diyorum. İdeolog, onun çok farkında olmak lazım.

Siyaset bilimi ideolojiden daha çok etkilenen bir alan mı?

Evet, çünkü memleketlerinin ideolojileri siyasetlerine tesir ediyor. Benim kendi teşhisim siyaset biliminin temelde bir ideoloji olduğudur. Bir Amerikalı olarak Huntington onların hepsini yazabilir. Onların siyaset çevreleri bunları yol gösterici bulabilir. Ama onları bizim tarafımızla aldığınız zaman havada kalıyorlar. Aydınlanma felsefesinin çok özel bir yeri vardır, toplumların tarıma dayalı ve katı dini düzene dayalı bir toplumdan, sanayiye dayalı yani bilime dayalı tarafa geçmesi için bu çok önemli bir aşamadır. Batı bunu çok açık bir şekilde yaşamıştır. Ondan sonra sanayileşen toplumlar, bundan çok etkilenmiştir, hem bilimi almıştır -matematiği, fiziği öğretmiştir- ama bu Aydınlanma felsefesini de almıştır. Yalnız bir şeyi unutmamak lazım. Avrupa memleketleri yani Batı düşünüş sistemi, sanayi gelişmesini tamamladıktan, bilgi toplumuna geçemeden önce, çok kritik bir 20. yüzyıl geçirdi, harpler, ekonomik krizler, paylaşım mücadeleleri, yeni bilimsel gelişmeler. Eric Hobsbawn'ın deyimi ile "age of crisis"; kriz, buhran çağı. Orada felsefe eski Aydınlanma felsefesi rolü olmaktan çıktı. Şimdi felsefe -Fransız ekolü dediğimiz özellikle- son derece yanıltıcı, düşünce sistemlerini çarpıtıcı, Amerikan siyaset biliminin oluşturduğu ideolojiden de uzak, her şeyi bulanıklaştıran, karmaşık ve sağlıklı olmayan bir düşünüş haline geldi.

Bu postmodernizm dedikleri şey ne veriyor? Her şey çorba gibi. Her şey karışıktır, her şey parça parçadır, hiçbir şeyi yan yana koyamazsınız, onun için felsefe bunların üstünde düşünmeyi gerektirir. Ne demek hep parça parça oldu? Batı Avrupa, iki dünya harbi ve iki dünya harbi sonunda kendi tutarlılığından şüpheye düşmeye başladı. Ama dikkat edin, bilimselliğinden şüpheye düşmüyor; uzaya satalit göndermekten, özel teleskop göndermekten şüpheye düşmüyor. İktisadi bakımdan hiyerarşik bir globalleşme, kontrol sisteminin en uzağa varması meselesinden şüpheye düşmüyor, ama düşünenler bakımından bir parçalanma görülüyor. Sanatkarlarda da görülüyor bu. Amerikan ressamı Warhol tablosunu parçalara bölüyor; bir dikey, birçok da yatay parçalara bölüyor. Her karenin içine bir başka obje koyuyor ve buna resim diyor. Tamam, pekala bu resim. Ama Warhol neyi yansıtıyor? Postmodern karmaşıklığı mı? Hayır. Amerikan toplumunun kendi

içindeki çıkmazlarını. Şimdi artık sanayi toplumunun belirli bir aşamasına gelmiş olan bir yerde, artiste, dikkat edin artiste her şey paramparça geliyor.

Şimdi bu bir felsefe. Bunu fikri sonuçlarına doğru götürürseniz, hiçbir şey yapmamaya götürür. Her şey parça parça olmuştur, ben kendi parçamda yaşarım, siz de kendi parçanızda, ben istediğim gibi giyinirim, siz istediğiniz gibi düşünürsünüz, biz hepimiz birarada yaşarız, bu bir mozaiktir ve bunun içinde Çinlisi de vardır, Hintlisi de vardır Türkü de vardır. Hayır, acaba böyle mi iş? 1990'larda felsefe denen mesele, son derece karmaşık ve kaypak, hiç Aydınlanma devrinin açık seçik düşünmeye götüren sorgulamalarına benzemeyen bir olgudur. Ve bu olgu temelde karmaşıklığı kendi kendisine temel bilgi diye alıyor. Niçin karmaşıklık oluyor, bu karmaşıklıkta niçinleri, bu sebepleri acaba kontrol edebilir miyiz düşüncesine yer vermeden, olduğu gibi kabul ediyor.

Benim anladığım kadarı ile yeniden ideolojiler konuşuluyor. "İnsan hakları nerede kaldı" deniyor. İnsan hakları kadar ideolojik olan bir sorun var mı bugün toplumlar içinde? İnsan hakları Batı'nın azgelişmiş ülkelere müdahale edişlerinin bir numaralı manivelasıdır bugün. Yani ben insanın hakkı yeniyor, yenmiyor münakaşası yapmıyorum, çok daha başka insan hakları yendiği zamanlarda bu manipüle edilmezdi. Felsefeciler neyi konuşuyor? Bunu konuşuyor. Peki medya neyi konuşuyor? Yine bunu konuşuyor.

Acaba bu hakikaten Aydınlanma felsefesinin Batı'da sanayileşme sürecinin parçası olarak ortaya çıkışıyla aynı şey mi? Bence değil! Bugün felsefe hem postmodernist söylemle oluşturulduğu gibi, hem de bugünün toplum sorunlarını ele almasıyla tamamiyle ideolojik bir yerde. Bu bugün etkileşen toplumların ürünüdür. Bence insan haklarını tek başına problem çözmek için kullanılan bir şey diye görmemeli. Özellikle bunların Aydınlanma felsefesinin topluma getirdiği büyük bağımsızlığın ve düşünüş hürriyetinin yerini tutmadığını görmeliyiz.

Sosyologun, bir sosyal bilimcinin esas yapması gereken şey "bir toplumu tanımlayan temel özellikler nelerdir"e bakmaktır. Tartışmayı detaylandırsak toplumları tanımlayan evrimsel süreci belki daha iyi anlayabiliriz. Tarihin belirli bir döneminde hemen hemen toplumların hepsi nasıl belirli bir tarzda örgütlendi, bu tür ilişkilere hayat verdi. Temel yapıyı tanımladıktan sonra, değişimi onun üzerine inşa edecek bir çerçeve kurarsak, herhalde postmodernizmin karmakarışık dünyasında çok daha net bir resim elde etmiş oluruz.

Hep onu konuşuyoruz zaten, hep söylediğim aynı şey. En temelde doğayla etkileşim. En temelde bu doğayla etkileşimde aracı olan insana has

alet yapma gücü, kavramlaştırma, sembolleştirme gücü var. Bunlarla beraber giden bu doğaya insanlar için en önemli olan şey, başka insanlarla ilişki içinde oluşu görmek var. Bu yeni ilişkiyi kurdukları zaman bunu oluşturan kurumlar var. Bunlar ortaya çıktığı zaman, en basitinden başlayan devlet, iç nizamı sağlayacak polis, başkalarıyla etkileşimleri ayarlayacak asker, insanların arasındaki ilişkiyi tamamlayacak bir adli sistem meselesi var. Bunların hepsini de biraraya bağlayan bir inanç sistemi veya ideoloji ve değerler sistemi var. Bunların hepsi birbirlerini etkileyerek ortaya çıkar. Ve bunların içinde -uzun süre- bu en bariz şekli ile ilk önce basit teknoloji ile tarımda çıkıyor. İşte saban, öküz, meseleleri. Saban ve öküzle elde edilebilen bir toplumun nasıl geçineceğini gördüğünüz zaman, ancak onun o toplumun yüzde sekseni tarımla uğraşırsa, yüzde on beş yirmisi kendisi üretim yapmadan ortaya çıkabiliyor. İşte bunlar da; tarımı kontrol edenler, düzeni kontrol edenler, ideolojiyi sağlayanlar, düşünenler gibi ortaya çıkıyor. Ve burada en temel mesele de bu ideoloji ve inanç sistemi, aradaki ilişkilerin düzenini kuran değerlerin ortaya çıkışını din diye özetlemek gerekiyor. Ve gelenekler tabi, kendi içinde, gök kudretlerine izafe etmeden ortaya çıkan bir şey var. Bu bütün insanlık tarihinde sekiz bin sene önce, on iki bin sene önce başlıyor. Sekiz binle altı binde çok formel hale geliyor, sabana dayalı toplum meseleleri. Ve bakıyorsunuz yavaş yavaş bütün eski dünyaya dağılıyor, saban ve öküz kullanan gruplar olarak eski dünyada pek çok yere dağılıyor.

Çok iyi bildiğiniz bir şey var, bu tarım, saban ve öküze dayalı tarım Ortadoğu'da ortaya çıkmıştır, Mezopotamya'da. Bunları tekrar söylemek lazım değil. Ve o zaman bir tarım toplumunun oluşması, avcılık ve toplayıcılıktan buraya komşu yönlerde bu işin gelişmesi, İngiltere'ye varması dört bin sene alıyor. İngiltere'de tarım dört bin sene sonra başlıyor. Yahut Kuzey Avrupa'da biraz daha da fazla zaman alıyor. Yani nasıl bugünlerde sanayi toplumu dalga dalga, yüz sene yüz elli sene -söylüyoruz ya Türkiye yüz elli sene sonra sanayileşmeye başladı- evet. Oralarda da tarım dört bin sene sonra ortaya çıkmaya başlıyor. Yani böyle bir doğayla ilişkide temel mesele bir kırılma olduğu zaman, bu şak diye her tarafa yayılmıyor. Bütün eski dünyaya yayılıyor, bazı yerlerde kendileri buluyorlar, sıfırdan başlayarak buluyorlar. Bazı yerlerde intikal ederek, Avrupa'ya özellikle Akdeniz'den yayılarak gittiği çok iyi biliniyor. Ve o gittiği zaman ne oluyor? Oradaki avcılar toplayıcılar grubu kendi içinde hemen farklılaşmaya başlıyor. Devleti teşekkül ediyor, beyi teşekkül ediyor, artı ürünü kontrol modları değişiyor. Orada serfler çıkıyor, burada hâlâ serbest köylüler denen bir şey var ama

yine de ona bağlı. Araformlar oluşuyor, İtalya gibi, İspanya gibi memleketlerde hem özgür köylüler var, hem -onların tabiriyle- serfler var. Bunlar araformlar. Ama tarım burada başlamış, dalga dalga yayılmış, yayılırken kendi toprağına has, nüfusun çokluğuna has, kendi biçimlerini oluşturmuş. Asıl çizgi budur. Yahut Hindistan'a gittiği zaman, Hindistan'daki köylü kastının çokluğu aynı şey, yüzde sekseni köylü kastıdır.

Ama öbür taraftan bakıyorsunuz bir Brahmanlar var, bir de köylü kastları var; sonra alt sınıflar, madeni eşya yapan esnaf kastları ve benzerleri. Bize gelen çingeneler -hani onların "maşa yapar satarlar" şarkısı var ya- o parya grupları geliyor. Çingenelerin en aşağıda kalmalarının temel sebeplerinden biri de dediğimiz gibi Hindistan'da parya olmalarıdır. Şimdi bakıyorsunuz Çin'de tarım meselesi, ama hâlâ öküz ve kağnı, başka bir şey yok. Biraz çapa ziraati, pirinç çapa ile olabiliyor, onun için daha yoğun emek lazım, biraz daha fazla nüfus artıyor. Ama hâlâ aynı yerde duruyoruz. Çin'de işte onların mandarinleri var, köylüleri var. Köylüler hür köylü, ama değil tabi, gene o artı ürün kontrolü tayin edici oluyor. Tarım yayıldıkça, bir sürü böyle mahalli çeşitlenmeler ve bir sürü birbirinden etkilenme çıkıyor. Roma İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde bütün Akdeniz tarıma geçtiği zaman, Kuzey'de hâlâ avcılık ve toplayıcılıkta olanlar var. "Barbarlar" deniyor Germen kabilelerine. Ama anında Germen kabilelerini tarıma geçiriyorlar. Roma İmparatorluğu'nda "Barbarlar" kelimesiyle ifade edilen Germen toplayıcı kabilelerin gelip gitmesiyle değişmesi çok ilginç manzaralar oluşturuyor.

Eğer biz arkeolojiden ve tarihten birşeyler öğreneceksek bu temel yapı dediğimiz, yani köylü-bey ilişkisine dayanan şeyin, çeşitlenmesini ve tarihini biraz daha iyi bilmekte fayda var. Çünkü bu böyle olduğu kadar çeşitli sebeplerle, ticaret, Atlantik'ten Batı'ya açılmak da, denizlerdeki kontrolün Columbus'un kendi özel tecessüsü ile; "Batı'ya gidersem acaba ne çıkar" diye aylarca düşünmüş olması Kanarya Adaları'nda, bunlar tekil olgular. Ama bunların hepsi biraraya geldiği zaman öyle bir tarımsal değişme oluyor ki Kuzey Avrupa'nın yeni bir evrim rolü oynamasına neden oluyor. Sabandan ata geçiş, pulluğa geçiş, buğdaya geçiş; 19. yüzyıla gelinceye kadar böyle etkileşe etkileşe Batı Atlantik sahili ülkelerde, bakıyorsunuz yeni bir düzen ortaya çıkmaya başlıyor. Kendiliğinden serflikle beylik çözülüyor, lordluk çözülüyor, kendiliğinden sermaye artıyor. O zamanlar bu alelade bir değişmeymiş gibi görünüyor Avrupa'da. Ama 17., 18. yüzyıla geldiğiniz zaman bunun fikir çerçeveleri çatlamaya başlıyor, dinsel alanla başka

türlü, felsefe alanında başka türlü ortaya çıkıyor. Ve bakıyorsunuz İngiltere'de bir türlü üstyapı değişikliği parlamentosu, anayasal düzeni falan, Fransa'da başka türlü çıkıyor, İsveç'te başka türlü çıkıyor. Ama hepsinde temel bir şey var, ne var? Köylülük bitiyor. Köylüler topraktan kopuyor, ya toprağı hiç işlenmemiş yerlere gidiyor, ya da hızla sanayiye ve onunla beraber gelişen iş kollarına emiliyor. Ya da Yeni Dünya'ya hicret ediyorlar, muazzam bir göçle 18. yüzyıldan sonra Amerikalara gidiş var ve 19. yüzyılda koloniler olarak Afrika'ya gidiyorlar vesaire.

Peki ne demek bu? Sanayileşme onunla beraber gelen, ama bu uzun bir birikimin sonucu. Köylülüğün çözülmesi, beyliğin çözülmesi, sermayenin birikmesi, ticaretin çıkması, bankaların oluşması, televizyondaki Kaptan Onedin dizisindeki gibi, parlamentoya milletvekili seçilmeler... Bunların hepsi birden temel yapı değişiklikleri işte. Peki bu, tıpkı tarımın yayılması gibi bizim taraflara yayılması ve ona göre, kendine göre bir toplum yapısı oluşturması meselesi de benzer bir süreç. Sanayi ve ticaret de böyle çalkalanarak birikirken, bu tarafta dar din çekişmeleri ile Fransa Brüksel çekişmeleri içerisinde. Öbür tarafta Polonya'da Kopernik ortaya çıkınca; Luther'in, tesadüf mü Luther ve Kopernik'in aynı zamanda ortaya çıkması ve Kepler'in? Yeniden düşünmek, yeniden ne oluyoruz, kim nerede duruyor, niçin bunlar oluyor meselelerine açılmak gerek. Toplum yaşarken bunlar çıkıyor. Ama bunlar çıkınca insan düşünmeye başlıyor, ne oluyor, nasıl oluyor diye. Evrenin algılanmasında dünyanın merkez olduğu düşüncesinin modasının geçtiği gibi, bütün düşünce sistemi yeniden yapılanmaya başlıyor. Hem matematikte gelişmeler var, hem astronomide gelişmeler var. Hem de büyük düşünüş sistemi olarak o Aydınlanma felsefesi denen şey var. Ve birden çok önemli bir şey daha oluyor; bilgi biriktirmek meselesi, ansiklopedistler. Ansiklopedistler alelade insanların bilgi birikimini çoğaltmak istiyorlar. O zamana kadar din adamlarının ve üst kontrol edenlerin monopolünde olan büyük düşünme sistemleri birden herkese inmeye başlıyor. Herkese inmeye başladığı zaman eski fikirlerle beslenen elitlerin ayrıcalığı kalmıyor ama dinsel çevrelerin de kalmıyor; Papa'nın da kalmıyor, kralın da kalmıyor.

Pekala bu temel çizgi. İngiltere'de kendine has bir yol izliyor; Fransa'da çok daha kanlı oluyor, İtalya'da çok daha 19. yüzyıla kadar sürmesi gerekiyor. Ben bir seyahatimde, Londra'ya, Paris'e ve Roma'ya aynı on beş gün içinde gittim. İngiltere'deki görüntüde yüzyıllar içinde müthiş bir siyasi yapı değişikliği vardı. Parlamentosuna giriyorsunuz, ilk gördüğünüz esnaf

meclisi -parlamentonun içinde esnaflar varmış- iki sıra halinde oturuyorlar ve şehrin nasıl yönetileceğine dair görüşler bildiriyorlar, 14. yüzyılın düzeni-sonra asillerin, lordların toplandığı odalar. Böyle eklene eklene büyümüş parlamento binası. Derken büyük salon yapılmış, Avam Kamarası çıkmış ortaya. Ama ilk büyük sıçrama yün ticareti ile olmuş. Yün ticareti yoğunlaşınca Hugenotlar denen grubu Hollanda istememiş onlar da İngiltere'ye hicret etmişler, ama yün ticaretini ve yünlü kumaş dokuma düzenini de beraberlerinde getirmişler. Parlamentoda hâlâ bir balya yün var, üstüne oturup konuşuyorlar. Yani parlamento ticaretin sonucu olarak ortaya çıkıyor ve beylere -asillere- kafa tutuyor.

İngiltere'nin iki-üç görülmeye değer binasının içine girip çıktığınız zaman, biri Parlamento binası, öbürü büyük British Museum, büyük emperyalizmi temsil ediyor, bütün dünyada ne varsa toplayıp getirmişler, Bodrum, Halikarnas kalıntıları dahil ve St. Paul Kilisesi. Bunları gördüğünüz zaman büyük siyasal değişmeyi izliyorsunuz ve anlıyorsunuz ekonomi ile beraber olan büyük siyasal gelişmeyi. Ondan sonra Paris'e yolumuz düştü, Paris'i dolaşırken, bir tarafta Napolyon'un mezarı, öbür tarafta Meçhul Asker Abidesi üç renkli Fransız ihtilalinin kalıntıları, resim müzelerindeki 18-19. yüzyıl ihtilal tabloları. Bununla beraber büyük bir düşünce değişikliği meselesi bu işin içine giriyor. Fransa'nın müesseselerini ve müzelerini gezerken gözünüze çarpan şey, düşüncenin değiştiği ama bunun da kanlı olarak değiştiği. İngiltere'den çok farklı olduğu, bir duvar kabartması gibi insanı çarpıyor!

Sonra Roma'ya geldik. Roma bir Akdeniz şehri, çok renkli, çok hoş. Ama orada 15. yüzyıldaki resim, Vatikan'ı ve oradaki müzeleri gezerken öne çıkıyor. İlk gözüme çarpan ne oldu? Tablolar! Bildiğimiz Rafaeller, Leonardo da Vinciler, Mikelangelolar. Rafael'in bir resmi var o çok ilginç geldi bana. Bir klasik Yunan binasının önünde, o sütunlar başlıklar falan, merdivenlerde oturuyorlar, Rafael ısrarla bir şeyi boyuyor; Aristo, Eflatun, Roma'nın tanınmış bir Papa ailesine mensup birisi, kendisi. Hepsi konuşuyorlar, "Aristo'nun öğretimi" diye bir başlık. Aslında bu son derece seküler bir resim. Vatikan'ın müzesinde fakat Aristo'lar, Plato'lar -bunlar da birbirinin zıddı düşünürler tabi- ve bir Papa temsilcisi, kendisi; "Aristo'nun öğretimi". Ne demek "Aristo'nun öğretimi"? Seküler, kilise öğretiminin dışında bir şey. O arada bu işe başka yönden bakarsanız, yani Aydınlanma felsefesine resimle girmişler gibi görebilirsiniz. Koca bir tablo; on metreye sekiz metre falan bir şey- Aristo'nun öğretisi dinsel öğretiden kopmuş olun-

duğunu gösteriyor. Halbuki o zamana kadar kilise resimlerinde inanılmaz bir şekilde yalnız İsa, Meryem ve melekler var.

Ondan sonra Leonardo da Vinci'nin eserlerini görüyorsunuz, tamamen bilime dönük şeyler. Ama bunu kendisi bilim adamı olmak için yapmıyor. Yalnız çizerken bunu tamamen "gözlemlerine" oturtuyor; renkler, perspektif, renklerin karışımının ortaya çıkardığı özellikler, perspektifin ne olduğu meseleleri.

Bilgi kullanarak.

Bilgi kullanarak yapıyor bunları.

Vücudun içine bakmaya başlıyorlar.

Resimlere baktığınız zaman, zaten büyük şöhretleri onun için yaşıyor yüzyıllardır; tamamen seküler. Onun çok meşhur bir Madonna heykeli var, böyle, saçları sarışın ve ince izlenimi veriyor, kucağında da bir çocuk. Kardeşim sizin anneniz de olabilir, başkasının annesi de olabilir. Tamamen seküler, onun İsa'yla Musa'yla ilişkisini kurmak için heykelin Vatikan'ın ana holünde olduğunu hatırlamak gerek. Ve oturup bol bol siyasi resim yapıyor. İtalya'nın o zamanlar önde gelen asilleri ve siyasileri, ayrıca İtalya beylikleri arasındaki harpler. O zaman Floransa çok önemli. Floransa'da çok önemli heykeller yapılıyor; David'in heykeli yüzde yüz seküler bir güzel erkek heykeli. Çarpıcı bir şekilde yapıyor ve onu da inat olsun diye yapıyor herkese, öyle yapılmaz heykel, böyle yapılır diye yapıyor. Zamanındaki yorumlar ise hep siyasi yorumlar. Kimin zaferini kutluyor, Floransa'nın siyasal merkezinde Papa'nın siyasal hakimiyetine meydan okuyor. Başka türlüsünü yaptığı zaman da hep Yunan mitolojisiyle ilgili. Yunan mitolojisi demek, Hıristiyan düşünüş sisteminin çatlaması demek Rönesans'ta, terkedilmesi demek. Ondan sonra odalar ve duvarlar boyunca, resmi devlet binaları boyuyor, hepsi harpler ve zaferler. Milano lordu ne zaman, kimi yenmiş!.. Güzel at resimleri falan.

Mikelangelo da ünlü ailelerin, Medici ailesi gibi, heykellerini yapmış.

Evet onların istediklerini yapmış. Birara araları bozulmuş. Floransa'dan kaçmış, sonra tekrar anlaşmış! Şimdi o tarafa da baktığınız zaman, İtalya'da da, sanayileşmeye dönük devrim sanatla geliyor. Birinde siyasetle giriyor, öbüründe kanlı mücadeleler ve düşünce sistemiyle giriyor, burada sanatla giriyor. Ama hepsinde birinci aşama sekülarizm yani dinsel çerçevenin çatlatılması. Bu hiç kolay olmamış. Kalvinistlerin mücadelesi, Çekoslovakya'daki büyük hareketler, Papanın aforoz etme meseleleri, Papa-

ların mekânını Fransa'ya alıyorlar, sonra tekrar Roma'ya gidiyor, bunlar hep sancılar. Biz daha o kadar büyük sancılar yaşamıyoruz, dinin değişmesinde. Bu memlekette sanayileşme geliştikçe, bilim teknolojisi geliştikçe, insanlar kırsal kapalı toplumdan çıktıkça, büyük şehirlere geldikçe bu değişecek.

Esas çizgi budur. Yani ister Roma'daki gibi din ve siyasetin sanata yansımasıyla olsun, ister İngiltere'deki gibi büyük ticaret ve siyasi değişmelerle, isterseniz Fransa'daki gibi büyük siyasi çatışmayla beraber fikir sistemlerinin ortaya çıkmasıyla olsun -bugünkü terminolojiyi kullanırsak- globalleşmenin ilk başladığı zaman bilimin yayılması, fikrin ona paralel gitmesi, bütün sanayileşen ülkeler için, standart ölçü, düşünce, bilgi, paranın oluşması, yeni siyaset yapısının oluşması, bu oluyor. Ondan sonra sanayileşen hiçbir memleket, metreyi metre olarak almaktan, saniyenin bilmem kaçta birini ölçen kronometreyi kullanmaktan geri kalamıyor, eğer bilimselleşecekse bu da geliyor. Gözden kaçınaması gereken budur.

Aslolan Temel Yapıda Değişme

Bu mesele Fransa dedik siyasal düşünce ve mücadelelerle, İtalya resim, sanatla. Fakat şöyle bir şey de var herhalde. Bunlar daha çok açığa çıkan biçimleri. Bunların açığa çıkmasının temelinde söylediğimiz temel ilişkilerdeki dönüşüm var değil mi?

Söze başlarken nasıl başladım? Bir sarmal olarak düşünmek gerekir dedim. Sonuç yeni bir yapının ortaya çıkması. Her üçünde de her yönü etkileşiyor ama, zaman içinde dışarıdan bakılırsa bazı tarafları baskınmış izlenimi veriyor!

Toplumu oluşturan tüm değişkenler...

Tüm değişkenler. Aynı zamanda böyle sarmalın ne olduğunu biliyorsunuz değil mi? Aynı zamanda değişiyor, birisi biraz daha geride kalıyor, birisi biraz daha öne geçiyor. Orada da zannederim benim kullandığım terimleri kolayca kullanabilirsiniz. O daha hızlı değişen yönleri var. Her toplumda da bu değişiyor, daha yavaş değişenleri var, çok yavaş değişenleri var. Çok yavaş değişenler geride kalırsa bir çöküntü veya kırılmayla kalkıp en üstle birleşiyor, tekrar devam ediyor. Ama bu hangisi evvel diye bir mesele yok. Hepsi aynı zamanda değişiyor. Şimdi, benim düşünce sistemime göre, bu tarımsal toplumun oluşmasında bir sürü mahalli çeşitlenmeler çıkmış, demin söylediğimiz gibi. Bu mahalli çeşitlenmeler Türkiye örneğini

alırsanız bütün bir 19. yüzyıl değişmesi teşebbüsleri var. Yani Batı'nın müdahalesi ile içeride birşeyler yapmaya teşebbüs etmek, büyük harpler, büyük kıtlıklar, büyük mali krizler. 1920'lerdeki topyekün değişmeler! Bunların hepsiyle beraber, 1950'lere geldiğiniz zaman ve toplumun tarımsal düzeninde nihayet büyük değişme ortaya çıkmaya başlıyor. Gene dışarısı ile etkileşerek köylülük bitiyor, sanayileşme, şehirleşme başlıyor, yeni teknolojiler, yeni düşünceler ve yaşam tarzları ortaya çıkıyor diyebiliyoruz.

Her toplum sanayi öncesi kırsal toplumdan, sanayi ve sonrasına doğru gidiyor. Ama çeşitlenme niye oluyor? Niye hepsi gri bir üniforma giymiyorlar? Bir asker üniforması gibi bir şey? Bu başlangıç noktaları, tarımsal toplumun değişme noktasında ortaya çıkan sanayileşme hızının o andaki biçimine göre oluşuyor. Ve dolayısıyla Türkiye'deki araformlar veyahut tampon kurumlar Bulgaristan'dakine benzemiyor, yahut Çin'dekine benzemiyor. Ama hepsi sanayileşme yolunda ilerlemedir. Yalnız dış görünüşlerine bakarsanız, sanki bunlar çok farklıymış gibi görünür. Ama içine baktığınız zaman yani kırılma noktalarında, özellikle sanayi toplumuna geçiş, kırsal alan toplumunun açılması, dışarıya açık toplum haline gelmesine bakarsanız, hepsinde aynı şey, ama değişik şekillerde oluyor. Ve oluşturdukları tampon mekanizmadan ortaya çıkan araformlar farklı. Bu araformlar farklı olunca toplum başka bir formda imiş gibi görünüyor.

Geç sanayileşen ülkelerin yapıları da birbirine son derece benziyor. Mesela parselasyoncu, emlakçılık Mısır'da ortaya çıkmış, Tunus'ta ortaya çıkmış, Türkiye'de çıkmış.

Kesinlikle birbirine empoze etmiyorlar. Benzer koşullarda benzer durumlar ortaya çıkıyor.

Evet, demek ki bir tampon mekanizma olarak ortaya çıkan araformlar birbirine çok yakın.

Birçoğu aynı, birçoğu.

Kendine has mekanizmalar üretiyor diyoruz bu değişim süreci farklı topluluklarda ama, onlar da çok kendilerine has değiller. Onlar da çok benzerlik içeriyor.

Dolmuş hadisesi. Hepsinde var, bütün azgelişmiş ülkelerde. Büyük yatırım yapıp da büyük toplu taşımacılık gelişmeyip, diğer taraftan iş yeriyle de oturduğu yer birbirinden farklılaşmış, uzaklaşmışsa mutlaka bir mesafe katedip gitmesi lazımsa, bir de bakıyorsunuz, o İngiltere gibi zengin bir memleket olarak metro falan yapamıyorsa, otobüslerini çoğaltamıyorsa, yol siste-

mini geri plana atıyorsa, hiç ekonomik olmamasına rağmen dolmuşlar geliyor. Aynı şeyler aynı şehirleşme ve sanayileşme süreci içindeki kısıtlamalar, geç sanayileşenlerde aynı şeylere yol açıyor. Şimdi sen buna somut örnek verdin.

Şunu işaret etmemiz gerekiyor ki, bu sosyal teori, farklılıkları da görüyor. En iyi farklılığı böyle görüyor.

Evet, bence de. O araformlar orada çıkıyor.

Bir de bu evrim meselesine muhalefet vardı. Sizin söylediğiniz aslında toplumun belirli aşamalardan geçtiği ve bunun tüm toplumlar için geçerli bir temel olduğu.

Yüksek bir soyutlama ile yaklaşıldığında.

Pek çok kere muhalefet edilen; "Hayır, böyle bir şey yoktur, bu aslında Batı formunu sonradan sanayileşen, ya da azgelişmiş ülkelere empoze etmek biçimidir" tartışması var.

Empoze etmek kelimesini başka türlü söyleyelim. Sanayi devrimi sadece kendi iç dinamikleri ile yalnızca İngiltere'de ortaya çıktı. Hemen arkasından Batı Avrupa'nın diğer toplumlarında İngiltere'nin etkisi ile kendi biçiminde sürdü. Oradan sonra sanayileşmeye başlayan her toplumda, buna Almanya ve Doğu Avrupa da dahil, hep daha önce sanayileşenlerin derin etkileri olmuştu. Hele bugün sanayileşmeye girişenlerde bu etkiler hem daha derin, hem pek çok yönlü. Empozisyon demek var, dış etkenler, etkiler demek, hele Türkiye ki bu kadar yakınında Batı'nın inanılmaz dış etkileri var. İnsanı "conspiracy theory"e götürecek kadar dış etkiler vardır. Ama hiçbir empozisyon alt taraftan bir reaksiyon gelmeden olmaz. Neyi empoze ederseniz edin, empoze ettiğiniz yerdeki oluşumlar da bir reaksiyondur, çeşitlenme gösteriyor. Ve giderek yapı değişiyor.

Bizim deminden beri tartıştığımız teorik çerçeve dile getirilince, buna Avrupa merkezci evrimci yaklaşım deniyor.

Unutmayın ki "sanayileşme" Batı'da. Aslında Japonya da "Batı" etkeni ile değişti. Kuzum siz Suudi Arabistan merkezli bir değişimin yirminci yüzyıl sonunda yeri olduğunu mu düşünüyorsunuz yoksa? Kendi merkezli bir sanayileşme modelini de ben bu aşamada göremiyorum üstelik. Hadise bu! Önce Batı Avrupa'nın sanayileştiği bir vakıa.

"Mübeccel Kıray Batıcı yaklaşıyor" diyenler bir noktayı atlıyorlar. Türkiye'deki değişimin farklılığına araştırmalarınızda işaret ettiniz.

Evet, hiç değilse ben değişmenin nasıl olduğuna bakıyorum. Öyle etnosentrik "Batı modeli olmasın" romantizmiyle hangi meseleyi koyabilirsiniz ki!

Mesela Taşköprü de farklı.

Ereğli'deki tüccar-köylü ilişkisinden daha farklı bir patronaj meselesi çıkıyor orada. Sonra bu mekanizmanın her on senede bir yeni bir biçim aldığını farkettim.

Ama mekanizma işlemeye devam ediyor.

Devam ediyor. Bu ne yöne doğru gidiyor? Bu tekrar tarım toplumu olmaya doğru gitmiyor. Bu tekrar oturup da şeyhlerin medrese açmasına doğru gitmiyor. Peki nereye doğru gidiyor? Daha evrensel sanayileşmeye gidiyor. Kurumlarını oluşturamadığınız zaman da mafyalaşmaya gidiyor. Ama bir yerde mafyalaşma bile iflas ediyor. Onun iflas edeceği de çok açıktı. Bundan beş sene evvel de bu iflasın çok yakında olduğunu görüyordum ve kaos gibi geliyordu bana. Ama benim temel iddialarımdan biri de hiçbir zaman kaos olmayacağıdır. Her zaman o araformlar onları biraraya bağlayıp, tekrar yeni bir konfigürasyon, yeni bir bütün yaratacaklardır. O bütünü yaratma şanslarının kalmadığı anda çözülürler. Bugünlerde bu çözülüp bağlanmayı yaşıyoruz. Şimdi benim çok bilmek istediğim şey bu çözülmenin başlamasından sonra ne olacağı. Susurluk kazası tam bir "kaza" oldu ama çözülmedi mafyalaşma. İkinci dalga Çakıcı'nın tevkifi. Bu işbâ noktasında artık bu eski ilişkiler sürdürülemiyor, yeni bir ilişki gerekiyor. Bu tür kişiye özel sorun çözümleri ki himaye sistemlerini mafyalaşmaya götürüyor bir yerde mutlaka taşma noktasına getirecek diye düşünüyorum. 2000'in son aylarında banka batırmalar ortaya çıktı. Bunun son olduğunu düşünmüyorum. Bu da legal kurumsallaşmayı getirmezse, daha büyük bir krizi beklemeliyiz. Yirmi sene, 1970'lerden 75'lerden beri Çakıcı sahnede. Yirmi beş sene bunu düzeltemediği, yani bunu açığa çıkarmak gereği hissedilmediği zaman bir yerde bu tevkif edildi. Şimdi de batırılan bankalar...

Zincir nerede koptu? Acaba dış etkiler mi? Yani Çakıcı gibileri kullanan CIA de vardı işin içinde. CIA artık bunların durdurulmasına karar verdiği için mi Fransa bunu tevkif etti? Yoksa Fransa'nın içinde kendileri tıpkı ASALA'nın durdurulması gibi, Orly Havaalanı'nda on sekiz Fransız ölünce ASALA durdu. Öyle bir şey oldu da Fransa'da, onun için mi Fransızlar tevkif etti? Bugünlerde de banka sorunları sadece Türkiye'yi mi ilgilendiriyor, bilmiyorum.

Değişim kendi bilgisiyle geliyor, kendi bilgisini de üretiyor. Bu döneme denk gelen bir de postmodernizm meselesi var. Bu ikisi denk düşmüyor mu? Sonuçta bugün ortaya çıkan birey meselesi var. Ama bu birey Batı'daki birey de değil.

Yani doğrudan üstü çizilmiş bir bireycilik bu. Bana göre bizde kişilerin kendine güveni daha yerleşmemiştir. Bütün clientalist patronaj ilişki düzeni bireyci olamamaktan gelen bir şey. Başkasına dayanıp yapacaksın, başkası senin ağabeyin olacak, yahut baban olacak, birtakım kendi başına yapamayacağın işleri, yüzyüze ilişkilerle çözeceksin. Modern toplumda mutlaka bir örgütlenme tarzı vardır ve sorunlar örgütlerle çözülür. Himaye sistemleri içinde kişilik bulmak mümkün değildir. Son banka batırma olayları içinde tevkif edilen birisi: "Amcamın haberi var mı?" diye soruyordu medyaya!

İşte bu farklılık anlamında algılanabilir mi? Yani demin söylediğimiz değişim farklı mekân ve zamanlarda farklı biçimlerde oluyor.

Farklı biçimlerde oluyor ama burada olan hâlâ eski yapının bu çevre için değişmediğini gösteriyor. Çapı değişiyor, içeriği değişiyor, mütemadiyen yeniden kendi kendisini üretiyor. Ama hakiki üretme anonim ilişkilere geçtiği, kişiliğine güvendiği ve legal olarak örgütlendiği zaman olacak. Farklı roller oynanan bir örgütün içine girdiği zaman oluşacak.

1980'lerde dönüşümü transformasyonu açıklıyorlar bu boşuna değil. Transformasyon denen şeyin altında çok reel bir süreç var. Topluma ilişkin bir şey var.

Biz iki ayrı şey konuşuyoruz. Ben Özal'ın transformasyon talebini kabul etmiyorum dediğim zaman, büyük toplumsal yapı değişikliği değildir bu diyorum. Özal büyük bir sermaye birikimi ve sadece ekonominin yapı değişikliğinden bahsediyordu. Halbuki biz değişim dediğimiz zaman, transformasyon dediğimiz zaman, işte basit teknolojide tarımın ölüp, bunun yerine çeşitli biçimlerde sanayi toplumuna gidiş yollarının açılmasından bahsediyoruz. O düşünceler de o reel sürecin bir ürünü aslında. Yani bir karşılığı var. Ama bizde 1980'den sonra ekonomistlerden başka hiçbir sosyal bilimcinin transformasyon kelimesinden anladığı şeyin, sadece kapital biriktirme süreçlerinin azgelişmiş çeşitleri üzerinde durmak değil, bir de tabi onun hukuksal yönü vardı; Anayasa'nın bir kere değişmesi, o tür şeyler. Tamam, oldu bunlar. Bunların iyi tarafı da kötü tarafı da var. Emperyalizme entegre oluş var. Benim derdim, ben transformasyon diyorsam eğer; en geniş anlamda neolitikten beri, neolitikle başlayan toplum evriminin büyük çizgilerinden bahsediyorum.

Küçüğüne indiğin zaman, araformlar oluşuyor, Özal'ın yaptığı da oydu. Özal, Batı'nın isteğine göre, siyaset bilimcilerinin değil de ekonomistlerinin istediğine göre, bu memleketin içindeki kaynakları nasıl mobilize ederim de, Batı'nın isteğine uygun ve buradaki kapitalist birikime yol açılabilir meselesini getirdi. Bunu da en kaideye uymayan, "Ben sizin babanızım, bunu istediğim gibi yaparım", yani bir başka tür clientalizmle yaptı.

Bu farklılığı koyduğunuz zaman... Bu tür bir transformasyon kuralsız ekonomik değişmeler toplumun temel yapısı üzerinde etkileri...

Ters işledi. Şimdi, benim Özal devrindeki o büyük transformasyona en büyük itirazım; köylünün topraktan kopuşunu engellemeye dönük büyük hareketler yaratması. "Kırda ne olursa olsun, önemli değil" meselesini getirdi. "Bizim yapacağımız şey para biriktirmektir, yahut kapital biriktirmektir ve dışarıya entegre olmaktır." Bunu yaparken de kırsal yöreye verdiği önem, öyle bir yere geldi ki, Türkiye çok daha hızla kırsal nüfusunu yüzde kırklardan yüzde onlara indirecekken, son yirmi senede kırsal nüfusun oranı değişmedi. Kırsal yapıda değişiklik oldu, bir miktar kapitalist pazara açılma yöntemleri gelişti. Ama köylülük hâlâ devam ediyor. Eğer Özal döneminin büyük nüfusu kırda tutma politikaları olmasaydı, nüfusu kırda tutmak politikaları da çok kaba politikalar da. Düpedüz iyi tarım primi veriyordu, ama tarım ürünlerinin ticarileşmesine prim vermiyordu. Olduğu kadarına veriyordu, yani gene tütün satılıyordu, gene pamuk satılıyordu, gene Karadeniz bölgesindeki çay bile rezalet haline gelmişti, fındık öyle. Yani en kaba sübvansiyonlarla, tarım nüfusunu köyde tutup küçük işletmeciliği devam ettirmeyi ve bu Türkiye'nin hiçbir zaman hakiki değişime gitmesini temin etmiyordu.

Benim anlayışıma göre nedir? Kırsal yöre ne kadar çabuk pazar ekonomisine dönüşürse ve ne kadar ileri teknoloji kullanıp emeği azaltırsa, bunun sıkıntıları olur, fakat bu temel yapı değişikliğini hızlandırır, onun için yapılması lazım. Özal bunun tam tersini yaptı. Özal şehirlerdeki problemleri çözeceğim diye, şehre gelmeyi azaltmak gerekir dedi. Bunun hiçbir yerde açık seçik yazıldığını görmedim ama bu hissi her zaman aldım. Şehre gelme yavaşladı, bu istenecek bir şey değil ki.

Bu yaklaşım hâlâ sürüyor. Hatta "Şehre gelmeyi durduralım, vize koyalım" denilebiliyor.

Bütün o akıllılıklar Özal politikası ile beraber ortaya çıkmıştır. Ben değişimi para ile oynayarak yapacağım dediği anda, üretimle yapmayacağım dediği anda, bu meseleler de ortaya çıktı.

Dengenin Amerika ile Almanya arasında gidip geldiğini söylemiştiniz. Bu noktada bir de Avrupa Birliği meselesi var. Yaşanan süreçte, gayet eşitsiz bir biçimde gümrük birliği anlaşması yapıldı.

Maatteessüf, dışarıdan bakınca kapitülasyon gibi görünüyor.

Normal prosedüre baktığınız zaman önce, birlik üyesi olunuyor, uyum sürecinden sonra gümrük birliği sürecine giriliyor. Türkiye bunu tersten yaşadı ve bundan sonra da başka bir şey yaşamayacak bence. Avrupa Birliği'ne tam üyelik gibi bir statü olacağını da sanmıyorum. Bunu siz nasıl değerlendiriyorsunuz? Türkiye'de tam da bu tartışmalar yapılırken, bazıları "Aman, Avrupa Birliği'ne girelim, bu yaşam tarzımızın bir garantisidir, özellikle İslami bir tehdide karşı" dediler.

Bir kere benim çok samimi fikrim şudur: Bütün bu soyut kavramlar, self-determinasyon, insan hakları, demokrasi ve benzerleri -belki demokrasi o kadar değil- ama bütün bu ortalıkta çok kullanılan ve neredeyse değeri artık sıfıra inmekte olan kavramların hepsi izafidir, Batı'nın kendisini, Batılı saymadığı gruplardan ayırmak için, bölmek için kullandığı tâbirlerdir ve öbürlerini manipüle etmek için yarattıkları fikir düzeyleridir. Bir kere bunları biz de kullanabiliriz, aynı meseleleri manipüle etmek için biz de kullanabiliriz, bilinçli olarak. Ama böyle "fî-sebîl-illâh, pir aşkına"; "Ben insanları seviyorum, onun için insan hakları lazım" denemez, böyle saçma şey olmaz. Toplumun içinde hiçbir şey vakumda yer almaz. Toplumun bütünü içinde belirli hadiselerin ve ilişkilerin bir başka toplumla ilişkilerin sonucunda ortaya çıkan tabirlerdir bunlar ve öyle yaşar. Bilinçli olarak bunu ilişkiler içindeki yerini göstermek için kullanırsanız doğrudur, ama ondan sonra; "Aman, bu çifte standart!" E, tabi çifte standart! Onlar zaten bu çifte standardı yaratmak için çıkarıyorlar bu tâbirleri ortaya. Hiç bu tâbirleri çıkarmayın, o zaman birbirimizle nerede anlaşıyoruz, nerede kavga ediyoruz, daha kolay anlaşılır. Ama, bu tâbirleri kullanmayın.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra, iki dünya savaşı arasındaki ve daha sonra en çok manüpüle edilen kavram self-determinasyon kavramıydı. Çünkü hudutlar daha doğru dürüst çizilmemişti. "Halklar kendi hudutlarını tayin etsinler" deniyordu. Kardeşim, kim hangi hududunu şimdiye kadar tayin etmiş ki, bundan sonra edecek. "Halklar kendi hudutlarını tayin etsin" deniyor; söz gelişi İngilizler cetveli alıyor ve çizgiyi çekiyor. Bakın haritaya. Suriye'nin güney hududuna bakın, nereden geçiyor? Burda self-determinasyon diye bir şey var mı? Her zaman böyle olmuştur. II. Dünya Harbi'nden sonra en kötü kullanılan kavram insan hakları oldu. Kendilerinden saymadıkları toplumlar için, hatta Üçüncü Dünya bile deme-

mek lazım, ayırmak istedikleri insanlar için kullandıkları, manipüle ettikleri, gereksiz yere manipüle ettikleri, her zaman kötüye kullandıkları tabirlerin başında da insan hakları geliyor.

İnsan hakları da vakumda değildir. Eğer harp içindeyseniz, insan hakkı bir yere kadardır. Örneğin Almanya'da eğer siz başka bir ülkeyi manipüle etmek için, farklı grupları kendi bünyenizde ajite halde tutarak insan haklarından söz ediyorsanız başka bir şeydir. Türkiye'de Kürt kökenli yurttaşların kişisel hakları başka, militan "Kürtçü" örgüt üyelerinin "insan hakları" başka türlü anlaşılmaktadır. Yine örneğin örgütlenmiş siyasi ve silahlı dinci örgüt üyeleri için: "Bizde terör yapmazsanız insan hakkınız var, başka yerde terör yaparsanız bizce zararı yok" diyorlar kabaca. Bunlar hep relatif terimler, soyutta anlaşılamaz. Ne zamandı? Kuzey Irak'ta mart ayında daha karlar kalkmadan 300.000 Kürt kökenli Iraklı yerlerini yurtlarını bırakıp, Türkiye hududuna dayandı. Kimdi bunu yaptıran bilmiyorum. Ama hududa dayananlar yerleştirilemeyince Yunanlı gazeteciden Fransız kışkırtıcıya kadar herkes "insan hakları"ndan söz etmeye başladı. Kimse bunları yollara düşürenleri sorgulamadı. Ama bizim huduttaki zorluklarımızı sorguladı. Kâfi kargaşalık yaratıldıktan sonra ve sayısız ajitatör oralara yerleştikten sonra ve bilinen düşük yoğunlukta harp içinde herkesin çıkarına göre üçlü-dörtlü ölçütler haline gelmiş bu kavramlar sorgulandı gitti.

Elbette herkesin her zaman her şeye hakkı vardır. Bu tamam. Fakat durum her zaman bu kadar açık değildir. İnsan hakları toplumun bütünü içinde varsa vardır, yoksa yoktur. Batı'nın kullandığı bütün insan hakları iddialarında temel mesele "Kimi ne kadar, ne zaman manipüle edebilirim"dir. Bu benim aklımdan hiçbir zaman çıkmaz.

Neyse çocuklar, artık biraz da emekli kahvesi sohbetine dönüşen bu konuşmaları bitirelim isterseniz. Ben göremem ama siz önünüzdeki on yılda pek çok çalkalanmalardan sonra sanayi toplumu yolunda çok ilerlemiş bir Türkiye'de yaşayacakmışsınız gibi geliyor!..